

ISSN: 1303 - 0876

Anadolu Üniversitesi Yayınları; No: 2194

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 11 Sayı / Number: 2

2011, ESKİŞEHİR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Davut AYDIN

Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Davut AYDIN

Yayın Yönetmeni (Sorumlu Müdür)/**Publications Director:** Hasan AKIN

Dizgi/Typest: Gülgün BULUT

Görsel Tasarım/**Graphic Design:** Mehmet Emin YÜKSEL

Kapak Tasarım/**Cover Design:** Rektörlük Grafik Tasarım Ofisi

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, en az beş değişik üniversitenin öğretim üyelerinden oluşmuş Editörler Kurulu bulunan, ulusal hakemli bir dergidir. 2001 yılından itibaren yılda en az iki kez yayınlanmakta olan Dergi 2006 yılından itibaren son beş yılda düzenli olarak basımı dağıtımı yapılmış bir dergi niteliği kazanmıştır.

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı*, *Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)*, *RePEc/Econpapers*, *Econlit*, *Ebscohost Academic Search Complete*, *Index Copernicus*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Sociological Abstracts*, *Index Islamicus ve Directory of Open Access Journals (DOAJ)* tarafından indekslenmektedir.

Gönderilen yazılar ilk olarak ilgili Editör tarafından bilimsel nitelik, etik ve araştırma yöntemlerine uygunluk açısından incelenerek değerlendirilir. Uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmalar ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı ya doğrudan ya da düzeltilerek yayınlanır veya reddedilir. Hakemlerin gizli tutulan raporları dergi arşivinde on yıl süre ile tutulur. Yazım Kuralları ile ilgili detaylar dergi sonunda bulunabilir.

Anadolu University Journal of Social Sciences is a national refereed journal which has editorial board consisting of academicians at least five different universities. Since 2001, it has been published twice annually, but will be published three times a year beginning from 2010. As of 2006 it will have been published for the past five consecutive years.

Anadolu University Journal of Social Sciences has been indexed in the *TUBITAK-ULAKBIM Social Sciences Data Base*, *Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)*, *RePEc / Econpapers*, *Econlit*, *Ebscohost Academic Search Complete*, *Index Copernicus*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Sociological Abstracts*, *Index Islamicus and Directory of Open Access Journals (DOAJ)*.

Manuscripts are first reviewed by the editor in terms of its scientific content, ethic and methodological approach. If found appropriate, the manuscript will then be send to three reknow referees. The decision in line with the referees may be an acceptance, a rejection or an invitation to revise and resubmit. Confidential review reports from the referees will be kept in archives for 10 years. Detailed instructions are available in every issue of the journal.

AÜSBD'de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AUJSS.

Yazışma Adresi / **Address:** Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampusü, 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr

Web adresi: www.sosbilens.anadolu.edu.tr

ISSN: 1303 - 0876

Baskı Tarihi: 21 Nisan 2011

EDİTÖR'DEN,

Merhaba,

On yıldır yayınlanmakta olan Dergimiz, sosyal bilimler alanındaki tüm disiplinleri kapsayan zengin bir içeriğe sahiptir. Son yıllarda Dergimiz ulusal sınırları aşarak, yabancı birçok veritabanında taranmaya başlamış, yurtdışından çok sayıda değerli bilim adamı ile Editörler Kurulu'nu güçlendirmiş ve yurtdışından gelen makale sayısını arttırmıştır. Dergimizin gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde saygın bir konuma ulaşmasında büyük titizlik ve özveriyle çalışan editör ve hakemlerimize teşekkür ederiz.

Bu sayıdan itibaren Directory of Open Access Journals (DOAJ) tarafından da taranmaya başlanan Dergimiz hakkında her türlü bilgiye ve eski sayılara <http://www.sosbilens.anadolu.edu.tr> adresinden ulaşabilirsiniz. Ayrıca yazarlarımız, makalelerinin değerlendirme sürecinin hangi aşamasında olduğunu aynı adreste bulunan "Makale Takip Çizelgesi'nden izleyebilirler.

Bu sayımızda dokuz farklı üniversiteden ve dokuz farklı alandan toplam on dört makale yer almaktadır. Dergimize makale gönderen yazarlarımıza, makaleleri büyük bir titizlikle değerlendiren hakem ve editörlerimize ve Dergimizin dizgi ve basımında emeği geçenlere teşekkür eder; Dergimize gösterilen ilgi ve desteğin artarak devam etmesini dileriz.

Sevgi ve saygılarımla,

Prof. Dr. Ramazan GEYLAN

Baş Editör

EDITORIAL,

Dear All,

The Journal of Social Sciences, which is being published for ten years, has an ample content that covers all the disciplines in the areas of humanities and social sciences. In the recent years, the Journal surpassed national borders by being indexed in international databases, and fortified the Editorial Board with the inclusion of numerous international scholars; in addition, a remarkable increase in the number of published international articles is observed in the past few years. We would like to express our gratitude to all of editors and referees, whose fastidious efforts and dedication facilitated the process of the Journal of Social Sciences in becoming a well-esteemed publication both at national and international academic circles.

From this issue onwards, the Journal of Social Sciences has started to be indexed by Directory of Open Access Journals (DOAJ). You could access to any kind of information about the Journal or past issues of it at <http://www.sosbilens.anadolu.edu.tr>. The authors could also track the progress of their articles through the “Article Follow-up Schedule” at the same web address.

In this issue we published fourteen articles in the Journal, coming from nine different universities and nine distinct disciplines. We would like to thank the authors for their contribution and also to the editors and referees who thoroughly review and evaluate the manuscripts. We all hope for your continuing interest and contributions.

Yours Sincerely,

Prof. Dr. Ramazan GEYLAN

Editor in Chief

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Baş Editör / Editor-in-Chief: Ramazan GEYLAN

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: rgeylan@anadolu.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU / EDITORIAL BOARD

Ö. Zühtü ALTAN - Anadolu Üniversitesi	S. Rıdvan KARLUK - Anadolu Üniversitesi
Abdüllatif ACARLIOĞLU - Anadolu Üniversitesi	A. Çiğdem KIREL - Anadolu Üniversitesi
Muharrem AŞAR - Anadolu Üniversitesi	Abdullah KUZU - Anadolu Üniversitesi
Meryem AKOĞLAN KOZAK - Anadolu Üniversitesi	Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi
H. Sabri ALANYALI - Anadolu Üniversitesi	Theo NICHOLS - Cardiff University
Erol ALTINSAPAN - Anadolu Üniversitesi	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Beyhan ATAÇ - Anadolu Üniversitesi	Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida
Tahir BALCI - Çukurova Üniversitesi	Enver ÖZKALP - Anadolu Üniversitesi
Mehmet BAŞAR - Anadolu Üniversitesi	Gülsev PAKKAN - Ufuk Üniversitesi
Coşkun BAYRAK - Anadolu Üniversitesi	Tony ROYLE - National University of Ireland, Galway
Nazlı BAYRAM - Anadolu Üniversitesi	Mustafa SAĞLAM - Anadolu Üniversitesi
Serap BENLİGİRAY - Anadolu Üniversitesi	Güven SEVİL - Anadolu Üniversitesi
C. Necat BERBEROĞLU - Anadolu Üniversitesi	Hakan SİVAS - Anadolu Üniversitesi
Müjgan BOZKAYA - Anadolu Üniversitesi	Serap SUĞUR - Anadolu Üniversitesi
Uğur DEMİRAY - Anadolu Üniversitesi	Nadir SUĞUR - Anadolu Üniversitesi
Handan DEVECİ - Anadolu Üniversitesi	Emel ŞIKLAR - Anadolu Üniversitesi
Gül DURMUŞOĞLU KÖSE - Anadolu Üniversitesi	Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Nurten ERDOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Zümrüt TONUS - Anadolu Üniversitesi
Süleyman ERİPEK - Anadolu Üniversitesi	Metin TOPRAK - Osmangazi Üniversitesi
Nezihe Figen ERSOY - Anadolu Üniversitesi	Cengiz TORAMAN - Balıkesir Üniversitesi
John GRAHL - Middlesex University	Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi
Mehmet GÜLTEKİN - Anadolu Üniversitesi	Kemal YAKUT - Anadolu Üniversitesi
Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi	Rasime Ayhan YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University	A. Haluk YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen	Ayşe Tülin YÜRÜK - Anadolu Üniversitesi
Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi	

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Banu UÇKAN

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1267

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: buckan@anadolu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Sayfa/Page

Muhasebe Biliminin Çevresi: Anglo Sakson ve Kıta Avrupa Karşılaştırması

Environment of Accounting Science: A Comparative Between Anglo-Saxon and Continent Europe

Doç. Dr. Cemal ELİTAŞ - Yrd. Doç. Dr. Feyyaz YILDIZ - Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜÇ 1-18

Akademisyenlerin Kongre Tercih Unsurları

Conference Preference Criteria of Faculty Members

Doç. Dr. Nazmi KOZAK - Arş. Grv. Deniz KARAGÖZ YÜNCÜ 19-32

Firmaların Banka Kredisi Kullanımında Güven Faktörünün Etkisi

The Effect of Confidence Factor on Used of Bank Credit by Firms

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil EKŞİ 33-42

2008 Küresel Ekonomik Krizi ve İnşaat Sektörü: Pazarlama Açısından Bir Alan Araştırması

2008 Global Economic Crisis and the Construction Sector: A Field Research From Marketing Perspective

Dr. Erkan ÖZDEMİR - Arş. Grv. Serkan KILIÇ 43-68

Türkiye'de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme

The Impact of Trade and Financial Openness on Economic Growth in Turkey: A Survey on the 1992-2006 Period

Arş. Grv. Burcu KIRAN - Yrd. Doç. Dr. Burak GÜRİŞ 69-80

Türkiye'de Toplam Talep ve Arz Şoklarının Çıktı ve Enflasyon Üzerindeki Etkileri, 1987-2009

The Effects of Aggregate Demand and Supply Shocks on Output and Inflation in Turkey, 1987-2009

Arş. Grv. Zekeriya YILDIRIM 81-96

Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi

Environmental Tax Reforms in European Countries and an Evaluation of Turkish Case

Doç. Dr. Ali ÇELİKKAYA 97-120

Türkiye'de Endüstri Ürünleri Tasarımcısında Aranılan Niteliklerin Lisans Eğitim Programları ve Kariyer Siteleri Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Recruitment Qualifications of Industrial Designers in Turkey Through Undergraduate Education Programs and Online Recruitment Resources

Doç. Dr. Önder ERKARSLAN - Arş. Grv. N. Aslı KAYA - Arş. Grv. Özgün DİLEK 121-130

Changes in Newspaper Design Formats: Practices of Post 1980 Era in Turkey

Gazete Tasarım Yaklaşımındaki Değişimler: Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulamalar

Assist. Prof. Dr. Sibel ONURSOY 131-146

Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Altın Sikkeleri

Byzantine Gold Coins in Bolu Archaeology Museum

Yrd. Doç. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP 147-156

Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Metternich'in Osmanlı Siyaseti

Mehmed Ali Paşa's Uprising and Metternich's Policy Towards the Ottoman Empire

Dr. Hayrettin PINAR 157-178

Uzaktan Öğrenenlerin Bilgisayar Ortamlı İletişime Yönelik Algılamaları

Distance Learners' Perceptions of Computer Mediated Communication

Doç. Dr. Müjgan BOZKAYA - Arş. Grv. İrem ERDEM AYDIN 179-192

Almanca Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Becerileri

Teaching Abilities of German Teacher Candidates

Dr. Bülent KIRMIZI 193-206

Immigrant Souls In An 'Othered' Body: A Search for Identity In Adrienne Kennedy's Funnyhouse of a Negro

Öteki Bedende Göçmen Ruhlar: Adrienne Kennedy'nin Funnyhouse of a Negro Adlı Oyununda Kimlik Arayışı

Dr. İnci TEKİN 207-213

MUHASEBE BİLİMİNİN ÇEVRESİ: ANGLO SAKSON VE KITA AVRUPA KARŞILAŞTIRMASI

Doç. Dr. Cemal ELİTAŞ* Yrd. Doç. Dr. Feyyaz YILDIZ** Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜÇ***

ÖZ

Bu çalışma ile muhasebe biliminin çevresi belirlenmeye bu çevre içerisinde muhasebe konumlandırılmaya çalışılacaktır. Bu konumlandırma gayreti içinde muhasebe biliminin çevresinde Anglo-Sakson muhasebe anlayışı ile Kıta Avrupa'sı muhasebe anlayışları karşılaştırılarak farkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece muhasebe biliminin çevresi özelinde, Anglo-Sakson ve Kıta Avrupa'sı muhasebe anlayışları analiz edilecektir. Yapılan sezgisel analiz sonucunda muhasebe biliminin çevresinde en etkili olan iki çevre unsuru tespit edilmiştir. Bunlar; uluslararası ilişkiler ve finansman kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: *Muhasebe Bilimi, Anglo-Sakson Muhasebe, Kıta Avrupa Muhasebesi, Muhasebe Çevresi.*

ENVIRONMENT OF ACCOUNTING SCIENCE: A COMPARATIVE BETWEEN ANGLO-SAXON AND CONTINENT EUROPE

ABSTRACT

In this study, environment of accounting science is tried to be determine and accounting is positioned in this environment. With this aim accounting systems of Anglo-Saxon and Continent Europe is compared and differences are revealed. Hence, Anglo-Saxon and Continent Europe accounting systems are analyzed with specifying environment of accounting science. Two most effective environmental factors are determined as a conclusion of intuitive analysis. Those are international relations and financial resources.

Keywords: *Accounting Science, Anglo-Saxon Accounting, Continent Europe Accounting, Accounting Environment.*

* Universität Bremen Lehrstuhl Unternehmensrechnung und Controlling ve Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, e-posta: celitas@aku.edu.tr

** Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, e-posta: feyyaz.yildiz@gmail.com

*** Epoka Üniversitesi, Rruga e Durrësit, e-posta: mustafauc@epoka.edu.al

1. GİRİŞ

Muhasebe açık bir sistem olarak çevresi ile sürekli bir etkileşim halindedir. Bu etkileşim süreci sadece muhasebe ve onu kuşatan çevresel faktörler ile değil aynı zamanda muhasebe uygulamaları ve muhasebe teorisi arasında da mevcuttur (Sevilengül, 2005, s.22). Diğer yandan, muhasebenin çevresini oluşturan faktörler bir bilimin konusu da olabilmektedirler. Bu kısımda ilk olarak muhasebeye etki eden önemli faktörler birer birer açıklanacak ve sonra bu faktörlerin konusunu teşkil ettikleri bilim dalları ile muhasebe bilimi arasındaki ilişkiye yer verilecektir. Ayrıca bu kısımda muhasebe kelimesiyle hem muhasebe uygulamaları hemde muhasebe teorisi kavramları kast edilmektedir. Bütünsel bir bakış açısıyla denilebilirki, burada açıklanacak olan çevresel faktörler, muhasebe sistemlerinde oluşumunda ve gelişmesinde çok önemli rollere sahip olan faktörlerdir.

2. MUHASEBEYİ ETKİLEYEN ÇEVRESEL FAKTÖRLER

Muhasebe, çevrenin çeşitli gereksinimleri sonucu ortaya çıkan talepleri karşılamaya çalışarak gelişim göstermiştir. Muhasebenin çevresini oluşturan ana faktörler sosyal, ekonomik ve politik çevreye aittir ve bu faktörler birbirleri ile sürekli etkileşim içerisindeyler. Bu çevresel faktörlerden birisinde veya birkaç tanesinde yaşanacak gelişmeler muhasebeyi doğrudan etkileyebileceği gibi aynı zamanda diğer çevresel faktörlerde değişime yol açarak dolaylı bir etkileşim de meydana gelebilmektedir.

Örneğin; halka açık anonim ortaklıkların sayısının artmasıyla, finansal muhasebe, küçük aile işletmelerinin gelir ve giderlerinin takibini amaçlayan dar bir bakış açısından uzaklaşarak, yatırımcılara finansal bilgilerin doğru ve güvenilir bir biçimde kaydedilip, sunulmasını amaçlayan geniş bir bakış açısına yönelmiştir (Akdoğan ve Aydın, 1987, s.170-173). Bu örnekteki değişimin kaynağı ekonomidir. Ekonomide yaşanan bir gelişme ve değişim sonucu halka açık şirket sayısının artması doğrudan muhasebeyi bir değişime ve gelişime zorlamıştır.

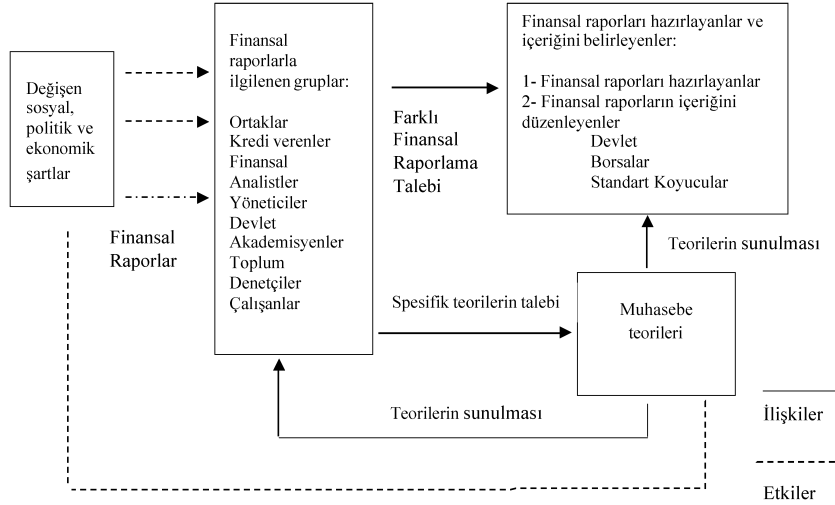
Diğer yandan 1929 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) yaşanan büyük buhran sonucu, ABD'nin ekonomik politikalarının temelini oluşturan ve kapitalizmin parola cümlesi olan, devletin ekonomiden uzak durması yaklaşımı, *laissez faire (bırakınız yapınlar)* büyük ölçüde yara almış ve eleştiriye tabi tutulmuştur. 1929'daki büyük buhran sonucu finansal piyasaların ve dolayısıyla işletmelerin azami kazanç güdüsüyle kendi hallerine bırakılmaması gerektiği anlaşılmıştır.

Sonuç olarak finansal piyasaların düzenlenmesi amacıyla 1934 yılında Amerikan Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun verdiği yetki ile Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu (SEC) kurulmuştur. SEC menkul kıymet borsalarına kayıtlı firmaların muhasebe kayıtlarının tutulması ve finansal raporlamaya ilişkin yeniden bir buhranla karşılaşılmasını için gerekli düzenlemelerin yapılması konusunda yetkilendirilmiştir (Wolk vd., 1984, s.6).

Bu olay analiz edildiğinde hareketin çıkış noktası olarak ABD ekonomisinde yaşanan bir krizin, diğer faktörleri değişime doğru tetiklediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik krizin yaşanmasıyla, politik çevre benzer olayların tekrarının önlenmesi amacıyla, müdahale etmek istemiştir. Politik çevrenin müdahalesiyle diğer bir deyişle politikacılar ve/veya milletvekilleri yeni bir kanun ve bu kanun kapsamında bir kurum ihdas ederek hukuki çevreye yeni elemanlar eklenmesini sağlamıştır.

Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu, bu sürecin sonucunda doğmuş ve günümüzde de muhasebe uygulamalarına yön vererek, varlığını sürdürmektedir. Bu ikinci örnekteki etkileşim süreci sırasıyla; ekonomi, politika, hukuk ve muhasebe şeklinde bir zincirleme reaksiyonun oluştuğunu göstermektedir. Kısacası bir faktördeki değişim muhasebeyi doğrudan etkileyebileceği gibi diğer faktörlerde bir değişim sağlayarak muhasebe üzerinde dolaylı olarak ta bir etkiye neden olabilmektedir.

Muhasebe, işletmelerin varlık veya kaynaklarında değişme yaratan para ile ifade edilebilen olayların kayıt edilmesi, sınıflandırılması, mali raporlar halinde özetlenmesi ve yorumlanarak ilgililerin yararına sunulmasıdır. İlgililerin, sayılan muhasebe sürecinde üzerinde durdukları en önemli kısım muhasebe bilgilerinin mali raporlar halinde özetlenmesi olan muhasebe sürecinin son aşamasıdır. Finansal raporlama olarak anılabilecek bu kısımda bilgilerin mali tablolar aracılığıyla özetlenmesinin yanı sıra kullanıcıların yararına sunulması da yer almaktadır (disclosure). Finansal raporlamaya etki eden faktörler ile muhasebe teorisi ve uygulamaları arasındaki ilişkinin aşağıdaki şekil yardımıyla anlaşılması daha kolay olacaktır.

Kaynak: Underdown ve Taylor, 1985:7

Şekil 1. Finansal Raporlamaya Etki Eden Faktörler ve Aralarındaki İlişki

Şekilde görülebileceği gibi finansal raporların içeriğiyle ilgilenen çok sayıda ve birbirlerinden farklı kesimler (Yöneticiler, ortaklar devlet v.s.) mevcuttur. Bu kesimler finansal raporları hazırlayanlardan ya da finansal raporların nasıl hazırlanması gerektiğine karar verme konumunda olan standart koyuculardan farklı taleplerde bulunmaktadır.

Örneğin; devlet, mükelleflerden (işletmeler) doğal hakkı olan vergi gelirin mümkün olduğunca yüksek gösterildiği finansal tabloların hazırlanmasını talep ederken yöneticiler veya ortaklar ise vergi gelirini mümkün olduğunca düşük gösteren finansal raporların hazırlanmasını talep etmektedirler. Diğer yandan mali tabloları yorumlayarak analiz eden finansal analistlerin talep ettiği bilgiler işletme yöneticilerinin veya finansal raporları hazırlayanların ifşa etmekten kaçınabileceği türden bilgilerde olabilmektedir.

Gerek finansal raporlardan istifade edenler gerekse de onları hazırlayanlar muhasebe teorilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Finansal raporlara ihtiyaç duyan, diğer bir deyişle finansal rapor kullanıcıları kendilerine uygun olan ve konularını destekleyen, taleplerinin gerçekleşmesini öneren muhasebe teorilerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Finansal raporları hazırlayanlar veya finansal raporlamaya ilişkin standartları belirleyenler, niçin başka türlü değil de hazırladıkları veya hazırlanmasını önerdikleri şekilde finansal raporlamanın yapılmasının gerektiğini öneren muhasebe teorilerine ihtiyaç duymaktadırlar (Underdown ve Taylor, 1985, s.6-8).

Yukarıdaki şekilde, ana başlıklarıyla verilen ve sadece finansal raporlamanın çevresi kapsamında belirtilen sosyal, politik ve ekonomik şartlar muhasebenin çevresel faktörlerine doğru ve alt başlıklar halinde genişletildiğinde üzerinde durulması gereken birçok faktör ortaya çıkmaktadır.

Literatür incelendiğinde muhasebeyi etkileyen çok sayıda faktörden bahsedilmektedir. Her ülkenin muhasebesinin bir diğer ülkeninkinden farklı olmasını diğer bir tabirle muhasebe uygulamalarında uluslararası farklılaşmayı sağlayan bu faktörlerin arasında bir önem sırasının var olduğu hususunda görüş birliği yoktur. Aşağıdaki tablo 1’de muhasebe literatüründe yer almış bu faktörlerin hepsi gösterilmiştir.

Tablo 1. Muhasebe’de Uluslararası Farklılaşmaya Neden Olan Faktörler

1- Finansman sistemi (yapısı) ve işletmelerin mülkiyet durumu
2- Kolonisel miras
3- Şgaller
4- Vergileme
5- Enflasyon
6- Eğitim seviyesi
7- Muhasebe mesleğinin büyüklüğü ve geçmişi
8- Ekonomik gelişmişlik seviyesi
9- Hukuk sistemi
10- Kültür
11- Tarih
12- Coğrafya
13- Dil
14- Teorinin etkisi
15- Politik sistem ve sosyal iklim
16- Din
17- Kazalar (Tesadüfi sebepler)

Kaynak: Nobes, 1998:163

Çalışmada muhasebenin oluşumunu ve gelişimini etkileyen bu faktörlerin arasında literatürde genel kabul görmüş olan ve tabloda belirtilenlerin arasında kapsam açısından daha geniş olan; Ekonomi, politik sistem, hukuk sistemi, işletmelerin finansman yapısı, vergi sistemi, uluslararası ilişkiler, muhasebe mesleği ve eğitimi, kültür incelenecektir.

2.1. Ekonomi

Dünya ekonomisinde yaşanan gelişim ve değişimle birlikte bir ülkenin ekonomik açıdan gelişmişliğini sağlayan temel sektörler, o ülkenin muhasebesinin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Mesela; ekonomisinin büyük kısmını tarım sektörünün oluşturduğu bir ülkede sanayi sektörünün gelişerek tarım sektörünün önüne geçmesi durumunda muhasebede değişimler yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü sanayi sektörünün en önemli üretim aracı makinelerdir, ve sınai üretimde kullanılacak makinelerin satın alınması sonucu ortaya çıkan maliyetlerin nasıl hesaplanacağı ve muhasebeleştirileceği diğer bir deyişle amortisman muhasebesi konusu tartışılmaya başlanacaktır. Ya da makinelerin satın alınmasında farklı bir alternatif sunan leasing işlemleri ve bunların muhasebeleştirilmesi konusu o ülke muhasebecilerinin çözmeleri gereken yeni sorunlar olarak karşılına çıkacaktır.

Sanayi çağının başlamasıyla gelişme gösteren bir diğer alan ise maliyet muhasebesi ve yönetim muhasebesidir. Üretim sürecine tarım ekonomisinde geçerli olan üretim faktörleri insan ve toprağa ek olarak makineler (sermaye¹) dâhil olmuştur. Bunun sonucunda doğru fiyatlandırmanın yapılabilmesinin önkoşulu olan doğru maliyetlerin saptanması için maliyet ve yönetim muhasebesi alanındaki çalışmalar üzerinde yoğunlaşmıştır (Choi ve Meek, 2005, s.48).

1 Ekonomi biliminde üretim faktörleri olarak; Doğa (toprak), Emek, Sermaye, Girişimci sayılmaktadır. Sanayi çağında ön plana çıkan üretim faktörü sermaye olmuştur.

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin en önemli problemlerinden birisi olan ve paranın satın alma gücünün sürekli zayıflaması anlamına gelen enflasyon, bilanço kalemlerinin revize edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla enflasyonist ülke ekonomilerinin muhasebe sistemlerinin sağlıklı ekonomilere sahip ülke muhasebe sistemlerinden farklılaşmasına neden olmaktadır. Bilanço kalemlerinin fiyatlar genel seviyesine göre düzeltilmesini içeren muhasebe uygulamaları birçok Güney Amerika ülkesinde uygulanmış ve muhasebe literatüründe Güney Amerikan muhasebe sistemi olarak nitelendirilebilecek kadar dikkate değer bulunmuştur (Nobes, 1998, s.174).

Diğer yandan, bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde birçok ülkede maddi duran varlıklardan ziyade maddi olmayan duran varlıkların üretimde önem kazandığı hizmet ekonomisinin büyümesi sonucunda; marka, insan kaynakları ve soyut varlıkların muhasebeleştirilmesi problemi önem kazanmaktadır. Ayrıca günümüzde bilgi ekonomilerinin gelişimi şirketlerin defter değerleri ile satın alınmaları sırasında teklif edilen fiyatlar arasında ortaya çıkan büyük farklar muhasebe dünyasında gerçek değer (fair value) tartışmalarını gündeme taşımıştır. Gelişen ve değişen ekonominin muhasebe dünyasına çözümü için sunduğu en son konular ise türev araçların muhasebeleştirilmesine ilişkin konular olmaktadır (Radebaugh ve Gray, 2002, s.22).

Sonuç olarak bir ülkenin ekonomisinin gelişmişliği o ülkedeki finansal raporlamanın gelişimini ve uygulamalarını etkilemektedir. Teorik açıdan, ekonomik gelişmişlik seviyesi düşük olan bir ülkenin, ekonomik gelişmişliği yüksek bir ülkeye göre gelişmiş ya da karmaşık (sophisticated) bir muhasebe sistemine ihtiyacının daha az olduğu varsayılmaktadır (Schroeder vd, 2005, s.72).

Muhasebe ve ekonomi arasındaki ilişki yalnızca ekonomik gelişmelerin muhasebeye yansımalarından ibaret değildir. Bir ülkenin muhasebe sisteminin oluşumunda o ülkede geçerli olan ekonomik sisteminde etkisi vardır. Ekonomik sistemler: kapitalist, kapitalist-devletçi, kapitalist-sosyalist ve sosyalist olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Kapitalist ekonomi, bireysel refah için özel sektörün girişimlerinin gerekliliği ve ekonominin piyasanın kendisine bırakılması felsefesi üzerine bina edilmiştir. Kapitalist-devletçi sistem ise ekonomide özel sektörün payının yanında ekonomik gelişimin desteklenebilmesi ve petrol gibi kilit role sahip doğal kaynakların kârlı ve büyük devlet kuruluşlarınca işletilmesi gerekliliği üzerine kurulmuştur. Kapitalist-sosyalist ekonomik sistem halkın sosyal ihtiyaçlarının temininde eşitlik adı altında sadece özel sektörün değil devletin veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlarında faaliyette bulunmasını önermektedir. Son olarak sosyalist ekonomide ise bir ülkedeki tüm ekonomik faaliyetler doğrudan veya dolaylı olarak devletçe planlanarak denetlenmektedir.

Bu bağlamda muhasebe ekonominin her bir sektöründeki işletmelerin ekonomik faaliyetlerini ölçerek performanslarını ortaya koyduğu için içerisinde bulunduğu ekonomik sisteme uygun gelen bir yapıya sahip olmaktadır. Ekonomik sistemde yaşanacak değişim muhasebe sistemini de değişime zorlayacaktır (Belkaoui, 1994, s.56-57).

Buraya kadar anlatılanlarda ekonominin veya ekonomik sistemlerin muhasebeye etkilerinden bahsedilmiştir. Ancak literatür incelendiğinde ilginç bir biçimde bu etkileşimin ters yönde olduğuna ilişkin görüşlerinde var olduğu görülmektedir. Bu konuda en güçlü görüşleri belirten kişi Alman sosyolog Werner Sombart olmuştur. Sombartın görüşleri gerek aynı yönde gerekse de tersi yönde, Max Weber'in de içinde olduğu, Basil Yamey, James O. Winjum, Yannick Lemarchand, Bruce G. Carruthers, Nelson Espeland, Robert Bryer, gibi bir çok seçkin bilim adamı tarafından değerlendirmeye alınmış ve geliştirilmiştir. Sombart "Modern Kapitalizm"²(Der moderne Kapitalismus) isimli, kapitalizmin gelişimini anlatan eserinde muhasebe ve kapitalizm arasında güçlü bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek günümüz muhasebe sisteminin temelini oluşturan çift taraflı kayıt usulünün (ÇTK) veya muzaaf muhasebe'nin keşfinin kapitalizmin doğuşunun temelini oluşturduğunu iddia etmektedir.

2 Eserin ilk baskısı 1902 yılına aittir ve 1916 yılında tekrar revize edilmiştir. Sombart eserinde kapitalizmin gelişimini üç döneme ayırmıştır. 1. dönem, erken kapitalizm dönemi; 13 yy ile 18yy ortaları arasındır. 2. dönem, tam kapitalizm dönemi; 18. yy ortalarından I. Dünya savaşı arasındır. 3. dönem; geç kapitalizm dönemidir ve 1914 sonrasıdır.

Sombert, çift taraflı kayıt usulünün veya tekniğinin kapitalizmin gelişimindeki önemini şu argümanlara dayandırmaktadır.

- 1- ÇTK hesapları, belirli bir düzene ve açıklığa sahiptir. Bunun sonucu olarak tüm ticari işlemler nicel olarak ifade edilebilmekte ve matematiksel bir düzene tabi tutulmaktadır.
- 2- ÇTK'nın kümülatif yapıyı desteklemesi ve üretim süreci içerisinde varlıkların değerlemesine ve amortizasyonuna izin vermesidir.
- 3- ÇTK ticari işlemlerin rasyonelleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Bunun anlamı, ticari işlemlerin kayıt, sınıflandırma safhalarından sonra raporlamaya tabi tutularak rasyonel bilgiler haline gelmesidir.
- 4- ÇTK bir işletmenin tüm ticari faaliyetlerini son olarak işletme sermayesi ile ilişkilendirdiği için kapitalizme isim veren "sermaye ya da kapital" kavramının pratikte anlam kazanmasını sağlamıştır.
- 5- Son olarak Sombart kapitalist işletmenin varlığının ve faaliyetlerinin onu kuran ve yöneten işletme sahiplerinininkinden ayrı olması gerektiğini vurgulamaktadır. ÇTK'nın temel kavramlarının en önemlilerinden ve en başta gelenlerinden birisi bu olguyu aynen kabul eden "kişilik" kavramıdır (Chiapello, 2007, s.264-267).

2.2. Politik Sistem

Politik sistem, (Sosyalist, demokratik, totaliter vb.) bir ülkenin sadece ekonomisini, eğitim sistemini etkilemekle kalmaz aynı zamanda muhasebe standartları ve uygulamalarının gelişimini de etkilemektedir. Her ne kadar günümüzde sayısı oldukça azalsa bile merkezi planlamanın yapıldığı sosyalist ülkelerin muhasebe sistemleri ile serbest pazar mekanizması üzerine şekillendirilen liberal ülkelerin muhasebe sistemlerinin farklılaşması, normal karşılanması gereken bir olaydır. Meselâ; sosyalist ülkelerdeki işletmelerin faaliyetlerinin kârlılık ve finansal durum açısından incelenmesinin yanı sıra, sosyal etkisinin ve toplumsal fayda-maliyet analizlerinin yapılması bir gereklilik olabilmektedir (Schroeder vd., 2005, s.72).

Liberal toplumlarda muhasebe bilgilerine ihtiyaç duyan pek çok taraf mevcutken, merkezi planlamada taraf devlettir ve muhasebe sistemi, planlanan üretim kapasitesine ulaşıp ulaşılmadığını göstermeye yarayan istatistikî bilgiler paketi seviyesine indirgenmiştir (Lawrance, 1996, s.7).

Oysa liberal sistemin hakim olduğu toplumlarda muhasebe standart ve uygulamaları muhasebe bilgilerine ihtiyaç duyan tarafların çıkarları doğrultusunda sürekli ve ciddi şekilde değişimlere maruz kalmaktadır. Meselâ; son yıllarda muhasebe biliminde temel tartışma konularından birisi olan "gerçek değer (fair value)" konusunda ABD'de yaşanan gelişimler buna somut örnektir. Varlıkların bilançoda piyasanın o varlıklar için ödemeye istekli olduğu fiyat üzerinde değerlendirilmesi şeklinde ki muhasebe kuralı olan gerçek değer yöntemi ABD'de finans kesimindeki kuruluşlar tarafından uygulanmakta iken 2008 mortgage krizinden sonra bankacılık ve sigorta şirketleri temsilciler meclisindeki milletvekillerinin seçim kampanyalarına bağışlarda bulunmuş ve seçilmelerine yardımcı oldukları milletvekilleri, Financial Accounting Standards Board (FASB)'a baskı yaparak, gerçek değer uygulamasının, piyasaların işlevselliğinin arızalandığı zaman terk edilerek yerine varlıklarının değerlemesinde işletmelerin kendi oluşturdukları modeli kullanabilmelerine izin veren bir tasarı³ üzerinde çalıştırmaya başlatmışlardır (*Bilanço dergisi Temmuz 2009 sayısı*).

3 Mevcut gerçek değer hesaplamaları standardı FAS 157 üzerinde değişiklikler ön gören tasarımın 15 Aralık 2009 tarihinden sonraki mali tabloları kapsayacak şekilde resmîyet kazanması hedeflenmektedir (http://www.fasb.org/jsp/FASB/FASBContent_C/ProjectUpdatePage&cid=1176154534254, erişim tarihi: 20.07.2009)

Yukarıdaki örnek olayında ışığında liberal sistemle karşılaştırıldığında sosyalizmin muhasebeden beklentilerinin kapsamının küçüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak sosyalizmin önderleri, özellikle çift taraflı kayıt yönteminin sosyalist düzene entegre edilebilmesi için ciddi gayretlerde bulunmuşlardır. Bunun en önemli kanıtı “Sosyalizm muhasebedir” diyen Ekim 1917 Rusya kızıl devriminin lideri Lenin’in, sosyalizmin muhasebeden yararlanabilmesi için yaptığı çalışmalarıdır (Güvemli ve Güvemli, 2005, s.4).

Politik sistemlerin birbirlerinden ayrıldığı temel nokta halkın yönetime katılabilme ve ifade hürriyeti ile adil yargılanma gibi temel hakların tanınması durumudur. Bu bağlamda bir ülkedeki insanların yasa koyucuları seçemediği ve yapılan yasaları etkileyemediği bir durumda o ülkede ki muhasebecilerin, tam ve doğru açıklama (full and fair disclosure) ilkesi üzerine bir muhasebe meslek örgütü inşa etme ihtimalleri çok düşüktür. Politik baskıların hakim olduğu bir idari rejimde muhasebe örgütünün kurulması ve uygulamaya yön vermesi oldukça güçtür (Belkaoui, 1994, s.55-56).

2.3. Hukuk Sistemi

Hukuk; “toplumun genel yararını ve ortak iyiliğini sağlamak amacıyla, insanların birbirleriyle ve oluşturdukları topluluklarla olan sosyal ilişkilerini düzenleyen, yetkili makamlarca konulmuş ve devlet yaptırımı ile desteklenmiş kurallar bütünüdür”. Hesaplaşma anlamına gelen muhasebe ile hukuk arasında çok yakın bir ilişki vardır. İşletme ve üçüncü şahıslarla yapılan hesaplaşma işlevini finansal muhasebe sistemi üstlenmektedir (Altuğ, 1999, s.5). Dolayısıyla bir ülkenin muhasebe sisteminin oluşumu ve gelişmesinde, o ülkede geçerli olan hukuk sisteminin de önemi büyüktür. Hukuk literatüründe başlıca dört hukuk sistemine yer verilmektedir. Bu dört sistem ve ayırt edici noktaları şöyledir:

- Kara Avrupası Hukuk Sistemi (Kıta Avrupası, Roma-Germen Hukuk Sistemi, Code Law): Türk hukuk sisteminin de mensubu olduğu bu hukuk sisteminin öne çıkan nitelikleri; yazılı biçimde olması, kamu hukuku-özel hukuk ayırımına yer vermesi, yargı ayrılığının olması ve yargı kararlarının yardımcı hukuk kaynağı olarak görülmesidir. Kara Avrupası deyimile İngiltere hariç tüm Avrupa ülkeleri kast edilmektedir.
- Anglo-Sakson Hukuk Sistemi (İngiliz Hukuk Sistemi, Common Law): İngiltere’de doğmuş olan ve İngiliz sömürgelerince benimsenmiş olan hukuk sistemidir. Bu hukuk sisteminin en önemli özelliği hukukun kaynağının yazılı hukuk kurallarından ziyade mahkeme kararlarının oluşturmasıdır. Diğer bir deyişle bu hukuk sisteminde içtihat ve uygulamalar önem kazanmaktadır.
- İslam Hukuk Sistemi: Özel hukuk (Kişiler arası hukuk) kurallarının ağır bastığı ve İslam dininin esaslarının referans kabul edildiği hukuk sistemidir.
- Sosyalist Hukuk Sistemi: Sosyalist hukuk sisteminde, hukuk toplumu değiştirmenin ve komünizme geçişin bir aracı olarak tasarlanmıştır. Devletin veya toplumun çıkarları bireyin çıkarlarından oldukça üstün tutulduğu için özel hukuk çok fazla gelişmemiştir (Anayurt, 2002, s.52-57).

Muhasebe ve hukuk etkileşimi açısından hukuk literatüründe yer alan bu dört hukuk sistemine bakıldığında Anglo-Sakson hukuk sistemi hariç diğer tüm sistemlerde devletin kanun koyucu olarak belirgin bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir kamu gereksinimi ve hizmeti olan muhasebenin bu üç sistemde devlet tarafından hukuki düzenlemelere tabi tutulması normal karşılanması gereken bir durumdur.

Başta kıta Avrupa sistemi olmak üzere muhasebe kurallarında ve uygulamalarında devletin baskın bir role sahip olduğu hukuki sistemlerde, muhasebe mesleğinin etkisinin zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca Anglo-Sakson hukuk sisteminin benimsendiği ülkelerin muhasebe sistemlerine göre daha az

finansal bilgi raporlanarak sunulmaktadır. Bunun tam tersine, Anglo-Sakson hukuk sisteminin benimsendiği ülkelerde ise, muhasebeye ilişkin düzenlemeler ile uygulamalar yasa yapıcılar veya yasalar yerine muhasebe meslek örgütlerince belirlenmektedir ve kullanıcılara daha çok muhasebe bilgisi sunulmaktadır (Schoereder, 2005, s.72; Kang, 2003,s.123).

Hukuk literatüründe her ne kadar dört farklı sisteme yer verilmiş olsa da muhasebe literatüründe, muhasebe ve hukuk etkileşimi açısından bu sistemlerden sadece Kıta Avrupa ve Anglo-Sakson hukuk sistemleri incelenmiştir. Sonuç olarak bu etkileşimden yola çıkılarak, Kıta Avrupa muhasebe sistemi ve Anglo-Sakson muhasebe sistemi ayırımına gidilmiştir.

Kıta Avrupa hukuk sistemi üzerine yapılan çalışmalarda bu sistemi benimsemiş olan ülkeler üç farklı orjin altında kümelendirilmektedir. Bunlar Fransız, Alman ve İskandinav orjinlerdir. Bu kümelendirmeye göre Türkiye, Fransız orjininden gelen bir Kıta Avrupa Hukuk sistemi ülkesi olarak kabul edilmektedir (Choi ve Meek, 2005, s.51).

Kıta Avrupa hukuk sistemi muhasebeyi Ticaret Kanunları sayesinde şekillendirmektedir. İlk ticaret kanunu Osmanlı Devleti zamanında çıkarılmıştır. 1850 yılında uygulanmaya başlanan ve Fransa Ticaret Kanunu (1807) temel olarak hazırlanan *Kanunname-i Ticaret*'tir. Bu kanun Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1926 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Son olarak ise 1956 yılında kabul edilen ve 1 Ocak 1957 yılından beri yürürlüğünü sürdüren Alman bilim adamı Ernst. E. Hirsch başkanlığında hazırlanmış olan Türk Ticaret Kanunu devreye girmiştir (Alexander ve Archer, 2001, s.1411; Hirsch, 1997, s.376).

2.4. İşletmelerin Finansman Yapısı (Finansman Kaynakları)

İşletmeler onları kuran sahiplerinden veya ortaklarından ayrı bir kişiliğe sahiptirler. Bu kişilik altında varlık elde ederek, çeşitli yükümlülükler altına girebilmektedirler. Bu durum muhasebenin temel kavramlarından kişilik kavramının bir gereğidir. Bu sayede işletmelerin, sahiplerinden tamamen bağımsız olmak üzere sahip oldukları varlıkları ve bu varlıkları finanse eden kaynakları vardır. Çift taraflı kayıt sisteminin de temelini oluşturan varlıkların kaynaklara eşit olması prensibi gereği bir işletmenin mevcut varlıklarında meydana gelecek her bir birimlik artış kadar işletmenin kaynaklarında da bir birimlik artış olmak zorundadır.

İşletmelerin varlıklarını finanse eden kaynaklar işletme sahip ve/veya sahiplerince ya da üçüncü kişilerce işletmeye sunulmaktadır. İşletme sahip ve/veya sahiplerince işletmeye tahsis edilen kaynaklar bir vadeye bağlanmamış ve işletmelerce geri ödenmemek üzere tahsis edilmiş kaynaklardır. Bu tip kaynaklar "özkaynak" kavramıyla ifade edilmektedir. Diğer yandan, işletmeye üçüncü kişiler tarafından ve gelecekte mutlaka geri alınmak üzere tahsis edilen kaynaklar ise "yabancı kaynak" kavramıyla ifade edilmektedir.

Varlıkların, özkaynaklarla finanse edilmesinde, finansmanı sağlayanlar işletmenin toplam varlıkları üzerinde ki haklarını hisse senetleriyle ispat etmektedirler. Bu hisse senetlerinin organize bir şekilde alınıp satıldığı yerler ise menkul kıymet sermaye borsalarıdır. Dolayısıyla özkaynakla finansmanda rol oynayan aktörleri hissedarlar, araçları ise hisse senetleri ve bunların alışverişinin yapıldığı yerleri de borsalar olarak saymak mümkündür. Yabancı kaynak sağlayanlar ise borç verenler başlığı altında; başta bankalar olmak üzere tedarikçiler ve borç kullandıran diğer finansal kurumlardır.

İşletmelerin varlıklarının finansmanında ortaya çıkan bu ayırım, finansal raporlamanın amacını ve muhasebe sistemlerinde uluslararası farklılıkların ortaya çıkmasını belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Diğer bir ifadeyle finansal raporlamada uluslararası farkların oluşmasının temel nedeni; bu raporların kredi veren (yabancı kaynak sunanlar) ile yatırımcıların (özkaynak sunanlar) ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanması nedeniyle farklı olmasıdır (Nobes, 1998, s.166).

Finansman kaynaklarına göre bir ayrıma gidildiğinde iki grup ortaya çıkmaktadır. Birincisi, en önemli örnekleri İngiltere ve ABD olan işletmelerin kaynak teminini büyük ölçüde özkaynaklardan sağladığı güçlü sermaye piyasalarının var olduğu, borsa (sermaye piyasaları) tabanlı sistemlerdir (equity markets system). Bu sistemin hakim olduğu ülkelerde muhasebe sistemleri, yatırımcılara işletmelerin gelecekteki nakit akışlarının kârlılığı ve bu kâr ihtimali ile beliren risk durumu ile işletme yöneticilerinin performansı hakkında bilgi vermeye yönelik tasarlanmıştır.

İkinci sistem olan ve en önemli örnek ülkeler olarak İsviçre, Japonya ve Almanya'nın gösterilebileceği, kredi tabanlı sistemde (credit-based system) ise işletmelerin kaynak temininde baş rolü bankalar oynamaktadır. Bu sistemin geçerli olduğu ülkelerde ki muhasebe sistemleri, kredi verenleri koruyan muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Diğer bir deyişle muhasebenin temel kavramlarından birisi olan "ihtiyatlılık" kavramının muhasebe uygulamalarına yön verdiği muhtemel zararlar için daha rahat bir biçimde karşılık ayrılan bir sistemdir. Sonuç olarak seçilen muhasebe politikaları kârlılığı ön plana çıkarmaktan ziyade borç ödeme gücünü ön plana çıkarmayı desteklemektedir (Choi ve Meek, 2005, s. 49).

Bu ayrımın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayan etken ise ülke ekonomisine hâkim olan işletme çeşididir. Mesela; Almanya, Fransa ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkelerinde küçük aile işletmelerinin sayısı çok fazla ve ekonomiye hâkimdir. Bu ülkelerde işletmelerin kaynak ihtiyacı bankalardan sağlanan kredilerle sağlanmaktadır.

İngiltere ve ABD'de ise sermaye tabana yayılmıştır ve çok sayıda ortaktan oluşan anonim şirket tipinde işletme sayısı çok fazladır. Anonim şirket sayısının fazla olması hisse senetlerinin el değiştirmesinde önemli bir role sahip olan güçlü menkul kıymet borsaların oluşumuna sebep olmaktadır.

İşletme varlıklarının finansmanında özkaynakların ya da banka gibi yabancı kaynakların tercih edilme durumu işletme bilânçolarının kompozisyonunu da etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda Avrupa ülkelerindeki işletmelerin finansal kaldıraç (Toplam Borç/ Toplam Aktif) oranlarına göre yapılmış bir sıralaması yer almaktadır.

Tablo 2. 1994 Yılına Ait, Ülke Bazında Avrupa'daki Şirketlerin Finansal Kaldıraç Oranları

Sıralama	Ülke	Finansal Kaldıraç Oranı
1	İsviçre	0,55
2	Belçika	0,51
3	İtalya	0,45
4	İrlanda	0,40
5	Danimarka	0,34
6	Fransa	0,34
7	Almanya	0,30
8	İsveç	0,27
9	Hollanda	0,26
10	İspanya	0,25
11	İngiltere	0,20

Kaynak: Nobes ve Parker, 2002, s.22

Tablo 2'de görülebileceği gibi İngiltere çok ortaklı şirketlerin yaygın olduğu bir ülkedir ve finansal kaldıraç oranı kıta Avrupa'sında yer alan diğer ülkelerin hepsinden küçüktür. Hollanda bir kıta Avrupa ülkesi olmasına rağmen istisnai bir duruma sahiptir. Dünya çapında markalara sahip olan bu ülkede

aynen İngiltere gibi halka açık şirket sayısı çok fazladır ve halka açık şirket anlayışı oldukça eskiye dayanmaktadır. Ayrıca bir Avrupa ülkesi olmadığı için tabloda yer almayan ABD'nin finansal kaldıraç oranı da İngiltere'ninkine oldukça yakın bir rakamdır.

Finansman yapısına göre ortaya çıkan ayırım ile hukuki sistemlere göre yapılan ayırım arasında büyük bir benzerlik vardır. İşletme finansmanında özkaynakların yoğun olduğu borsa tabanlı işletmelerin yaygın olduğu ülkeler genellikle Anglo-Sakson hukuk sistemli ülkelerdir. Finansmanda yabancı kaynakların yoğun olduğu işletmelerin yaygın olduğu ülkeler ise Kıta Avrupa hukuk sisteminin geçerli olduğu ülkelerdir.

Tablo 3'de hem bu benzerlik hem de finansman kaynakları açısından muhasebe uygulamalarında ortaya çıkan farklılıklar iki grup halinde ve örnek ülkeler bazında gösterilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin Finansman Yapısı ve Muhasebede Görülen Farklılıklar

Anglo-Sakson Hukuk Sistemi ve Borsa Tabanlı Sistem Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD	Kıta Avrupası Hukuk Sistemi ve Kredi Tabanlı Sistem Fransa, Almanya ve İtalya
Güçlü sermaye piyasaları (borsalar)	Zayıf sermaye piyasaları
İşletme dışından çok sayıda hissedar vardır	Hissedar sayısı azdır ve işletme içindedir
Bağımsız denetim önemlidir	Bağımsız denetim önemli değildir
Muhasebe bilgilerinin geniş kitlelere ifşa edilmesi (disclosure) önemlidir.	Muhasebe bilgilerinin geniş kitlelere ifşa edilmesi (disclosure) önemli değildir
Muhasebe kurallarının oluşumunda vergileme etkili değildir	Muhasebe kurallarının oluşumunda vergileme etkilidir
Muhasebe uygulamalarında muhafazakârlık hâkim değildir	Muhasebe uygulamalarında muhafazakârlık hâkimdir
Finansal raporlamada doğru ve gerçek gösterimin önemi çok fazladır	Finansal raporlamada doğru ve gerçek gösterimin önemi görece olarak daha azdır

Kaynak: Nobes ve Parker, 2002, s.24; Alexander ve Nobes, 2004, s.91.

Sonuç olarak, işletme finansmanında kredi kullanımının yaygın olduğu yerler ile sermaye pazarlarının gelişmiş olduğu yerlerde finansal raporlamanın içeriğinin farklılaşması ve finansal raporların niteliği ve kalitesine ilişkin beklenen taleplerinin değişiklik göstermesi son derece doğal bir olaydır. Bu bağlamda, literatürde genellikle sermaye piyasalarının, kredi piyasalarına göre muhasebeden daha nitelikli bilgiler talep ettiğine inanılmaktadır.

Ancak Ball ve diğerleri (2008) tarafından 1992-2003 yıllarına arasında 22 farklı ülkede ki 78,949 işletmenin verileri üzerinde gerçekleştirilen istatistikî çalışmada bu inanışın yanlış olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmada finansal raporlamanın niteliğine ilişkin; finansal raporlamanın zamanlılığı, kârın ve zararın tespitinin zamanlılığı, zararlar için ayrılan karşılıklar üzerinde yapılan istatistikî analize göre sayılan muhasebe bilgilerinin kredi anlaşmalarında, sermaye piyasalarına göre daha fazla ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bilgilerin üretilmesini olan talep, kredi pazarları tarafından yapılmaktadır.(Ball vd, 2008, s.200).

Türkiye'de finansal sistem kredi tabanlı bir sistemdir. Türkiye'de bankalar finansal piyasaların içerisinde ki en önemli iki piyasa olan para ve sermaye piyasalarında önemli bir yere sahiptirler. Türkiye'de şirket finansmanının kredi tabanlı diğer bir deyişle bankalar aracılığıyla gerçekleştirilmesinin altında Türkiye'nin yaşadığı ekonomik ve tarihsel gelişim ile kendine özgü olan bazı faktörler etkili olmaktadır.

Bu bağlamda, Türk bankacılık sisteminin yasa ve uygulama arka planında geniş ölçüde Kıta Avrupa bankacılık uygulamalarının model kabul edilmesi, etkin sermaye piyasalarının eksikliği, başlıca önemli faktörlerdir (Yılmaz, 2008, s.141-142).

2.5. Vergilendirme

Vergi, devletin kamusal hizmetleri gerçekleştirmek için egemenlik gücüne dayanarak, karşılıksız olarak cebren özel ve tüzel kişilere ödettiği para şeklindeki ödemelerdir (Akdoğan, 2002, s.112). Muhasebe ve vergilemenin veya vergiciliğin keşiştiği nokta vergilendirme işlemlerinin ilki olan verginin tarhı⁴ kısmındadır. Bu kısımda ödenmesi gereken vergi miktarının hesaplanabilmesi için vergi oranlarının uygulanacağı bir matraha ihtiyaç duyulmaktadır. Matrahın tespitinde ise vergiyi ödeyecek olan mükellefin kendi beyanının yanı sıra vergi idaresince de ödenecek vergi miktarı belirlenebilmektedir. Modern vergicilikte matrahın bizzat yükümlüsü tarafından tespit edilerek beyan edilmesi esastır (Bayraklı, 2007, s.76).

Vergi matrahının idarece tespit edilmesi halinde muhasebeye ihtiyaç duyulmazken, matrahın yükümlü tarafından tespit edilerek beyan edilmesi halinde muhasebeye ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de dahil olmak üzere bir çok ülkede gerek kurumlar gerekse de kişiler vergi matrahlarını kendileri hesaplayarak vergi dairelerine beyan etmektedirler. Bu nokta, vergi uygulamaları ile muhasebe uygulamalarının birbirlerine en yakın olduğu yerdir. Muhasebe sistemlerinin oluşumunda, vergi düzenlemelerinin muhasebe düzenlemelerini etkileyebilme derecesi ülkeler arasında farklı olmaktadır. Bu fark, muhasebe sistemlerinin oluşumuyla ilgili çalışan akademisyenlerin dikkatini çekecek kadar önemli bir farktır (Belkaoui, 1994, s.58).

Vergi matrahının hesaplanması sırasında ortaya çıkan muhasebe ve vergi ilişkisinin birbirlerini etkileme derecesi ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir. Mesela bu ilişki Almanya’da oldukça güçlüdür. Bu bağlamda ticari bilanço (handelbilanz) ile vergi amaçlı bilanço (Steurbilanz) aynı olmak zorundadır. Bu duruma bağlayıcılık ilkesi (the principle of bindingness) denilmektedir (Nobes, 1989, s.8).

Bu prensip kara Avrupa’sında yer alan Fransa, Belçika, İtalya ve İspanya gibi ülkeler ile İskandinav ülkelerde muhasebe ve vergi arasındaki ilişkide belirleyici olmuştur. Bu durum 1980’lerin sonlarına kadar devam etmiş ve ancak bu tarihlerden sonra İspanya ve İskandinav ülkelerde yeni çıkarılan kanunlarla vergiciliğin muhasebe standartları ve uygulamaları üzerinde ki etkisi düşürülmüştür (Alexander ve Nobes, 2004, s.93).

Diğer taraftan, Almanya’nın sınır komşusu olan ve Anglo-Sakson muhasebe geleneğine sahip Hollanda da ise finansal muhasebe ile vergi muhasebesi arasında kesin bir ayırım vardır. Bu ülkede vergilendirilecek kâr finansal muhasebe yardımıyla bulunan rakam olmakla beraber bu rakam daha sonra vergi kanunlarına uygun olarak revize edilmektedir.

Vergilendirmenin muhasebe standartlarının oluşumuna etkilememesi beklenen başka bir ülke olan ABD’de ise stok hareketlerinin takibi ve satılan malların maliyetinin hesaplanmasında kullanılan son giren ilk çıkar yöntemi (LIFO) ABD’de vergiciliğin, muhasebe uygulama ve standartlarını etkileyebildiğini gösteren bir kanıttır (Choi ve Meek, 2005, s.50).

Türkiye’de muhasebe uygulamalarının esasını oluşturan ve 1 Ocak 1994 yılından itibaren finans kuruluşların dışında bilanço esasına göre defter tutan tüm işletmeler için uygulanması zorunlu olan 1 sıra nolu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) Maliye Bakanlığınca çıkarılmıştır. Bu tebliğ Türkiye’de muhasebe uygulamalarına yön veren temel muhasebe standardıdır.

4 Vergi Usul Kanununa göre “tarh” kavramı şöyle izah edilmiştir. Verginin tarhı, vergi alacağıının kanunlarında gösterilen matrah ve nispetler üzerinden vergi dairesi tarafından hesaplanarak bu alacağı miktar itibarıyla tespit eden idari muameledir.

Tebliğin, kanuni dayanağını ve bağlayıcılığını ise Vergi Usul Kanunu (VUK)⁵ sağlamaktadır. Bu bilgilerin ışığında, Türkiye’de finansal raporlamanın temel nedeninin vergilendirme olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumun Türkiye’de muhasebe standartlarının belirlenmesi ve uygulanmasında tek yetkili kuruluş olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulunca (TMSK) belirlenen standartların devreye girmesine kadar sürmesi beklenmektedir. TMSK’nın standartları ise ancak yeni Türk Ticaret Kanunu (TTK)’nın yasalaşmasıyla mümkün olacaktır. Bu tarihe kadar Türkiye’de muhasebe uygulamaları vergilendirme orjinli olmaya devam edecektir (Yalkın ve diğ., 2006, s.301).

2.6. Uluslararası İlişkiler

Küreselleşmenin gücünün artmasıyla beraber açık bir sistem olan muhasebe, ulusal çevrenin etkisi kadar uluslararası çevrenin de etkisi altında kalmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak tarihsel bağların diğer bir ifadeyle bir ülkenin geçmişte yaşadığı olayların (savaş, işgaller vb) ya da kolonisel bağların muhasebeye etkisi ile uluslar arası ticaret ve finansın muhasebe sistemlerinde ki farklılaşmaya neden olmaktadır.

Uluslararası ticaret ve finansın muhasebeye olan etkileri iki baskı grubundan kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ikincisi ise Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve en önemlisi de Avrupa Birliği (AB) gibi devletlerarası organizasyonların talepleri ve gerçekleştirdiği düzenlemelerdir (Radebaugh ve Gray, 2002, s.22).

Çok uluslu şirketler ise birden fazla ülkede yer alan ekonomik birimlerinde sınır ötesi üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmakta ve çok farklı ülkede ki birbirinden farklı muhasebe standartlarına göre hazırlanan finansal raporları yorumlayarak karar verme konumunda bulunmaktadırlar. Muhasebe enformasyonundaki yaşanan bu çeşit bir asimetri ÇUŞ’ların sahip ve yöneticileri için, gerek mevcut yatırımlarının getirisinin değerlendirilmesinde gerekse de yeni yatırım kararlarının alınmasını zorlaştırmaktadır. Bunun üstesinden gelmek için ÇUŞ’lar tüm ülkelerde ki muhasebe standartlarının aynı olmasını istemekte diğer bir deyişle tüm işletmelerin aynı dili konuşmasını talep etmektedirler.

Sermaye hareketleri ile ticaretin küresel boyuta ulaşması sadece işletmeleri değil ülkeleri de çok yakından ilgilendiren bir konudur. Bu bağlamda uluslar arası alanda kabul görmüş finansal raporlamada harmonizasyonu amaç edinen standartlar setinin oluşturulması için Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) gibi kurullar muhasebe meslek örgütlerince meydana getirilmiş ve hükümetlerce desteklenmiştir. Diğer yandan dünyanın en önemli bölgesel birliği olan Avrupa Birliği, muhasebe standartlarının oluşumunda ve muhasebe uygulamalarında harmonizasyonun sağlanması için muhasebe direktiflerini⁶ devreye sokmuştur (Toraman ve Bayramoğlu, 2006, s.463-467).

5 1 sıra nolu MSUGT’in giriş kısmında belirtilen ve kanuni dayanağı olan VUK 175 ve 257. maddelerinin ilgili fıkraları şöyledir.

VUK 175. madde: Maliye ve Gümrük Bakanlığı; muhasebe standartları tek düzen hesap planı ve mali tabloların çıkarılmasına ilişkin usul ve esasları tespit etmeye, bunları mükellef, şirket ve işletme türleri itibariyle uygulamaya ve buna ilişkin diğer usul ve esasları belirlemeye yetkilidir.

VUK 257. madde: Maliye Bakanlığı; Mükellef ve meslek grupları itibariyle muhasebe usul ve esaslarını tespit etmeye, bu kanuna göre tutulmakta olan defter ve belgeler ile bunlara ilaveten tutulmasını ve düzenlenmesini uygun gördüğü defter ve belgelerin mahiyet, şekil ve ihtiva etmesi zorunlu bilgileri belirlemeye, bunlarda değişiklik yapmaya; bedeli karşılığında basıp dağıtmaya ve üçüncü kişilere bastırıp dağıtmaya ve dağıttırmaya, bunların kayıtlarını tuturmaya, bu defter ve belgelere tasdik, muhafaza ve ibraz zorunluluğu getirmeye ve kaldırmaya, bu kanuna göre tutulacak defter ve düzenlenecek belgelerin tutulması ve düzenlenmesi zorunluluğunu kaldırmaya yetkilidir.

6 Bu alanda üç adet direktif ön plana çıkmaktadır.

Birincisi mali tablolara ilişkin genel ilkelerin belirtildiği 1978 tarihli dördüncü direktiftir. İkincisi konsolidasyon işlemlerinin anlatıldığı 1983 tarihli yedinci direktiftir. Üçüncüsü ise muhasebe denetimi konularının işlendiği 1984 tarihli sekizinci direktiftir.

Son olarak AB 2002 yılında gerçekleştirdiği düzenlemeyle, üye ülke borsalarına kayıtlı ve mali tabloları konsolidasyona tabi olan işletmelerin 1 Ocak 2005 sonrası hazırlanacak finansal raporlarının uluslararası finansal raporlama standartlarına (IFRS) göre hazırlanmasını zorunlu kılmıştır (Volmer ve diğ., 2007, s.447).

Bir ülkenin muhasebe sisteminin oluşumunda o ülke tarihinin rolü çok büyüktür. Mesela; Fransa'nın günümüzde de kullanılan tek düzen hesap planı ve tek düzen muhasebe sisteminin temeli, Almanya'nın 1940'larda yaptığı işgalle atılmıştır. Aynı şekilde birçok Fransa sömürgesi Afrika ülkesinde Fransız muhasebe modeli uygulanmaktadır. Aynı şekilde eski İngiliz sömürgesi birçok ülkenin muhasebe standartları ile Ticaret Kanunları İngiltere'den ithal edilmiştir (Lawrance, 1996:8). Bu durum bir ülkenin muhasebe sisteminin oluşumunda o kadar önem arz etmektedir ki Gambiya ve Senegal iki komşu Afrika ülkesi olmalarına rağmen ilki bir İngiliz sömürgesi ikincisi ise bir Fransız sömürgesi olduğu için muhasebe sistemleri birbirlerinden farklıdır (Nobes, 1998, s.170).

Diğer yandan bir uzak doğu ülkesi olan Japonya'nın muhasebe sisteminin içeriğinin oluşumunda ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Almanya'dan ithal edilen Ticaret Kanununun büyük bir etkisi olmuştur. Ancak işletmeye borç verenlerin çıkarlarının korunmasını ilke edinen ve kredi tabanlı bir muhasebe sistemine uygun olan bu kanun ve muhasebe sistemi ikinci dünya savaşından sonra ABD'nin Japonya'yı işgal etmesiyle değişime zorlanmıştır. Bu değişimin sebebi işgal yıllarında borsa tabanlı sisteme sahip olan ABD'nin kendi ülkesindekine benzer bir sermaye piyasası kanunu ve kurulu ile menkul kıymet borsasını Japonya'da kurmasıdır. Ancak bu çalışmaların tamamı kalıcı olamamış ABD'nin ülkeyi terk etmesinden sonra Japonya sermaye piyasası kurulunu kapatmıştır (Nobes, 1998, 170; Alexander ve Nobes, 2004, s. 97).

2.7. Muhasebe Mesleği ve Eğitimi

Muhasebe biliminin uygulayıcıları muhasebecilerdir. Muhasebecilerin bir araya gelmesiyle oluşan mesleki birlikler ve odalar ise sadece mesleğe kimlerin kabul edileceği ve bunlarla ilgili kıstasların belirlenmesi gibi konuları değil aynı zamanda çıkarılmasında öncü oldukları muhasebe bilimiyle ilgili yayınlarla muhasebenin hem teorik hem de uygulama boyutuna yönelik önemli katkıları olmaktadır.

Literatürde muhasebe mesleğinin, bir muhasebe sistemi üzerindeki etkilerini teorik bir çerçeve oluşturarak inceleyen Harrison ve McKinnon'ın (1986) çalışmasının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada muhasebe sistemi, bir ülkedeki mevcut diğer sosyal sistemlerin içerisinde yer alan bir sistem olarak görülmekte ve diğer sistemleri etkilemekte ve diğer sistemlerce de etkilenmektedir. Bu bağlamda bir muhasebe sisteminin yapı taşı olan muhasebe standartlarının kim tarafından belirlendiği muhasebede yaşanan değişimlerin ve değişime yön veren taraflar önem kazanmaktadır. McKinnon önerdiği teorik çerçevede sosyal çevrenin içerisinde yer alan, yine sosyal bir sistem olarak gördüğü muhasebe sistemi üzerinde değişim yaratabilme kabiliyetine sahip unsurları dört farklı gruba ayırmıştır.

Birinci grup olarak zorlayıcı güçleri tanımlamıştır. Zorlayıcı güçler; bir ülkenin sosyal sistemlerini ki burada konu edilen muhasebe sistemini etkileyebilme konumunda olan işgaller, kolonizasyon gibi içeriden değil dışarıdan zorla empoze edilen değiştirme kabiliyeti olan aktörlerdir. İkinci olarak, muhasebe sisteminde yaşanacak bir değişimin sistem içi bir unsurdan kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Sistem içi kaynaklar olarakta muhasebe ile ilgili olan kamu kurumlarını ve meslek örgütlerini saymıştır. Üçüncü olarak ise muhasebe sisteminde yaşanabilecek bir değişimin kaynağı olarak komşu olduğu diğer sosyal sistemleri saymıştır. Bu sistemler hukuk sistemi, finansal sistem ve ekonomik ve siyasi idare şeklindedir. Son olarak değişimin kaynağı olarak yerleşik kültürü çevre kavramıyla belirterek etkileme kabiliyeti daha geniş olarak nitelendirmiş ve kabul etmiştir (Verma ve Gray, 2006, s.133-134).

McKinnon'ın teorik çerçevesine göre bir muhasebe sisteminin oluşumunda muhasebe mesleği, içsel bir dinamik olarak çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak muhasebe sistemlerinin oluşumu veya mevcut sistemlerde yaşanan değişim ve gelişmelerde muhasebe mesleğinin etkisi her ülkede eşit seviyede

değildir. Diğer bir anlatımla muhasebe mesleği her ülkede aynı seviyede muhasebe sistemine tesir etme gücüne sahip değildir. Bazı ülkelerde profesyonel muhasebe mesleği oldukça gençtir ve uygulayıcısı oldukları muhasebe standartlarının belirlenmesinde etkileri pek azdır.

Mesela; Türkiye’de muhasebe mesleği ancak 1989 yılında kurulabilmiştir. Türkiye’de muhasebe mesleğinin muhasebe standartlarının oluşumunda aktif olarak yer alması Türkiye Muhasebe Standartlarının Kurulunun (TMSK) 2002 yılında faaliyete geçmesiyle gerçekleşmiştir. Hatta bu kurulun üye kompozisyonu değerlendirildiğinde meslek örgütünün hak ettiği duruma kavuştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır (TMSK faaliyet raporu 2007, s.14)⁷. Muhasebeciler muhasebe standartlarının uygulayıcılarıdır. Dolayısıyla çıkarılacak standartların oluşumunda en önemli katkının onlar tarafından verilmesi gayet doğaldır.

Muhasebe mesleğinin yanı sıra meslek mensuplarının alacakları eğitimin niteliği de muhasebe sistemlerinin oluşumu ve gelişiminde belirleyici olmaktadır. Muhasebe eğitiminin nasıl verildiğine ilişkin tarihsel verilere bakıldığında muhasebenin 19 yüzyılda hala usta çırak ilişkisi içinde bir zanaat olarak algılanıp bu şekilde verildiği ancak 20 yüzyıldan sonra yüksek eğitim programlarında yer almaya başladığı görülmektedir (Mathews, 2001, s.381). Dolayısıyla muhasebe eğitiminde yaşanan gelişimin muhasebe mesleğinin dünyada önem kazandığı yıllara paralel olması meslekle olan yakın ilişkisinin bir kanıtıdır. Muhasebe eğitimi önce muhasebe mesleğini dolaylı olarak ta muhasebe sistemini etkileyen bir unsur olmaktadır.

Muhasebe eğitimi ile muhasebe arasındaki ilişkiye daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise; bir ülke vatandaşlarının eğitim seviyesi ile muhasebe sistemi ve muhasebe sürecinin çıktısını oluşturan finansal raporlarının kalitesi arasında doğru yönlü bir ilişki mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkinin ortaya çıkmasında ülkedeki okuma-yazma oranı, lise ve üniversite mezunu oranı, eğitim sisteminin sahaya dönük mesleki eğitim merkezli veya profesyonel tarzda yapılması son olarak ta ülkede verilen eğitimin içeriği ve kalitesi ile o ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları arasında var olan paralellik belirleyici olmaktadır. İyi derecede eğitilmiş nüfusa sahip ülkelerin muhasebe sistemleri ileri düzeyde olmaktadır (Schoereder vd., 2005, s.72).

Shoental’in (1989) çalışmasında İngiltere ve ABD’deki profesyonel muhasebecilerin muhasebe alanındaki yetkinlikleri muhasebe sistemi oluşturmada bir etken olup olmadığı ampirik olarak araştırılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda muhasebecilerin aldıkları eğitim sonucu kazandıkları mesleki yetkinliklere göre ABD ve İngiltere muhasebe sistemlerinin iki farklı muhasebe sistemi olduğu anlaşılmıştır (Shoental, 1989, s.549).

2.8. Kültür

Kültür bir toplumun sahip olduğu değerler topluluğu ve herhangi bir durum karşısında toplumun verdiği ortak tepkilerdir. Bu bakımdan kültür bir toplumun sahip olduğu tüm sosyal sistemlerin gelişiminde baskın rol oynayabilen bir faktördür (Lawrence, 1996: 5). Daha kısa ve özgün bir tanımla kültür, bir toplumu diğer toplumlardan ayrı kılan programlanmış ortak bir akıldır (Gray, 1988, s.4).

Kültürün, muhasebe sistemlerinin uluslar arası arenada farklılaşmasının sebeplerinden biri olarak algılanabileceği fikri Gray tarafından 1988 yılında yapılan araştırmayla ortaya çıkmıştır. Bu araştırma fikrinin temelini oluşturan girişim ya da çalışma ise Hofstede’nin (1980 ve 1983) yıllarında yaptığı çalışmalardır. Bu çalışmalarda kültür ve işletmecilik disiplini arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Bu çalışmaların sonucunda ise işletmeciliğin alt disiplinleri ile kültür arasında ki bağı sorgulayan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

⁷ TMSK dokuz üyeden oluşmakta olup yedi farklı kurum birer üye ile yönetimde yer alırken sadece Türkiye serbest muhasebeci ve mali müşavirler odaları ve yeminli mali müşavirler odaları birliği (TÜRMOB) iki üye ile yönetimde yer almaktadır.

Hofstede çalışmasında uluslar arası çalışanı ve farklı ülkelerde şubeleri olan IBM bilgisayar firmasını seçmiştir. IBM'in 50 farklı ulusa mensup çalışanları üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda insanların aynı firmada çalışmalarına rağmen iş yaşamına ait farklı değer yargılarına sahip olabileceklerini ortaya çıkarmıştır. Hofstede çalışanların iş dünyasına bakışına ilişkin sınıflandırmaya giderken dört adet boyut öne sürmüştür. Bunlar; Bireysel-kolektif (individualism), güç mesafesi (power distance), belirsizlikten kaçınma (uncertainty avoidance) ve dişillik-erillik (masculinity) boyutlarıdır (Güvemli, 2008, s.74-78).

Gray ise, Hofstede'nin ortaya attığı boyutlardan yola çıkarak muhasebe sistemlerinin uluslar arası alanda farklılaşmasının nedeni olarak kültürü kabul etmiş ve bunu kendi oluşturduğu, iki zıt unsuru barındıran, dört boyutlu bir kavramsal çerçeve ile hipotezler öne sürerek test etmiştir. Gray'in öne sürdüğü dört boyutu ve sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür.

- Profesyonellik- Statükoculuk (Professionalism versus Statutory Control):

Muhasebe mesleği icra edilirken, diğer bir ifadeyle muhasebe uygulamalarında muhasebecinin katkısının birebir yazılı halde bulunan kuralların üzerinde olması halinde profesyonellikten bahsedilirken muhasebecinin her türlü durumda ve katı bir şekilde standartlara başvurması statükoculuk olarak nitelendirilmektedir. Bu durum bir ülkede muhasebe standartlarının oluşturulmasında devletin mi yoksa meslek örgütlerinin mi etkin olduğunun irdelenmesinde de paralel sonucu verecektir. Muhasebe uygulamalarının gerçekleştirilmesinde muhasebecinin yargısının daha etkin olduğu İngiltere ve ABD'de muhasebe meslek örgütlerinin ömürleri kıta Avrupası ülkeleri ile az gelişmiş ülkelerdekilerden çok daha uzundur.

- Tekdüzecilik ve Esneklik (Uniformity versus Flexibility):

Tekdüzecilik farklı dönemlere ait mali raporların karşılaştırılabilir olması ve işletmeden işletmeye farklılaşmaması anlamına gelmektedir. Esneklik ise her işletmenin kendine özgü durumunun muhasebe uygulamalarına yansıtılabilmesindeki rahatlığı ifade etmektedir.

Fransa'da ülkenin makro amaçları doğrultusunda, muhasebe uygulamalarında uzun yıllardır tek düze bir hesap planından yararlanılmakta ve değerlemede vergicilik ilgili düzenlemeler dikkate alınmaktadır. Oysa ABD ve İngiltere tek düze hesap planına sahip olmaksızın yeterince esnek olan karşılaştırılabilirliğine sahip mali raporlar ortaya koyan muhasebe sistemlerine sahiptir.

- İyimserlik-Tutuculuk (Conservatism versus Optimism):

İyimserlik muhasebe uygulamalarında özellikle zarar doğurma ihtimali olan işlemlerde risk alabilmeyi, tutuculuk ise belirsizlik halinde daha ölçülü olmayı ve riskten kaçınmayı ifade etmektedir. Tutucu ya da muhafazakar muhasebe politikalarını benimseyen muhasebeciler, dönem kârının düşecek olmasına rağmen en ufak zarar ihtimaline ve zararlara karşılık ayırma gayreti içindedirler ve bu yaklaşım daha çok kıta Avrupası ülkelerin muhasebe sistemlerinde görülmektedir.

- Şeffaflık- Gizlilik (Secrecy versus Transparency):

Şeffaflık dönem sonunda elde edilen muhasebe bilgilerinin ya da mali raporların daha fazla kişiye ve daha hacimli olarak ifşa (iletme) edilmesini, gizlilik ise mümkün olduğu kadar az kimseyle, az bilginin paylaşılmasını anlamlarına gelmektedir. Kıta Avrupası ülkelerde muhasebe bilgilerinin sır olarak görülmesi yaygındır. Anglo Sakson gelenekte ise finansmanda halka gitme anlayışı hakim olduğu için ve bunun sonucunda gelişen sermaye piyasaları nedeniyle muhasebe bilgileri daha geniş kitlelerle paylaşılmalıdır (Güvemli, 2008, s.87-88; Gray, 1988, s.8-11).

Yukarıda yer alan bilgiler her ne kadar bir yazarın çalışmalarına dayansa da, kültür ve muhasebe sistemlerinin oluşumu konusunda teoriyi oluşturacak seviyeye gelmiştir. Bu bağlamda Gray'in çalışmasında kullanılan model birçok ülkeye adapte edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi de Türkiye

için Karabınar'ın yaptığı (2007) çalışmadır. Karabınar Türkiye'nin en büyük 500 sanayi işletmesi üzerinde anket yöntemiyle bir araştırma gerçekleştirilmesi hedeflenmiş bu bağlamda gönderilen anket formlarından 200 tanesi işletmelerce cevaplandırılarak geri gönderilmiştir. Gerçekleştirilen istatistiki analizler sonucunda işletmelerin mali raporlamada statükoculuğa karşı profesyonelliği benimsediği ve tek düzeliği kabul ettikleri anlaşılmıştır (Karabınar, 2007).

3. SONUÇ

Yukarıda sayılan faktörlerin bir ülkenin muhasebe sisteminin oluşumu ve gelişimine etki dereceleri birbirinden farklı olmaktadır. Ancak, bu faktörlerin etki derecelerini ampirik olarak ölçmeye yönelik bir amaç bu çalışmanın kapsamı içerisinde olmadığından kanaatimizi sezgisel olarak yapacağımızı, kanaatimizi oluştururken mevcut literatürü referans kabul edeceğimizi belirtmemiz yararlı olacaktır.

Buraya kadar verilen bilgiler ile bu alandaki genel literatürün ışığında özellikle iki faktörün muhasebe sisteminin oluşumu ve gelişimine etki dereceleri açısından ön plana çıktığı söylenebilir. Bunlar; uluslararası ilişkiler ve finansman kaynaklarıdır. Bu iki faktörün bir muhasebe sisteminin oluşum ve gelişiminde yukarıda sayılan diğer faktörlere nazaran etkileme gücünün daha yüksek olduğu sezgisel kanaatimiz olarak düşünülmektedir.

Ancak bu sonuç sezgisel bir çıkarım olup ampirik olarak desteklenmemektedir. Bu nedenle ifadenin genel kabul göreceği yönünde bir ifade de bulunmak doğru olmayacaktır. Bu nedenle muhasebe sisteminin oluşumu ve gelişimine etki eden faktörlerin az veya çok tamamının etkili olduğu söylemek daha doğru olacaktır.

Ulaştığımız sezgisel kanaatimizi desteklemek adına şu hususların belirtilmesinin yararlı olacağı inancındayız. Buna göre uluslararası ilişkilerin ön planda yer aldığını düşünmemize neden olan sebepler ve sezgisel kanaatimiz şu şekilde açıklanabilir; (a) ülkelerin dış ticaretlerinin çeşitlenmesi (ticari anlamda ilişkide bulunulan ülke sayısının artması), (b) küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki fiili sınırların adeta kalkmış olması ve isteyen istediği ülkeden alış-veriş yapabilmesinin kolaylaşması ve (c) büyüyen sermaye olanakları sayesinde birçok çok uluslu şirketin oluşması ve birçok ülkede şubeler açmaları gibi temel gerekçeler muhasebe uygulamalarının ülkelere özgü oluşunu bir sorun olarak karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Bunun aşılabilmesi için günümüzde de cari olarak içinde bulunduğumuz yoğun bir muhasebe iş ve işlemlerinin standartlaştırılması çalışmalarının doğmasını, genişlemesini ve hatta neredeyse zorunlu hale gelmesine kadar etki yaratmıştır.

Yine sezgisel olarak öne çıktığını düşündüğümüz ikinci faktör ise finansman kaynakları idi. Buna göre finansman kaynaklarının ön planda yer aldığını düşünmemize neden olan sebepler ve sezgisel kanaatimiz şu şekilde açıklanabilir; (a) varlıkların finansmanında ortaya çıkan ayırım, (b) ülke sermaye piyasalarının gücü (borsa tabanlı – kredi tabanlı olması açısından) ve (c) işletmelerin yapılarıdır. Bu bağlamda işletme varlıklarının ayırımında ortaya çıkan ayırım varlıkların özkaynaklarla mı yoksa yabancı kaynaklarla mı finanse edildiği konusunun önemini arttırmaktadır ki bu da işletmelerin hazırlayacağı/hazırladığı finansal raporların uluslararası uygulama farklılıklarından da kaynaklanan nedenlerden ötürü kredi verenlerin mi, yoksa özkaynak sunanların mı ihtiyacına odaklı olacaktır. İkinci olarak ülke sermaye piyasalarının gücü de önemli bir ayırımdır. Çünkü İngiltere, ABD (Anglo Sakson ülkeler) gibi ülkelerde sermaye piyasasının borsa tabanlı yönde gelişmiş olduğu, İsviçre, Japonya ve Almanya gibi ülkelerde ise sermaye piyasalarının kredi tabanlı sisteme dayalı olduğu ve bu yönde gelişmiş olduğu bilinmektedir. Son olarak da işletme yapılarına bakacak olursak İngiltere ve ABD gibi ülkelerde sermayenin tabana yaygın olduğu, ancak Almanya, Fransa ve İtalya (Kıta Avrupası ülkeleri) gibi ülkelerde ise sermayenin tabana yaygın olmadığı ve aile türü işletmelerde toplandığı görülmektedir.

Yukarıda sayılan nedenlerden ötürü sezgisel kanaatimize göre *uluslararası ilişkiler ve finansman kaynakları* faktörlerinin muhasebenin gelişiminde diğer faktörlere oranla daha etkin olabileceği belirtilmiştir. Ancak tekrar vurgulamak da fayda vardır ki bu sezgisel tespit ampirik olarak sınanmamış ve desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N., Aydın, H. (1987).** *Muhasebe Teorileri*, Gazi Üniversitesi İİBF Yayın No: 44, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Alexander, D. ve Archer, S. (2001).** *European Accounting Guide*, *Harcourt Professional Publishing*, UK.
- Alexander, D., ve Nobes, C. (2004).** *Financial Accounting An International Introduction*, Second Edition, *Financial Times Prentice Hall*, UK.
- Altuğ, O. (1999).** *Muhasebe Hukuk İlişkileri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Anayurt, Ö. (2002).** *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 4. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ball, R., Robin, A., ve Sadka, G. (2008).** Is financial reporting shaped by equity market sor by debt markets? An international study of timeliness and conservatism, *Review of Accounting Studies*, 13(2-3):168-205.
- Bayraklı, H. H. (2007).** *Genel Vergi Hukuku*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Belkaoui A.R. (1994).** *International and Multinational Accounting*, *Dryden Pres*, London.
- Bilanço Dergisi**, Temmuz-2009.
- Chiapello, E. (2007).** Accounting and the birth of notion of capitalism, *Critical Perspectives on Accounting*, 18 (3): 263-296.
- Choi, F., Meek, G. (2005).** *International Accounting*, Fifth Edition, *Pearson Prentice Hall*, USA.
- Gray, S.J. (1988).** Towards of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally, *Abacus*, 24(1): 1-15.
- Güvemli, B. (2008).** *Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Çeşitli Ülkelerin Muhasebe Kültürleri ile Etkileşimi ve Türkiye Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Güvemli, O. ve Güvemli, B. (2005)** The First Period of the Double Entry Accounting System in the Socialist Order, *Academy of Accounting Historians Research Conference*, USA.
- Harrison, G. L. ve Mc Kinnon, J. L. (1986).** Culture and Accounting Change: A New Perspective on Corporate Reporting Regulation and Accounting Policy Formulatin, *Accounting Organization and Society*, No: 3.
- Hirsch, E. E. (1997).** Anılarım; Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, Çev. Fatma Suphi, *TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları*, Ankara.
- Hofstede, G. (1980).** *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, Cal., and London.

- Hofstede, G. (1983).** The Cultural Relativity of organizational Practices and Theories, *Journal of International Business Study*, 1983, 75-89.
- http://www.fasb.org/jsp/FASB/FASBContent_C/ProjectUpdatePage&cid=1176154534254, Erişim tarihi:20.07.2009
- Kang, T. (2003).** The association between legal regime and the value-relevance of accounting information: a Japan-UK comparison, *Journal of International Accounting & Auditing Taxation*,(12):121-130
- Karabınar S. (2007).** An Empirical Assesment of Gray's Accounting Subculture Values in Turkey's Top-500 *Industrial Enterprises*, *International Conference Series II*, The Future of Accounting and Accounting Profession, 30 Mayıs-03 Haziran 2007, İstanbul.
- Lawrance, S. (1996).** *International Accounting*, Thomsan Business Press, USA.
- Mathews, R. (2001).** Whither (or wither) accounting education in the new millenium, *Accounting Forum*, 24 (4): 380-394.
- Nobes C. ve Parker R. (2002).** Comparative International Accounting, 7th ed. London, UK: *Financial Times Prentice Hall*.
- Nobes, C. (1998).** Towards a Genaral Model of the Reasons for the International Differences in Financial Reporting, *Abacus*, 34 (2):162-187.
- Radebaugh, H., Gray, S. (2002).** International Accounting and Multinational Enterprises, Fifth Edition, *John Wiley & Sons, Inc*, USA.
- Schroeder, R. Clark, M., Cathey, J. (2005).** Financial Accounting Theory and Analysis, Eighth Edition, *Wiley Corp.* USA.
- Sevilengül, O. (2005).** *Genel Muhasebe*, 12. Baskı, Gazi Kitabevi Ankara.
- Shoental, R. (1989).** Classification of Accounting Systems Using Competencies As a Discriminating Variable: A Great Britain – United States Study, *Journal of Business Finance & Accounting*, 16 (4):549-563.
- Toraman, C. ve Bayramoğlu, F. (2006).** Avrupa Birliği Sürecinin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi, 17. Worl Congress of Accounting *Mali Çözüm Dergisi Özel Sayı*, İstanbul SMMMO yayını, İstanbul.
- Underdown, B. ve Taylor, P. (1985).** Accounting Theory and Policy Making, *Heinemann Publishing*, London.
- Verma, S. ve Gray, S. (2006).** Creation of Institute of Chartered Accountants of India: First Steps in the Development of An Indigenous Accounting Profession Post-Independence, *Accounting Historians Journal*, 33 (2):131-156.
- Volmer, P., Werner, R. ve Zimmermann, J. (2007).** New governance modes for Germany's financial reporting system: another retreat of the nation state?, *Socio-Economic Review*, 5 (4): 437-465.
- Wolk, H., Francis, J. ve Tearney, M. (1984).** Accounting Theory A Conceptual and Institutional Approach, *Kent Publishing Company*, USA.
- Yalkın Y.K., Demir, V. ve Demir., D. (2006).** Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Türkiye'de Finansal Raporlama Standartlarının Gelişimi, 17. Worl Congress of Accounting *Mali Çözüm Dergisi Özel Sayı*, İstanbul SMMMO Yayını, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2008).** Adaptation Capabality of Turkish Financial System into The European Financial Integration, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt.10 Sayı.4, İstanbul.

AKADEMİSYENLERİN KONGRE TERCİH UNSURLARI

Doç. Dr. Nazmi KOZAK* Arş. Grv. Deniz KARAGÖZ YÜNCÜ**

ÖZ

Çalışmanın amacı, kongre katılımcılarının tercih kriterlerini belirlemek ve bu tercih kriterlerinin katılımcıların davranışlarına ve demografik özelliklere göre farklılıklarını tanımlamaktır. Kongre tercih kriterlerinin belirlenmesi için doğrulayıcı faktör analizi ve gruplar arasındaki farklılıkları incelemek için ise t-testi kullanılmıştır. Veriler Türkiye'deki üniversitelerde çalışan ve ulusal ya da uluslararası bir kongreye katılmış 246 akademisyenden toplanmıştır. Verilerin elde edilmesinde yüz yüze ve e-posta ile anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, boş zaman ve eğlence, kongre, maddi maliyet, altyapı, zaman maliyeti ve destinasyon kongre katılımını etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, tercih kriterlerinin demografik özelliklere göre farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kongre turizmi, kongre tercih ölçütleri, katılım davranışı, akademisyenler, Türkiye*

CONFERENCE PREFERENCE CRITERIA OF FACULTY MEMBERS

ABSTRACT

The aim of the study to demonstrate the factors of conference attendees' preference criteria, and to describe the differences according to demographic attributes and conference behaviors of attendance. The confirmatory factor analysis was employed to determine the criteria of conference preference, and t-test was used to analyze differentiations between attendees groups. The data was collected from 246 faculty members, attended to one of national or international conference, and have been working in Turkish universities. The face to face and e-mail survey techniques were utilized to obtain the data. In conclusion, leisure and entertainment, conference, monetary costs, infrastructure, time cost, and destination were occurred the effected factors of conference attendance. Moreover, it was obtained that the preference factors of attendance behaviors differ according to demographic variables.

Keywords: *Conference tourism, conference preference criteria, attendance behavior, faculty members, Turkey.*

* Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, e-posta: nkozak@anadolu.edu.tr

** Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, e-posta: dkaragoz@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Etkinlik endüstrisinin bir alt kümesi olan iş amaçlı etkinlikler ve kongreler, genellikle bilgilenecek, bilgilendirmek ve ticari yararlar sağlamak amacıyla organize edilir. Artan katılımcı sayısı, kısa sürede elde edilen yüksek gelir, tanıtım gibi nedenlerle etkinlik turizmi kapsamındaki kongrelere endüstri ve destinasyonlar tarafından büyüyen bir ilgi bulunmaktadır. Özellikle yüksek düzeyde heterojen bir pazar bölümüne hitap eden kongrelerin yöneticileri, başarılı bir kongre organize etmek ve yüksek katılımcı sayısına ulaşmak için katılımcılarının davranışları, karar alma süreçleri ve kongre seçim kriterlerine yönelik daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak literatürdeki kongre turizmi çalışmalarının genellikle kongreleri düzenleyen kurumlar için destinasyon seçimi (Gnoth, 1998; Crouch ve Ritchie, 1998; Go ve Govers, 1999; Jun ve McCleary, 1999; Choi ve Boger, 2002), kongre düzenleyicilerinin karar alma süreçleri (Oppermann, 1998), destinasyon algısı ve imaj (Oppermann, 1996; Oppermann, 1998; Baloğlu ve Love, 2005) ve genel endüstri değerlendirmeleri gibi arz yönlü çalışmalar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Kongre katılımcılarına ilişkin sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu ve bu çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir.

Bu çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında, turizm pazarının önemli bir bölümünü oluşturan kongre katılımcılarının karar alma süreçlerinde etkili olan kongre tercih ölçütlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. İkinci aşamada ise, kongre tercih ölçütlerinin katılımcıların demografik özelliklerine ve kongre katılım davranışlarına göre farklılıkları belirlenmeye çalışılacaktır. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar ile kongre yöneticilerinin kongre katılımcılarına ilişkin ihtiyaç duydukları bilgi gereksiniminin karşılanacağı düşünülmektedir.

2. KONGRE ETKİNLİKLERİNDE KARAR ALMA

Diğer tüketiciler gibi turistler de bir tatil satın alma ya da bir etkinliğe katılma kararını verirken uygun seçim ölçütlerini göz önünde tutarak karar vermektedir. Seçim ölçütleri tüketicinin alternatifleri değerlendirmek için kullandığı kritik özelliklerdir (Kotler ve Armstrong, 2008). Tüketici karar alma süreçleri, diğer alanlarda olduğu gibi turizm alanında da, önemle üzerinde durulan bir konu ve çalışma alanıdır. Bu kapsamda farklı faktörleri içeren birçok model önerilmiştir. Diğer tüketici karar alma süreçlerinde olduğu gibi, potansiyel turistler, öncelikle seyahat ihtiyacının farkına varırlar. Bu aşamayı bilgi arama, alternatifleri değerlendirme, ürün seçimi, sonuç ve satın alma sonrası değerlendirme aşamaları takip etmektedir (Kotler, Bowen ve Makens, 1996). Opperman ve Chon (1997) bir kongreye katılım karar sürecinin, genel destinasyon seçim sürecine benzediğini ifade etmişlerdir.

Crompton (1977) turistlerin destinasyon seçimini, zaman, para ve yetenekler gibi pragmatik sınırlıklar ve destinasyon imajı arasındaki etkileşimin bir fonksiyonu olarak kavramsallaştırmıştır. Bu yaklaşım, genel turist seçim modelinde Woodside ve Lysonski (1989) tarafından desteklenmiştir. Um ve Crompton (1990) dört farklı açıdan kavramsallaştırılan destinasyon seçim sürecinden üç özellik boyutu türetmişlerdir. Bunlar; İhtiyaç tatmini, sosyal anlaşma ve seyahat edilebilirliktir (Um ve Crompton 1990, s.438). İhtiyaç tatmini boyutu; yenilik, rahatlama, öğrenme ve merak gibi seyahat motivasyon setini içermektedir. Öte yandan sosyal anlaşma boyutu; potansiyel turistlerin, sosyal grupların fikirlerine göre hareket etme eğilimini yansıtmaktadır. “Seyahatedilebilirlik” boyutu ise; para, zaman, yeterlik ve sağlık gibi değişkenler açısından bireylerin bir mekana seyahat etme eğilimini tanımlamaktadır (Um ve Crompton, 1990, s. 438). Um ve Crompton’ın “seyahat edilebilirlik” faktörüne benzer şekilde, Var, Cesario ve Mauser (1985) “ulaşılabilirlik” faktörünü bir katılımcının özel bir destinasyonda gerçekleşecek kongre katılım kararında temel belirleyicilerden biri olarak tanımlamışlardır. Var ve diğerleri (1985) birbirlerine seçenek oluşturan şehirlerde gerçekleşen kongrelere katılımı belirleyen unsurları incelemişlerdir. Söz konusu çalışmada bir destinasyondaki kongreye katılıp katılmama kararı alınırken belirleyici faktörün destinasyonun ulaşılabilirliği ve çekiciliği olduğu ortaya konulmuştur. Ek olarak, bu çalışmada destinasyonun ulaşılabilirliğinin

destinasyonun çekiciliğinden çok daha önemli olduğu ifade edilmiştir. Var, Cesario ve Mauser'ın yanı sıra (1985) Opperman ve Chon (1997) katılımcıların kongre katılım karar alma değişkenlerini tanımladıkları bir model önermişlerdir. Modelde katılım karar süreç değişkenlerini kişisel/mesleki faktörler, konferans faktörleri, destinasyon faktörleri ve bir araya gelme fırsatı olarak dört faktör altında sınıflandırıldığı görülmektedir (Opperman ve Chon, 1997, s.186). Kişisel/mesleki faktörler arasında öncelikle bireylerin sağlık durumu, finansal durum, bireyler için zamanın elverişliliği bulunmaktadır. Bireylerin kariyer amaçları için bir kuruma dâhil olması ile ilişkili faktörler “konferans faktörleri” olarak adlandırılmıştır. Konferans faktörleri altında bağlantı fırsatı, diğer profesyonellerle ve arkadaşlarla etkileşim, küresel toplum hissi, sürekli eğitim bulunmaktadır. Kongre katılımcılarının temel güduları ise alanında saygı duyulan uzmanları dinlemek, alanındaki değişimleri yakalamak, yeni beceriler öğrenmek, yeni iş amaçlı/profesyonel ilişkiler geliştirmek (Opperman ve Chon, 1997, s.186-188) olarak ifade edilmektedir. Kişisel/mesleki faktörler ve konferans faktörlerinin dışında mekan faktörü kapsamında ise uzaklık/yakınlık, ulaşım maliyeti ile ilişkili ulaşılabilirlik, seyahat süresi, iklim ve destinasyon imajı bulunmaktadır. Opperman ve Chon (1997, s.187) destinasyon imajının destinasyon katılım karar sürecinde önemli bir değişken olduğunu ve bazı destinasyonların, çekiciliklerine bağlı olarak yüksek düzeyde katılımı sağlayabildiklerini belirtmişlerdir. Zhang, Leung ve Qu (2007), Var, Cesario ve Mauser'ın (1985) çalışmalarını ve Opperman ve Chon'un (1997) potansiyel katılımcılar için kongre katılım karar süreci modelini incelemişler ve Opperman ve Chon'un modeline dayanarak yeni bir model geliştirmişlerdir. Yeni model, Opperman ve Chon'un modelinde bulunmayan iki alt kategoriye ayrılmıştır. Öncelikle, orijinal “mekan faktörleri” kongre destinasyonunun “çekiciliği” ve “ulaşılabilirliği” olarak iki alt kategoriye bölünmüştür (Zhang, Leung ve Qu, 2007, s.1124). Ayrıca, güvenlik, konuşulan dil, yerel halkın yardımseverliği, manzara/görülme değer yerler, gece hayatının ulaşılabilirliği, yiyecek ve içecek faaliyetleri, konaklama gibi turistler tarafından dikkate alınan bazı destinasyon özellikleri modele eklenmiştir. Bunun yanı sıra modele kongre destinasyonunun ulaşılabilirliği ile ilişkili seyahat uzaklığı, doğrudan uçuşlar ve vize uygulamaları olmak üzere üç nitelik eklenmiştir. İkinci olarak Zhang, Leung ve Qu (2007), Opperman ve Chon'un (1997) modelindeki “bir araya gelme fırsatını”, “toplam maliyet faktörleri” olarak değiştirmişlerdir. Toplam maliyet faktörlerini ise “toplam finansman maliyeti” ve “toplam zaman maliyeti” olarak iki alt gruba ayrılmıştır (Zhang, Leung ve Qu, 2007, s.1126).

3. KONGRE TERCİH ÖLÇÜTLERİ

Lee ve Back (2007), kongre katılım sürecini, genellikle motivasyonel faktörler, engelleyici faktörler ya da durumsal kısıtlamalar, destinasyon faktörleri ve referans faktörler olmak üzere dört faktör ile açıklamaktadır (Lee ve Back, 2007, s.16). Katılımcıları bir kongreye katılmaya güdüleyen faktörler ilk kez Price (1993) tarafından incelenmiştir. Price (1993) çalışmasında kongre katılımını güdüleyen faktörleri liderlik, bağlantı, eğitim ve profesyonel bilgi faktörleri olarak belirlemiştir. Liderlik, bağlantı fırsatı ve eğitsel/ profesyonel gelişim diğer araştırmalarda en önemli kongre güduları olarak belirlenmişlerdir (Grant, 1994; Opperman ve Chon, 1995; Ngamson ve Beck, 2000; Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001; Severt, Wang, Chen ve Breiter, 2006). Bu faktörlere ek olarak, destinasyonlara seyahat fırsatı, açık alan rekreasyonu, iş amaçlı veya politik aktiviteler, mekân değişimi, bağlantı kurma ve eğitim fırsatı (Ngamson ve Beck, 2000), ilginç yerleri ziyaret etme, kişisel gelişim ve iş/kurum aktiviteleri (Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001), aktiviteler ve fırsatlar, bağlantı, konferansın uygunluğu, eğitsel faydalar ve ürünlere (Severt, Wang, Chen ve Breiter, 2006) ilişkin literatürde çalışmalar bulunmaktadır.

Motivasyonel faktörler tek başına üyelerin kongre katılım kararlarında etkili olmadıkları için araştırmacılar kongre katılımını engelleyen faktörler üzerinde odaklanmıştır. Bu kapsamda maliyet (Opperman ve Chon, 1995; Grant ve Opperman, 1995; Opperman, 1998), kaynaklılık (Opperman ve Chon, 1995; Grant ve Opperman, 1995; Opperman, 1998; Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001), zamansızlık (Grant ve Opperman, 1995; Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001), uzaklık, algılanan

güvenlik riski, deniz aşırı destinasyonlara aşına olmama (Ngamson ve Beck, 2000; Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001), konferans destinasyonuna yönelik olumsuz imaj, ailevi yükümlülükler/sorumluluklar, sağlık problemleri, destinasyonu daha önce ziyaret (Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001) kongre katılımını engelleyen unsurlar olarak belirlenmiştir. Ngamson ve Beck (2000) uluslararası konferanslara katılımında, katılımcıların algılanan güvenlik riski, rahatsızlık ve deniz aşırı destinasyonlara aşına olmama gibi unsurların konferans katılımını engelleyen faktörlerken; seyahat paketleri, destinasyonda aile ile aktivite fırsatları ve işverenler tarafından katılan maliyetleri de bir kongreye katılımı kolaylaştıran faktörler olarak belirlenmiştir.

Kongre katılımcılarının davranışları ve karar alma sürecinde etkili olan unsurlar, literatürde ağırlıklı olarak bir kongreye katılan ve katılmayan kişiler (Oppermann, 1995); ticari kongre katılımcıları ile kurumsal kongre katılımcıları arasındaki karşılaştırmaları içermektedir. Ancak daha spesifik olarak belirli bir kongreye katılan katılımcıların demografik özellikleri ve kongre katılım davranışları gibi çeşitli ölçütlere göre katılım tercihlerinin bir karşılaştırmasını içeren çalışmalara rastlanmamaktadır.

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Akademisyenlerin ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen kongrelere katılımlarındaki tercih ölçütlerinin neler olduğunu ve bu tercih ölçütlerinin akademisyenlerin demografik özellikleri ve kongre katılım davranışına göre farklılıklar gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, tanımlayıcı bir içerik taşımaktadır. İlk bölümde açıklandığı gibi, kongre turizmi son yıllara kadar çoğunlukla arz yönüyle incelenmiş, kongre katılımcılarına yönelik çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili literatürde kongrelere katılım kararında seçenekleri değerlendirme aşamasında etkili olan ölçütlerin belirlenmesi ve bu ölçütlerin katılımcıların demografik özellikleri ve kongre katılım davranışlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmektedir.

4.2. Anakütle ve Örneklem

Çalışmanın anakütlesini Türkiye’de faaliyet gösteren üniversitelerde görevli olan ve daha önce ulusal ya da uluslararası alanda düzenlenmiş herhangi bir kongreye katılmış akademisyenler oluşturmaktadır. Türkiye’deki devlet ve vakıf üniversitelerinde 2007 yılında 85.841 akademisyenin görev yapmakta olduğu bilinmektedir. Ancak bu akademisyenlerden 1100 akademisyenin mail adresine erişilebilmiştir. Bir kongreye katıldığı tespit edilen 1100 akademisyenin e-posta adresine, kongre tercih ölçütleri anketi gönderilmiş, 246 kullanılabilir anket cevabına ulaşılmıştır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Katılımcıların kongre tercih ölçütlerinin belirlenebilmesi ve tanımlanabilmesi için, ilk aşamada kapsamlı bir literatür çalışması yürütülmüştür. Literatür taraması kapsamında, tüketici davranışı ve pazarlama (Kotler ve Armstrong 1999), turizm pazarlaması (Um ve Crompton, 1990) ve etkinlik/kongre turizmi (Var vd., 1985; Opperman ve Chon, 1997; Price, 1993; Ngamson ve Beck, 2000; Rittichainuwat, Beck ve Lalopa, 2001; Yoo ve Chon, 2008; Zhang, Leung ve Qu, 2006) incelenmiş ve amaçlanan kongre tercih ölçütlerinin neler olduğu ortaya konulmuştur. İkinci aşamada, kongre tercih ölçütlerinin temel boyutlarını belirlemek için Delphi Tekniği kullanılarak, daha önce ulusal ve uluslararası bir kongreye katılmış olan 15 akademisyen ile görüşmeler yapılmıştır. Bütün akademisyenlerden kongre tercihlerinde önemli olan faktörleri tanımlamaları istenmiştir. Literatür taraması ve görüşmelerden elde edilen veriler ışığında 40 maddeden oluşan kongre tercih ölçütleri ölçeği geliştirilmiştir. Üçüncü aşamada, ölçeğin kapsam geçerliği için beş kişiden oluşan grubun

görüşlerine başvurularak akademisyenlerden ölçek maddelerinin çalışmanın amacına uygunluğunu ve anlaşılabilirliğini değerlendirmeleri istenmiştir. Akademisyenlerden her bir maddeye ilişkin görüşlerini “1=önemli değil”, “2= ne önemli ne önemsiz” ve “3= önemli” şeklindeki bir derecelendirme ile belirtmeleri istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda dört madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin geçerli olduğunun belirlenmesiyle dördüncü aşamada, 36 maddeden oluşan ölçek ile 62 akademisyenden oluşan örnek grubu üzerinde bir pilot test yapılmıştır. Gerçekleştirilen pilot test, kavramsal olarak tutarsız olabilecek maddelerin ölçekten çıkarılmasının yanı sıra ölçeğin yapı geçerliğinin ölçülmesine de olanak sağlamıştır. Güvenilirlik analizi sonuçları ile, madde toplam korelasyonu 0.4’ten düşük olan üç madde ölçekten çıkarılmıştır. Üç maddenin çıkarılması sonucu ölçekteki 33 madde için Cronbach Alpha katsayısı 0.867 olarak belirlenmiştir.

Yukarıda açıklanan aşamaların sonucunda veri toplama aracı olarak, 33 maddeden oluşan bir sıralı ölçek elde edilmiştir. Belirlenen 33 madde “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklindeki beşli likert ölçeği ile ölçülmüştür.

4.4. Verilerin Derlenmesi

Çalışmanın verileri, e-posta yolu ile derlenmiştir. Her üniversiteden, daha önce ulusal ve uluslararası bir kongreye katıldığı tespit edilen 1100 akademisyenin e-posta adresine, kongre tercih ölçütleri anketi gönderilmiştir. Gönderilen 1100 mailden 273 tanesi geçersiz mail adresi gerekçesi ile geri dönmüştür. Geçerli 827 mail adresinden ise toplam 246 kullanılabilir anket cevabı gelmiştir.

5. ANALİZ VE BULGULAR

Türkiye üniversitelerinde görev alan 246 akademisyenden elde edilen bulgular SPSS for Windows 17.0 ve Lisrel 8.51 paket programları ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmeleri için, frekans analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve t-testi kullanılmıştır. Çalışmada, öncelikle katılımcıların tanımlayıcı verileri incelenmiştir. Kongre tercih kriterlerinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Son olarak, araştırmaya dahil olan katılımcıların kongre tercih ölçütlerinin eğlence ve aktivite fırsatları, kongre, maddi ve zaman maliyeti ve destinasyon boyutlarında çeşitli özelliklere (yaş, cinsiyet, görev, yurt içi ve yurtdışı kongre katılım düzeyi, kongrede harcanan süre ve aile eşlik durumu) göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız t-testi analizi yapılmıştır.

5.1. Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 1’de araştırmaya dâhil olan katılımcılara ilişkin tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyet ve yaş grupları incelendiğinde %53,7’sinin erkek, %46,3’nün kadın ve çoğunluğunun 31-36 (%26,4), 37-42 (%24,8) ve 25-30 (%22,0) yaş aralığında oldukları ortaya çıkmıştır. Akademik unvanlar açısından incelendiğinde ankete yanıt verenlerin %28,5’nin yardımcı doçent, %28’nin araştırma görevlisi, %18,3’nünde profesör olduğu tespit edilmiştir. Akademisyenlerin yurtiçi ve yurtdışı kongrelere katılım sayıları incelendiğinde %43,9’nun yılda en az iki, %41,1’nin ise yılda en az bir kez yurtiçi kongrelere; %58,1’nin ise yılda en az bir kez yurt dışı kongrelere katıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %41,1’nin yıl boyunca, %22’sinin ilkbaharda ve %20,7’sinin sonbaharda kongrelere katıldıkları; katıldıkları bu kongreler için 3-4 gün (%49,6) süre harcadıkları ve %50’sinin gelecekte aileleri ile kongrelere katılabileceklerini beyan ettikleri görülmüştür.

Tablo 1. Araştırmaya Yanıt Veren Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Cinsiyet	%	Görev	%
Erkek	53,7	Yardımcı Doçent	28,5
Kadın	46,3	Araştırma Görevlisi	28,0
N=246	100,0	Profesör	18,3
Yaş		Öğretim Görevlisi	12,2
31-36	26,4	Doçent	11,0
37-42	24,8	Uzman	0,8
25-30	22,0	Okutman	0,4
43-48	12,2	N=244	99,2
49-54	6,9	Aile Eşlik	
55-60	5,7	Hayır ama gelecekte olabilir	50,0
61-66	2,0	Evet bazen	28,5
N=246	100,0	Hayır asla	13,0
		Evet genellikle	7,3
		N=244	99,2
Katılım Zamanı		Harcanan Süre	
Tüm yıl	41,1	3-4 Gün	49,6
İlkbahar	22,0	5-6 gün	18,7
Sonbahar	20,7	1-2 gün	15,0
Yaz	12,6	6 gün ve daha fazla	14,2
Kış	3,7	N=240	97,6
N= 246	100,0		
Yurtiçi kongrelere katılım sayısı		Yurtdışı Kongrelere Katılım	
Yılda 2 kez	43,9	Yılda 1 kez	58,1
Yılda 1 kez	41,1	Yılda 2 kez	20,3
Yılda 3 kez	11,4	Yılda 3 kez	1,2
Yılda 4 kez	1,6	N= 209	79,6
N=241	98,0		

5.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Kongre tercih kriterlerinin belirlenmesi ve ölçeğin tekboyutluluğunu değerlendirmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizde LISREL 8.51 paket programı kullanılarak girdi verisi olarak kovaryans matrisi ve maksimum olabilirlik kestirimi (maximum likelihood method) kullanılmıştır. İlk modelin uyum değerleri uygun değerler olmadığı için, program tarafından önerilen modifikasyonlar yapıldıktan ve bazı maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra düzenlenen model tekrar değerlendirilmiştir. 23 ölçek maddesi ile kavramsal olarak anlamlı altı faktör yapısı test edilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi doğrulayıcı faktör analizi sonucu kongre tercih ölçütlerini kapsayan altı boyut (a) Eğlence ve Aktivite Fırsatı, (b) Kongre, (c) Maddi Maliyet, (d) Alt yapı, (e) Zaman maliyeti ve (f) Destinasyon olarak isimlendirilmiştir.

DFA’da önerilen modelin ve analiz verisinin istatistiksel olarak uygunluğunu test eden değer bilindiği üzere χ^2 değeridir (Schumacker, 2004, s.82). χ^2 değeri popülasyona ait kovaryans matrisinin, modelde uygulanan kovaryans matrisine eşit olup olmadığını test eder ve χ^2 değerinin düşük olması, p anlamlılık düzeyinin de 0,05’den büyük olması tercih edilir. Ancak bu değer örneklem büyüklüğüne duyarlı

olduğundan ve çok elemanlı örneklerde yüksek χ^2 değerlerine ulaşılabacağından serbestlik derecesi (df) ile düzeltilmiş olan χ^2/df değerinin kullanılması daha uygun görülmektedir (Bagozzi, 1981, s.380). Çalışılan örneklem (N=246) için bulunan χ^2 değeri model için ($\chi^2= 360.57$) yüksek olduğundan, df ile düzeltilmiş χ^2 değeri dikkate alınmıştır. 0-3 aralığında olması uygun görülen (Schermelleh-Engel vd., 2003, s.31-33) χ^2/df değeri 1.91 olarak elde edildiğinden, ölçek istatistiksel olarak anlamlıdır. Öte yandan DFA ve yapısal eşitlik modellemesinde veriden elde edilen bir modeli doğru olarak tanımlamak için tek bir istatistiksel anlamlılık testi yeterli olmayıp, birçok ölçüte göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003, 31). Uyum iyiliği, önerilen modelden tahmin edilen gözlenen girdi matrisinin (kovaryans ya da korelasyon) uygunluğunu veya modelin görgül veri ile tutarlılığını ölçer (Hair vd., 1998, s.610-611). Ölçeğe ait uyum iyiliği indekslerinden RMSEA=0.061 olarak bulunmuştur. Bilindiği üzere, RMSEA değerinin 0.05'in altında olması verilerle iyi uyumu, 0.05-0.08 arasında olması kabul edilebilir uyumu, 0.08-0.10 arasında olması zayıf uyumu ve 0.10'den büyükse kabul edilemez uyumu gösterir. İlgili literatüre göre; CFI değeri 0 ile 1 arasında değişebilir ve 0.90'dan büyük olması gereklidir (Schumacker ve Lomax, 2004) ve analiz sonucuna göre CFI= 0.88 olarak bulunmuştur. Diğer indeksler ise NNFI=0.88, GFI=0.88 olarak belirlenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, ölçeğe ait uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Buradan hareketle, ölçeğin analizde kullanılan ampirik veri ile tutarlı ve uygun, diğer bir ifade ile ölçeğin istatistiksel olarak geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	CSL	t value	CR	VE
Faktör 1 EĞLENCE VE AKTİVİTE			.82	.47
Kongrede sunulan sosyal programlar	.65	10.67		
Kongrenin düzenlendiği yerde doğal ve kültürel çekicilikler	.59	9.43		
Kongrenin düzenlendiği yerin mutfağı	.79	11.58		
Kongrenin düzenlendiği yerdeki eğlence olanaklarının çeşitliliği	.74	12.55		
Kongre programı dahilinde aile üyelerine yönelik aktivite fırsatları	.65	10.62		
Faktör 2 KONGRE			.74	.48
Kongrenin konusu	.82	7.69		
Kongreyi düzenleyen kurumun saygınlığı	.71	9.39		
Kongreye alanında uzman ve saygın konuşmacıların katılımı	.69	7.73		
Kongrenin bilim kurulu	.55	6.79		
Kongre amaçlarının kendi profesyonel amaçlarıyla uyumluluğu	.70	8.57		
Faktör 3 MADDİ MALİYET			.74	.68
Kongrenin kayıt ücreti	.72	9.40		
Konaklama maliyeti	.74	10.73		
Ulaşım maliyeti	.99	14.86		
Faktör 4 ALT YAPI			.72	.60
Kongrenin düzenlendiği yere doğrudan uçuşların bulunması	.93	9.60		
Kongrenin düzenlendiği yere alternatif ulaşım araçlarının bulunması	.76	10.33		
Konaklama olanaklarının çeşitliliği	.60	7.94		
Faktör 5 ZAMAN MALİYETİ			.75	.51
Kongrenin düzenlendiği yere seyahat süresi	.75	10.30		
Kongrenin süresi	.58	8.34		
Kongrenin düzenlendiği yerdeki vize kolaylığı	.79	10.48		
Faktör 6 DESTİNASYON			.71	.46
Kongrenin düzenlendiği yerin imajı	.67	8.64		
Kongrenin düzenlendiği yerin iklimi	.72	10.44		
Kongrenin düzenlendiği yerde daha önce bulunmuş olmak	.61	7.18		

Uyum iyiliği indekslerinin yanı sıra ölçekteki göstergelerin yeterliği ve birleşik güvenilirliği (composite reliability), geçerlik ve güvenilirliğin ölçülmesi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla, birleşik güvenilirliği ve her bir yapı tarafından açıklanan varyans olmak üzere iki tür güvenilirlik testi kullanılmıştır. Birleşik güvenilirlik alpha katsayısı ile benzerdir ancak alpha katsayısı tekboyutluluğu değerlendirmek yerine ölçeğin tekboyutlu olduğunu varsaymaktadır. Birleşik güvenilirlik ise, bir faktördeki göstergelerin içsel tutarlıklarını göstermektedir ve kabul edilebilir güvenilirlik oranı .70'tir. Bir yapının birleşik güvenilirliği aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır (Hair vd., 1998, s.611-612):

$$\text{Yapı Güvenilirliği} = \frac{(\sum \text{Standardize yük değerleri})^2}{(\sum \text{Standardize yük değerleri})^2 + \sum \epsilon_j}$$

Hesaplanan bir diğer katsayı ise, açıklanan varyanstır (variance extracted) ve bunun da .50'den fazla olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu değer gözlenen değişkenlerde örtük değişken tarafından açıklanan ortalama varyansı verir. Bu katsayı için kullanılacak formül ise şu şekildedir (Hair vd., 1998, s.612):

$$\text{Açıklanan Varyans} = \frac{\sum (\text{Standardize yük değerleri}^2)}{\sum (\text{Standardize yük değerleri}^2) + \sum \epsilon_j}$$

Tablo 2 incelendiğinde ölçekteki altı maddenin yapı güvenilirliği belirtilen .70 düzeyini aştığı (.71-.82); üç faktörün açıklanan varyanslarının .50'yi aştığı diğer üç faktörün de .50'ye yakın bir değer aldığı görülmektedir. Buna göre kongre tercih ölçütlerini oluşturan boyutların içsel tutarlılıkları ve yapıyı açıklama güçlerinin yeterli olduğu doğrulanmıştır. DFA'da son olarak, yapıların yakınsama ve ayrışma geçerliliklerinin hesaplanması gerekmektedir. Yakınsama geçerliliği bir yapıyı oluşturan değişkenlerin veya alt boyutların kendi aralarındaki korelasyonlarının yüksek düzeyde ve uniform olmasını ifade etmektedir (Bagozzi, 1981, s.375). Yakınsama geçerliliğinde temel koşul yapıların açıkladığı varyansın 0.50'den büyük olmasıdır (Fornell ve Larcker, 1981, s.46). Tablo 2 incelendiğinde bütün parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı ($t > 1.96$), açıklanan varyans değerlerinin yüksek olduğu, sonuç olarak ölçeğin yakınsama geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir.

5.3. Kongre Tercih Ölçütleri ile İlgili Bağımsız t-testi Sonuçları

Araştırmanın bir diğer amacı olan, katılımcıların kongre tercih ölçütleri boyutları ile yaş, görev, yurt içi ve yurtdışı kongre katılım düzeyi, kongrede harcanan süre ve aile eşlik durumu arasından önemli bir farklılığın olup olmadığını belirlemesidir. Bu amaçla yapılan t testinin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların yaş grupları ve yılda katıldıkları yurtdışı kongre sayısına göre kongre tercih ölçütlerinde anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Görev grupları açısından incelendiğinde, "Kongre" olarak tanımlanan tercih ölçütü açısından öğretim üyelerinin ortalamalarının 4,45, araştırma görevlilerinin ise 4,40 olduğu görülmektedir. Yapılan t-testi sonuçları, öğretim üyeleri ile araştırma görevlileri arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu duruma göre, öğretim üyelerinin, araştırma görevlilerine göre, "Kongre" adlı tercih ölçütüne daha fazla önem verdiklerini söylemek mümkündür. Ancak tablo 3 incelendiğinde, görev gruplarına göre Eğlence, Maddi Maliyet, Altyapı, Zaman Maliyeti ve Destinasyon olarak tanımlanan kongre tercih ölçütlerinde anlamlı bir farklılık çıkmamıştır.

Tablo 3 incelendiğinde, Maddi Maliyet açısından yılda 1-2 yurt içi kongreye katılan akademisyenlerin mean skorları 3,54, yılda 3-4 yurt içi kongreye katılan akademisyenlerin ise 4,60'tur. Yapılan t-testi sonucuna göre, Maddi Maliyetin kongre tercihinde etkili olduğu düşüncesi açısından, yılda 1-2 yurt içi kongreye katılan akademisyenler ile yılda 3-4 yurt içi kongreye katılan akademisyenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre yılda 3-4 kongreye katılanların, yılda 1-2 kongreye katılan akademisyenlere göre kongrenin Maddi Maliyetini daha fazla dikkate aldıkları

söylenbilir. Ancak Eğlence, Maddi Maliyet, Altyapı, Zaman Maliyeti ve Destinasyon faktörleri bakımından yılda 1-2 yurt içi kongreye katılan akademisyenler ile yılda 3-4 yurt içi kongreye katılan akademisyenler arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır.

Bir kongrede harcanan süre bakımından kongre tercih ölçütleri incelendiğinde Maddi Maliyet, Altyapı ve Zaman Maliyeti bakımından gruplar arasında anlamlı farklılık çıkmış; ancak Eğlence, Kongre ve Destinasyon faktörleri açısından anlamlı bir fark çıkmamıştır. Bir kongrede akademisyenlere ailelerinin eşlik etme durumu açısından ise Maddi Maliyet, Kongre, Zaman Maliyeti ve Destinasyon faktörlerinde gruplar arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Ancak Eğlence faktörü açısından, kongre seyahatinde ailelerinin eşlik ettiği akademisyenlerin ortalaması 2,78, ailelerin eşlik etmediği akademisyenlerin ortalaması 2,51'dir. Yapılan t-testi sonucuna göre, ailelerinin eşlik ettiği akademisyenler ile ailelerinin eşlik etmediği akademisyenler arasında Eğlence faktörü açısından istatistiki olarak önemli bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuç, ailelerinin eşlik ettiği akademisyenlerin ailelerinin eşlik etmediği akademisyenlere göre kongre tercihinde Eğlence faktörünün daha fazla etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Altyapı faktörü açısından kongre seyahatinde ailelerinin eşlik ettiği akademisyenlerin ortalaması 3,61, ailelerin eşlik etmediği akademisyenlerin ortalaması ise 3,39'dur. t-testi sonucuna göre, ailelerinin eşlik ettiği akademisyenler ile ailelerinin eşlik etmediği akademisyenler arasında Altyapı faktörü açısından istatistiki olarak önemli bir farklılık bulunmuştur. Buna göre, ailelerinin eşlik ettiği akademisyenlerin ailelerinin eşlik etmediği akademisyenlere göre kongre tercihinde Altyapı faktörünün daha fazla etkili olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3. Kongre Tercih Ölçütleri ile İlgili Bağımsız t-testi Sonuçları

	Mean		t-değeri	2-tail Sig.
	23-42 Yaş	43-66 Yaş		
Yaş Grupları				
Eğlence	2,60	2,62	-0,19	0,844
Kongre	4,42	4,46	-0,32	0,743
Maddi Maliyet	3,78	3,43	1,24	0,214
Altyapı	3,43	3,55	-0,96	0,334
Zaman Maliyeti	3,53	3,47	0,49	0,622
Destinasyon	2,79	2,89	-0,92	0,356
	Öğretim Üyeleri	Araştırma		
Görev Grupları		Görevlileri		
Eğlence	2,60	2,60	-0,21	0,983
Kongre	4,45	4,40	0,40	0,046
Maddi Maliyet	3,68	3,65	0,10	0,915
Altyapı	3,45	3,46	-0,03	0,969
Zaman Maliyeti	3,46	3,62	-1,27	0,205
Destinasyon	2,81	2,83	-0,12	0,905
	Yurtiçi Kongre Katılım	Yılda 1-2 kez	Yılda 3-4 kez	
Eğlence	2,58	2,71	-0,84	0,401
Kongre	4,44	4,47	-0,18	0,853
Maddi Maliyet	3,54	4,60	-2,90	0,004
Altyapı	3,43	3,59	-0,94	0,345
Zaman Maliyeti	3,47	3,72	-1,47	0,142
Destinasyon	2,83	2,64	1,31	0,189

Tablo 3. Kongre Tercih Ölçütleri ile İlgili Bağımsız t-testi Sonuçları (Devamı)

Yurt Dışı Kongre Katılım	Yılda 1-2 kez	Yılda 3-4 kez		
Eğlence	2,54	2,92	-1,80	0,073
Kongre	4,45	4,37	0,34	0,731
Maddi Maliyet	3,67	3,78	-0,20	0,838
Altyapı	3,40	3,54	-0,60	0,549
Zaman Maliyeti	3,48	3,42	0,27	0,784
Destinasyon	2,81	2,85	-0,19	0,844
Kongrede Harcanan Süre	1-4 Gün	5 Gün ve Daha Fazla		
Eğlence	2,65	2,52	1,19	0,233
Kongre	4,50	4,33	1,50	0,134
Maddi Maliyet	3,87	3,35	1,92	0,018
Altyapı	3,61	3,16	3,96	0,000
Zaman Maliyeti	3,62	3,29	2,79	0,006
Destinasyon	2,76	2,91	-1,36	0,174
Aile Eşlik	Evet	Hayır		
Eğlence	2,78	2,51	2,56	0,011
Kongre	4,45	4,43	0,238	0,812
Maddi Maliyet	3,68	3,70	-0,07	0,944
Altyapı	3,61	3,39	1,95	0,050
Zaman Maliyeti	3,63	3,46	1,48	0,140
Destinasyon	2,93	3,70	1,78	0,076

6. SONUÇ

Bu çalışmada kongre katılımcılarının kongre tercihinde etkili olan ölçütlerin neler olduğu ve tercih ölçütlerinin demografik özelliklerine ve kongre katılım davranışlarına göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Çalışmanın uygulaması Türkiye'deki üniversitelerde görev alan akademisyenler üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma bulguları, Türkiye'deki akademisyenlerin kongre tercihlerinde kongre kapsamında sunulan sosyal programlar, eğlence olanaklarının çeşitliliği, aile üyelerine yönelik aktivite fırsatları, kongrenin düzenlendiği yerdeki doğal ve kültürel çekicilikler ile destinasyon mutfağının en önemli tercih ölçütü olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada, akademisyenlerin kongre tercihlerinde kongre nedeniyle katılmak zorunda oldukları maddi ve zaman maliyetinin, kongrenin gerçekleştiği destinasyonun özelliklerinin ve altyapısının ve bir ürün olarak kongrenin kendisinin önemli tercih ölçütleri olduğunu göstermektedir. Çalışma bulgularının, konuyla ilgili önceki çalışmaların bulgularını destekler nitelikte olduğu görülebilmektedir. Ancak konuyla ilgili yapılmış diğer çalışma sonuçları ile karşılaştırıldığından çalışmanın en dikkat çekici sonucu, eğlence ve aktivite fırsatlarının katılımcılar tarafından üzerinde en fazla durulan kongre tercih ölçütü olarak belirlenmesidir. Yapılan diğer araştırmalarda kongre ve profesyonel amaçlar kongre tercihinde en önemli kriterlerken bu çalışmada eğlence ve aktivite fırsatları en önemli tercih kriteri olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, farklı katılımcı gruplarına göre kongre tercih ölçütlerinin farklılık gösterdiğini açıkça göstermektedir.

Yapılan analiz sonuçlarına göre kongre katılımcılarının tercih ölçütlerinin demografik özelliklerine ve kongre katılım davranışlarına göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların üniversitelerde üstlendikleri görevler bakımından tercih ölçütleri incelendiğinde, öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine göre, bir ürün olarak ele alınan kongre ölçütüne daha fazla önem verdikleri belirlenmiştir. Katılımcıların bir yılda katıldıkları yurtiçi kongre sayısına göre ise, yılda 3-4 yurt içi kongreye katılanların, yılda 1-2 yurtiçi kongreye katılanlara göre katlanmak zorunda oldukları maddi maliyetleri daha fazla dikkate aldıkları belirlenmiştir. Buna göre, katılımcıların yıl içinde katıldıkları kongre sayısı arttıkça kongre tercihlerinde kongrenin düzenlendiği yerdeki konaklama ve ulaşım maliyetleri ve kongre kayıt ücretinin etkili olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca kongre katılımcılarının bir kongrede harcadıkları süre bakımından tercih ölçütleri incelendiğinde katlanılan maddi maliyet, zaman maliyeti ve kongrenin düzenlendiği yerin altyapısına daha fazla dikkat ettikleri belirlenmiştir. Ailelerinin eşlik ettiği akademisyenlerin kongre tercihinde eğlence ve aktivite fırsatlarının ve kongrenin düzenlendiği yerin altyapısının daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma sonucuna göre hedef kitlesi Türkiye’de görev alan akademisyenlerden oluşan kongre katılımcılarının özellikle kongre programı kapsamında sunulan eğlence ve aktivite fırsatlarına ve kongre destinasyonundaki çekiciliklere daha fazla dikkat ettikleri görülmektedir. Özellikle aileleri ile bir kongreye katılan katılımcıların bu ölçütleri daha fazla dikkate aldıkları görülmektedir. Katılımcıların üstlendikleri görev bakımından ise kongre tercih ölçütlerinde öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine göre kongrenin içeriğine daha fazla önem verdikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak, kongre tercihlerinin katılımcıların çeşitli demografik özellikleri ve kongre katılım davranışlarına göre farklılık gösterdiği söylenebilmektedir. Başarılı bir kongre düzenlemek isteyen kongre planlayıcılarının ve pazarlamacılarının en çok eğlence ve aktivite fırsatlarına önem vermeleri gerektiği, bunun yanı sıra kongre pazarlama karmasından ürün, mekan ve fiyat unsurları üzerinde durmaları gerektiği belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Bagozzi, R. P. (1981).** Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. A comment. *Journal of Marketing Research*, 18(3): 375-381.
- Baloğlu, Ş., & Curtis, L. (2005).** Association meeting planners' perceptions and intentions for five major us convention cities: the structured and unstructured images. *Tourism Management*, 26(5): 743-752.
- Choi, J.-J., & Boger, C. A. (2002).** State association market: relationship between association characteristics and site selection criteria. *Journal of Convention&Exhibition*, 4(1): 55-73.
- Crompton, J. (1992).** Structure of vacation destination choice sets. *Annals of Tourism Research*, 19, 420-34.
- Crouch, G., & Ritchie, B. (1998).** Convention site selection research: A review, conceptual model and propositional framework. *Journal of Convention & Exhibition Management*, 1(1): 49-69.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981).** Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- Gnoth, J. (1998).** Branding tourism destinations. *Annals of Tourism Research*, 25(3): 758-760.

- Go, F. M., & Govers, R. (1999).** The Asian perspective: Which international conference destinations in asia are the most competitive?, *Journal of Convention & Exhibition Management*, 1(4): 37-50.
- Grant, Y. N. J., & Weaver, P. A. (1996).** The Meeting selection process: A demographic profile of attendees clustered by criteria utilized in selecting meetings. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 20 (1): 57-71.
- Hair, J. F. Jr., Anderson, R. E., Tahtam, R. L. & Black, W. C. (1998).** *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Jaekyoon, J., & McCleary, K. W. (1999).** Classifying US association meeting planners based on international destination selection criteria: a case study of South Korea. *International Journal of Hospitality Management*, 18(2): 183-199.
- Jago, L. K., & Deery, M. (2005).** Relationships and factors influencing convention decision-making. *Journal of Convention and Event Tourism*, 7(1): 23-42.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2004).** *Principles of Marketing*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Kotler, P., Bowen, J. ve Makens, J. (2006).** *Marketing for Hospitality and Tourism*. Upper Saddle River, N.J. : Prentice Hall.
- Lee, M. J., & Back, K. J. (2005).** A review of economic value drivers in convention and meeting management research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17(5): 409-420.
- Lee, M. J., & Back, K. J. (2007).** Effects of destination image on meeting participation intentions: empirical findings from a professional association and its annual convention. *The Service Industries Journal*, 27(1): 59-73.
- Lee, M., & Back, K. (2005).** A review of convention and meeting management research 1990-2003: identification of statistical methods and subject areas. *Journal of Convention and Event Tourism*, 7(2): 1-12.
- Mair, J., & Thompson, K. (2008).** The UK association conference attendance decision-making process. *Tourism Management*, 30(3): 1-10.
- Ngamsom, B., & Beck, J. (2000).** A pilot study of motivations, inhibitors, and facilitators of association members in attending international conferences. *Journal of Convention and Exhibition Management*, 3(3): 45-62.
- Oppermann, M. (1995).** Professional conference attendees' and non-attendees' participation decision factors. İcinde K. S. Con (Ed.), *Proceedings of the 1995 STTE Annual Conference*, Society of Travel and Tourism Educators.
- Oppermann, M., & Chon, K. S. (1997).** Convention participation decision-making process. *Annals of Tourism Research*, 24(1): 178-191.
- Oppermann, M. (1996).** Convention destination images: analysis of association meeting planners' perceptions. *Tourism Management*, 17(3): 175-182.
- Oppermann, M. (1998).** Convention participation decision-making process. *Annals of Tourism Research*, 24(1): 178-191.

-
- Oppermann, M., & Chon, K. S. (1995).** Factors influencing professional conference participation by association members: A pilot study of convention tourism. *Travel and Tourism Research Association Journal*, 26, 254-259.
- Price, C. (1993).** An empirical study of the value of professional association meetings from the perspective of attendees. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Virginia Polytechnic and State University, Blacksburg, VA.
- Rittichainuwat, B. N., Beck, J. A., & Lalopa, J. (2001).** Understanding motivations, inhibitors, and facilitators of association members in attending international conferences. *Journal of Convention & Exhibition Management*, 3(3): 45-62.
- Schumacker R. E., & Lomax R. G. (2004).** *A beginner's guide to structural equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Severt, D., Wang, Y., Chen, P-J., & Breiter, D. (2007).** Examining the motivation, perceived performance and behavioral intentions of convention attendees: Evidence from a regional conference. *Tourism Management*, 28, 399–408.
- Um, S., & Crompton, J. L. (1990).** Attitude determinants in tourism destination choice. *Annals of Tourism Research*, 17, 432-448.
- Var, Turgut., Ceasario, C. F., & Mauser, G. (1985).** Convention tourism modelling. *Tourism Management*, 6(3): 194-204.
- Witt, S. F., Sykes, A. M., & Dartus, M. (1995).** Forecasting international conference attending. *Tourism Management*, 16(8): 559–570.
- UNWTO Tourism Highlights, Edition 2008.** <http://www.unwto.org/facts/menu.html>.>(22.05.2009)
- Yoo, J. J-E., & Weber, K. (2005).** Progress in convention tourism research. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29(2): 194-222.
- Zhanga, H. Q., Leunga, V., & Qu, H. (2007).** A refined model of factors affecting convention participation decision-making. *Tourism Management*, 28, 1123–1127.

FİRMALARIN BANKA KREDİSİ KULLANIMINDA GÜVEN FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ*

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil EKŞİ**

ÖZ

Sermaye yapısı, makroekonomik değişkenlerle ilişkisi nedeni ile finansman kararlarının karışık alanlarından biridir. Bu çalışmada Türkiye için, kullanılan banka kredileri ile güven faktörü arasındaki ilişki koentegrasyon ve hata düzeltme mekanizması yardımıyla araştırılmıştır. Yurt içi güven faktörü olarak reel sektör güven endeksi, yurt dışı için ise uluslar arası VIX endeksi kullanılmıştır. Çalışma 2000-2008 yıllarında, 106 ay ve 8 yıllık periyodu kapsamaktadır. Aylık veriler, yahoo, IFS ve TCMB'den temin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, reel sektör güven endeksinden banka kredilerine doğru nedensellik gözlemlenmiştir. Bunun yanında, VIX endeksinden banka kredilerine doğru bir nedenselliğe rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Banka kredileri, güven, Johansen Koentegrasyon, VAR Model, Hata Düzeltme

THE EFFECT OF CONFIDENCE FACTOR ON USED OF BANK CREDIT BY FIRMS

ABSTRACT

Capital structure is complex areas of financial decision making due to its interrelationship with macroeconomic changes. In this study for Turkey, the relationship between confidence factor and the usage of bank credit is investigated with cointegration analysis and error-correction mechanism. Real sector confidence index is used for domestic country and international VIX is for outside country. The period includes 106 month and 8 years for 2000 and 2008. Monthly data is obtained from yahoo, IFS and CBTR. According to the results of the analysis, there seems to be a causality from real sector confidence index to bank credit. Besides, It is not found causality from VIX to bank credit.

Keywords: Bank credits, confidence, Johansen co- integration, VAR model, Error correction

* Bu çalışma, 24-27 Eylül 2009 tarihinde gerçekleştirilen Uluslararası Davraz Kongresi'nde kabul edilip sunulmuş, revize edilerek makale formuna getirilmiştir.

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, e-posta: ieksi@kilis.edu.tr

1. GİRİŞ

Finans literatürü, sermaye yapısı kararlarının, işletmelerin sermaye maliyetlerini, karlılıklarını ve firma değerini etkilemesini uzun yıllardır tartışmaktadır. Sermaye yapısı, finansal kaynakların öz sermaye ve yabancı kaynaklar arasındaki dağılımını ifade eder. Birçok faktörün etkisinde kalınarak belirlenen sermaye yapısı kararları, zaman içinde farklılık gösterebilmektedir. Özellikle para ve sermaye piyasalarının gelişmişliği, firmaların sermaye yapılarını hem kaynak maliyeti hem de kaynak çeşitliliği açısından önemli oranda etkilemiştir.

Sermaye yapısı bileşenlerinin içinde banka kredileri çok önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmalarda, banka kredilerinin özellikle sermaye bulma sıkıntısı yaşayan KOBİ'lerde (SME's) çok önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır (Pissadires vd., 2000, s.19 – Yörük, 2007, s.378). Bununla birlikte özel firmaların kamu firmalarından daha yüksek oranda, banka borçlanmalarına bağlı olarak hayatlarını sürdürdükleri de yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur (Haan ve Sterken, 2006, s.406).

2. LİTERATÜR

Firmaların sermaye yapılarıyla ilgili teorinin oluşmasında ilk önemli katkıyı Modigliani ve Miller yapmıştır. Modigliani ve Miller, finansal kaldıraç seviyesinin firma değerini etkilemediğini ileri sürmüştür. Hem Modigliani ve Miller hem de araştırmacılar, ilerleyen yıllarda sermaye yapısı kararlarına farklı boyutlar kazandırmışlardır.

Firmaların sermaye yapılarının oluşumu üzerine literatürde yapılan çalışmalar ve söz konusu çalışmaların bulguları şunlardır:

- İsmail ve Eldomiaty (2004), Kahire'deki firmalar üzerinde yaptıkları çalışmalarında, finansal yapının belirlenmesinde firmanın sahip olduğu vergi istisnaları, piyasa riski, iflas riski ve işletmenin büyüme oranının etkili olduğunu ortaya koymuşlardır (İsmail ve Eldomiaty, 2004, s.11),
- Shleifer ve Vishny (1992)'de çalışmalarında firmaların borçlanma kapasitelerinin, geçerli ekonomik şartlara bağlı olacağı varsayımında bulunmuşlardır (Hackbarth vd., 2006, s.543). Bunun yanında, Choe ve diğerleri (1993), Gertler and Gilchrist, (1993) ve Korajczyk and Levy, (2003) yaptıkları çalışmalarda, firmaların finansman tercihlerinin seçiminde, makroekonomik şartların önemli bir faktör olduklarını gözlemlemişlerdir (Cook ve Tang, 2010, s.78),
- Cook ve Tang (2010) ise çalışmalarında, firmaların makroekonomik şartların olumlu olması durumunda, hedef sermaye yapılarına daha hızlı bir şekilde adapte eğilimde olduklarını gözlemlemişlerdir (Cook ve Tang, 2010, s.78),
- Bokpin (2009) ise, 34 gelişmiş ülke piyasasındaki firmalarda yaptığı araştırmada, sermaye yapısı değişikliklerinde makro ekonomik şartların çok etkili olduğunu ve banka kredilerinin firmaların sermaye yapısı tercihinde etkili bir tahmin edici olduğunu tespit etmiştir (Bokpin, 2009, s.130),
- Daskalakis ve Psillakı (2009) tarafından Yunanistan ve Fransa daki KOBİ'ler üzerinde yapılan araştırmada da, ekonomik gelişmişlik seviyesinin Fransa'da borçlanmayı istatistik olarak anlamlı ve pozitif olarak etkilediği gözlemlenmiştir (Daskalakis ve Psillakı, 2008, s.88). Mahmud ve diğerleri (2009), Japonya, Malezya ve Pakistan'da yaptıkları çalışmada, ekonomik faktörlerin sermaye yapısı üzerindeki etkisini incelemiş ve ekonomik gelişmişlik seviyesinin yükselmesinin uzun vadeli borçlanma eğilimini artırdığını gözlemlemişlerdir (Mahmud vd., 2009, s.9).

Sermaye yapısının incelendiği çalışmaların çoğunda, sermaye yapısı unsurları olarak; firmaya özgü faktörler (yaş, ölçek, sahiplik, ... vd.), ekonomiye özgü faktörler (vergi, faiz oranları,... vd.) ve bankalarla firma ilişkileri konu edinilmiştir. Güven faktörünün ise, ayrı bir değişken yerine makro ekonomik faktörler içinde değerlendirildiği gözlemlenmiştir. İşte bu çalışmada, bu noktadan hareketle, ekonomik konjonktürün bir unsuru olan güven algılamalarının banka kredisi kullanımı üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Bunun yanında, güven faktörü olarak hem yurt içi hem de yurt dışı olarak iki kategoride değerlendirilmesiyle, Türk firmalarının banka kredisi kullanımında, hem ulusal hem de uluslar arası dalgalanmaların etkisi ortaya konulacaktır. Uluslar arası VIX endeksinin kullanılması ile, Türk firmalarının bir çeşit uluslar arası güven algılamalarına karşı duyarlılığı da gözlemlenecektir

3. VERİLER, MODEL VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Çalışmamızda, Türkiye’de faaliyet gösteren mali sektör dışındaki firmaların, yerleşik kamu ve özel mevduat bankalarından temin edilen kredi miktarları esas alınmıştır. Reel sektör firmalarının incelenme gerekçesi ise, söz konusu kesimin dağıtılan banka kredileri içindeki payının yüksekliğidir. Söz konusu veriler TCMB’nin veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Araştırmada, kredi miktarları, IFS’den temin edilen CPI ile reel hale getirilmiştir. Reel hale getirilen kredi rakamlarının logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.

VIX Endeksi, yatırımcıların olumsuz beklentilerinin piyasalar üzerinde yarattığı baskının bir ölçüsü olarak Chicago Opsiyon Borsası’nda hesaplanmaktadır. Endeks S&P500 endeksi üzerinde yapılan vadeli işlemlerin fiyatlarından hareketle beklenen oynaklığı ifade etmektedir (Becker vd., 2009, s.1034). Endeksi verileri, yahoo’nun web sitesinden sağlanmıştır. Endeks değerleri logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir.

Çalışmanın diğer bir değişkeni olan reel kesim güven endeksi ise, Türkiye’de reel sektörün ekonomideki beklentilerini firmalara gönderilen anketler yoluyla belirlemektedir. Reel kesime yönelik eğilim anketlerinin ana amacı, konjonktürel gelişmelerdeki genel eğilimi ortaya çıkarmak ve ekonomik karar birimlerine gerekli olan gelecek beklentilerine ilişkin bilgi sunmaktır. Aylık endeks değerleri, TCMB’nin veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Endeks değerleri logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir.

Çalışmada aşağıdaki notasyonlarla çalışılmıştır:

- LKRD : Banka kredilerinin logaritmik değeri,
- LVIX : VIX endeksinin logaritmik değeri,
- LRKGE : Reel sektör güven endeksinin logaritmik değeri
- Δ LKRD : Logaritmik banka kredilerinin 1. farkı,
- Δ LVIX : Logaritmik VIX endeksinin 1. farkı,
- Δ LRKGE : Logaritmik reel sektör güven endeksinin 1. farkı

3.2. Verilerin Hazırlanması

Araştırma 2000:1 ve 2008:12 dönemlerini kapsayan zaman serileri şeklinde yapılmıştır. Araştırmamızda, öncelikle verilerle ilgili olarak mevsimsellik, durağanlık ve otokorelasyon varsayımları test edilmiş, optimal gecikme uzunlukları bilgi kriterleri yardımıyla tespit edilmiş ve sonra koentegrasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Koentegrasyon sonuçlarından hareketle, hata düzeltme modeli ve granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Zaman serileri ölçüldükleri birime bağlı olarak benzer biçimde tekrar eden seyire sahip olabilirler. İşte bu seriye mevsimsel unsur denilmektedir. Eğer değişkenlerde mevsimsellik etkisi söz konusu ise, değişkenlerin açıklayıcılığı azalır (Vogelvang, 2003, s.161). Genelde mevsimsel etkiler, aylık verilerle çalışıldığında karşılaşılan bir durumdur. Yıllık veriler, daha çok günlük, haftalık, aylık veya üç aylık verilerin bütüncül toplamını yansıttığından veya verilerin bir ortalamasını gösterdiğinden, mevsimsellik sorunu yıllık verilerde sık yaşanmamaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007, s.5). Çalışmamızda mevsimsellik testi, Census X-12 prosedürü ile test edilmiştir.

Granger ve Newbold (1974), durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşabileceğini ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı, zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını araştırmadan önce mutlaka analizlerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir (Altıntaş vd., 2008, s.197)

Ekonometrik analizlerde değişkenler arasında var olan ilişkilerin tespit edilebilmesi için serilerin birim kök içermemesi yani durağan olması gerekmektedir. Durağanlık bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve ortak varyansının zamana göre değişmemesi durumudur. Çalışmamızda, Augmented Dickey–Fuller (ADF), Phillips and Perron (PP) ve Kwiatkowski vd. (KPSS) birim kök testleri kullanılmıştır.

Otokorelasyon problemi çoğunlukla bir zaman dönemine ait gözlemlerin geleceğe ait diğer zaman dönemlerine taşındıkları zaman ortaya çıkar. Aylık veya çeyrek dönemler ile çalışılıyorsa, otokorelasyon ihtimali de yükselmektedir (Vogelvang, 2003, s.119). Çalışmamızda otokorelasyon olup olmadığı Lagrange Çarpınları (LM) Testi ile test edilmiştir.

3.3. Koentegrasyon Testi

Engle ve Granger (1987), yapmış oldukları çalışmalarında iki veya ikiden fazla durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olabileceğini belirtmişlerdir. Eğer durağan olmayan zaman serileri arasında durağan doğrusal bir kombinasyon mevcut ise seriler eşbütünleşik olarak adlandırılır. Elde edilen durağan doğrusal kombinasyon eşbütünleşik denklem olarak belirtilir ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklamakta kullanılabilir. Bu çalışmada, Johansen tarafından geliştirilen vektör otoregresif (VAR) modele dayanan yöntem kullanılmıştır (Engle ve Granger, 1987, s.270). p. dereceden VAR modelini aşağıdaki gibi gösterebilir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden, y_t , durağan olmayan değişkenler vektörünü; x_t , deterministik değişkenler vektörünü ve ε_t ise hata terimlerini ifade etmektedir. VAR modeli matris formu şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemden, $\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I$ ve $\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j$ şeklinde tanımlanmaktadır.

Granger, Π katsayı matrisinin indirgenmiş rankı (r), içsel değişken sayısından (k) küçük ($r < k$) ise, $\Pi = \alpha\beta'$ ve $\beta'y$ 'nin düzeyde durağan olduğu ($I(0)$) ve her biri r ranklı $k \times r$ sayısı kadar α ve β matrislerinin mevcut olacağını ortaya koymuştur. Burada r eşbütünleşme ilişkisinin sayısını (rank) belirtmekte ve β' 'nin her bir kolonu eşbütünleşik vektörü belirtmektedir. R sayıda eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak amacı ile iki test istatistiği kullanılmaktadır. Test istatistiklerinden ilki, iz (trace) istatistiği olarak tanımlanmaktadır. Testte sıfır hipotezi r sayısı kadar, alternatif hipotez ise k (içsel değişken) sayısı kadar eşbütünleşme ilişkisini test etmektedir. Test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Johansen ve Juselius, 1990, s.170):

$$LR_{r'}(r/k) = -T \sum_{i=r+1}^k \log(1 - \lambda_i) \quad (3)$$

Denklemden λ_i , Π matrisinin i . en büyük özdeğerini belirtmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test eden 2. test ise özdeğer (eigen value) istatistiği olarak adlandırılmakta ve r kadar eşbütünleşme ilişkisine karşılık $r+1$ kadar eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmektedir. Test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$LR_{\max}(r/r+1) = -T \log(1 - \lambda_{r+1}) \quad (4)$$

3.4. Vektör Hata Düzeltme Mekanizması ve Granger Nedensellik Testi

Standart Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını test etmek için kullanılmaktadır. Ampirik çalışmalarda Granger nedensellik testi uygulanabilirliğindeki kolaylık sebebiyle sık kullanılmaktadır. Ayrıca, 1980'lerin sonunda ortaya çıkan eşbütünleşme ekonometrik tekniği, nedensellik testi ile ilgili teorik çalışmaların yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmuştur (Engle ve Granger, 1987, s.270). Söz konusu yeni yaklaşıma göre, iki değişken eşbütünleşik ise, Engle ve Granger (1987), kısa dönemde dengesizlikleri gideren bir hata düzeltme mekanizmasının (ECM) olduğunu göstermektedirler. Bu bağımlı değişkendeki değişmelerin, açıklayıcı değişkenlerdeki değişme ve eşbütünleşik regresyondaki gecikmeli hata teriminin bir fonksiyonu olduğunu ifade eder.

ECM'nin bir sonucu olarak, ΔY_t veya ΔX_t veya her ikisine, Y_{t-1} ve X_{t-1} 'in de bir fonksiyonu olan gecikmeli hata düzeltme terimi neden olmalıdır.

Teknik olarak, X ve Y arasındaki nedensellik analizinde kullanılacak olan vektör hata düzeltme mekanizması (VECM) aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} ECM_{r,t-1} + u_t \quad (5)$$

$$\Delta X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{2i} ECM_{r,t-1} + u_t \quad (6)$$

Denklemden Δ (fark işlemcisi) değişkenlerin farkının alınarak durağan hale getirildiğini göstermektedir. Hata düzeltme mekanizmasında nedenselliğin kaynağı;

- Her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamına beraber uygulanan F veya Wald x^2 testinin,
- Gecikmeli hata düzeltme terimine (ECT) uygulanan t-testinin,
- Her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamı ve gecikmeli hata düzeltme terimine beraber uygulanan F veya Wald x^2 testinin istatistiksel anlamlılığı ile belirlenebilmektedir. Bu koşullardan sadece bir tanesinin geçerli olması, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı için yeterlidir (Badurlar, 2008, s.233).

Çalışmamızda güven endeksleri ve banka kredileri için uygulanan hata düzeltme mekanizması aşağıdaki denklemde verilmiştir:

$$\Delta LRKGE_t = \alpha + \sum \theta(i) \Delta LRKD_{t-i} + \sum \Phi(i) \Delta LRKGE_{t-i} + \Psi ECT_{t-1} + \epsilon_{1t} \quad (7)$$

$$\Delta LRKD_t = \beta + \sum \delta(i) \Delta LRKGE_{t-i} + \sum \gamma(i) \Delta LRKD_{t-i} + \Psi ECT_{t-1} + \epsilon_{2t} \quad (8)$$

Granger Nedensellik testi, regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin anlamlılıklarının test edilmesine dayanmaktadır (Erdoğan, 2008, s.220). Test, iki değişken arasında ilişkinin varlığını ve nedensellik var ise nedenselliğin yönünü göstermektedir. X ve Y gibi iki değişken arasında nedensellik ilişkisini araştıran Granger nedensellik testine ait regresyon denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\Delta Y_t = \vartheta_0 + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=1}^q \phi_j \Delta X_{t-j} + v_t \quad (10)$$

Yukarıdaki denklemlerde; β_i , γ_i , δ_j ve ϕ_j katsayıları, m, n, p ve q optimal gecikme uzunluklarını, ε ve v hata terimlerini, X ve Y nedensellik ilişkileri araştırılan zaman serilerini ve Δ fark alma operatörünü göstermektedir

4. DENEYSEL BULGULAR

Tüm değişkenlere ilişkin temel istatistikler Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Temel İstatistikler

İSTATİSTİKLER	LKRD	LVIX	LRKGE
Aritmetik Ortalama	2.888.	2.970.	1.610.
Medyan	2.880.	3.016.	1.614.
Standart Sapma	0.720	0.370	0.142
Skewness	0.258	0.471	-2.226.
Kurtosis	1.671.	3.162.	7.968.

Değişkenler arasındaki korelasyon matrisi ise Tablo 2’de verilmiştir

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	LRKGE	LVIX	LKRD
LRKGE	1.000	-0.592	0.031
LVIX	-0.592	1.000	-0.207
LKRD	0.031	-0.207	1.000

Değişkenlerin birim kök içerip içermedine ilişkin yapılan birim kök test sonuçları Tablo 3’de verilmiştir:

Tablo 3. Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	ADF		PHILIPS-PERRON		KPSS	
	İntercept	Trend and İntercept	İntercept	Trend and İntercept	İntercept	Trend and İntercept
LKRD düzey	0.1967	-1.2348	0.0155	-1.5527	1.140	0.183 ^a
LKRD 1.fark	-5.464 ^a	-5.422 ^a	-10.337 ^a	-10.309 ^a	0.128 ^a	0.096 ^a
LRKGE düzey	-1.2997	-0.9996	-0.6450	-0.0324	0.194 ^a	0.138 ^a
LRKGE 1. fark	-6.654 ^a	-6.734 ^a	-6.654 ^a	-6.734 ^a	0.298 ^a	0.133 ^a
LVIX düzey	-1.4476	-1.0755	-1.2781	-0.6021	0.347 ^a	0.2265
LVIX 1. fark	-11.436 ^a	-11.609 ^a	-11.721 ^a	-12.270 ^a	0.393 ^a	0.153 ^a

* a, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Optimum gecikme uzunlukları ADF için SIC’ye, PP ve KPSS için ise Newey-West metoduna göre yapılmıştır.

ADF ve PP testleri benzer sonuçlar verirken, KPSS sonuçları farklı sonuçlar vermektedir. Literatürde ADF ve PP testleri eleştirilmekle birlikte (Hubrich, Lutkepohl ve Saikkonen, 2001), sıklıkla kullanılmaktadır (Yuan vd., 2008, s.3083). Bizim çalışmamızda da ADF sonuçları dikakte alınmıştır. Tüm değişkenler 1. farklarında durağan olduğundan (I(1)) güven endeksleri ile krediler arasındaki ilişki araştırılmalıdır. İki değişken arasında koentegre ilişki yok ise, EKK sonuçları hatalı olabilmektedir. Bu yüzden çalışmamızda VAR modeli kurulmuş ve optimal gecikme uzunlukları SIC kriterine göre araştırılmıştır.

Güven endeksleri ile krediler arasındaki koentegrasyon analizi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir:

Tablo 4. Johansen–Juselius Koentegrasyon Test Sonuçları

Değişkenler	Ho	Öz değer (eigen value) İstatistiği			İz (trace) İstatistiği		
		Ha	Max eigen	%5 Kritik değer	Ha	Trace	%5 Kritik değer
LVIX – LKRD	$r=0$	R=1	6.729.	1.426.	$r \geq 1$	9.562.	1.549.
	$r \leq 1$	R=2	2.832.	3.841.	$r \geq 2$	2.832.	3.841.
LRKGE – LKRD	$r=0$	R=1	2.215 ^a	1.589.	$r \geq 1$	2.416 b	2.026.
	$r \leq 1$	R=2	2.004.	9.164.	$r \geq 2$	2.004.	9.164.
Normalize edilmiş koentegre denklem		Modeller Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ye göre 1 gecikme ile gerçekleştirilmiştir. a ve b, sırası ile %1 ve %5 önem düzeyindeki eşbütünleşme ilişkisini belirtmektedir. Normalize edilmiş denklemde standart sapmalar parantez içinde belirtilmiştir.					
LRKGE	LKRD	C					
1.000	-0.005595	-1.532.793					
	(0.16674)	(-481.079)					

Eşbütünleşme test sonuçları incelediğinde, hem iz (trace) hem de öz değer (eigen value) istatistiğinin kredilerle (LKRD) reel kesim güven endeksi (LRKGE) arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Buradan hareketle, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ($r = 0$) temel hipotezi red edilmekte, eşbütünleşik vektörün olduğu şeklinde oluşturulan Ha hipotezi kabul edilmektedir. Fakat VIX endeksi (LVIX) ile krediler (LKRD) arasında uzun dönemli vektör bulunamamıştır. Normalize edilmiş koentegre denkleme göre, reel kesim güven endeksinin artışı, kredi miktarlarını da artırmaktadır.

Granger ve Engle (1987) yaptıkları çalışmalarda değişkenlerin koentegrasyonu durumunda, özellikle stokastik hata terimleri I(0) seklindeki değişkenlerde tek yönlü veya çift yönlü isleyen bir Granger-nedenselliğinin bulunacağını göstermişlerdir. Böylece sahte regresyondan da kurtulmak mümkün olmaktadır. Buradan hareketle, çalışmamızda hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı kontrol edilmiştir. Hata düzeltme sonuçları Tablo 5’de verilmiştir:

Tablo 5. Hata Düzeltme Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\Delta LKRD$			Nedensellik İlişkisi	
Değişken	Katsayı	Prob.	Kısa Dönemli	Uzun Dönemli
ECT_{t-1}	-0.001817	0.7559	$\Delta LKRD \rightarrow \Delta LKRD$	Yok
$\Delta LKRD_{t-1}$	0.056648	0.5614		
$\Delta LKRD_{t-2}$	0.182595	0.0686		
$\Delta LKRD_{t-3}$	-0.113204	0.2543		
$\Delta LKRD_{t-4}$	0.257180	0.0104		
$\Delta LKRD_{t-5}$	-0.119326	0.1812		
$\Delta LKRD_{t-6}$	0.134891	0.1932		
$\Delta LKRD_{t-7}$	-0.212778	0.0385		
Sabit	0.012128	0.0298		
f-wald testi	2.018.391	0.0966c		
Bağımlı Değişken: $\Delta LKRD$			Nedensellik İlişkisi	
Değişken	Katsayı	Prob.	Kısa Dönemli	Uzun Dönemli
ECT_{t-1}	-0.008897	0.1993	Yok	Yok
$\Delta LKRD_{t-1}$	0.506257	0.0000		
$\Delta LKRD_{t-2}$	-0.161731	0.2018		
$\Delta LKRD_{t-3}$	0.187842	0.1322		
$\Delta LKRD_{t-4}$	-0.137371	0.2933		
$\Delta LKRD_{t-5}$	-0.044499	0.7255		
$\Delta LKRD_{t-6}$	0.201725	0.0844		
$\Delta LKRD_{t-7}$	-0.038708	0.7480		
$\Delta LKRD_{t-8}$	0.077993	0.5113		
$\Delta LKRD_{t-9}$	0.179497	0.1287		
$\Delta LKRD_{t-10}$	-0.243559	0.0382		
$\Delta LKRD_{t-11}$	0.133401	0.2805		
Sabit	-0.005618	0.4002		
f-wald testi	1.749.705	0.1317		

Optimal gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre belirlenmiştir. c, %10 önem seviyesini belirtmektedir.

Tablodaki sonuçlara bakıldığında, hem $\Delta LKRD$ 'den $\Delta LKRD$ 'ye hem de $\Delta LKRD$ 'den $\Delta LKRD$ 'ye doğru işleyen hata düzeltme mekanizmasının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Modelde türetilen hata düzeltme mekanizmalarının katsayılarının negatif değerde olması, değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağını göstermektedir. Ancak katsayıların istatistiki olarak anlamlı olmaması, mekanizmanın çalışmadığı görülmektedir.

Bununla birlikte, $\Delta LKRD$ 'den $\Delta LKRD$ 'ye doğru yapılan ve bağımsız değişkenlerin hepsinin birlikte değerlendirildiği f-wald testinde, kısa dönemli nedensel bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Banka kredileri ile VIX endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi de Granger ile test edilmiş ve nedensellik gözlemlenmemiştir (f istatistiğinin sig. 0.868).

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Firmaların sermaye yapıları kararlarının, firmaların sermaye maliyeti, karlılığı ve firma değeri üzerinde etkisi uzun yıllardır incelenmektedir. Sermaye yapısını belirleyen firma içi ve firma dışı faktörler olmak üzere birçok faktör söz konusudur. Bu çalışmada, banka kredisi kullanımında yurt içi ve yurt dışı güven endekslerinin etkisi araştırılmıştır. Reel kesim güven endeksi ile firmaların kullandıkları kredi miktarları arasında kısa dönemli nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Bu anlamda, araştırmanın

bulguları, literatürdeki firmaların borçlanmaları ile olumlu makro ekonomik şartlar arasında doğrusal yönde ilişki gözlemleyen çalışmalarla örtüşmektedir. Buna karşılık uluslar arası VIX endeksi ile, firmaların banka kredisi kullanımını arasında nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir. Bu çerçevede, Türk firmaların sermaye yapısının oluşumunda, uluslar arası güven algılamalarına karşı duyarlılığının zayıf olduğunu söylemek de mümkündür.

Çalışmada uygulanan testler ve analizler için kullanılan gözlem sayısı kısmen düşüktür. Bu nedenle sonuçlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çalışmayı, farklı ülke verilerinin kullanarak daha ileri seviyeye taşımak ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapmak mümkündür.

Ekonominin en küçük yapı taşları durumundaki firmaların gelişmesi, ülke ekonomilerinin büyümesi bakımından çok önemlidir. Firmaların gelişmesi de firmaların izledikleri finansman politikaları ile ilintilidir. Bu çalışma ile, firmaların sermaye yapılarının oluşumunda, ekonomik konjonktürün ve yurt içi güven algılamasının önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile ülkelerin izlediği ekonomi politikalarına bağlı olarak oluşan güven algılamaları, firmaların sermaye yapılarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Politika belirleyicilerinin, firmaların gelişmesi açısından güven ortamını sağlamaları önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, piyasadaki güven ortamının sağlanması durumunda, firmaların kaynak yapılarının çeşitleneceği ve firmanın sermaye maliyetinde optimizasyonunun sağlanabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H., Çetintaş, H. ve Taban, S. (2008).** Türkiye’de Bütçe Açığı, Parasal Büyüme Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1992–2006, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2):185–208.
- Badurlar, Ö. (2008).** Türkiye’de Konut Fiyatları İle Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Araştırılması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1):223–238.
- Bokpin G. (2009).** Macroeconomic Development And Capital Structure Decisions Of Firms: Evidence From Emerging Market Economies, *Studies In Economics And Finance*, 26(2):129-142.
- Cook, D. ve Tang, T. (2010).** Macroeconomic Conditions And Capital Structure Adjustment Speed, *Journal Of Corporate Finance*, 16(1):73-87.
- Daskalakis, N. ve Psillaki, M. (2008).** Do Country Or Firm Factors Explain Capital Structure? Evidence From Smes In France And Greece, *Applied Financial Economics*, 18(2):87-97.
- Engle, R. ve Granger, C. (1987).** Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing, *Econometrica*, 55(2):251-276.
- Erdinç, Z. (2008).** İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi Ve Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1):209–222.
- Haan, L. ve Sterken, E. (2006).** The impact of monetary policy on the financing behaviour of firms in the Euro area and the UK, *The European Journal of Finance*, 12(5):401–420.

- Hackbarth, D., Miao, J. ve Morellec, E. (2006).** Capital Structure, Credit Risk, and Macroeconomic Conditions, *Journal of Financial Economics*, 82:519–550.
- Ismail, M. ve Eldomiaty, T. (2005).** Bayesian Identification of the Predictors for Capital Structure in Egypt, *Advances and Applications in Statistics*, 5(1):1-20.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990).** Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration with Applications to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52:169–210.
- Mahmud, M., Herani, G., Rajar, A. ve Farooqi, W. (2009).** Economic Factors Influencing Corporate Capital Structure İn Three Asian Countries: Evidence From Japan, Malaysia And Pakistan, *Indus Journal Of Management & Social Sciences*, 3(1):9-17.
- Pissadires, F., Singer, M. ve Svejnar, J. (2000).** Objectives and Constraints Of Entrepreneurs: Evidence From Small and Medium Size Enterprises In Russia and Bulgaria, *European Bank For Reconstruction And Development Working Paper*, No.346.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M.. (2007).** *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, Geliştirilmiş 2. baskı, Nobel Yayınevi, Ankara,
- Vogelvang, B. (2003).** *Econometrics Theory and Applicatioans EViews*, Pearson Addison Wesley.
- Yörük, N. (2007).** Basel II Standartları'nın Kobi'ler Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Anket Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2):367-384.
- Yuan, J., Kang, J., Zhao, C. ve Hu, Z. (2008).** Energy consumption and economic growth: Evidence from China at both aggregated and disaggregated levels, *Energy Economics*, 30:3077–3094.

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ VE İNŞAAT SEKTÖRÜ: PAZARLAMA AÇISINDAN BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Dr. Erkan ÖZDEMİR* Arş. Grv. Serkan KILIÇ**

ÖZ

2008 yılı sonbaharında ABD’nde mortgage piyasasında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, hızla reel sektöre ve dünyadaki diğer ülke ekonomilerine yayılmıştır. Küresel ekonomik krizin ortaya çıkması ve yayılmasında inşaat ve konut sektörü önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, yöneticilerin bakış açısından 2008 küresel ekonomik krizinden inşaat sektöründeki işletmelerin ve pazarlama çabalarının nasıl etkilendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen alan araştırması sonuçları, Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan inşaat sektöründeki işletmelerin genel olarak pazarlama çabalarının küresel ekonomik krizden önemli derecede etkilendiğini göstermektedir. Ki-kare analizi sonuçları, küresel ekonomik kriz ortamında inşaat sektöründeki işletmelerin ölçeğine, faaliyet düzeyine ve pazarlarına göre pazarlama çabaları arasında bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırma sonucunda, küresel ekonomik krizin pazarlama alanındaki istihdama, pazarlamaya ayrılan bütçeye, pazarlama harcamalarına ve genel olarak işletmelerin pazarlama performanslarına olumsuz etkilerinin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küresel ekonomik kriz, pazarlama, inşaat sektörü, alan araştırması.

2008 GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE CONSTRUCTION SECTOR: A FIELD RESEARCH FROM MARKETING PERSPECTIVE

ABSTRACT

Global economic crisis which had emerged in USA mortgage market in the fall of 2008, rapidly spread to the real sector and other countries’ economies in the world. The construction and the housing sectors have an important place in the emergence and expansion of the global economic crisis. This study aims to put forward that how businesses in the construction sector and their marketing efforts are affected by 2008 global economic crisis from executives’ perspective. At this purpose, the results of the field research show that marketing efforts of businesses in the construction sector which have an important place in Turkey economy are significantly affected by global economic crisis in generally. The results of the Chi-Square analysis present that there are some differences among businesses’ marketing efforts according to businesses’ scale, the level of scope and the markets during global economic crisis in the construction sector. It was also found that global economic crisis adversely affects the employment in the field of marketing, budget allocated to marketing, marketing expenditures, and generally businesses’ marketing performance.

Keywords: Global economic crises, marketing, construction sector, field research.

* Uludağ Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, e-posta: eozdemir@uludag.edu.tr

** Uludağ Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, e-posta: skilic@uludag.edu.tr

1. GİRİŞ

ABD kaynaklı olarak ortaya çıkan 2008 küresel ekonomik krizi, 2008 yılı sonbaharında ABD'nin dev bankalarının batmasını takiben dünyanın dikkatini çekmiştir. Konut sektörü ve bu sektörle ilgili finansal sektörlerde ortaya çıkan bu kriz, hızla reel sektöre ve dünyadaki diğer ülke ekonomilerine yayılmıştır. 2008 küresel ekonomik krizi adından da anlaşılacağı üzere tüm dünyada etkili olmuş ve 2010 yılına girilmesine rağmen ABD başta olmak üzere halen daha birçok ülkede etkili olmaya devam etmektedir. Türkiye ekonomisi de bu krizden derinden etkilenmiş ve birçok ülke gibi etkilenmeye devam etmektedir. Ülke ekonomilerinin temel yapı taşları olan işletmeler ve işletmelerin önemli bir fonksiyonu olan pazarlama bölümünün faaliyetleri de ekonomik kriz nedeniyle yaşanan durgunluktan fazlasıyla etkilenmektedir.

İşletmeler için hayatta kalma savaşı (Snyder vd., 2006, s. 372) içindeki zorlu mücadeleler olarak tanımlanabilen (Tsang, 2000, s. 65) krizler, işletmelerin başta pay sahipleri ve çalışanları olmak üzere tüm paydaşlarını önemli derecede etkileyen durumlardır (Grewal ve Tansuhaj, 2001, s. 66). Ekonomik krizler, ekonomilerde bir resesyon (daralma veya durgunluk) şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Resesyon; hammadde, ürün ve hizmetlerin talebinde azalmanın gerçekleşmesi olup, teknik olarak resesyonların başlangıcı, gelişimi ve sonu farklı araştırmacılar ve/veya kurumlar tarafından farklı teknikler kullanılması nedeniyle farklı şekilde değerlendirilmektedir (Shama, 2003, s. 62). Son yaşanan küresel ekonomik kriz de tüm dünyada resesyon şeklinde kendini göstermiş ve birçok araştırmacı tarafından da 1929 büyük buhranı ile karşılaştırılacak kadar büyük bir resesyon olarak kabul edilmiştir.

Türkiye, dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla sıklıkta ekonomik kriz yaşamış ve yaşayan bir ülke olarak değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye ekonomisi son ekonomik kriz haricinde sadece son on yılda 1998 ve 2001 ekonomik krizleri gibi iki ekonomik kriz daha geçirmiştir. Türkiye ekonomisinin krizlerle daha fazla karşılaşması, bu krizleri çeşitli açılardan inceleyen akademisyenlerin ve akademik yayınların sayısına da yansımıştır. Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin etkileri birçok araştırmacı tarafından farklı sektörlerde yer alan işletmeler üzerinde farklı açılardan araştırılmıştır. Örneğin, Demir ve Sütçü (2002) 2001 krizi sonrasında Isparta orman endüstrisinde yer alan KOBİ'lerinin üretim, teknoloji ve finansman sorunlarının analizini yapmışlardır. Çelik ve Özdevecioğlu ise (2002) 1999 yılından itibaren başlayan ve 2002 yılında da tüm sektörlerde etkisini hissettiren ekonomik krizlerden turizm sektörünün etkilenme derecesini incelemişler ve Nevşehir ve İçel illerinde faaliyet gösteren otel işletmelerinin kriz nedeniyle içinde buldukları durum ve izledikleri temel politikaları ortaya koymuşlardır. Şubat 2001 ekonomik krizinin Sivas sanayi bölgesinde bulunan işletmeler (63 işletmede yapılan araştırmayla) üzerindeki etkilerini ve işletmelerin kriz şartlarına tepkilerini inceleyen Öncül ve arkadaşları (2003) ise işletmelerin genel olarak kriz şartlarına hazırlıklı olmadıklarını ve krizi iyi yönetemedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Özdevecioğlu (2002) ise çalışmasında krizin işletmelerde yol açtığı yönetsel ve örgütsel sorunları Kayseri'de faaliyet gösteren sanayi işletmeleri üzerinde araştırmıştır. Krizlerin tekstil sektörü ile ilişkisi ise farklı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Örneğin, Ögüt (2003) tekstil sektöründe yer alan küçük ve orta ölçekli işletmelerin kriz ortamından ne derece etkilendiklerini 36 işletme üzerinde, Zerenler ve İraz (2006) kriz dönemlerinde ürün ve süreç esnekliğinin işletme performansına olası etkilerini 52 tekstil işletmesi üzerinde, Soysal ve arkadaşları (2009) ise KOBİ'lerde kriz yönetimi konusunu Kahramanmaraş'ta tekstil sektöründe faaliyet gösteren 45 işletme üzerinde araştırmışlardır. Son küresel ekonomik krizin sektörel etkilerini inceleyen akademik çalışmaların sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde Coşkun ve Balatan (2009) küresel mali krizin bankacılık sektörüne etkilerini incelemişlerdir.

Türkiye'deki akademik literatürde ekonomik krizleri pazarlama boyutuyla inceleyen çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Mevcut çalışmalar daha çok ekonomik krizlerin tüketici davranışları ve pazarlama maliyetleri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Örneğin ekonomik krizin tüketicilerin alışveriş alışkanlıkları ve davranışları üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmada, kriz dönemlerinde tüketicilerin alışverişe yönelik tutum ve alışkanlıklarında önemli değişikliklerin olduğu bulunmuştur (Tan vd., 2002). Ekonomik kriz dönemlerinde değişen tüketici davranışlarının araştırıldığı diğer bir

çalışmada ise cevaplayıcıların demografik özelliklerine göre alışveriş alışkanlıklarının farklılık gösteren yönleri belirlenmiştir (Altunışık vd., 2003). Şubat 2001 ekonomik krizinin işletmelerin pazarlama ve maliyet yönetimi stratejilerine etkileri ise Aksaray ve Yozgat Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı 76 işletme üzerinde araştırılmıştır (Karadal vd., 2002). Görüldüğü gibi bu çalışmalar Türkiye ekonomisini derinden etkileyen 2001 ekonomik krizi sonrasında gerçekleştirilen çalışmalardır. 2008 küresel ekonomik krizinin tüketici davranışları üzerindeki etkileri ise tüketicilerin harcama ve tasarruf eğilimleri açısından incelenmiştir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden 850 tüketicinin katıldığı bu araştırma sonucuna göre, tüketicilerin ekonomik kriz nedeniyle harcamalarını kısma ve tasarruf etme eğiliminde oldukları bulunmuştur (Marangoz ve Uluyol, 2010).

Türkiye'deki akademik literatürde olduğu gibi yabancı literatürde de ekonomik krizleri pazarlama boyutuyla inceleyen çalışmaların sayısı çok fazla değildir. Bu çalışmalardan birinde Pearce ve Michael (1997), 118 üretim işletmesinde gerçekleştirdikleri çalışmaları kriz ortamında işletmelerin yaşamlarını devam ettirebilmelerinde pazarlamanın rolünü incelemişler ve araştırmalarının sonucunda sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin kriz döneminde işletmeleri krizden kurtarabileceğini ifade etmişlerdir. Diğer bir çalışmada Shama (2003), ABD'nde 1991 yılında gerçekleşen ekonomik krizin küçük ve büyük ölçekli işletmelere etkilerini ve bu işletmelerin kriz dönemlerinde kullandıkları pazarlama stratejilerini araştırmıştır. Grewal ve Tansuhaj (2001) ise Tayland'daki 120 KOBİ üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında stratejik esneklik, pazar yönelimlilik ve çevresel değişkenler gibi kriterleri dikkate alarak Asya kriziyle ilgili kriz öncesi ve sonrası işletmelerin performanslarını ele almışlardır. Çalışma sonucunda, krizi yönetmede pazar yönelimliliğinin, yüksek talep ya da teknolojik belirsizlik ortamında yararlı olduğu bulunmuştur. Ang (2001) ise tüketicilerin Asya krizinden ne şekilde etkilendiklerini ve davranışlarını nasıl değiştirdiklerini Singapur, Amerika ve Doğu Avrupalı tüketiciler üzerinde karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Srinivasan ve arkadaşları da (2005) kriz zamanında pazarlamanın rolünü farklı sektörlerden 154 işletme üzerinde incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kriz süresince her işletmenin proaktif durum sergilemediği ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, işletmelerin proaktif pazarlamadan yararlanmalarını sağlayan farklı ürünler, hedef odaklı iletişim, satış öncesi ve sonrası hizmetler gibi pazarlama programlarına yer vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Köksal ve Özgül (2007) ise işletmelerin ekonomik krizden nasıl etkilendiğini belirlemek için 172 işletme üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında pazarlama karması unsurlarıyla ilişkili 21 pazarlama stratejisinin işletme performansı üzerinde etkisini araştırmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda, krizlerin başta işletmelerin net karı olmak üzere işletmelerin satışları ve pazar payını olumsuz etkilediği ve ekonomik kriz zamanlarında işletmelerin başarılı olması için pazarlama yöneticilerinin tutundurma stratejilerine önem vermeleri gerektiği ortaya konulmuştur.

Yapılan literatür araştırması sonucunda, Türkiye'de inşaat sektörüyle ilgili olarak yapılan çalışmaların ekonomik kriz ile bağlantısının kurulmadığı, çalışmaların daha çok mühendislik konuları ile ilgili olduğu görülmüştür. Sosyal bilimler alanıyla ilgili olan çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Bu çalışmalardan birinde Güner ve Giritli (2004) Türkiye'de inşaat sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarını değerlendirmiş ve yaptıkları alan araştırması sonucunda inşaat sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarının çoğunun başarısız olduğunu gözlemlemişlerdir. Ekinci (2006) ise çalışmasında Türkiye'nin hizmet ticaretine ilişkin incelemeler yaparak, Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu inşaat sektörünü alt dallarıyla birlikte ele almış ve sektörle ilgili sorunları ve imkânları mimarlık-mühendislik, teknik müşavirlik ve müteahhitlik hizmetleri açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Koç ve Talaslıoğlu (2008) ise çalışmalarında Türkiye'de inşaat sektörünün gelişimi, aktif yapı inşaatları ve malzemelerinin tanıtımı ve ekonomiye olan katkılarını değerlendirmişlerdir. Ayrıca inşaat sektörünün gelişiminde önemli katkısı olan devlet teşvik tedbirleri ve içerikleri de Osmaniye ili inşaat sektörü üzerinden değerlendirilmiştir. Ergeç ve Taşdemir de (2008) çalışmalarında Türkiye'deki özel inşaat sektörü çıktısı ile para politikası araç değişkenleri ve inşaat ve konut kredileri arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmışlardır. Buna göre inşaat çıktısının para politikalarından etkilendiği, bununla birlikte inşaat kredilerinin para arzından etkilenmezken; faiz oranlarından etkilendiği bulunmuştur. Koçak ve Sey (2008) ise çalışmalarında inşaat sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin proje sürecindeki tutum ve davranışlarını

incelemişler ve KOBİ'ler açısından proje sürecinde problem olarak görülen noktaları tespit etmişlerdir. Bu çalışmanın sonucuna göre, inşaat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerin yapı üretim sürecinin, yapım öncesi/iş temin süreci, yapım süreci ve yapım sonrası/teslim ve pazarlama süreci gibi alt süreçlerinde bir dizi problemlerle karşılaştıkları ortaya konulmuştur. Son olarak Erdiş ve arkadaşları (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise inşaat şirketlerinin pazarlama kavramını algılama ve uygulama düzeyini değerlendirmek için inşaat sektöründe yer alan orta ve büyük ölçekli 50 işletmeyle bir anket çalışması yapılmıştır. Araştırma sonucunda işletmelerin pazarlama sürecini algılama ve uygulama düzeyleri ile uygulamada ortaya çıkan eksiklikler ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen önemli bulgulardan biri de inşaat şirketlerinin genel olarak pazarlama sürecine sistematik bir yaklaşımlarının bulunmadığı, buna karşın pazarda tutunmaya ve elde edilen bilgi ve tecrübelerle teklif fiyat belirlemeye dönük çalışmaları daha çok benimsedikleridir.

Görüldüğü gibi pazarlama boyutuyla inşaat sektörünün küresel ekonomik kriz ile ilişkisini farklı açılardan da olsa ele alan akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 2008 yılı sonunda başlayan küresel ekonomik krizden inşaat sektöründeki işletmelerin pazarlama çabalarının nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Çalışmada inşaat sektörünün seçilmesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlki, dünyada küresel ekonomik krizin ilk ortaya çıkışının inşaat ve konut sektörü ile ilgili olmasıdır. İkincisi ise, inşaat sektörünün gerek ülke ekonomisinin büyümesine olan etkileri gerekse de ülkenin istihdamına olan önemli katkıları nedeniyle dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonominin lokomotif sektörlerinden birisi olmasıdır. Özetle, küresel ekonomik krizin ortaya çıkması ve yayılmasında inşaat sektörü ve sektörün alt sektörleri önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak ekonomik krizlerin işletmelerin pazarlama çabalarına etkilerine değinilmekte, çalışmanın devamında ise 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisine ve Türk inşaat sektörüne etkilerine yer verilmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında ise Türkiye'de inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama çabalarının 2008 yılı küresel ekonomik krizden nasıl etkilendikleri ve pazarlama çabalarında ne tür değişiklikler yaptıkları yöneticilerin görüşleri doğrultusunda araştırılmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular tartışılmakta ve öneriler sunulmaktadır.

2. EKONOMİK KRİZLERİN İŞLETMELERİN PAZARLAMA ÇABALARINA ETKİLERİ

Ekonomik kriz ortamları, işletmelerin müşteri kaybı yaşamamaları ve kârlı olabilmeleri için pazarlama strateji ve eylemlerinin tekrar gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu ise kriz şartlarına göre pazarlama karmasının yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu yeniden düzenlemeler ürün hatlarının daraltılmasını, daha ucuz olan ürünlerin sunulmasını, ürünler için miktar indirimlerinin yapılmasını, promosyonların artırılmasını ve ürünlerin aracı kullanılmadan veya daha az aracı kullanılarak tüketicilere ulaştırılmasını içermektedir. Ancak pazarlama yöneticilerinin krize tepkisi, krizin işletmeleri üzerindeki etkisini ve anlamını algılamalarına bağlı olarak değişebilmektedir (Shama, 2003, s. 62-63).

Kriz dönemlerinde tüketicilerin harcamaları ve işletmelerin yatırımları benzer düşüş kalıplarını izlemektedir. Örneğin tüketiciler işlerini veya tasarruflarını ya da her ikisini birden kaybetme korkusuyla kişisel harcamalarını kısma ve satın alımlarında daha temkinli davranma eğiliminde olmaktadır (Grossberg, 2009, s. 4). Ayrıca ürünlerin fiyatlarına karşı daha duyarlı olabilmektedirler. Benzer şekilde işletmeler de ellerindeki nakitleri korumak için harcamalarında kesintiye gitmektedirler. Özellikle de yatırım harcamalarını ya ertelemekte ya da yatırım yapmaktan vazgeçmektedirler. Kriz dönemlerinde tüketiciler işletmelere karşı da daha az sadakat sahibi olmaktadır. Benzer şekilde işletmeler de daha önceden yaptıkları sözleşmelerin şartlarını yeniden yapılandırmayı talep edebilmektedirler. Ayrıca kriz dönemlerinde işletmeler, ürün ve/veya hizmetlerinin fiyatlarını indirme (Pearce ve Michael, 2006, s. 202) ve dağıtım kanalında yer alan aracılardan kârlı olmayanlarla çalışmama eğiliminde olmaktadır (Grossberg, 2009, s. 4). Kriz küresel bir boyutta gerçekleştiğinde ise bu değişimler uluslararası rekabetle birlikte daha da şiddetlenebilmektedir. Kriz sonucu oluşan işletme çevresi, düşük performanslı işletmeler için işleri daha zor hale getirebilmektedir. Çünkü güçsüz bir ekonomi, tüketicilerin ürün talebinde azalmaya neden olacağından bu, işletmelerin kredi almalarını

da zorlaştıracak veya kredi almayı daha maliyetli hale getirecektir (Lin vd., 2008, s. 542). Kriz ortamında bankalar da kendi kredi portföylerinin durumunu iyileştirmeye çalıştıklarından, işletmelere kredi vermeye daha isteksiz olmaktadır. Sonuçta finansal açıdan zorlanan işletmelerin en çok ihtiyaçları olduğu zamanda çekici kredi fırsatlarından mahrum olması, işletme başarısızlıklarının ve kapanışlarının da daha fazla yaşanmasına neden olacaktır (Pearce ve Michael, 2006, s. 202).

İşletmelerin çevredeki değişimi (krizi) algılamaları, verecekleri tepkinin türünü ve düzeyini de etkilemektedir. Örneğin krizi fırsat olarak gören işletmeler pazarlama yatırımlarını arttırırken, krizi tehdit olarak gören işletmeler ise kaynaklarını korumaya çalışarak kriz şartlarına tepki vermektedirler (Srinivasan vd., 2005, s. 112). Ancak çok az sayıda pazarlama yöneticisi, kriz ortamındaki durumu bir fırsat olarak algılamaktadır (Lynn, 1991, s. 11). Dolayısıyla kriz zamanlarında birçok pazarlama yöneticisi dar görüşlü olabilmekte ve odaklarını müşterilerden ziyade işletme içi operasyonel faaliyetlere yöneltmektedir. Bunun sonucunda ise mevcut gelirlerinin ve gelecekteki başarılarının en iyi kaynağı olan müşterileriyle aralarındaki bağ kopmaktadır (Price, 2009, s. 76). Krize karşı proaktif olan işletmeler ise kriz şartlarından yararlanmak için gerekli stratejik adımları atmakta ve çevredeki değişiklikleri kendi çıkarlarına kullanmak üzere pazarlama planlarında değişiklikler yapmaktadırlar. Bu işletmeler, rakiplerine göre farklılık yaratmak için pazar bölümlenme, konumlandırma, markalama ve pazarlama iletişimi gibi pazarlama konularına önem vermektedirler. Birçok işletme kriz ortamında pazarlama faaliyetlerini azaltırken, proaktif işletmeler daha fazla pazar payı kazanmak, mevcut müşterilerini kaybetmemek ve yeni müşteriler kazanmak için pazarlama çabalarını arttırmaktadırlar. Kriz zamanlarında azalan talep nedeniyle reklam, insan kaynakları ve hammadde gibi girdilerin maliyetleri de azaldığından, işletmeler bu alanlardan elde edecekleri tasarrufları pazarlama etkinliğini arttırmak için kullanabilecek ve sonuçta işletmelerinin performanslarını da arttırılabileceklerdir (Srinivasan vd., 2005, s. 112-116).

3. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

ABD’nde 2002 yılından itibaren görece düşük saptanan faiz oranları, başta ipotek kredili ev alımları olmak üzere genelde tüketimi kamçulamıştır. Finans kuruluşları piyasalara sürdükleri ipotek, kredi, sigorta vb. çeşitli finansal ürünleri çoğaltıp, bunların satış alanlarını genişletmeye yönelince, kredi ile ifade edilen varlıklara dayalı yeni krediler ve yeni fiktif varlıklar ortaya çıkmış ve finansal alan olağanüstü şekilde genişlemiştir. Kredi araçları “Hedge Fund” olarak isimlendirilen yapay fonlarla olağanüstü boyutlarda geliştirildiğinden, finans sektörü ile reel sektör arasındaki organik bağ kopmuş ve finans sektörü, reel sektörün boyutlarını aşarak hesabî olarak sanal ortamda aşırı şekilde şişmiştir. Böylesi bir yapay mekanizma sonucunda şişirilen talep, yapay olarak ev ve diğer servet unsurlarının fiktif değerlerini de yükselterek bireylerde yapay bir varlık algısı oluşturmuştur. Ancak ipoteğe bağlı kredilerin ya da diğer kredilerin vadeleri gelip ödenmesi gerektiğinde, bireysel gelirlerle var olan borçların ödenemediği, hatta alınan kredili emlak veya ürünün piyasa değeriyle de borçların kapatılamadığı görülmüştür (Önder, 2009, s. 17). Bir diğer ifadeyle inşaat sektöründe aşırı arzın yarattığı balon patlamış ve subprime borçluları borçlarını ödeyemez, bunlara kredi açanlar da zararlarını kapatamaz duruma gelmişlerdir (Apak, 2009, s. 36). Dolayısıyla subprime mortgage kredilerinin geri ödemelerinde yaşanan sorunlarla ortaya çıkan finansal dalgalanma çok hassas dengeler üzerine kurulu ve birbiriyle ilişkili ABD piyasalarında büyük etki yaratmıştır. Mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetler ile kredi türev ürünlerinin risklerinin yanlış ölçülmesi, kimi zamanda finansal mühendislik tekniklerinin kullanılarak ölçülemez hale getirilmesi akabinde denetleyici yapının eksiklikleri finansal kurumları etkilemiş ve mortgage kredi krizi olarak adlandırılan durum küresel bir likidite krizine dönüşmüştür (Demir vd., 2008, s. 1).

2007 yazında ABD’de başlayan ve 2008 Eylül ayında ABD’nin en büyük 4. Yatırım Bankası olan 158 yıllık Lehman Brothers’ın (600 milyar dolar borçla) iflasını açıklayarak batmasıyla etkisi dünyaya yayılmaya başlayan ekonomik kriz, 1929 Büyük Buhranından sonra, dünyanın yaşadığı en büyük ekonomik kriz olarak tanımlanmaktadır (Ünal ve Kaya, 2009, s. 4). Bu krizle ABD’nde enflasyon 54

yıl sonra ilk kez eksiye düşmüş, dünya devi Nike şirketi tarihinin en büyük işten çıkarma operasyonunu gerçekleştirmiş, Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası (GSYH) kadar büyüklüğe sahip finans devi Lehman Brothers batmış, Freddie Mac ve Fannie Mae ulusallaştırılmış, tüketimde 2. dünya savaşı günlerine dönülmüş, Fortune 500 listesinde tarihi düşüşler yaşanmıştır. ABD başta olmak üzere birçok finansal merkezde tahvil ve kredi piyasaları çökmüş ve yatırım bankacılığı modeli iflas etmiştir. Euro bölgesi 14 yıl aradan sonra 2009 yılının ilk çeyreğinde %4,6 ile rekor oranda küçülmüştür. Japonya, 1995 yılından sonra en büyük daralmayı yaşamıştır. ABD 40 yıl sonra en yüksek küçülme rakamlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Alptekin, 2009, s. 5). ABD'nde finansal sektörde baş gösteren krizin reel sektöre ve diğer ekonomilere yansımaları, aslında gelişmiş ekonomilerde reel sektörün de potansiyel olarak krize açık olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni ileri kapitalist ekonomilerde tüketicilerin doyum halinde olmaları ve ortaya çıkan panik sonucunda kısa sürede reel sektörde aşırı talep kısılmasının olası olmasıdır. Gerçekten de tüketici doyumu bu derece yüksek düzeyde olmamış olsaydı, ABD'nde finansal sektörde ortaya çıkan krizin reel sektöre etkileri de bu denli hızlı ve güçlü olamazdı. Böylesi bir bütünsel dönüşüm, krizin finansal sektörde başlamış olmasına rağmen, tüm sistemin kronik kriz ortamında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Önder, 2009, s. 17).

Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2007 yılında dünya genelinde %5,7 olan işsizlik oranı, 2008 yılında %5,9 olmuştur. Yine 2009 yılı için oluşturulan senaryolarda işsizlik oranının dünya genelinde %6,5 ile %7,4 arasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca kriz sadece gelişmekte olan ülke ekonomilerini değil, gelişmiş ülke ekonomilerini hatta bu ülkeleri daha da fazla etkilemiştir (Altuntepe, 2009, s. 144). Bu kriz neticesinde ortaya çıkan güven kaybı ve risk algılamalarının bozulması, bankaların kredi verme eğilimini ve reel sektörün yatırım harcamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Varlık fiyatlarında görülen sert düşüşler ve hane halkının geleceğe ilişkin olumsuz beklentileri, ihtiyati tasarruf eğilimini artırmış, şiddetli talep daralmasıyla birlikte üretimde ve istihdamda 2. dünya savaşından bu yana görülmemiş boyutta düşüşler yaşanmıştır (Yılmaz, 2009, s. 2).

Dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin boyutlarının nereye varacağı ve nerede sonlanacağı halen bilinmezliğini sürdürmektedir. Krizin etkileri 2008 yılının son çeyreğinden itibaren dünyanın 17. büyük ekonomisi olan Türkiye ekonomisinde de ciddi biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye ekonomisinin geçirmiş olduğu 1994 ve 2001 krizleri doğrudan mali sektörü etkilemişken, 2008 küresel ekonomik krizi reel sektörü de etkilemiştir (Ünal ve Kaya, 2009, s. 10). Küresel bazda finans sektöründe ciddi sıkıntılar yaşandığı ve risklerin hızla arttığı bir döneme rağmen Türk bankacılık sistemi güven veren ve istikrara katkı yapan bir performans sergilemiştir. Ancak ülkemiz reel kesimi küresel ekonomik krizden fazlasıyla nasibini almıştır. Küresel kredi musluklarının kısılması, kredi maliyetlerinin artışı, yurtdışı pazarların daralması gibi daha birçok nedenden ötürü reel sektör büyük kayıplar yaşamıştır. Bu kayıp, ülkemiz makro ekonomik göstergelerine de yansımıştır. Büyüme, işsizlik ve enflasyon rakamları, ülkemizin büyük çapta bir daralmayla karşı karşıya olduğunu göstermektedir (Alptekin, 2009, s. 6). Dünya genelinde yaşanan likidite ve güven problemleri, doğrudan yabancı sermaye girişleri ve portföy yatırımları gibi kısa vadeli para hareketlerinin azalmasına da neden olmuştur (Ünal ve Kaya, 2009, s. 1).

Küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisine etkileri ülkemizle ilgili bazı ekonomik veriler incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Örneğin 2008 yılı son çeyreğinde Türkiye'de dış ticaret önemli derecede azalırken, yabancı sermaye girişleri çıkışa dönmüş, gayri safi yurt içi hâsıla azalmış ve işsizlik artmıştır. Ayrıca küresel ekonomik kriz nedeniyle tüketici ve yatırımcıların güvenleri azalmış, güven azalması da gelirdeki düşüşle birlikte özel tüketim ve yatırım harcamalarının 2008 yılının son çeyreğinde sırasıyla %4,6 ve %23,5 oranında azalmasına eden olmuştur (Togan, 2009, s. 11). 2005 yılından sonra yıllık büyüme hızı gerilemekte olan Türkiye ekonomisinin, üretim-istihdam kayıpları ve işsizlikteki artışlar dikkate alındığında krizin odağında yer alan ülkeler kadar krizden etkilendiği görülmektedir. Büyüme oranları hızla düşerken, işsizlik oranı da beklentilerden daha yüksek oranda gerçekleşmiştir (Aydoğuş, 2009, s. 47). Örneğin DPT'nin yayımladığı Kasım 2009 Ekonomik Gelişmeler Raporuna göre, Türkiye'de GSYH 2009 yılının ikinci çeyreğinde piyasa beklentilerinin altında %7 oranında azalmıştır. Böylece 2008 yılının son çeyreğinden itibaren üst üste üççeyrek ülke

ekonomisinde daralmanın olduğu görülmektedir. Türkiye genelindeki işsizlik oranı 2009 yılının üçüncü döneminde, 2008 yılının aynı dönemine göre 3,2 puan artarak %13,4 olarak gerçekleşmiştir. Aylık verilere göre sanayi üretimi, 2009 yılı Eylül ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %8,6 oranında azalmıştır. Böylece yılın ilk dokuz ayında sanayi üretimi ortalama %15,1 oranında azalmıştır. 2009 yılı Ekim ayı toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı, 2008 yılının Ekim ayına göre 4,9 puan azalarak %71,8 oranında gerçekleşmiştir (DPT, Kasım 2009, s. 4-5). 2009 yılı Eylül ayında geçen yılın aynı ayına göre ihracat %33,5 oranında azalarak 8,5 milyar dolar, ithalat %30,4 oranında azalarak 12,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı Eylül ayında %71,5 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2009 yılının aynı ayında %68,5 olarak gerçekleşmiştir. Eylül ayında ödemeler dengesinde gösterilen şekliyle dış ticaret açığı geçen yılın aynı ayına göre %21,6 oranında azalarak 2,7 milyar dolar olmuştur. 2008 yılının Eylül ayında 941 milyon dolar olan cari açık, 2009 yılının aynı ayında 869 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı Ocak-Eylül döneminde 105,2 milyar dolar olan ihracat, 2009 yılının aynı döneminde %30,5 oranında azalarak 73,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (DPT, Kasım 2009, s. 8). Özetle, makro ekonomik veriler incelendiğinde Türkiye ekonomisinin küresel ekonomik krizden oldukça etkilendiği görülmektedir. Krizden etkilenen Türkiye ekonomisinin, kendisini oluşturan sektörlerinin de krizden etkilenmesi kaçınılmazdır. Krizden etkilenen sektörlerin ilk sıralarında ise inşaat sektörü gelmektedir.

4. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİNİN İNŞAAT SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Günümüzde inşaat sektörünün dünyadaki toplam büyüklüğünün 3,5 trilyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu rakam dünyadaki toplam GSMH'nin yaklaşık %8'ine denk gelmektedir. Bu değer %30'u Avrupa'da üretilmektedir. Dünya sanayi istihdamının yaklaşık yine %30'unun inşaat sektöründe olduğu tahmin edilmektedir. İnşaat sektörü gerek sanayi boyutuyla gerekse de pazarlama ve ticaret boyutuyla Türkiye'nin de en büyük sektörlerinden birisini oluşturmaktadır, dolaylı olarak 400 sektörü/alt sektörü etkilemektedir. İnşaatın temel girdilerini sağlayan alt sektörlerin başında çimento, hazır beton, demir-çelik, seramik, tuğla ve cam sektörleri gelmektedir. Türkiye'nin dünya inşaat sektörü içerisindeki payı %3 civarındadır. Dünyanın en büyük 225 uluslararası inşaat firması arasında 20 Türk firması da bulunmaktadır (Maç, 2007, s. 5-7).

İnşaat sektörü, gelir açısından fazla veren en önemli hizmet alt sektörlerinden biridir. Bu durum, inşaat hizmetlerinde Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğünü ifade eden en önemli göstergelerdendir (Ekinci, 2006, s. 68). Ayrıca inşaat sektörü, imalat sanayi ve ticaret sektörleri ile birlikte Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde söz sahibi olan en önemli sektörlerdendir. Çünkü 2009 yılı ilk yarısında yapılan yatırımların (harcamalar yöntemiyle cari fiyatlarla 80 milyar 231 milyon TL) önemli bir bölümü (38 milyar 523 milyon TL) inşaat yatırımlarına ayrılmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye'de gerçekleştirilen toplam yatırım tutarının %48'ini inşaat yatırımları oluşturmuştur. Ancak ABD'nde konut sektöründen başlayarak ortaya çıkan küresel ekonomik krizden Türkiye'de en fazla etkilenen sektörlerden birisi de inşaat sektörü olmuştur. 2006 yılında %18,5 gibi yüksek bir büyüme oranı yakalayan sektörün, 2007 yılında büyüme hızında görülen daralma, 2008 yılında küçülmeye dönüşmüştür. 2008 yılında %7,6 küçülen sektörün aynı yıl GSYH'dan aldığı pay %5,9 olmuştur (Yapı Endüstri Merkezi Araştırma Bölümü, Ekim 2009, s. 2-6). 2009 yılının ilk yarısında da GSYH ve inşaat sektöründe küçülme eğilimi devam etmiş, 2009'un ikinci çeyreğinde GSYH'daki küçülme %7,9 olurken, inşaat sektörü sektörler arasında %21,4 ile küçülme rekortmeni olmuştur. Benzer şekilde 2009'un üçüncü çeyreğinde de GSYH'daki küçülme %3,3 olarak gerçekleşirken, inşaat sektöründeki küçülme %18,1'i bulmuştur (Gürlesel, 2009, s. 29). 2005 ve 2006 yıllarındaki büyümenin temelinde konut sektöründeki canlanma rol oynarken, 2008 ve sonrasındaki küçülmede ise küresel ekonomik krizin etkileri bulunmaktadır (Yapı Endüstri Merkezi Araştırma Bölümü, Ekim 2009, s. 2-6).

Küresel ekonomik krizin etkileri sadece büyüme oranlarına değil, inşaat sektöründe açılan kapanan şirketlerin sayısına, sektördeki istihdama, sektördeki çalışma saatlerine, sektörde elde edilen ciro ve gerçekleşen üretim endeksine de olmuştur. Örneğin, 2009 yılı Ocak-Eylül döneminde Türkiye'de toplam

33.005 adet şirket ve kooperatif açılmış, 7.403 adedi de kapanmıştır. Kurulan şirket ve kooperatiflerin %14'ü inşaat, %13'ü gayrimenkul alanlarındaki işletmelerden oluşurken, kapanan şirket ve kooperatiflerin ise %13'ü inşaat, %10'u ise gayrimenkul alanında hizmet veren işletmelerden oluşmuştur (Yapı Endüstri Merkezi Araştırma Bölümü, Ekim 2009, s. 5).

İnşaat sektörü, yoğun işgücü kullanımı sayesinde her zaman işgücü açısından tarımdan sonra en yüksek istihdam sağlayan sektörlerden birisi olmuştur. Özellikle düz işçiler açısından inşaat sektörü geniş bir istihdam alanını oluşturmaktadır (Maç, 2007, s. 9). İnşaat sektörü gerek emek yoğun bir sektör olması gerekse de niteliksiz işgücünü bünyesinde kolayca barındırabilmesi bakımından, ekonomideki gelişmelere paralel olarak hızlı bir şekilde istihdam etme veya maalesef hızlı bir şekilde işçi çıkarma özelliğine de sahiptir (Türkiye Müteahhitler Birliği Raporu, Ekim 2009, s. 4). Örneğin, TÜİK'in 15 Ocak 2010 (Sayı 10) tarihli haber bültenine göre 2009 yılı ekim ayında inşaat sektörünün toplam istihdamdaki payı %6,3 olmuştur. Ancak küresel ekonomik kriz, Türkiye'de inşaat ve ilgili alt sektörlerdeki istihdamı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Örneğin, TÜİK'in (29 Aralık 2009 tarihli Haber Bülteni) kısa dönemli inşaat sektörü iş istatistikleri göstergelerine göre, NACE Rev.1.1'e göre hesaplanan 2005=100 temel yılı, üç aylık inşaat sektörü istihdam endeksi 2009 yılı III. döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %20,6 azalmıştır. Bina inşaatı sektörü istihdam endeksi % 28,5 azalarak 105,7'den 75,6'ya, bina dışı inşaat sektörü istihdam endeksi %8,8 azalarak 128,1'den 116,9'a düşmüştür. Üç aylık inşaat sektöründe çalışılan saat endeksi 2009 yılı III. döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %18,4 azalmıştır. Bina inşaatı sektörü çalışılan saat endeksi %26,2 azalarak 104,8'den 77,3'e, bina dışı inşaat sektörü çalışılan saat endeksi %7,3 azalarak 130,0'dan 120,4'e düşmüştür. Ciro endeksi de aynı dönemde azalmıştır. Üç aylık inşaat sektörü ciro endeksi 2009 yılı III. döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %22,2 azalmıştır. Bina inşaatı sektörü ciro endeksi %25,4 azalarak 168,1'den 125,4'e, bina dışı inşaat sektörü ciro endeksi %17,1 azalarak 172,2'den 142,8'e düşmüştür. İnşaat sektörü üretim endeksi de 2009 yılı III. döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %18,4 azalmıştır. Bina inşaatı sektörü üretim endeksi %21,0 azalarak 125,2'den 98,9'a, bina dışı inşaat sektörü üretim endeksi %6,6 azalarak 147,0'dan 137,3'e düşmüştür.

Küresel ekonomik krizin inşaat sektörüne etkileri, Türkiye'de satılan konut satış istatistikleri incelendiğinde de görülebilmektedir. Örneğin TÜİK'in 25 Kasım 2009 tarihli (Sayı 204) haber bültenine göre, Türkiye'de 2009 yılı üçüncü döneminde 111.913 konutun satış sonucu el değiştirdiği ve Türkiye genelinde bir önceki döneme göre %42,53 oranında düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Benzer şekilde TÜİK'in 4 Aralık 2009 tarihli (Sayı 209) 2009 yılı üçüncü dönem yapı izinleri ile ilgili haber bülteni incelendiğinde Türkiye'de 2009 yılının ilk dokuz ayında bir önceki yılın ilk dokuz ayına göre belediyeler tarafından yapı ruhsatı verilen bina sayısında %14,8, değerinde %25,1, daire sayısında ise %17,2 oranında düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Özetle, küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisine olan etkileri inşaat sektörü üzerinde fazlasıyla etkili olmuştur. Dolayısıyla krizin inşaat sektöründe yaptığı olumsuz etkilerin bu sektörde yer alan işletmelere ve bu işletmelerin pazarlama çabalarına yansımaları da kaçınılmazdır.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile 2008 yılı sonunda başlayan küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri olan inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pazarlama çabalarına etkilerinin ortaya konulması ve araştırmaya katılan işletmelerin ölçeği, faaliyet düzeyi ve pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile kriz döneminde işletmelerin uyguladıkları pazarlama çabaları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Sözkonusu ilişkilerin ortaya konulması, gelecekte yaşanabilecek olası bir ekonomik kriz karşısında inşaat sektöründe faaliyet gösteren pazarlama yöneticilerinin pazarlama stratejileriyle ilgili olarak doğru kararlar almalarına yardımcı olabilecek bilgileri sağlayabilecektir.

5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın anakütlesini Türkiye’de inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Bu anakütleden örnek seçimi için ilk olarak Türkiye’de inşaat sektöründe faaliyet gösteren tüm işletmeleri, bir diğer ifadeyle anakütle birimlerini gösteren bir listenin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Ancak Türkiye’de inşaat sektöründe faaliyette bulunan tüm işletmeleri gösteren tek bir liste bulunamamıştır. Bu araştırma sırasında inşaat sektörüyle ilgili konularda faaliyet gösteren Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği ve Türkiye Müteahhitler Birliği gibi iki birliğin olduğu bulunmuştur. Araştırmacılar tarafından araştırma anakütlesini temsil eden bu birliklere kayıtlı olan işletmelerin araştırmanın örneklem çerçevesi olarak seçilmesine karar verilmiştir. Bu nedenle araştırmada kullanılan örnekleme yöntemi kararsal örneklemedir. Kararsal örnekleme yönteminde temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan örneklem grubuyla çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 112). Örneklemin bu şekilde seçilmesindeki temel ölçütler; işletmelerin Türkiye’de inşaat sektöründe faaliyet göstermesi ve inşaat sektörüyle ilgili bir birliğe kayıtlı olmasıdır. Bir diğer ölçüt ise inşaat sektöründeki işletmelerin e-posta adreslerine sahip olmasıdır. Çünkü araştırmada web tabanlı anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu ölçütleri sağlayan ve araştırmanın amacına uygun olduğu düşünülen Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğine kayıtlı 61 işletme ile Türkiye Müteahhitler Birliğine kayıtlı 142 işletme (toplam 203 işletme) üzerinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Veri toplanmasına geçilmeden önce anakütle içerisinde yer alan 10 işletme yöneticisiyle yüz yüze anket yapılarak anket formunun ön testi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada anket sorularının yöneticiler tarafından anlaşılabilirliği, soruların sırası ve cevaplama süresi gibi hususlar saptanarak anket formuna son şekli verilmiştir.

Bir sonraki aşamada araştırma kapsamında yer alan işletmelerin pazarlama yöneticilerine (veya bu pozisyonla ilgili kişilere) ankete katılma ricasını içeren bir e-posta gönderilmiş ve e-postada bağlantısı (linki) verilen web tabanlı ankete katılmaları rica edilmiştir. İlk e-posta gönderimi sonucunda 28 yönetici web tabanlı anketi yanıtlamıştır. Bu sayıyı arttırmak amacıyla cevaplayıcıların ankete katılmaları yönünde ricayı içeren tekrar bir e-posta gönderilmiş ve ikinci rica sonucunda 32 anket geri dönüşü daha elde edilmiştir. Toplamda 60 yönetici web tabanlı anketi yanıtlamıştır. Anket cevaplama oranı %29,6’dır. Bazı işletmelerin üyelik bilgilerinin (e-posta adresi) güncel olmaması ve/veya işletmelerin bazılarının kapanmış olması, ancak üyeliklerinin devam etmesi (dolayısıyla aktif iletişim bilgilerinin bulunması), yöneticilerin iş yoğunluğu ve/veya anketi cevaplamak istememesi gibi nedenler cevaplanan anket sayısını, dolayısıyla anketlerin geri dönüş oranını etkilemiştir. Ancak ekonomik krizlerle ilgili olarak yapılan diğer çalışmalardaki geri dönüş oranlarının da benzer oranda olduğu görülmektedir (Köksal ve Özgül, 2007; Srinavasan vd., 2005; Ögüt, 2003; Pearce ve Michael, 1997).

Oluşturulan anket formunda, araştırmanın amacına yönelik olarak cevaplayıcıların ve işletmelerin özelliklerine ilişkin sorular ile yöneticilerin son ekonomik krizin inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama faaliyetleri üzerindeki etkilerini değerlendirmelerine yönelik sorular bulunmaktadır. Anket soruları için ekonomik kriz ve pazarlama ilişkisini ele alan literatür incelenmiş (Pearce ve Michael, 1997; Srinavasan vd., 2005; Pearce ve Michael, 2006; Öztürk ve Türkmen, 2006; Köksal ve Özgül, 2007; Zerenler ve İraz, 2006) ve araştırmada kullanılan anket soruları geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bu çalışmalar temel alınarak oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan soruların güvenilirliğine yönelik olarak Cronbach’s alpha değerleri hesaplanmıştır. Buna göre küresel ekonomik krizin işletmelerin pazarlama çabaları üzerindeki etkilerine yönelik yöneticilerin değerlendirmeleri 11 değişkenden oluşan anket sorularıyla (Öztürk ve Türkmen, 2006; Pearce ve Michael, 1997; Pearce ve Michael, 2006; Srinavasan vd., 2005) ölçülmüş ve bu soruların güvenilirliği 0,810 bulunmuştur. Kriz ortamından itibaren gelecek bir yılda kullanılacak tutundurma çabaları ile ilgili anket soruları 6 değişkenle ölçülmüş ve bu soruların güvenilirliği 0,780 bulunmuştur. Yöneticilerin küresel ekonomik krizin işletmelerin pazarlama performanslarına etkilerine yönelik değerlendirmeleri (Köksal ve Özgül, 2007; Zerenler ve İraz, 2006) ise 4 sorudan oluşan 5’li Likert ölçeğiyle incelenmiş (1=Hiç etkilemedi, 5=Çok önemli derecede etkiledi) ve bu soruların güvenilirliği 0,875 bulunmuştur. Tüm güvenilirliklerin literatürde kabul edilen 0,70 Cronbach’s alpha değerinin (Bayram, 2004, s. 128) üzerinde olduğu görülmektedir. Yapılan analizler %95 güvenilirlik düzeyine göre gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerde SPSS 13.0 paket programından yararlanılmıştır. Araştırma 2009 yılının ilk 5 ayında gerçekleştirilmiştir.

5.3. Araştırmanın Hipotezleri

İnşaat sektöründeki işletmelerin ölçeği, faaliyet düzeyi ve pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile kriz döneminde işletmelerin uyguladıkları pazarlama çabaları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi için elde edilen verilere ki-kare analizi uygulanmıştır. Araştırmanın amacını gerçekleştirmeye yönelik belirlenen araştırma hipotezleri aşağıdaki tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Test Edilen Hipotezler

H1	İşletmelerin ölçeği ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H2	İşletmelerin ölçeği ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H3	İşletmelerin ölçeği ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamalarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H4	İşletmelerin ölçeği ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H5	İşletmelerin ölçeği ile dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H6	İşletmelerin ölçeği ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H7	İşletmelerin ölçeği ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H8	İşletmelerin ölçeği ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H9	İşletmelerin ölçeği ile ticari fuarlara ve gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H10	İşletmelerin ölçeği ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya (taşeronlara) yaptırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H11	İşletmelerin ölçeği ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H12	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H13	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H14	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamaların azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H15	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H16	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H17	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H18	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H19	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H20	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile ticari fuarlara ve gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H21	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya (taşeronlara) yaptırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H22	İşletmelerin faaliyet düzeyi ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H23	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H24	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H25	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamalarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H26	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H27	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H28	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H29	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H30	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H31	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile ticari fuarlara ve gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H32	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya (taşeronlara) yaptırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H33	İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

5.4. Araştırma Bulguları

Araştırma verilerinin analizinde ankette yer alan tüm soruların örneklem üzerindeki dağılımları “frekans tabloları” aracılığıyla incelenmiştir. Ayrıca araştırmada belirlenen hipotezlerin test edilmesi için elde edilen verilere ki-kare analizi uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, aşağıda alt başlıklar halinde incelenmektedir.

5.4.1. Araştırmaya Katılan Cevaplayıcılar ve İşletmeleri Hakkındaki Bilgiler

Aşağıdaki tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan cevaplayıcıların çoğunluğu erkeklerden, üniversite mezunu ve 31–40 yaş arasındaki kişilerden oluşmaktadır. Benzer şekilde araştırmanın amacı doğrultusunda, ankete cevap veren yöneticiler pazarlamanın farklı konularında çalışanlardan (veya bu pozisyonla ilgili kişilerden) oluşmuştur.

Tablo 2. Cevaplayıcılara İlişkin Bilgiler

		Frekans	%
Cinsiyet	Erkek	50	83,33
	Kadın	10	16,67
Yaş	30’dan az	21	35,00
	31–40	32	53,33
	41 ve üzeri	7	11,67
Eğitim	Lise	7	11,67
	Üniversite	40	66,67
	Lisansüstü	13	21,67
İşletmedeki Pozisyon	İşletme sahibi	11	18,33
	Genel müdür veya Yardımcısı	5	8,33
	Pazarlama Müdürü	4	6,67
	Pazarlama Yöneticisi	13	21,67
	Pazarlama Uzmanı	3	5,00
	Pazarlama veya Satış Elemanı	19	31,67
	Diğer	5	8,33
TOPLAM		60	100

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların işletmeleri hakkındaki bilgiler ise aşağıdaki tablo 3’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan işletmeler sırasıyla orta, küçük ve büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. İşletmelerin bu şekilde kategorilere ayrılmasında KOSGEB’in sınıflandırmasından (çalışan sayısı 1–50 olan işletmeler küçük, 51–250 olanlar orta ve 251 ve üzeri olanlar büyük işletme sınıfında yer almıştır) yararlanılmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin faaliyet düzeyi açısından çoğunlukla ulusal ve uluslararası çalışan işletmeler olduğu, büyük çoğunluğunun yerli sermayeyle kurulduğu ve işletmelerin merkezlerinin ve pazarlarının yoğunlaştığı bölgelerin ağırlıklı olarak Marmara ve Ege bölgeleri olduğu görülmektedir.

Tablo 3. İşletmelere İlişkin Bilgiler

		n	%		n	%		
İşletmelerin Ölçeği	Küçük	20	33,33	İşletmelerin Merkezinin Bulunduğu Bölge	Marmara	27	45,00	
	Orta	26	43,33		Ege	20	33,34	
	Büyük	14	23,34		Akdeniz	5	8,33	
İşletmelerin Faaliyet Düzeyi	Yerel	3	5,00		İç Anadolu	5	8,33	
	Bölgesel	15	25,00		Yurtdışı	3	5,00	
	Ulusal	18	30,00		Marmara	29	48,33	
	Uluslararası	24	40,00		Ege	12	20,00	
Sermaye Yapısına Göre İşletmelerin Yapısı	Özel	56	93,33		İşletmelerin Pazarlarının Yoğunlaştığı Bölge	Akdeniz	7	11,67
	Karma (Özel ve kamu)	1	1,67			İç Anadolu	6	10,00
	Yabancı Ortaklı	1	1,67	Güneydoğu Anadolu		3	5,00	
	Yabancı	2	3,33	Yurtdışı		3	5,00	
	TOPLAM	60	100	TOPLAM		60	100	

5.4.2. Krizin Çalışanlar ve İşletmelerin Pazarlama Bütçesi Üzerindeki Etkileri

Araştırmanın bu bölümünde inşaat sektöründe çalışanlara ekonomik kriz ortamında gerçekleşen işten çıkarmalardan ne düzeyde etkilenecekleri sorulmuş ve aşağıdaki tablo 4'deki cevaplar elde edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, cevaplayıcıların yaklaşık yarısının küresel ekonomik krizden (az veya çok) etkileneceklerini düşündükleri görülmektedir. Ancak cevaplayıcıların önemli bir bölümü de (%41,67) krizden etkilenmeyeceğini düşünmektedirler.

Tablo 4. Kriz Ortamında İşten Çıkarılmalardan Etkilenme Düzeyi

	n	%
Biraz Etkileneceğimi Düşünüyorum	19	31,67
Çok Etkileneceğimi Düşünüyorum	10	16,67
Etkileneceğimi Düşünmüyorum	25	41,67
Fikrim Yok	4	6,67
Cevaplamamayı Tercih Ederim	2	3,33
TOPLAM	60	100

Araştırma kapsamındaki işletmelerin küresel ekonomik kriz ortamında pazarlama bütçesinde değişiklik yapma durumu (tablo 5) incelendiğinde, kriz ortamında inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama bütçesinde kesinti yaptıkları (%30) veya kesinti yapılmasını planladıkları (%23,33) görülmektedir. Dolayısıyla kriz ortamında inşaat sektöründeki işletmelerin yarısından fazlasının kesinti yaptığı/yapmayı planladığı, bir bölümün ise değişiklik yapmadığı/planlamadığı (%25) görülmektedir.

Tablo 5. Krizin Pazarlama Bütçesine Etkileri

	n	%
Pazarlama bütçesinde bir kesinti yapıldı.	18	30,00
Pazarlama bütçesinde bir artış yapıldı.	7	11,67
Değişiklik yapılmadı ve hiçbir şey planlanmadı.	15	25,00
Değişiklik yapılmadı. Ancak kesinti bekleniyor.	14	23,33
Değişiklik yapılmadı. Ancak artış bekleniyor.	6	10,00
TOPLAM	60	100

5.4.3. Krizin İşletmelerin Pazarlama Çabaları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Yöneticilerin Düşüncelerinin Değerlendirilmesi

Küresel ekonomik krizin inşaat sektöründeki işletmelerin pazarlama çabaları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi yöneticilerin anket sorularına verdikleri cevaplar doğrultusunda araştırılmıştır. Bu açıdan yöneticilerin değerlendirmeleri ilk olarak “frekans tabloları” aracılığıyla ele alınmıştır. Daha sonra ise sektörde yer alan işletmelerin ölçeği, faaliyet düzeyi ve pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile kriz döneminde işletmelerin uyguladıkları pazarlama çabaları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı ki-kare analiziyle araştırılmıştır.

5.4.3.1. Krizin İşletmelerin Pazarlama Çabaları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Yöneticilerin Düşüncelerinin Frekans Analiziyle Değerlendirilmesi

Küresel ekonomik krizin inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama çabalarına olan etkilerine yönelik yöneticilerin değerlendirmeleri aşağıdaki tablo 6’da yer almaktadır. Buna göre yöneticilerin anket sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde, işletmelerin yaklaşık yarısında (%51,67) pazarlama eğitimlerinde değişiklik yapılmazken, işletmelerin sadece %35’inde pazarlama eğitimlerinin kısmen ve tamamen azaltıldığı/azaltılabileceği belirtilmiştir. Eğitimlerini internet üzerinden gerçekleştirilmeyen işletmelerin sayısının ise oldukça yüksek (%65) olduğu görülmektedir. İşletmelerin %21,67’sinde eğitimler internet üzerinden gerçekleştirilmektedir. Pazar analizlerine ve araştırmalarına yönelik harcamalarda değişiklik olmadığını belirten yöneticilerin oranı hayli yüksek (%46,67) iken, bu harcamalarını kısmen ve tamamen azalttıklarını/azaltılabileceklerini belirten yöneticilerin oranı ise %21,67’dir. İnşaat sektöründeki işletmelerin %40’ında ürünlerin fiyatları azaltılmazken, %48,33’ünde ise ürünlerin fiyatlarının kısmen ve tamamen azaltıldığı/azaltılabileceği yöneticiler tarafından belirtilmiştir. Dağıtım kanallarının sayısında değişiklik olmadığını belirten yöneticilerin oranı, dağıtım kanallarının sayısını tamamen ve kısmen azalttığını/azaltılabileceğini ifade eden yöneticilerin oranı ile (%41,67) aynı çıkmıştır. Ürün geliştirme çabaları ve harcamalarında değişiklik olmadığını belirten yöneticilerin oranı %35 iken, bu alandaki çabalarını ve harcamalarını tamamen ve kısmen azalttıklarını/azaltılabileceklerini belirten yöneticilerin oranı ise %33,33’dür. Pazarlama personelinin sayısını azalttıklarını/azaltılabileceklerini ifade eden (tamamen ve kısmen) yöneticilerin oranı %43,34 iken, bu konuda değişiklik olmadığını ifade eden yöneticilerin oranı %35’de kalmıştır. Benzer şekilde satış elemanlarının sayısını azalttıklarını/azaltılabileceklerini ifade eden yöneticilerin oranı (tamamen ve kısmen) %40 iken, bu konuda değişiklik olmadığını ifade eden yöneticilerin oranı %45 olarak gerçekleşmiştir.

Yöneticilerin %43,33’ü ticari fuarlara ve gezilere seyahatleri tamamen ve kısmen azalttıklarını/azaltılabileceklerini belirtirken, %35’i bu konuda herhangi bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Kriz döneminde birçok pazarlama faaliyetini dışarıya (taşeronlara) yaptırdığını/yaptırabileceklerini ifade eden (tamamen ve kısmen) yöneticilerin oranı, bu faaliyetlerde bir değişikliğin olmadığını ifade edenlerle hemen hemen aynı orandadır. Bu tür faaliyetlerin kendilerinde uygulanmadığını ifade eden yöneticilerin oranı ise %50’dir. Kriz ortamında yöneticilerin %46,66’sı satıcı sözleşmelerini yeniden yapılandırdıkları görüşüne tamamen ve kısmen katılırken, %30’u bu konuda herhangi bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Özetle, son ekonomik kriz ortamında işletmelerin pazarlama bölümleri için harcama oluşturacak faaliyetlerini önemli derecede azalttıkları veya bir değişikliğe gitmeyip bekle gör politikası izledikleri görülmektedir.

Tablo 6. Krizin Pazarlama Faaliyetlerine Etkileri

	Tamamen	Kısmen	Değişiklik Yok	Fikrim Yok	Bu faaliyet bizde uygulanmıyor
	%	%	%	%	%
Pazarlama eğitimlerini azaltıyoruz/ azaltabileceğiz	8,33	26,67	51,67	5,00	8,33
Eğitimlerimizi internet üzerinden gerçekleştiriyoruz/gerçekleştirebileceğiz	6,67	15,00	6,67	6,67	65,00
Pazar analizleri ve araştırmalarına harcamaları azaltıyoruz/ azaltabileceğiz	5,00	16,67	46,67	18,33	13,33
Ürün/hizmetlerin fiyatlarını azaltıyoruz/azaltabileceğiz	3,33	45,00	40,00	11,67	0
Dağıtım kanallarının (aracıların) sayısını azaltıyoruz/ azaltabileceğiz	6,67	35,00	41,67	10,00	6,67
Ürün geliştirme çabaları ve harcamalarını azaltıyoruz/azaltabileceğiz	5,00	28,33	35,00	15,00	16,67
Pazarlama personelinin sayısını azaltıyoruz/ azaltabileceğiz	6,67	36,67	35,00	16,67	5,00
Satış elemanlarının sayısını azaltıyoruz/ azaltabileceğiz	6,67	33,33	45,00	13,33	1,67
Ticari fuarlara ve gezilere seyahatleri azaltıyoruz / azaltabileceğiz	15,00	28,33	35,00	16,67	5,00
Birçok pazarlama faaliyetini dışarıya (taşeronlara) yaptırıyoruz / yaptıracağız	1,67	18,33	18,33	11,67	50,00
Satıcı sözleşmelerini yeniden yapılandırmaya bakıyoruz / bakacağız	23,33	23,33	30,00	20,00	3,33

5.4.3.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi, pazarlama araştırmalarında yaygın şekilde kullanılması ve araştırma amacına uygunluğu nedeniyle “ki-kare analiziyle” gerçekleştirilmiştir. Araştırma hipotezlerine ilişkin olarak ki-kare değerleri Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. Ki-kare Analizine İlişkin Sonuçlar

	HİPOTEZLER	X ²	P Değeri	Kabul/Red
H1	Ölçek ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	11,904	0,156	Red
H2	Ölçek ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı ilişki vardır.	14,690	0,065	Red
H3	Ölçek ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamalarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	8,761	0,363	Red
H4	Ölçek ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	8,034	0,236	Red
H5	Ölçek ile dağıtım kanallarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	16,995	0,030*	Kabul
H6	Ölçek ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	31,921	0,000*	Kabul
H7	Ölçek ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	12,442	0,133	Red
H8	Ölçek ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	11,589	0,170	Red
H9	Ölçekle ticari fuarlara/gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	7,501	0,484	Red
H10	Ölçek ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya yaptırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	10,143	0,255	Red
H11	Ölçekle satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	23,255	0,003*	Kabul
H12	Faaliyet düzeyi ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	38,137	0,000*	Kabul
H13	Faaliyet düzeyi ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı ilişki vardır.	19,036	0,088	Red
H14	Faaliyet düzeyi ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamaların azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	14,629	0,262	Red
H15	Faaliyet düzeyi ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	12,751	0,174	Red
H16	Faaliyet düzeyi ile dağıtım kanallarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	17,425	0,134	Red
H17	Faaliyet düzeyi ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	21,746	0,040*	Kabul
H18	Faaliyet düzeyi ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	22,919	0,028*	Kabul
H19	Faaliyet düzeyi ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	24,525	0,017*	Kabul
H20	Faaliyet düzeyi ile ticari fuarlara ve gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	15,073	0,237	Red
H21	Faaliyet düzeyi ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya yaptırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	14,063	0,297	Red
H22	Faaliyet düzeyi ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	19,733	0,072	Red
H23	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	13,975	0,832	Red
H24	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile eğitimlerin internet üzerinden gerçekleştirilmesi arasında anlamlı ilişki vardır.	17,201	0,640	Red
H25	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile pazar analizlerine ve araştırmalarına yapılan harcamalarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	13,024	0,876	Red
H26	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile ürün/hizmetlerin fiyatlarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	13,849	0,537	Red
H27	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile dağıtım kanallarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	22,776	0,300	Red
H28	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	11,161	0,942	Red
H29	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	35,793	0,016*	Kabul
H30	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile satış elemanlarının sayısının azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	26,506	0,150	Red
H31	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile ticari fuarlara ve gezilere seyahatlerin azaltılması arasında anlamlı ilişki vardır.	18,891	0,529	Red
H32	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile birçok pazarlama faaliyetinin dışarıya yaptırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	22,991	0,289	Red
H33	Pazarın yoğunlaştığı bölge ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasında anlamlı ilişki vardır.	11,240	0,940	Red

* Değer, 0,05 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlıdır.

Tablo 7’de yer alan araştırma hipotezlerine ilişkin test sonuçları incelendiğinde, *işletmelerin ölçeği* ile dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması (H5), ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması (H6) ve satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması (H11) gibi pazarlama çabaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu nedenle H5, H6 ve H11 hipotezleri kabul edilir. Analiz sonucunda *işletmelerin ölçeği* ile pazarlama çabalarını oluşturan diğer değişkenler arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$). *işletmelerin faaliyet düzeyi* ile

pazarlama eğitimlerinin azaltılması (H12), ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması (H17), pazarlama personelinin sayısının azaltılması (H18) ve satış elemanlarının sayısının azaltılması (H19) gibi pazarlama çabaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır ($p < 0,05$). Dolayısıyla H12, H17, H18, H19 hipotezleri kabul edilir. İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama çabalarını oluşturan diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$). *İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge* ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması (H29) arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu nedenle H29 hipotezi de kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile diğer pazarlama çabaları arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Sonuç olarak H5, H6, H11, H12, H17, H18, H19, H29 hipotezleri 0,05 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlı bulunmuştur.

Ki-kare analizi sonucunda ilişkili bulunan hipotezlere ait çapraz tablo sonuçları tablo 8, 9 ve 10'da verilmektedir. Tablo 8 incelendiğinde, *işletmelerin ölçeği ile dağıtım kanallarının sayısının azaltılması arasındaki ilişkide* (H5) farklılıkların orta ölçekli işletmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması ifadesine küçük ölçekli işletmelerin yöneticilerinin %65'i (tamamen %50 ve kısmen %15), büyük ölçekli işletmelerin yöneticilerinin %50'si katılmaktadır. Orta ölçekli işletmelerde ise yöneticiler dağıtım kanallarının sayısının azaltılması ifadesine daha az (%19,22) katılmaktadırlar. Ayrıca dağıtım kanallarının sayısının azaltılması konusunda bir değişiklik olmadığını belirten orta ölçekli işletmelerdeki yöneticilerin oranı %57,69 iken, bu oran küçük işletmeler için %20, büyük işletmeler için %42,85 düzeyinde gerçekleşmiştir. *İşletmelerin ölçeği ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasındaki ilişkide* (H6) farklılıkların küçük ölçekli işletmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü bu tür çaba ve harcamalar konusunda küçük ölçekli işletmelerin yöneticilerinin sadece %10'u değişiklik olmadığını belirtirken, orta ve büyük ölçekli işletmelerde bu tür çaba ve harcamalarda değişiklik olmadığını belirten yöneticilerin oranı sırasıyla %46,15 ve %50'dir. Ayrıca işletme ölçeği ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması (H6) arasındaki ilişkideki bu farklılığın ortaya çıkmasındaki temel neden, küçük ölçekli işletmelerin ürün geliştirmeye ilişkin bu tür faaliyetleri önemli oranda (%45) uygulamamasıdır. Bir diğer farklılık nedeni ise büyük ölçekli işletmelerin bu tür çaba ve harcamaları kısmen de olsa %42,85 oranında azaltmasıdır. Bu oran küçük işletmeler de %30, orta ölçekli işletmeler de ise %19,23 düzeyindedir. *İşletmelerin ölçeği ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasındaki ilişkide* (H11) ise farklılık birkaç noktada ortaya çıkmaktadır. Örneğin küçük ölçekli işletmelerin %70'nin (tamamen ve kısmen) kriz ortamında satıcı sözleşmelerini yeniden yapılandırmaya çalıştığı görülmektedir. Büyük ölçekli işletmeler de bu oran %57,13 iken, orta ölçekli işletmelerde ise sadece %23'tür. Satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması konusunda değişiklik olmadığını belirten küçük işletmelerin oranı sadece %10 iken, bu oran orta ölçekli işletmeler de %46,15'dir. Büyük ölçekli işletmeler de ise bu oran %28,57'dir.

Tablo 8. İşletmelerin Ölçeği ile Pazarlama Çabaları Arasındaki İlişkiler

Dağıtım Kanallarının (Araçların) Sayısının Azaltılması												
İşletmelerin Ölçeği	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%
Küçük	3	15,00	10	50,00	4	20,00	1	5,00	2	10,00	20	100
Orta	1	3,85	4	15,38	15	57,69	5	19,23	1	3,85	26	100
Büyük	0	0	7	50	6	42,86	0	0	1	7,14	14	100
Ürün Geliştirme Çabalarının ve Harcamalarının Azaltılması												
İşletmelerin Ölçeği	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%
Küçük	2	10,00	6	30,00	2	10,00	1	5,00	9	45,00	20	100
Orta	0	0	5	19,23	12	46,15	8	30,77	1	3,85	26	100
Büyük	1	7,14	6	42,86	7	50,00	0	0	0	0	14	100
Satıcı Sözleşmelerinin Yeniden Yapılandırılması												
İşletmelerin Ölçeği	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%
Küçük	10	50,00	4	20,00	2	10,00	2	10,00	2	10,00	20	100
Orta	1	3,85	5	19,23	12	46,15	8	30,77	0	0	26	100
Büyük	3	21,43	5	35,71	4	28,57	2	14,29	0	0	14	100

İşletmelerin faaliyet düzeyi ile işletmelerin pazarlama çabaları arasındaki anlamlı ilişkileri gösteren çapraz tablo sonuçları tablo 9'da yer almaktadır. Buna göre *işletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması arasındaki ilişki* (H12) incelendiğinde, yerel düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin pazarlama eğitimlerini büyük ölçüde azalttıkları (%66,67), bölgesel (%73,33) ve uluslararası (%66,67) düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin ise büyük ölçüde değişikliğe gitmedikleri görülmektedir. Ulusal düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin ise kısmen (%44,44) pazarlama eğitimlerini azalttıkları görülmektedir. *İşletmelerin faaliyet düzeyi ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasındaki ilişki* (H17), değerlendirildiğinde, yerel düzeyde faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin üçte ikisi (%66,67) bu tür çaba ve harcamaları kısmen azalttıklarını, diğer yöneticiler ise bu tür çaba ve harcamaları zaten yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Bölgesel (%33,33), ulusal (%38,89) ve uluslararası (%37,50) düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin yöneticileri ise kriz ortamında bu tür çaba ve harcamalarında bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. Ancak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin yöneticileri kısmen (%41,67) de olsa bu tür çaba ve harcamalarını azalttıklarını ifade etmişlerdir. *İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması* (H18) ve *işletmelerin faaliyet düzeyi ile satış elemanlarının sayısının azaltılması* (H19) arasındaki ilişkiler birlikte değerlendirilebilir. Pazarlama ve satış elemanlarının sayısını tamamen azalttığını belirten işletmelerin ağırlıklı olarak yerel düzeyde (%33,33) olduğu görülmektedir. Ancak sözkonusu personel sayılarını tamamen ve kısmen azaltma konusunda uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin diğer işletmelere oranla daha fazla olduğu (%50) görülmektedir. Ancak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerdeki yöneticilerinin yaklaşık yarısı ise bu konuda değişiklik olmadığını belirtmiştir.

Tablo 9. İşletmelerin Faaliyet Düzeyi ile Pazarlama Çabaları Arasındaki İlişkiler

Pazarlama Eğitimlerinin Azaltılması												
İşletmelerin Faaliyet Düzeyi	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yerel	2	66,67	0	0	0	0	0	0	1	33,33	3	100
Bölgesel	2	13,33	2	13,33	11	73,33	0	0	0	0	15	100
Ulusal	0	0	8	44,44	4	22,22	3	16,67	3	16,67	18	100
Uluslararası	1	4,17	6	25	16	66,67	0	0	1	4,17	24	100
Ürün Geliştirme Çabalarının ve Harcamalarının Azaltılması												
İşletmelerin Faaliyet Düzeyi	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yerel	0	0	2	66,67	0	0	0	0	1	33,33	3	100
Bölgesel	2	13,33	3	20,00	5	33,33	0	0	5	33,33	15	100
Ulusal	0	0	2	11,11	7	38,89	6	33,33	3	16,67	18	100
Uluslararası	1	4,17	10	41,67	9	37,50	3	12,5	1	4,17	24	100
Pazarlama Personelinin Sayısının Azaltılması												
İşletmelerin Faaliyet Düzeyi	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yerel	1	33,33	0	0	0	0	2	66,67	0	0	3	100
Bölgesel	0	0	6	40	7	46,67	0	0	2	13,33	15	100
Ulusal	1	5,56	6	33,33	4	22,22	6	33,3	1	5,56	18	100
Uluslararası	2	8,33	10	41,67	10	41,67	2	8,33	0	0	24	100
Satış Elemanlarının Sayısının Azaltılması												
İşletmelerin Faaliyet Düzeyi	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yerel	1	33,33	0	0	0	0	2	66,67	0	0	3	100
Bölgesel	0	0	5	33,33	10	66,67	0	0	0	0	15	100
Ulusal	1	5,56	5	27,78	6	3,33	5	27,78	1	5,56	18	100
Uluslararası	2	8,33	10	41,67	11	45,83	1	4,17	0	0	24	100

İşletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile işletmelerin pazarlama çabaları arasında anlamlı bir ilişki sadece *pazarlama personelinin sayısının azaltılması* (H29) arasında bulunmuş ve bu ilişkiye ait çapraz tablo sonuçları tablo 10'da verilmiştir. Buna göre, pazarları yurtdışı alanlara yoğunlaşan işletmelerin pazarlama personelinin sayısını azalttıkları (tamamen %66,67, kısmen %33,33) görülmektedir. Pazarı diğer bölgelere yoğunlaşan işletmelere göre, pazarı Doğu Anadolu (%100) ve Ege bölgesi (%75) ağırlıklı olan işletmelerin pazarlama personelinin sayısını daha fazla azalttıkları görülmektedir. Pazarı Marmara bölgesine yoğunlaşan işletmelerdeki yöneticiler ise pazarlama personelinin sayısını azaltma konusunda bir değişiklik olmadığı ifadesine %42,86 düzeyinde katılırken, yöneticilerin %32,65'i pazarlama personelinin sayısını kısmen azalttıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 10. İşletmelerin Pazarlarının Yoğunlaştığı Bölge ile Pazarlama Çabaları Arasındaki İlişkiler

İşletmelerin Pazarlarının Yoğunlaştığı Bölge	Pazarlama Personelinin Sayısının Azaltılması											
	Tamamen		Kısmen		Değişiklik yok		Fikrim yok		Bu faaliyet bizde uygulanmamaktadır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Marmara	2	4,08	16	32,65	21	42,86	8	16,33	2	4,08	49	100
Ege	0	0	3	75,00	0	0	0	0	1	25,00	4	100
Akdeniz	0	0	0	0	0	0	1	100	0	0	1	100
İç Anadolu	0	0	1	50	0	0	1	50	0	0	2	100
Doğu Anadolu	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	1	100
Yurt dışı	2	66,67	1	33,33	0	0	0	0	0	0	3	100

5.4.4. Gelecek Bir Yıllık Dönemde Kullanılabilecek Tutundurma Çabalarına İlişkin Yöneticilerin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan inşaat sektöründeki işletmelerin yöneticilerine, araştırmanın yapıldığı tarihten (küresel ekonomik krizin devam ettiği 2009 yılının ilk beş ayından sonraki bir yıl) itibaren bir yıllık dönemde kullanabilecekleri tutundurma çabaları sorulmuş ve tablo 11'deki cevaplar alınmıştır. Buna göre, kriz şartlarının geçerli olduğu zamandan gelecekteki bir yıla bakıldığında pek çok yöneticinin gazete reklâmlarının kullanımını kriz şartları altında öngöremediği (%66,67) görülmektedir. Gazete reklâmlarının azaltılacağını (önemli ve az oranda) düşünen yöneticilerin oranı sadece %15'dir. Ancak arttırılacağını düşünen yönetici sayısı ise oldukça (%3,33) azdır. Diğer taraftan gazete reklâmları konusundaki düşüncenin aksine, yöneticilerin yaklaşık yarısı (%51,66) dergi reklâmlarının azaltılacağını (önemli ve az oranda) düşünmektedir. Dergi reklâmları konusunda öngörünün yapılamayacağını ifade edenlerin oranı da (%8,33) gazete reklâmlarını öngöremeyenlere (%66,67) göre oldukça düşüktür. İnşaat sektöründeki yöneticilerin bir kısmı (%18,33) televizyon reklâmları konusunda kriz şartları altında bir öngörüle bulunamadığını, önemli bir kısmı ise (%25) televizyon reklâmlarının azaltılacağını (önemli ve az oranda) ifade etmiştir. Sektördeki işletmelerin yöneticilerinin %33,33'ü radyo reklâmlarını kullanmadıklarını, kullananların %23,33'ü ise gelecek bir yıl için bu konuda bir öngörüle bulunamadıklarını, %25'i ise radyo reklâmlarını azaltacaklarını (önemli ve az oranda) belirtmişlerdir. Web site reklâmları konusunda ise yöneticiler arasında fikir ayrılığının olduğu görülmektedir. Çünkü web site reklâmlarının önemli ve az oranda azaltılacağı (%21,67), biraz ve önemli derecede arttırılacağı (%20), değişiklik olmayacağı (%18,33) ve öngörülemediği (13,33) konusundaki görüş bildirenlerin oranı yaklaşık aynı düzeydedir. Satış geliştirici faaliyetler konusunda ise yöneticilerin önemli bir bölümü (%36,67) bu konuda bir değişikliğin olmayacağını ifade etmişlerdir. Satış geliştirici faaliyetlerin önemli ve az oranda azaltılacağını ifade eden yöneticilerin oranı %23,34 iken, biraz ve önemli derecede arttırılacağını ifade edenlerin oranı %25'dir.

Özetle, yöneticilerin gelecekteki bir yılda kullanılabilecek tutundurma araçlarını kriz ortamında değerlendirdikleri bu soru çerçevesinde yöneticiler, genel olarak gazete reklâmlarının kullanımını öngöremediklerini, dergi reklâmlarının kullanımının ise azaltılacağını ifade etmişlerdir. İnşaat sektöründe kullanılmama durumu aynı olan (%33,33) televizyon ve radyo reklâmlarını kullanan işletmelerin benzer şekilde %25'i de bu medyalarındaki reklâmların azaltılacağını belirtmişlerdir. Web site reklâmlarının kullanılması konusunda fikir ayrılığı yaşayan yöneticiler, satış geliştirici faaliyetlerin arttırılacağı ve azaltılacağı konusunda da ikiye bölünmüşlerdir. Pazarlama çabalarının arttırılacağını ifade edenlerin oranının azaltılacağını ifade edenlere göre daha yüksek olduğu tek tutundurma aracı satış geliştirici faaliyetlerdir.

Tablo 11. Gelecek Bir Yıllık Dönemde Kullanılabilecek Tutundurma Çabalarına İlişkin Yöneticilerin Değerlendirmeleri

	Önemli oranda azaltılacak	Az oranda azaltılacak	Değişiklik olmayacak	Biraz arttırılacak	Önemli derecede arttırılacak	Bu çaba işletmemizde uygulanmıyor	Şu an öngörülmemiyor
	%	%	%	%	%	%	%
Gazete Reklâmları	6,67	8,33	1,67	0	3,33	13,33	66,67
Dergi Reklâmları	23,33	28,33	10,00	8,33	8,33	13,33	8,33
TV Reklâmları	15,00	10,00	15,00	1,67	6,67	33,33	18,33
Radio Reklâmları	16,67	8,33	10,00	1,67	6,67	33,33	23,33
Web site Reklâmları	11,67	10,00	18,33	10,00	10,00	26,67	13,33
Satış Geliştirici Faaliyetler	1,67	21,67	36,67	11,67	13,33	3,33	11,67

5.4.5. İşletmelerin Pazarlama Performanslarının Krizden Etkilenme Düzeyine İlişkin Yöneticilerin Değerlendirmeleri

Son ekonomik krizden işletmelerin pazarlama performanslarının etkilenme düzeyine ilişkin yöneticilerin değerlendirmeleri aylık toplam müşteri sayısının azalması, aylık yeni müşteri sayısının azalması, müşteri başına ortalama satın almaların azalması, satın almaların seyrekleşmesi veya satın alma sıklığının uzaması değişkenleri açısından incelenmiştir. İnşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama performanslarının son ekonomik krizden etkilenme düzeyine ilişkin yöneticilerin değerlendirmeleri aşağıdaki tablo 12’de görülmektedir.

Tablo 12. İşletmelerin Pazarlama Performanslarının Krizden Etkilenme Düzeyine İlişkin Yöneticilerin Değerlendirmeleri

	Çok Önemli Derecede Etkiledi		Önemli Derecede Etkiledi		Bilmiyorum		Az Etkiledi		Hiç Etkilemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Aylık toplam müşteri sayısının azalması	8	13,33	15	25,00	6	10,00	21	35,00	10	16,67
Aylık yeni müşteri sayısının azalması	12	20,00	16	26,67	6	10,00	20	33,33	6	10,00
Müşteri başına ortalama satın almaların azalması	14	23,33	25	41,67	7	11,67	12	20,00	2	3,33
Satın alma sıklığının uzaması (satın almaların seyrekleşmesi)	15	25,00	19	31,67	11	18,33	13	21,67	2	3,33

Tablo 12 incelendiğinde, inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama performanslarının genel olarak küresel ekonomik krizden etkilendiği görülmektedir. Yöneticilere göre küresel ekonomik krizin etkileri özellikle müşteri başına ortalama satın almaların azalması ve satın almaların seyrekleşmesi/satın alma sıklığının uzaması değişkenlerinde olmaktadır. Öyle ki krizin müşteri başına ortalama satın almaların azalmasını önemli/çok önemli şekilde etkilediğini ifade eden yöneticilerin oranı oldukça (%65) yüksektir. Benzer şekilde krizin önemli/çok önemli derecede etkileri satın alma sıklığı üzerinde de olmaktadır. Tablo 12 genel olarak değerlendirildiğinde, küresel ekonomik krizin işletmelerin pazarlama çabalarının sonucunu hiç etkilemediğini ifade eden yöneticilerin oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular inşaat sektöründe yaşanan (dolayısıyla Türkiye ekonomisinde) durgunluğun fotoğrafını yansıtır niteliktedir.

6. SONUÇ

Dünyanın süper gücü olarak tanımlanan ABD’nde patlak vererek tüm dünyaya yayılan 2008 küresel ekonomik krizi, finans sektöründen başlayıp reel kesime sıçramış ve daha sonra sektör ve ülke ayrımı gözetmeksizin gelişmiş, gelişmemiş veya gelişmekte olan dünya ekonomilerine çıkış noktası olan ülke gibi süper güçlü bir şekilde yayılmıştır. Öyle ki bazı ülke ekonomilerinde ve bazı sektörlerde insanlığın yakın zamanda yaşadığı en büyük buhranlardan olan 1929 büyük ekonomi buhranı ile karşılaştırılacak kadar etki yapmıştır. Sadece insanlar işlerinden olmamış veya sadece büyük şirketler batmamış, ülkeler dahi ekonomik açıdan batma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Dünyadaki birçok ülkeyi ve ülke ekonomisini şiddetli bir şekilde etkileyen küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisini etkilemeden geçtiğini söylemek ise mümkün değildir. Makro ekonomik veriler incelendiğinde Türkiye ekonomisinin krizden oldukça etkilenen ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Bu şartlar altında Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan inşaat sektörü de küresel ekonomik krizden önemli derecede payını almıştır. Örneğin, 2009’un üçüncü çeyreğinde Türkiye GSYH’nda %3,3 daralma yaşanırken, inşaat sektöründeki daralma %18,1 olarak gerçekleşmiştir (Gürlesel, 2009, s. 29). Küresel ekonomik krizin Türkiye’nin önder sektörlerinden olan inşaat sektörü ve alt sektörlerindeki işletmelerin pazarlama çabalarını nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, aynı zamanda ekonomik büyümede ve istihdamda Türkiye ekonomisindeki payı nedeniyle diğer sektörler için de bir örnek oluşturmaktadır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen araştırma sonucunda pazarlama açısından önemli bulgular elde edilmiştir. Çünkü 2010 yılı başında dahi krizin sonunun gelip gelmediği henüz net bir şekilde ifade edilemezken, 2009 yılının ilk beş ayında gerçekleştirilen bu çalışma neticesinde kriz şartları altındaki çalışanların yaklaşık yarısı (%48,3) kriz nedeniyle gerçekleştirilebilecek olası bir işten çıkarılmadan etkilenebileceğini ifade etmiştir. Bu oran oldukça yüksek bir orandır. Çünkü her gün işine giden çalışanların yarısının aklında acaba bugün işten çıkarılır mıyım veya işten çıkarılacaklar arasında benim de ismim var mı düşüncesi bulunmaktadır. Bu durum ise çalışanların verimliliğini azaltmakta ve onlarda kaygı oluşturmaktadır. Ancak kriz ortamında işletmeyi ayakta tutabilmek için düşük performans gösteren kişilerin işten çıkarılması da gerekli olabilir. Bunun için yöneticilerin, işletmelerinin faaliyetlerini ve çalışanların performanslarını sürekli olarak izlemeleri gerekmektedir (Price, 2009, s. 79).

Küresel ekonomik krizin etkilerini iyice hissettirdiği günlerde inşaat sektöründeki yöneticilerin %53,3’ü pazarlama bütçelerinde bir kesintinin yapıldığı veya yapılmasının beklendiğini ifade etmişlerdir. Bütçe ile ilgili diğer bir önemli bulgu ise yöneticilerin kriz karşısında bütçede herhangi bir değişikliğin yapılmadığını ve hiçbir planlanmanın olmadığını ifade etmesidir. Genel olarak krizlerin temel özelliği olan belirsizlik, yöneticilerin kriz karşısında bekle gör politikası izlemelerine neden olmuştur. Aslında bu politikanın varlığı işletmelerin kriz öncesi dönemde krizlere karşı hazırlık yapmadıklarının ve alternatif planlar hazırlamadıklarının da bir göstergesidir.

Küresel ekonomik krizin pazarlama faaliyetlerine etkilerine ilişkin yönetici değerlendirmeleri çalışmada birçok yönden incelenmiştir. Buna göre yöneticiler işletmelerinde; genel olarak pazarlama eğitimlerinde bir değişikliğin olmadığını (%51,67), internet üzerinden eğitimlerin işletmelerinde kullanılmadığını (%65), pazar analizleri ve araştırmalarına ayrılan harcamalarda bir değişikliğin olmadığını (%46,67) belirtmişlerdir. Ayrıca yöneticiler ürün ve hizmetlerinin fiyatlarını (%48,33), dağıtım kanallarının sayısını (%41,67), ürün geliştirme çabalarına olan harcamaları (%33,33), pazarlama personelinin (%43,34) ve satış elemanlarının sayısını (%40), ticari fuarlara ve gezilere olan seyahatleri (%43,33) azalttıklarını ifade etmişlerdir. Yöneticiler ayrıca satıcı sözleşmelerini yeniden yapılandırmaya çalıştıklarını (%46,66) da belirtmişlerdir.

Bu çalışmanın araştırma kısmında inşaat sektöründe yer alan işletmelerin ölçeği, faaliyet düzeyi ve pazarlarının yoğunlaştığı bölge ile küresel kriz ortamında bu işletmelerin uyguladıkları pazarlama çabaları arasındaki ilişkiler de ki-kare analiziyle araştırılmıştır. Araştırma sonucunda *işletmelerin ölçeği* ile dağıtım kanallarının (aracıların) sayısının azaltılması (H5), ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması (H6) ve satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması (H11) arasında anlamlı ilişkiler ($p < 0,05$) bulunmuştur. Bu ilişkiler incelendiğinde, orta ölçekli işletmelere göre küçük ve büyük ölçekli işletmelerin dağıtım kanallarının sayısını azalttıkları görülmüştür. Bununla birlikte orta ölçekli işletmelerin özellikle küçük işletmelere göre dağıtım kanallarının sayısının azaltılması yönünde bir değişikliğe gitmedikleri bulunmuştur. İşletmelerin ölçeği ile ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması arasındaki ilişki incelendiğinde, küçük ölçekli işletmelerin ürün geliştirmeye ilişkin bu tür faaliyetleri büyük oranda uygulamadığı görülmüştür. Orta ölçekli işletmelerdeki yöneticiler bu tür çaba ve harcamaları azaltma konusunda ağırlıklı olarak değişiklik olmadığını belirtirken, büyük ölçekli işletmelerdeki yöneticilerin ise bu tür çaba ve harcamaların azaltılması (tamamen ve kısmen) ifadesi ile değişiklik olmadığı ifadesine aynı oranda katılmışlardır. İşletmelerin ölçeği ile satıcı sözleşmelerinin yeniden yapılandırılması arasındaki ilişki incelendiğinde ise büyük ve özellikle küçük işletmelerin satıcı sözleşmelerini yeniden yapılandırmaya gittikleri, bu konuda orta ölçekli işletmelerin yaklaşık yarısının değişiklik yapmadığı bulunmuştur.

İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama eğitimlerinin azaltılması (H12), ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılması (H17), pazarlama personelinin sayısının azaltılması (H18) ve satış elemanlarının sayısının azaltılması (H19) gibi pazarlama çabaları arasında anlamlı ilişkiler ($p < 0,05$) bulunmuştur. Bu ilişkiler incelendiğinde, yerel ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin ağırlıklı olarak pazarlama eğitimlerini azalttıkları, bölgesel ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin ise bu konuda değişiklik yapmadıkları görülmüştür. Ürün geliştirme çabalarının ve harcamalarının azaltılmasının ise ağırlıklı olarak yerel ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerde gerçekleştiği bulunmuştur. İşletmelerin faaliyet düzeyi ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması ve satış elemanlarının sayısının azaltılması arasındaki ilişkiler birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin diğer işletmelere oranla personel sayılarını (tamamen ve kısmen) daha fazla azalttığı bulunmuştur. Ancak bu konuda değişiklik olmadığını belirten uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin oranı da bir hayli yüksektir. Son olarak *işletmelerin pazarının yoğunlaştığı bölge* ile pazarlama personelinin sayısının azaltılması (H29) arasında da anlamlı bir ilişki ($p < 0,05$) ortaya çıkmıştır. Bu ilişki incelendiğinde, özellikle pazarları yurt dışında yoğunlaşan işletmelerin pazarlama personelinin sayısını azalttıkları görülmektedir. Ulusal düzeyde faaliyet gösteren işletmelerden pazarı Doğu Anadolu ve Ege bölgesi ağırlıklı olan işletmelerin de pazarlama personelinin sayısını daha fazla azalttıkları bulunmuştur. Bu sonuçlar krizin etkilerinin küresel olduğunu ancak Türkiye içinde işletmelerin pazarlarının yoğunlaştığı bölgelere göre de farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yöneticilerin küresel ekonomik krizin sürdüğü bir zaman diliminden, gelecekteki bir yılda kullanılabilecekleri tutundurma araçlarına yönelik yaptıkları değerlendirmelerinin sonuçları da dikkate değerdir. Buna göre yöneticiler, gazete reklâmlarının kullanımını öngöremediklerini, dergi reklâmlarının kullanımının ise azaltılacağını ifade etmişlerdir. İnşaat sektöründe kullanılmama durumu aynı olan televizyon ve radyo reklâmlarını kullanan işletmelerin benzer şekilde %25'i de bu medyalardaki reklâmların azaltılacağını belirtmiştir. Web site reklâmlarının kullanılması konusunda fikir ayrılığı yaşayan yöneticiler, satış geliştirici faaliyetlerin arttırılacağı ve azaltılacağı konusunda da ikiye bölünmüşlerdir. Pazarlama çabalarının arttırılacağını ifade edenlerin oranının azaltılacağını ifade edenlere göre daha yüksek olduğu tek tutundurma aracı satış geliştirici faaliyetler olmuştur.

Çalışmada 2008 küresel ekonomik krizinin inşaat sektöründe yer alan işletmelerin pazarlama performanslarını da oldukça etkilediği görülmüştür. Yöneticilere göre, özellikle müşteri başına ortalama satın almaların azalması ve satın almaların seyrekleşmesi/satın alma sıklığının uzaması ekonomik krizin

etkilerinin en çok hissedildiği konulardır. Öyle ki küresel ekonomik krizin, müşteri başına ortalama satın almaların azalmasını etkilediğine ilişkin ifadeye yöneticilerin büyük bir bölümü (%85) katılmıştır. Aslında bu sonuç, Ang'ın (2001, s. 265) ekonomik sıkıntılarının ve zorluklarının olduğu ekonomik kriz zamanlarında tüketicilerin satın alma kalıplarını değiştirdikleri yönündeki düşüncesini destekler niteliktedir. Tablo 12 genel olarak değerlendirildiğinde, görevi talep oluşturmak ve talebi yönetmek (Kotler, 2000, s. 5) olan pazarlama yöneticilerinin çabalarının küresel ekonomik krizden büyük ölçüde etkilendiği ifade edilebilir. Çünkü araştırma sorularına cevap veren pazarlama yöneticilerinin büyük çoğunluğu aylık toplam müşteri sayısının azalması (%73,33), aylık yeni müşteri sayısının azalması (%80), müşteri başına ortalama satın almaların azalması (%85) ve satın almaların seyrekleşmesi/satın alma sıklığının uzamasında (%78,34) küresel ekonomik krizin etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuçlar inşaat sektöründe yaşanan durgunluğun boyutunu ve vahametini de ortaya koymaktadır.

İnşaat sektöründe yer alan yöneticiler, kriz şartlarına uygun tepkiyi vermek için pazarlama karar ve uygulamalarında bazı değişikliklere gitmelidirler. Bu noktada, aşağıda öneri şeklinde sunulan pazarlama ile ilgili bazı karar ve uygulamaların değerlendirilmesi düşünülebilir. Örneğin kriz döneminde işletmelerin sahip oldukları ürün portföyleri yeniden düzenlenmeli ve ürün hatlarında yer alan her ürün için tüketicilerin talebi yeniden tahmin edilmelidir. Fiyatlandırma konusunda ise tüketici talebi ve rakiplerin davranışları dikkate alınarak ürün ve hizmetlerin fiyatları yeniden düzenlenmelidir (Grossberg, 2009, s. 7). Ancak yeni müşteriler için fiyatlar çok fazla indirilmemelidir. Uzun dönemli müşterilerle olan ilişkilere ise yatırım yapılmalıdır (Price, 2009, s. 76-79). İşletmelerin yararlandıkları dağıtıcılar ise işletme tarafından desteklenmelidir. Bu noktada performansları daha iyi olan kanal üyeleri ile çalışılmaya devam edilmesi yerinde olacaktır (Grossberg, 2009, s. 7). Bu dönemde işletmelerin reklam, kişisel satış ve satış geliştirme gibi tutundurma çabalarına devam edilmelidir. Nitekim Köksal ve Özgül (2007) de çalışmalarında, ekonomik kriz zamanlarında işletmelerin başarılı olması için pazarlama yöneticilerinin tutundurma stratejilerine önem vermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Bu dönemde işletmeler ticari fuarlara da katılmayı sürdürmeli, hatta bu tür faaliyetlerini arttırmalıdır. Bu tür etkili iletişim faaliyetleri, pazarlama yöneticilerinin kriz zamanlarında mevcut müşterilerini kaybetmemeleri ve yeni müşteriler kazanmaları açısından önemli olacaktır. Ayrıca kriz ortamında verilecek mesajların içeriği, yeni gelişmeler hakkında tüketicileri bilgilendirici nitelikte olmalıdır (Pearce ve Michael, 2006, s. 206).

Genel olarak küresel ekonomik kriz nedeniyle inşaat sektöründeki işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde maliyet yaratan veya harcamaları arttıran unsurların azaltılması yoluna gittikleri görülmektedir. Bu noktada yöneticilere, hangi maliyetlerin ve harcamaların temel, hangilerinin temel olmadığına karar vermeleri ve buna göre maliyetleri ve harcamaları azaltmaları (Young, 2009, s. 3) önerilebilir. Krize karşı proaktif olmak isteyen işletmeler ise kriz ortamından yararlanmak için kriz sonrası dönemleri de düşünerek pazarlamaya yatırım yapmalıdırlar (Srinivasan vd., 2005, s. 112). Eğer maliyetlerin azaltılması işletmenin yaşamını sürdürmesi açısından zorunluluksa, maliyet azaltma girişimleri planlı bir şekilde gerçekleştirilmeli ve bu konularda çalışanların duygusal açıdan desteği alınmalıdır (Katzenbach ve Bromfield, 2009, s. 9). Yöneticilerin çalışanları hakkında alacakları kararlar çalışanlar için çok önemli olacağından, bu destek öncesinde çalışanlar bilgilendirilmelidir. Çünkü çalışanlar içinde bulunacakları durumu ve bu durumun kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmek istemektedirler (Young, 2009, s. 4). Bununla birlikte kriz döneminde tepe yöneticileri, işletmelerinin yaşamlarını sürdürmesine yardımcı olacak çalışanlarını işletmelerinde tutmalıdırlar (Selmer ve Waldstrøm, 2007, s. 441).

Bu çalışmanın en önemli sınırı, dünyada yaşanan ekonomik krizin küresel bir nitelik göstermesine rağmen, çalışmada gerçekleştirilen araştırmanın sadece Türkiye'de faaliyet gösteren inşaat sektöründeki işletmelerle sınırlı kalmasıdır. Bu açıdan farklı ülkelerin inşaat sektöründe yer alan işletmeleri üzerinde gerçekleştirilebilecek bir araştırmayla ülkelerarası bir karşılaştırmayı yapmak da mümkün olacaktır. Ayrıca inşaat sektörü ile ilgili olarak yapılacak çalışmaların alt sektörlerin ayrıntıları ile incelenmesini içermesi durumunda daha ayrıntılı bir sektör analizi gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, E. (Haziran 2009).** Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları. *İzmir Ticaret Odası Ar&Ge Bülten*, 5-12.
- Altunışık, R., Torlak, Ö. ve Özdemir, Ş. (2003).** Ekonomik Kriz ve Değişen Alışveriş Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. 8. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, 16-19 Ekim, Kayseri, 327-343.
- Altuntepe, N. (2009).** 2008 Küresel Krizin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi. *SDÜ Vizyoner Dergisi* 1(1), 129-145.
- Ang, S. H. (2001).** Crisis Management: A Comparison Across Economic Scenarios. *International Business Review* 10, 263-284.
- Apak, S. (2009).** Küresel Kriz ve Türkiye. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 42, 26-39.
- Aydoğuş, O. (2009).** 2008-09(?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler. *Tisk Akademi* 4(2), 26-49.
- Bayram, N. (2004).** *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Coşkun, Y. S. ve Balatan, Z. (Mayıs 2009).** Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkisi ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi ile Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Analizi. 12. *İktisat Öğrencileri Kongresi: İzmir*, 1-50.
- Çelik, C. ve Özdevecioğlu M. (2002).** Otel İşletmelerinin Ekonomik Krizden Etkilenme Düzeyleri ve Kriz Dönemlerinde Uyguladıkları Politikalara İlişkin Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9(9), 55-74.
- Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu, E. ve Küçük, A. (2008).** ABD Mortgage Krizi. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Çalışma Tebliği* 3, 1-107.
- Demir, Y. ve Sütçü, A. (2002).** Kriz Sonrası Isparta Orman Endüstri Kobi'lerinin Üretim, Teknoloji ve Finansman Sorunlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* A(2), 79-96.
- Devlet Planlama Teşkilatı - DPT (Kasım 2009).** Ekonomik Gelişmeler. *Kasım 2009 Raporu*, 1-25.
- Durmuş, Y. (Mayıs 2009).** Küresel Kriz ve Merkez Bankası. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, İstanbul, 1-8.
- Ekinci, M. B. (2006).** Türkiye'nin Mukayeseli Üstünlüğe Sahip Olduğu Hizmet Alt Sektörlerinden İnşaat; Sorunlar ve İmkânlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 13(1), 61-78.
- Erdiş, E., Demirci, M., Kılıç, A. ve Örnek, M. (2008).** Türk İnşaat Firmalarının Sistemik Pazarlama Anlayışını Etkileyen Faktörler. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 23(1), 305-320.
- Ergeç, E.H. ve Taşdemir, M. (2008).** Türkiye'de İnşaat Sektörü ve Para Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1), 115-132.
- Grewal, R. ve Tansuhaj, P. (April 2001).** Building Organizational Capabilities for Managing Economic Crises: The Role of Market Orientation and Strategic Flexibility. *Journal of Marketing* 65, 67-80.

- Grossberg, K.A. (2009).** Marketing in the Great Recession: An Executive Guide. *Strategy & Leadership* 37(3), 4-8.
- Güner, A. F. ve Giritli, H. (2004).** İnşaat Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi ve Türkiye'deki Uygulamalar. *İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık Planlama ve Tasarım* 3(1), 19-30.
- Gürlesel, C. F. (2009).** Türkiye ve Dünya Gayrimenkul Sektörü Raporu, 3. Çeyrek 2009. *Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği*, İstanbul, 1-32.
- Karadal, H., Savaş, O. ve Tümer, M. (2002).** Şubat 2001 Ekonomik Krizinin KOBİ'lerin Pazarlama ve Maliyet Yönetimi Stratejilerine Etkileri: Aksaray ve Yozgat Örneği. 7. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No. 32, 31 Mayıs- 2 Haziran, Afyon, 185-201.
- Katzenbach, J. ve Bromfield, P. (2009).** How to Cut Costs in a Recession – with Help From Employees. *Strategy & Leadership* 37(3), 9-16.
- Koç, E. ve Talashoğlu, T. (2008).** Türkiye'de İnşaat Sektörünün Genel Değerlendirilmesi: Osmaniye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 23(1), 143-157.
- Koçak, İ. ve Sey, Y. (2008).** İnşaat Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobi'lerin Proje Sürecindeki Tutum ve Davranışları. *İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık Planlama ve Tasarım* 7(1), 25-37.
- Kotler, P. (2000).** *Marketing Management*, The Millennium Edition, Prentice-Hall, New Jersey, USA.
- Köksal, M. H. ve Özgül, E. (2007).** The Relationship Between Marketing Strategies and Performance in an Economic Crisis. *Marketing Intelligence & Planning* 25(4), 326-342.
- Lin, B., Lee, Z. H. ve Gibbs, L.G. (2008).** Operational Restructuring: Reviving an Ailing Business. *Management Decision* 46(4), 539-552.
- Lynn, H. (1991).** Marketers Can Open a Window of Opportunity During Time of Series. *Marketing News* 25(6), March 18, 11.
- Maç, N. (2007).** İnşaat Sektör Raporu. *Konya Ticaret Odası Etüd Araştırma Servisi Sektör Raporu* 544-504, 1-30.
- Marangoz, M. ve Uluyol, O. (Ocak 2010).** Küresel Ekonomik Krizin Tüketicilerin Harcama ve Tasarruf Eğilimleri Üzerine Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 45, 82-96.
- Öğüt, A. (2003).** Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Kriz Yönetimi Yaklaşımları: Tekstil Sektörü Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, 287-304.
- Öncül, M. S., Tağraf, H., Filizöz, B. ve Ekici, S. (2003).** Sivas Sanayi İşletmelerinin Şubat 2001 Ekonomik Krizine Genel Yönetimsel Tepkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4(1), 99-120.
- Önder, İ. (2009).** Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 42, 12-25.
- Özdevecioğlu, M. (Temmuz-Aralık 2002).** Krizin İşletmelerin Yönetimsel ve Örgütsel Yapısı Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kayseri Sanayi İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19, 93-114.
- Pearce, J.A. II ve Michael S. C. (1997).** Marketing Strategies that Make Entrepreneurial Firms Recession-Resistant. *Journal of Business Venturing* 12, 301-314.

- Pearce, J.A. II ve Michael, S.C. (2006).** Strategies to Prevent Economic Recessions From Causing Business Failure. *Business Horizons* 49, 201-209.
- Price, T. (2009).** Prospering in Uncertain Times. *Industrial and Commercial Training* 41(2), 75-79.
- Semler, J. ve Waldström, C. (2007).** Work Values of Surviving and Non-Surviving Managers During Economic Recession. *Career Development International* 12(5), 433-445.
- Shama, A. (July 2003).** Marketing Strategies During Recession: A Comparison of Small and Large Firms. *Journal of Small Business Management*, 62-72.
- Snyder, P., Hall, M., Robertson, J., Jasinski, T. ve Miller, J.S. (2006).** Ethical Rationality: A Strategic Approach to Organizational Crisis. *Journal of Business Ethics* 63, 371-383.
- Soysal, A., Karasoy, H.A. ve Alıcı, S. (2009).** KOBİ'lerde Kriz Yönetimi: K.Maraş'ta Tekstil Sektöründeki KOBİ'lerde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, 431-446.
- Srinivasan, R., Rangaswamy, A., ve Lilien, G. L. (2005).** Turning Adversity into Advantage: Does Proactive Marketing During A Recession Pay Off?. *International Journal of Research in Marketing* 22, 109-125.
- Tan, A., Bektaş, F. ve Aslan, M. (2002).** Yaşanan Ekonomik Krizin Tüketiciler Üzerindeki Etkisi. 7. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, 31 Mayıs-Haziran, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, 115-131.
- Togan, S. (2009).** Küresel Kriz ve Türkiye. *Tisk Akademi* 4(2), 6-25.
- Tsang, A.S.L. (2000).** Military Doctrine in Crisis Management: Three Beverage Contamination Cases. *Business Horizons* September-October, 65-73.
- TÜİK (15 Ocak 2010).** Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ekim Dönemi Sonuçları (Eylül, Ekim, Kasım 2009). *TÜİK Haber Bülteni* 10, 1-4.
- TÜİK (25 Kasım 2009).** Konut Satış İstatistikleri 2009 Yılı III. Dönem. *TÜİK Haber Bülteni* 204,1-2.
- TÜİK (29 Aralık 2009).** Üç Aylık İnşaat Göstergeleri 2009 Yılı III. Dönem. *TÜİK Haber Bülteni* 230, 1-2.
- TÜİK (4 Aralık 2009).** Yapı İzinleri 2009 Yılı III. Dönem. *TÜİK Haber Bülteni* 209, 1.
- Türkiye Müteahhitler Birliği Raporu (Ekim 2009).** İnşaat Sektörü Analizi: 2009 İlk Altı Ay ve Geleceğe Bakış. Ankara, 1-7.
- Ünal, A. ve Kaya, H. (Şubat 2009).** Küresel Kriz ve Türkiye. *Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi: İstanbul*, 1-35.
- Yapı Endüstri Merkezi Araştırma Bölümü (YEMAR - Ekim 2009).** 3 Aylık Bülten. *Türk Yapı Sektörü Raporu: İstanbul*, 1-13.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005).** *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları. Ankara.
- Young, P. (2009).** How to Survive a Recession. *Strategic Direction* 25(1), 3-4.
- Zerenler, M. ve İraz, R. (2006).** Kriz Dönemlerinde Ürün Ve Süreç Esnekliğinin İşletme Performansına Etkileri: Küçük ve Orta Ölçekli Tekstil İşletmelerinde Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(21), 247-267.

TÜRKİYE'DE TİCARİ VE FİNANSAL DIŞA AÇIKLIĞIN BÜYÜMEYE ETKİSİ: 1992-2006 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Grv. Dr. Burcu KIRAN* Yrd. Doç. Dr. Burak GÜRİŞ**

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de ticari ve finansal dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkisini 1992-2006 dönemleri için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ileri sürülmüş, kısıtsız hata düzeltme modeline dayanan sınır testi yaklaşımı ve Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile araştırmaktadır. Sınır testinden elde edilen ampirik sonuçlar, Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Toda - Yamamoto nedensellik testi sonuçları ise ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticari dışa açıklık, Finansal dışa açıklık, Ekonomik Büyüme, Sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi.

THE IMPACT OF TRADE AND FINANCIAL OPENNESS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: A SURVEY ON THE 1992-2006 PERIOD

ABSTRACT

This paper examines the long run impact of trade and financial openness on economic growth in Turkey for the 1992-2006 period by using the Bounds test approach proposed by Pesaran, Shin and Smith (2001) based on Unrestricted Error Correction Model and Toda ve Yamamoto’s (1995) causality test. Empirical results from the Bounds test indicate there exist a long run relationship between trade and financial openness and economic growth in Turkey . In addition, Toda – Yamamoto causality test results show that there is a bi-directional causality between trade openness and economic growth and the impact of financial openness on economic growth is insignificant.

Keywords: Trade openness, Financial openness, Economic growth, Bounds test, Toda-Yamamoto causality test.

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, e-posta: kburcu@istanbul.edu.tr

** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, e-posta: bguris@istanbul.edu.tr

1. GİRİŞ

1980'li yılların başlarından itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaya başlanan serbestleşme politikaları ile ekonomik sistemin hemen tüm sektörlerinde hızlı bir reform ve uyum sürecine geçilmiştir. Serbestleşme, ticari ve finansal olmak üzere iki aşamalı olarak hedeflenmiştir (Edwards ve Wijnbergen, 1986, s.141). Ticari serbestleşme ile mal ve hizmet ticareti üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılması ve uluslararası mal ve hizmet piyasaları ile entegrasyonu amaçlanırken; finansal serbestleşme ile finansal araçlar üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıyla finansal bütünleşme hedeflenmektedir (Atamtürk, 2007, s.76). Serbestleşme uygulamalarının özellikle bu iki alanda yapılmasının sebebi; küreselleşmenin sonucu olarak, ülkelerin bu sektörlerde birbiriyle daha fazla etkileşim halinde olmalarını sağlamaktır.

Serbestleşmenin ilk ayağını dış ticaretteki serbestleşme politikaları oluşturmaktadır. Ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisi, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile desteklenmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşmaya önem veren söz konusu bu teoride serbest ticaretin ülkelere sağladığı faydalar üzerinde odaklanmıştır. Artan ihracat, istihdam hacmi, teknolojik yeniliklere kolay ulaşabilme imkânı sayesinde ekonomik büyümede artış olması beklenmektedir. Aynı zamanda, yeni büyüme teorisi bağlamında Grossman ve Helpman (1991)'e göre ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi etkileme yolları şu şekilde belirtilmiştir:

- Ticaret, ülkelerin üretimlerini arttıracak çok çeşitli aramal ve sermaye donanımlarına ulaşma imkânları sağlamaktadır.
- Ticaret, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmelere erişimini kolaylaştırdığından ticaret yoluyla geniş bir bilgi tabanına ulaşmak mümkün olmaktadır. Ayrıca ticaretin getirdiği bir takım zorluklar, kendi ülkemizde de daha fazla bilgi üretilmesini zorunlu hale getirmektedir.
- Ticari dışa açıklık, yurtiçi üreticiler için daha geniş bir piyasa sağlamaktadır.

Enflasyonu kontrol altına almak, yabancı finansman açığını kapamak ve daha dışa dönük ve piyasa odaklı bir sisteme ulaşmak amacıyla alınan 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde, ihracata dayalı büyümenin teşvik edilmesi için Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmış, Türk lirasının reel olarak değer kaybetmesine izin verilmiş, ithal girdilere vergi muafiyeti getirilmiş, tercihli ve sübvansiyonlu ihracat kredileri verilmiştir (TCMB, 2002, s.7).

Serbestleşmenin ikinci ayağını oluşturan finansal serbestleşmenin teorik temeli ise, McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından ortaya atılmış McKinnon-Shaw hipotezi ile desteklenmektedir. Bu hipotez; finansal olarak dışa açılmış gelişmekte olan ülkelerde finansal çeşitliliğin fazla olması dolayısıyla tasarruf ve yatırımların arttığını ve buradan hareketle de ekonomik büyümenin olumlu etkilendiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde ödünç verilebilir fonlar teorisi yatmaktadır. Sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile sermayenin görece fazla olduğu fakat getirisinin az olduğu yerlerden, sermayenin kıt olduğu fakat getirisinin yüksek olduğu yerlere kayması dolayısıyla finansal derinliğin artacağı düşünülmektedir. Bu sayede de hem ülkeler arası faiz oranlarının eşitlenmesi hem de iç tasarrufların artmasıyla büyüme için kaynak sağlanmaktadır (Atamtürk, 2007, s.77). Diğer bir ifade ile, serbestleşme sonucu ülkeye giren dış tasarruflar tasarruf oranlarını arttırmakta buna bağlı olarak da yatırım, üretim ve ihracat hacminin genişlemesiyle büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler mali sistemlerini serbestleştirmek amacıyla birçok reformlar uygulamışlardır. Faiz oranlarının serbest bırakılması, kredi tavanlarının kaldırılması, bankalar tarafından Merkez Bankası'nda tutulmak zorunda olan mevduat munzam karşılık oranlarının indirilmesi ya da tamamen kaldırılması, bankacılık sektörünün yerli ve yabancılara açılması ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bu reformların en önemlileridir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002, s.113).

Finansal serbestleşme hareketlerine önem verilmesinin nedeni; ekonomilerde kaynakların dağılımındaki etkinliğin bozulması ve hedeflenen büyüme oranlarına ulaşamamasıdır. Faiz oranlarının serbest kalması ekonomide tasarrufları arttırmakta ve kişiler gelirlerinin büyük kısmını finansal aktif olarak tutmaya başlamaktadır. Faiz oranları arttıkça yatırım talebi bir miktar azalsa da, verimli yatırımlar harekete geçmekte ve dolayısıyla da büyüme oranına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda serbestleşmeye bağlı olarak, tasarruf sorunu çeken gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmelerini sağlayacak gerekli kaynaklar bulunmakta ve yatırımların finansmanını sağlayacak iç ve dış kredi bulma imkânları da artmaktadır. 1980-1990 dönemlerinde birçok ülkede finansal serbestleşme politikaları uygulanmış ve bu durum birçok ülkede de olumsuz sonuçlar doğurarak finansal krizlere sebep olmuştur.

Ticari dışa açıklık ile büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar 1960’lardan, finansal dışa açılma ile ilgili çalışmalar ise 1990’lı yıllardan itibaren artmaya başlamıştır. Krueger (1978), Bhala ve Lau (1991), Frankel ve Romer (1996) ve Edwards (1997) çalışmalarında; ticari dışa açıklığın büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğunu, daha fazla ticaretin ekonomik büyümeyi harekete geçirdiğini bulmuşlardır. Coe, Helpman ve Hoffmaister (1997); ticaret sayesinde gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerde yürütülmüş olan araştırmalardan yarar sağlayarak, çok çeşitli aramal ve sermaye malı ithal ederek üretimlerini arttırdıklarını ileri sürmüşlerdir. Sinha ve Sinha (1996); Hindistan’da GDP ve ticari dışa açıklık arasında uzun dönem ilişkisi bulunmasına rağmen, iki değişkenin bağımsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Anoruo ve Ahmad (1997); Asya ülkeleri için ticari dışa açıklık ve büyüme arasında çift yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Diaz-Alejandro (1985), Rodrik (1999) ve Hellmann, Murdock ve Stiglitz (2000) finansal dışa açıklığın olumsuz etkiler doğurduğunu ileri sürmüşlerdir. Grilli ve Milesi-Ferretti (1995), Rodrik (1998), Edison vd. (2002)’ye göre ise finansal dışa açıklık ile büyüme arasında ilişki bulunmamaktadır. Tüm bunlara ilave olarak, Ghali (1999); King ve Levine (1993), Jung (1986); finansal dışa açıklıktan büyümeye doğru bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aretis ve Demetriades (1997), Shan ve Sun (1998), Sinha ve Macri (2001); ilişkinin büyümeden finansal dışa açıklığa doğru olduğunu bulmuşlardır. Murinde ve Eng (1994), Gürsoy ve Müslümov (1998), Shan, Morris ve Sun (2001); finansal dışa açıklık ile büyüme arasında çift yönlü ilişkiler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı zamanda ticari ve finansal dışa açıklığın birbirini etkilediğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır.

Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında çok çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülmüştür. Bunlar arasından Ghatak, Milner ve Utkulu (1995), içsel büyüme teorisini baz alarak Türkiye’de ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkilerini iki değişkenli ve çok değişkenli eşbütünleşme analizleri kullanarak araştırmışlar ve anlamlı bir uzun dönem etkisi bulmuşlardır. Aynı zamanda Utkulu ve Özdemir (2005), içsel büyüme teorisini dikkate alarak ticari serbestleşmenin kişi başına gelir ve ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkilerini incelemek amacıyla çok değişkenli eşbütünleşme yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgular, serbestleşme ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Kösekahyaoglu ve Şentürk (2006), ihracata dayalı büyüme hipotezini test etmek amacıyla Türkiye ve yedi yeni gelişen ülke için dış ticaret ve milli gelir arasındaki ilişkiyi nedensellik testi kullanarak incelemişler ve Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin için ihracatla milli gelir arasında güçlü bir ilişki bulmuşlardır. Yapraklı (2007), Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çok değişkenli eşbütünleşme analizi, nedensellik testi ve vektör hata düzeltme modeli kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme ile ticari dışa açıklık arasında pozitif bir ilişki olduğunu buna karşılık ekonomik büyüme ile finansal dışa açıklık arasındaki ilişkinin negatif olduğunu bulmuştur. Kurt ve Berber (2008), Türkiye’de dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ve dinamik etkileşimleri vektör otoregresif model ve varyans ayrıştırma yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre dışa açıklık ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de ticari ve finansal dışa açılma süreçlerinin ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi 1992:01-2006:04 dönemleri baz alınarak araştırılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak analizde, diğer yöntemlere göre önemli avantajlar sağlayan, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş sınır (bounds) testi yaklaşımı ile Toda ve Yamamoto (1995) tarafından ileri sürülmüş nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın 2. bölümünde uygulanan yönteme, 3. bölümünde kullanılan veri setine ve 4. bölümünde tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmı ise son bölüm olan 5. bölümde yer almaktadır.

2. YÖNTEM

Ticari ve finansal dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisini araştırdığımız bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi ve kısa dönem dinamikleri Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ileri sürülen sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Sınır testi yaklaşımı değişkenlerin bütünleşme dereceleri hakkında bir ön bilgi gerektirmemesi dolayısıyla önemli avantajlara sahiptir. Kolay uygulanabilir olması ve küçük örneklerde dahi etkin sonuçlar vermesi testin diğer önemli özellikleridir. Çalışmada aynı zamanda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla, sınır testi gibi değişkenlerin bütünleşme derecelerini dikkate almayan ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından ileri sürülmüş Toda – Yamamoto nedensellik yaklaşımı kullanılmıştır.

2.1. Sınır Testi Yaklaşımı

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin araştırılmasında çok fazla kullanılan Engel-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş eşbütünleşme testlerinin uygulanabilmesi için serilerin düzeyden durağan olmamaları ve aynı derecede farkları alındığında durağan hale gelmeleri gerekmektedir. Diğer bir ifade ile değişkenlerin bütünleşme dereceleri aynı olmalıdır. Bu kısıtlamaları ortadan kaldırmak amacıyla Pesaran, Shin ve Smith (2001) sınır testi yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu test, değişkenlerin bütünleşme derecelerine bakılmaksızın, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerini araştırabilmektedir. Kısıtlanmamış hata düzeltme (UECM) modelinin tahminine dayanan sınır testi yaklaşımında kullanılacak denklem aşağıdaki gibidir.

$$\Delta BO_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta BO_{t-i} + \sum_{i=1}^m \lambda_i \Delta TAO_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta FAO_{t-i} + \phi BO_{t-1} + \eta TAO_{t-1} + \delta FAO_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Testin uygulanmasında ilk aşama (1) numaralı denklemle ifade edilen kısıtsız hata düzeltme modelinin tahmin edilmesidir. Modelde BO; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) büyüme oranını, TAO; ticari dışa açıklık oranını, FAO ise finansal dışa açıklık oranını ifade etmektedir. “m” uygun gecikme uzunluğudur. Bu testin uygulanmasında en önemli nokta gecikme uzunluğunun seçimidir. Bunun için özellikle Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Aynı zamanda daha sağlıklı sonuçların elde edilebilmesi için seçilen gecikme uzunluğunda, hata terimleri arasında otokorelasyonun bulunmaması gerekmektedir. Kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin tahmininden sonra modelde yer alan BO_{t-1} , TAO_{t-1} ve FAO_{t-1} değişkenlerine ait parametrelerin istatistiksel anlamlılığı F testi ile araştırılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği, Pesaran, Shin ve Smith tarafından hesaplanmış kritik değerler¹ ile karşılaştırılmaktadır. Pesaran, Shin ve Smith, alt ve üst olmak üzere iki sınır değeri hesaplamışlardır. F istatistiği üst sınır değerinden daha büyükse, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığını söyleyen $H_0 : \phi = \eta = \delta = 0$ hipotezi reddedilmektedir. F istatistiği alt ve üst kritik değerlerin arasına düşerse, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri hakkında kesin bir yorum yapılamamaktadır. F istatistiği alt kritik değerden küçükse, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunmamaktadır.

1 Hesaplanmış alt kritik değer, değişkenlerin I(0) olması durumunu, üst kritik değer ise değişkenlerin I(1) olması durumunu varsaymaktadır. Söz konusu kritik değerler Pesaran ve Pesaran (1997, s. 478)’de bulunabilmektedir.

Sınır testinden olumlu sonuç alınması durumunda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait katsayılar, sınır testinin yapılması için tahmin edilen denklemden bulunabilmektedir. Kısa dönem esneklikleri; doğrusal regresyon modellerinde kullanılan klasik esneklik hesaplama yöntemiyle² bulunabildiği gibi, uzun dönem esneklikleri; kısıtsız hata düzeltme modelinden Pesaran ve Shin (1999)’in önerdiği şekilde, bağımsız değişkenlerin 1 gecikmeli değerlerinin katsayısının bağımlı değişkenin 1 gecikmesine ait katsayıya bölünüp negatif işaretle çarpılması ile hesaplanabilmektedir.

2.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Ticari ve finansal dışa açıklık değişkenleri ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmak amacıyla çalışmada Toda ve Yamamoto (1995) tarafından ileri sürülmüş Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test de sınır testi yaklaşımı gibi değişkenlerin bütünleşme derecelerini dikkate almamaktadır. Yöntem, değişkenlerin düzey değerleriyle oluşturulmuş aşağıda ifade edilen VAR modele dayanmaktadır.

$$BO_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} BO_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \alpha_{2j} BO_{t-j} + \sum_{i=1}^k \phi_{1i} FAO_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \phi_{2j} FAO_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} TAO_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \delta_{2j} TAO_{t-j} + \lambda_t \quad (2)$$

Modelde k; VAR sistemindeki uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. d_{\max} ise; modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesidir. Bu yöntemde VAR modelinin uygun gecikme sayısı, modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi kadar artırılmaktadır. (2) numaralı denklemde bulunan ϕ_{1i} ve δ_{1i} parametreleri anlamlı şekilde 0’den farklı ise ticari ve finansal dışa açıklık büyümenin nedenidir sonucuna ulaşılabilir.

3. VERİLER

Bu çalışma, Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklık ile büyüme arasındaki ilişkiyi, 1992:01 / 2006:04 dönemleri arasında, ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak kabul edilen GSMH büyüme oranı ile finansal dışa açıklık oranı ve ticari dışa açıklık oranı kullanarak araştırmaktadır. Çalışma döneminin seçiminde, Türkiye’de finansal serbestleşmeye 1989 yılında geçilmesi ve ekonomiye etkilerinin 1990’lı yıllardan itibaren başlaması dolayısıyla geçmiş yıllara ait veri bulma güçlüğü etkili olmuştur. Çalışmada kullanılan 3 aylık verilerin tümü dolar cinsinden ifade edilmekle birlikte Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)’den sağlanmıştır. Mevsimsel düzeltmede Troma-Seats yöntemi kullanılmış ve büyüme oranı bu seriden elde edilmiştir. Çalışmada; ticari açıklık oranı: ((İhracat + İthalat)/GSMH).100 ve finansal açıklık oranı: ((Gayri safi özel sermaye girişi + Gayri safi özel sermaye çıkışı)/GSMH).100 şeklinde hesaplanmıştır (Aizenman, 2004b, s. 1).

4. BULGULAR

Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklık ile büyüme arasındaki ilişkileri araştırdığımız bu çalışmada sınır testi yaklaşımını uygulamadan önce, değişkenlerin durağanlık özelliklerine bakılmıştır. Sınır testi, değişkenlerin durağanlık özelliklerine bakılmaksızın uygulanabildiği halde Quattara(2004); modelde 2. dereceden bütünleşik (I(2)) değişken olması durumunda Pesaran vd. (2001) tarafından ileri sürülmüş F istatistiğinin geçerli olmayacağını ve sonuçların yanıltıcı olacağını ileri sürmüştür. Buna gerekçe olarak da, sınır testi kritik değerlerinin değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmaları varsayımı üzerine hesaplanmasını göstermiştir. Bu sebeplerden dolayı, yöntemde değişkenlerin bütünleşme derecelerinin bilinmesi

2 Ticari dışa açıklık oranı kısa dönem esnekliği: $\lambda \cdot \left(\frac{\Delta TAO}{\Delta BO} \right)$

Finansal dışa açıklık oranı kısa dönem esnekliği: $\gamma \cdot \left(\frac{\Delta FAO}{\Delta BO} \right)$

gerekmemesine rağmen, değişkenlerin I(2) olmadığını garantilemek ve yanıltıcı sorunlardan kaçınmak amacıyla birim kök testi uygulanmıştır³. Elliot, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından ileri sürülmüş DF-GLS testi, ADF testinin basit bir şekilde modifiye edilmiş halidir. Bu yöntemde ADF testindeki regresyon denklemi, Genelleştirilmiş EKK (GLS) yöntemiyle tahmin edilmektedir. ADF testi ile karşılaştırıldığında, DF-GLS testinin daha iyi bir performansa sahip olduğu ve aynı zamanda bilinmeyen ortalama ve trend söz konusu olduğunda da etkin sonuçlar verdiği ileri sürülmüştür (Elliot, Rothenberg ve Stock, 1996, s.830). DF-GLS birim kök testi sonuçları Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1. DF-GLS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	DF-GLS istatistiği	Değişken	DF-GLS istatistiği	Sonuç
BO	-0.4895	Δ BO	-6.6004 ^a	I(1)
TAO	-2.5252	Δ TAO	-3.8555 ^a	I(1)
FAO	-1.6518	Δ FAO	-18.2641 ^a	I(1)

Not: Δ fark işlemcisidir. BO: GSMH'nin büyüme oranını, TAO: Ticari açıklık oranını, FAO: Finansal açıklık oranını ifade etmektedir. DF-GLS istatistiği kritik değerleri Elliot, Rothenberg ve Stock (1996)'dan elde edilmiştir. ^a, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo incelendiğinde; büyüme oranı, ticari ve finansal açıklık oranı değişkenlerinin 1. derece farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi 1'dir. Bu sonuç, sınır testinden elde edilecek sonuçların eğilimli ve yanıltıcı olmayacağını garanti etmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi; kısıtsız hata düzeltme modelinin tahminine dayanan sınır testinin uygulanmasında en önemli aşama, en uygun gecikme uzunluğunun seçimidir. Bu amaçla maksimum 4 gecikmeye kadar modeller tahmin edilmiş ve hesaplanan AIC ve SC bilgi kriterleri incelenmiştir. Söz konusu gecikme uzunluklarında otokorelasyonun olmamasına dikkat edilmiştir. Tahminlerden elde edilen AIC ve SC bilgi kriteri değerleri ile LM otokorelasyon testinden elde edilen olasılık değerleri Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Gecikme	AIC	SC	LM(1)	LM(4)
1	6.9369	7.2595	0.9867	0.3843
2	7.0181	7.4521	0.1772	0.0217
3	6.9422	7.4897	0.2912	0.2314
4	6.9229	7.5859	0.0297	0.2869

LM(1) ve LM(4) sütunlarında yer alan değerler olasılıklardır.

Sonuçlara göre hem AIC hem de SC kriterinin minimum olduğu ve otokorelasyonu bulunmayan uygun gecikme 1'dir. 2. ve 4. gecikmelerde otokorelasyon bulunduğundan, söz konusu gecikmeleri dikkate alan modeller elenmiştir. En uygun gecikme olduğu belirlenen 1 gecikme ile kısıtsız hata düzeltme modeli tahmin edilmiş ve (2) numara ile ifade edilen bu modelden hareketle BO_{t-1} , FAO_{t-1} ve TAO_{t-1} değişkenlerine ait parametrelere ($\phi = \eta = \delta = 0$) Wald testi uygulanmıştır. Elde edilen F istatistiği, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından hesaplanmış kritik değerlerle karşılaştırılmıştır. Sonuçlar ve kritik değerler Tablo 3.'de yer almaktadır.

³ Çalışmada aynı zamanda ADF ve PP birim kök testleri de uygulanmış, aynı sonuçları vermeleri dolayısıyla tablolaştırılmamışlardır.

Tablo 3. Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken:	ΔBO_t	
F istatistiği:	7.5610	
Kritik değerler (k=2)	Alt değer	Üst değer
%1	5.15	6.36
%5	3.79	4.85
%10	3.17	4.14

Not: k, kısıtsız hata düzeltme modelindeki bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir. Kritik değerler Pesaran, Shin ve Smith (2001)’deki Tablo CI(III)’ten elde edilmiştir.

Hesaplanmış F istatistiğinin üst kritik değerden büyük olması dolayısıyla, FAO, TAO ve BO değişkenleri arasında uzun dönem ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Test sonucunun olumlu olmasına bağlı olarak, sınır testinin uygulanması için tahmin edilen model kullanılarak, çalışmanın yöntem kısmında ayrıntısıyla açıklandığı şekilde kısa ve uzun dönem esneklikleri ile esnekliklere ait olasılık değerleri hesaplanmış ve Tablo 4.’de belirtilmiştir.

Tablo 4. Kısa ve Uzun Dönem Esneklikler

	Kısa Dönem	Uzun Dönem
FAO	-2.5333 (0.2344)	0.5595 (0.3292)
TAO	-8.6293 (0.0230)	-4.3806 (0.0932)

Parantez içindeki değerler olasılıkları ifade etmektedir.

Modelden elde edilen kısa ve uzun dönem esnekliklerine bakıldığında; finansal açıklık oranının hem kısa dönem hem de uzun dönem esnekliklerinin anlamsız olduğu görülmüştür. Buna karşılık ticari açıklık oranının kısa dönem esnekliği %5 anlamlılık düzeyinde, uzun dönem esnekliği ise %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ticari açıklık oranında meydana gelebilecek bir değişme; büyüme oranını hem kısa dönemde hem de uzun dönemde etkilemektedir. Daha geniş bir anlatımla, ticari açıklık oranında meydana gelebilecek %1’lik bir artış, büyüme oranını kısa dönemde %8.62, uzun dönemde %4.38 azaltacaktır.

Aynı zamanda çalışmada elde ettiğimiz sonuçları hem desteklemek hem de değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla, sınır testi gibi değişkenlerin durağanlık özelliklerini dikkate almayan Toda ve Yamamoto (1995) tarafından ileri sürülmüş Toda -Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Bu yaklaşımda da en önemli noktanın, VAR modelde kullanılacak uygun gecikme uzunluğunun seçimi olması nedeniyle, ilk aşama olarak gecikme uzunluğu seçilmiştir. Maksimum 4 gecikme için, Olabilirlik Oranı (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike (AIC) ve Hannan-Quinn (HQ) kriterlerine göre en uygun gecikme 4 gecikme olarak belirlenmiştir. Toda –Yamamoto yöntemini bir gereği olarak bu gecikmeye, modelde bulunan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi olan 1 ilave edilerek 5 gecikme ile VAR modeli tahmin edilmiştir⁴. Bu modelden hareketle elde edilen Toda –Yamamoto nedensellik testi sonuçları Tablo 5.’de yer almaktadır.

4 Söz konusu VAR model değişkenlerin düzey değerleriyle oluşturulmuştur.

Tablo 5. Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Wald istatistiği	Olasılık değeri
$FAO \Rightarrow BO$	0.2132	0.6468
$TAO \Rightarrow BO$	4.7019 ^b	0.0365
$BO \Rightarrow FAO$	0.8319	0.3675
$BO \Rightarrow TAO$	3.7259 ^c	0.0611

b, c %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Sonuçlar dikkatle incelendiğinde; büyüme oranı ile finansal açıklık oranı arasında hiçbir yönde nedensellik ilişkisi olmadığı, buna karşılık büyüme oranı ile ticari açıklık oranı arasında çift yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

5. SONUÇ

Türkiye’de ticari ve finansal dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkilerini araştırdığımız bu çalışmada 1992:01 / 2006:04 dönemlerini kapsayan 3 aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri Pesaran, Shin and Smith (2001) tarafından ileri sürülen sınır testi yaklaşımı ile nedensellik ilişkileri ise, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş Toda –Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiştir. Sınır testi yaklaşımı değişkenlerin durağanlık özellikleri ile ilgili ön bir test gerektirmemesine rağmen, değişkenlerin I(2) olmalarından kaynaklanabilecek eğilimli sonuç problemlerinden kaçınmak amacıyla DF-GLS birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin 1. farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Sınır testinden elde edilen sonuçlara göre, ticari dışa açıklık, finansal dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Hesaplanan kısa ve uzun dönem esnekliklerinin, finansal açıklık için hem kısa dönem hem de uzun dönemde anlamsız olduğu bulunmuştur. Buna karşılık ticari açıklık için söz konusu kısa ve uzun dönem esneklikleri istatistiksel olarak anlamlı fakat negatif işaretlidir. Bu sonuç; ticari açıklık oranında meydana gelebilecek bir artış, büyüme oranını kısa ve uzun dönemde azaltacaktır şeklinde yorumlanabilmektedir. Toda –Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında, finansal açıklık ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, ticari açıklık ile büyüme arasında da çift yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Bu sonuçlara bağlı olarak ticari serbestleşmenin; artan ihracat, istihdam hacmi, teknolojik yeniliklere kolay ulaşabilme imkânları sayesinde büyüme üzerinde pozitif etkileri olacağı beklenmesine rağmen Türkiye’de ticari dışa açılmanın başarılı olabilmesi için, piyasa gelişmeleriyle uyumlu daha iyi bir finansal sisteme ihtiyaç vardır. Ticari olarak dışa açılma ile birlikte benzer kaynaklara sahip birçok ülke aynı anda ticarete açılmakta ve piyasada aynı karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmaktadır. Başarıya ulaşmak için, ekonomiyi büyümeye götürececek firmalar daha verimli olmaya ve daha kaliteli ve ucuz mal oluşturmaya zorlanarak, bu verimlilik artışı desteklenmeli ve rekabet edebilecek güce ulaşmaları sağlanmalıdır. Ancak bu durumda ticari dışa açılma büyümeye neden olabilmektedir. Aynı zamanda işletmelerin mallarını yurtdışına göndermede kolaylık sağlamak için havayolu, denizyolu, tren yolu gibi ulaşım alt yapısı geliştirilerek ihracat teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J. (2004b).** On The Hidden Links Between Financial and Trade Opening. *NBER Working Paper* 9906: 1-25.
- Anoruo, E. ve Ahmad, Y. (1997).** Openness and Economic Growth: Evidence From Selected ASEAN Countries. *The Indian Economic Journal* 47: 110-117.
- Arestis, P. ve Demetriades, P. (1997).** Financial Dvelopment and Economic Growth: Assessing the Evidence. *The Economic Journal* 107: 783-99.
- Atamtürk, B. (2007).** Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi* 23: 75-89.
- Bhala, S. ve Lau, L.J. (1991).** *Openness, Technological Progress, and Economic Growth in Developing Countries.* Background Paper for World Development Report.
- Coe, D., Helpman, E. ve Hoffmaister, A. (1997).** North-South R&D Spillovers. *Economic Journal* 107: 134-149.
- Diaz-Alejandro, C. (1985).** Goodbye Financial Repression, Hello Financial Repression. *Journal of Development Economics* 19: 1-24.
- Edison, H.J., Levine, R., Ricci, L.A. ve Slok, T. (2002).** International Financial Integration and Economic Growth. *Journal of International Money and Finance* 21: 749-776.
- Edwards, S. (1997).** Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?. *National Bureau of Economic Research Working Paper*. <http://papers.nber.org/papers/w5978>.
- Edwards, S. ve Wijnbergen, V. (1986).** The Welfare Effects of Trade and Capital Market Liberalization. *International Economic Review* 27: 141-148.
- Elliot, G., Rothenberg, T.J. ve Stock, J.H. (1996).** Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica* 64: 813-836.
- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987).** Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica* 55: 251-276.
- Frankel, J. ve Romer, D. (1996).** *Trade and Growth: An Empirical Investigation.* National Bureau of Economic Research Working Paper. <http://papers.nber.org/papers/w5476>.
- Ghali, K. (1999).** Financial Development and Economic Growth: The Tunisian Experience. *Review of Development Economics* 3: 310-322.
- Ghatak, S., Milner, C. ve Utkulu, U. (1995).** Trade Liberalization and Endogenous Growth: Some Evidence For Turkey. *Economics of Planning* 28: 147-167.
- Grilli, V. ve Milesi-Ferretti, G.M. (1995).** Economic Effects and Structural Determinants of Capital Controls. *IMF Staff Papers* 42: 517-551.
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1991).** *Innovation and Growth in the Global Economy.* Boston, MIT Press.
- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, A.E. (2002).** Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 27: 111-140.

- Gürsoy, T. ve Müslümov, A. (1998).** *Stock Markets and Economic Growth: A Causality Test*. MBA Thesis. Institute of Social Sciences. Istanbul.
- Hellmann, T., Murdock, K. ve Stiglitz, J.E. (2000).** Liberalization, Moral Hazard in Banking and Prudential Regulation: Are Capital Requirements Enough?. *American Economic Review* 90: 147-165.
- Johansen, S. (1988).** Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control* 12: 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990).** Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52: 169-210.
- Jung, W.S. (1986).** Financial Development and Economic Growth: International Evidence. *Economic Development and Cultural Change* 34: 333-346.
- King, R. ve Levine, R. (1993).** Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *The Quarterly Journal of Economics* 108: 717-37.
- Kösekahyaoglu, L. ve Şentürk, C. (2006).** İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Testi:Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 423-445.
- Krueger, A. (1978).** *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences*. Cambridge, MA: Ballinger Publication company for National Bureau of Economic Research (NBER).
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008).** Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22: 57-80.
- McKinnon, R.I. (1973).** *Money and Capital in Economic Development*. Washington. DC: The Brookings Institution.
- Murinde, V. ve Eng, F. (1994).** Financial Development and Economic Growth in Singapore: Demand Following or Supply-Leading?. *Applied Financial Economics* 4: 391-404.
- Pesaran, M.H. ve Pesaran, B. (1997).** *Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (1999).** *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*. In *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, edited by S. Strom. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001).** Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics* 16: 289-326.
- Rodrik, D. (1998).** Why do More Open Economies have Bigger Governments?. *Journal of Political Economy* 106: 997-1034.
- Rodrik, D. (1999).** Where Did All The Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses. *Journal of Economic Growth* 4: 358-412.
- Quattara, B. (2004).** *Foreign Aid and Fiscal Policy in Senegal*. Mimeo University of Manchester.

- Shan, J.Z. ve Sun, F. (1998).** Export-Led Growth Hypothesis for Australia: An Empirical Reinvestigation. *Applied Economics Letters* 5: 423-428.
- Shan, J.Z., Morris, A.G. ve Sun, F. (2001).** Financial Development and Economic Growth: An Egg and Chicken Problem?. *Review of International Economics* 9: 443-454.
- Shaw, E.S. (1973).** *Financial Deeping in Economic Development*. Newyork: Oxford University Press.
- Sinha, D. ve Macri, J. (2001).** Financial Development and Economic Growth: The Case of Eight Asian Countries. *Economia Internazionale* 54: 219-234.
- Sinha, D. ve Sinha, T. (1996).** Openness and Economic Growth: Time Series Evidence From India. *Applied Economics* 9: 121-130.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995).** Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics* 66: 225-250.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2002).** *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Ankara, Türkiye.
- Utkulu, U. ve Özdemir, D. (2005).** Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey?. *Economic Change and Restructuring* 37: 245-266.
- Yapraklı, S. (2007).** Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi* 5: 67-89.

TÜRKİYE’ DE TOPLAM TALEP VE ARZ ŞOKLARININ ÇIKTI VE ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ, 1987-2009

Arş. Grv. Zekeriya YILDIRIM*

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’ de toplam talep ve arz şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkileri, 1987:1-2009:3 döneminde, yapısal VAR (SVAR) tekniği kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları Türkiye’de arz şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin nispeten daha baskın olmasına rağmen talep şoklarının da çıktı üzerinde dikkate değer bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmanın en önemli bulgularından birisi de arz ve talep şokları arasındaki yüksek korelasyondur. Bu bulgular politika uygulamaları açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapısal VAR, Talep ve Arz Şokları

THE EFFECTS OF AGGREGATE DEMAND AND SUPPLY SHOCKS ON OUTPUT AND INFLATION IN TURKEY, 1987-2009

ABSTRACT

In this study the effects of aggregate demand and supply shocks on output and inflation in Turkey is investigated by structural VAR (SVAR) technique for 1987:1-2009:3 period. The results show that aggregate demand shocks have a considerable effect on output in Turkey although aggregate supply shocks have a relatively dominant effect on output. Furthermore one of the most important findings of this study is that aggregate demand and supply shocks are highly correlated in Turkey. These findings have important policy implications for Turkey.

Keywords: SVAR, Demand and Supply Shocks

* Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-posta: zekeriayildirim@anadolu.edu.tr.

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin 1987-2002 dönemi incelendiğinde, yüksek enflasyon ve çıktıdaki yüksek dalgalanma dikkat çekmektedir. Bu dönemde yüksek bütçe açıkları, bütçe açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi, ekonomik birimlerin enflasyonist beklentileri, ithal edilen ara mallarının fiyatlarındaki artışlar ve döviz kurundan enflasyona geçişkenliğin yüksek olması enflasyona yol açan temel faktörler olarak ön plana çıkmaktadır (Diboğlu ve Kibritçioğlu, 2004, s.1). Ayrıca 1990-1991 Körfez krizi, 1994 Türkiye finansal krizi, 1998 Rusya krizi, 2000/2001 Türkiye krizi çıktıdaki dalgalanmanın artmasına neden olan faktörlerdir. Diğer taraftan 2003 sonrası döneme baktığımızda, çıktıdaki dalgalanmanın nispeten azaldığını ve enflasyonun düşme eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde uygulanan mali disiplinle birlikte bütçe açığının azalması, ekonomiye yönelik güvenin artması, yoğun dış kaynak girişi ve buna bağlı olarak TL' nin değerlendirilmesi enflasyonun azalmasına ve yüksek düzeylerde ekonomik büyümeye ulaşılmasına katkı sağlayan faktörlerdir. Türkiye ekonomisinin 2002 yılı öncesine göre nispeten daha istikrarlı olduğu bu dönemde, yakın tarihlerde ortaya çıkan küresel krizle birlikte çıktıdaki dalgalanma artmış, ancak enflasyon düşük düzeyini korumuştur.

Bu çalışmada çıktıdaki ve enflasyondaki dalgalanmaların nedenleri toplam talep ve toplam arz modeli (AD-AS modeli) çerçevesinde ele alınacaktır. Bu doğrultuda toplam talep şoklarının çıktıyı ve enflasyonu etkileyen talep yönlü faktörleri ve toplam arz şoklarının ise arz yönlü faktörleri içerdiği varsayılmaktadır. Böylece çıktı ve enflasyonu etkileyen unsular yalnızca iki faktöre indirgenmiştir. Bu faktörler toplam talep şokları ve toplam arz şoklarıdır. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde toplam talep ve arz şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu amaca ulaşmak için çalışmada Yapısal Vektör OtoRegresyon (SVAR) yöntemi kullanılacaktır. Ayrıca toplam talep ve arz şokları iki farklı yaklaşım kullanılarak ayırt edilecek ve her iki yaklaşım kullanılarak ulaşılan bulgular karşılaştırılacaktır. Bu yaklaşımlardan ilki Blanchard ve Quah(1989) ayrıştırmasıdır. Blanchard ve Quah(1989) toplam talep ve arz şoklarını ayırt etmek için toplam talep şoklarının çıktı üzerinde uzun dönem etkiye sahip olmadığı yönündeki uzun dönem kısıtını koymuştur. Ayrıca Blanchard ve Quah(1989) yapısal şokların ilişkisiz olduğunu ve yapısal şokların varyans-kovaryans matrisinin birim matris olduğunu varsaymıştır.

Yapısal şokların ayırt edilmesi için bu çalışmada kullanılacak olan ikinci ayrıştırma yöntemi Cover ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilmiştir. Cover ve diğerleri (2006) yapısal şoklar arasında korelasyon olduğu yönünde güçlü kanıtlar olduğunu belirterek Blanchard ve Quah(1989)' un yapısal şokların ilişkisiz olduğu yönündeki varsayımını eleştirmişler ve yapısal şoklar için alternatif ayırt edilme kısıtlarına ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cover ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen alternatif ayrıştırma yöntemi Blanchard ve Quah(1989)' un uzun dönem kısıtını aynen içermesine rağmen Blanchard ve Quah(1989)' dan farklı olarak toplam talep ve arz şoklarının ilişkisiz olduğu yönünde bir varsayımda bulunmamıştır. Bu alternatif yöntem AS eğrisinin eğiminin, yapısal arz ve talep şoklarının varyansının ve yapısal şokların kovaryansının tahminlerinin elde edilmesini sağlaması bakımından ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü kısımlarında sırasıyla Blanchard ve Quah(1989) yöntemi ve Cover ve diğerleri (2006)'nin alternatif ayrıştırması özetlenmekte, dördüncü kısımda kullanılan veriler tanıtılmakta ve VAR analizi sonuçları değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmaktadır.

2. BLANCHARD-QUAH (1989) METODOLOJİSİ

Blanchard ve Quah(1989) yapısal VAR modelinin kısa dönem kısıtlarla ayırt edilmesine alternatif olarak uzun dönem kısıtlarını geliştirmiştir. Blanchard ve Quah(1989)' ın yapısal VAR modelinde uzun dönem kısıtlamaları geliştirirken temel amaçları Beveridge ve Nelson(1981)' un reel GSMH' nin geçici ve kalıcı şoklara ayrıştırmasını yeniden ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda Blanchard ve Quah(1989)

reel GSMH toplam talep ve arz şoklarından etkilenecek şekilde bir makroekonomik model geliştirmişlerdir. Blanchard ve Quah(1989) doğal oran hipotezine bağlı olarak toplam talep şoklarının reel GSMH üzerinde uzun dönem etkiye sahip olmadığını; fakat arz yönünden bakıldığında verimlilik şoklarının reel GSMH üzerinde uzun dönem etkiye sahip olduğunu varsaymıştır (Enders, 2009,s.380). Ayrıca Blanchard ve Quah(1989) yapısal şokların varyans-kovaryans matrisinin birim matris olduğunu, başka bir deyişle yapısal şokların varyanslarının 1'e eşit olduğunu ve yapısal şokların ilişkisiz olduğunu varsaymıştır. Buraya kadar varsayımları ve gelişimi hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Blanchard ve Quah(1989) yaklaşımı ampirik literatürde oldukça yaygın kullanılmıştır¹.

Blanchard ve Quah(1989) metodolojisinin detaylarını aşağıda denklem 2.1' de verilen sabit terimsiz iki değişkenli VAR modelinden hareketle açıklayabiliriz. Bu basit VAR modelinde y_t ve p_t ' nin sırasıyla GSYH' nin ve enflasyonun logaritmasını temsil ettiğini ve her iki serinin de fark durağan olduğunu varsayalım.

$$\begin{bmatrix} \Delta y_t \\ \Delta p_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \Delta y_{t-1} \\ \Delta p_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{yt} \\ e_{pt} \end{bmatrix} \quad (2.1)$$

Denklem 2.1' de $A_{ij}(L)$ gecikme işlemcisi çok terimlisini, e_{yt} ve e_{pt} ortalaması sıfır, gecikmeli değerleri ile olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit normal dağılıma sahip rassal hata terimlerini göstermektedir. Yukarıdaki indirgenmiş form modelin artıklarının iki tane yapısal şokun birleşiminden oluştuğu varsayılmaktadır. Bunlardan ilki toplam arz şoku (ε_t^s) ve ikincisi toplam talep şokudur (ε_t^d). İndirgenmiş form VAR modeli artıkları ile yapısal şoklar arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

$$\begin{bmatrix} e_{yt} \\ e_{pt} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} \\ g_{21} & g_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \varepsilon_t^s \\ \varepsilon_t^d \end{bmatrix} \quad (2.2)$$

Yukarıdaki ifadeyi artıkların ve yapısal şokların varyans-kovaryans matrisini içerecek şekilde şu şekilde yazabiliriz.

$$\begin{bmatrix} \text{var}(e_{yt}) & \text{cov}(e_{yt}, e_{pt}) \\ \text{cov}(e_{pt}, e_{yt}) & \text{var}(e_{pt}) \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} \\ g_{21} & g_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \text{var}(\varepsilon_t^s) & \text{cov}(\varepsilon_t^s, \varepsilon_t^d) \\ \text{cov}(\varepsilon_t^d, \varepsilon_t^s) & \text{var}(\varepsilon_t^d) \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} g_{11} & g_{21} \\ g_{12} & g_{22} \end{bmatrix} \quad (2.3)$$

Blanchard ve Quah(1989) yapısal şokların varyansının 1'e eşit olduğunu ve yapısal şokların ilişkisiz olduğunu varsaydığı için 2.3'de $\text{var}(\varepsilon_t^s)=1$, $\text{var}(\varepsilon_t^d)=1$ ve $\text{cov}(\varepsilon_t^s, \varepsilon_t^d)=0$ dir. 2.3'deki denklem sisteminin çözülebilmesi için 1 tane kısıta ihtiyaç vardır. Çünkü indirgenmiş VAR artıklarının varyans-kovaryans matrisinde 3 tane bilinen olmasına rağmen G_0 matrisinde 4 tane bilinmeyen eleman vardır. Bu nedenle G_0 matrisinin elemanları üzerine bir tane kısıt konulmalıdır. Blanchard ve Quah(1989) bu kısıtı şu şekilde belirlemiştir.

$$g_{12} [1 - a_{22}(1)] + g_{22} a_{12}(1) = 0 \quad (2.4)$$

2.4 toplam talep şoklarının çıktı üzerinde uzun dönem etkiye sahip olmadığını ifade etmektedir. Yukarıda ifade edilen uzun dönem kısıtı ile birlikte g_{ij} 'nin değerleri ve yapısal şokların (ε_t^s) ve (ε_t^d) zaman patikaları VAR tahmininden elde edilebilir.

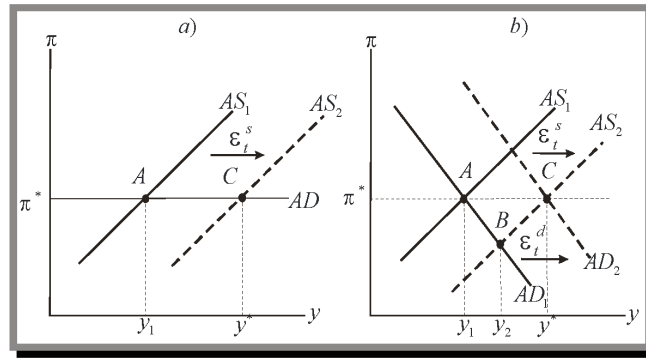
1 Bakınız: Bayoumi ve Eichengreen(1993), Quah ve Vahey(1995), Nason ve Cogey(1994), Dolado ve Jimeno(1997), Enders ve Lee(1997), Mio(2002).

3. ALTERNATİF AYRIŞTIRMA YÖNTEMİ

Cover ve diğerleri (2006) bir önceki kısımda açıklanan Blanchard ve Quah (1989) metodolojisinin özellikle toplam talep ve arz şokları arasında korelasyon olmadığı yönündeki varsayımını eleştirmişler ve bu varsayımın gerçekçi olmadığını belirterek toplam talep ve arz şoklarını ayırt etmek için alternatif bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu alternatif yöntem basit bir AD-AS modeline dayanmaktadır. Cover ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen bu alternatif yöntemin detaylarına geçmeden önce, standart bir AD-AS modeli grafiğinden hareketle iki yöntem arasındaki temel farklılığı göstereyim.

Şekil 1' in a panelinde bir arz şoku sonucunda dengenin A noktasından C noktasına hareket ettiği gösterilmektedir. Dengedeki değişim sonucunda çıktı artmış, fakat enflasyonda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Başka bir ifadeyle toplam arz şoku yalnızca AS eğrisini konumunu değiştirmiştir, ancak AD eğrisinin konumunda değişime yol açacak herhangi bir etki yaratmamıştır. Bu da toplam talep ve arz şoklarının bir birleriyle ilişkisiz olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Şekil 1'in a paneli Blanchard ve Quah (1989) metodolojisinin grafiksel bir açıklamasıdır.

Şekil 1. Toplam Talep ve Arz Şoklarının Etkileri

Arz şokunun etkisinin alternatif bir açıklaması Şekil 1'in b panelinde gösterilmiştir. Şekil 1'in b paneli, arz şokunun (ε_t^s) AS eğrisini sağa kaydırıldığını ve dengenin A noktasından B noktasına geçtiğini göstermektedir. Eğer merkez bankası fiyat istikrarını hedefliyorsa, fiyat istikrarını olumsuz yönde etkileyecek her türlü şoka tepki gösterecektir. Şekil 1'in b panelinde de görüldüğü gibi, merkez bankası pozitif bir toplam arz şokuna fiyat istikrarını olumsuz yönde etkilediği için reaksiyon göstermiştir. Böylece merkez bankası tarafından uyarılan toplam talep şoku AD eğrisinin sağa kaymasına yol açmıştır. Sonuçta denge yine C noktasında sağlanmıştır; ancak a panelinde dengedeki değişim bir aşamada gerçekleşirken, b panelinde bu değişim iki aşamada gerçekleşmiştir.

Toplam talep ve arz şokları arasında korelasyona ilişkin farklı varsayımların etkileri belirtildikten sonra, alternatif yöntemin detaylarına geçebiliriz. Cover ve diğerleri (2006) toplam talep ve arz şoklarını ayırt etmek için aşağıdaki basit AD-AS modelinden ve bu model içerisinde yer alan Lucas (1972) arz eğrisinden yararlanmışlardır.

$$y_t^s = {}_{t-1} y_t + \alpha(p_t - {}_{t-1} p_t) + \varepsilon_t^s \quad (3.1)$$

$$(y_t + p_t)^d = {}_{t-1} (y_t + p_t)^d + \varepsilon_t^d \quad (3.2)$$

$$y_t^d = y_t^s \quad (3.3)$$

Burada y_t ve p_t sırasıyla çıktının ve enflasyonun logaritmasıdır. ${}_{t-1}p_t$ ve ${}_{t-1}y_t$ t-1 dönemi sonundaki bilgiye bağlı olarak enflasyonun ve çıktının beklenen değerleridir. Ayrıca s ve d arz ve talebi temsil etmektedir. ε_t^s ve ε_t^d serisel olarak ilişkisiz olan yapısal toplam arz ve talep şoklarını göstermektedir. 3.1 Lucas (1972) toplam arz eğrisini göstermektedir. Çıktı fiyat düzeyindeki beklenmedik değişimlere ve toplam arz şokuna bağlı olarak değişmektedir. 3.2 toplam talep eşitliğidir. Toplam talep kendisinin beklenen değerine ve toplam talep şokuna bağlıdır.

3.1, 3.2 ve 3.3 nolu eşitlikleri y_t ve p_t için çözümlersek aşağıdaki sonuca ulaşırız.

$$y_t = {}_{t-1}y_t + \frac{1}{1+\alpha}\varepsilon_t^s + \frac{\alpha}{1+\alpha}\varepsilon_t^d \quad (3.4)$$

$$p_t = {}_{t-1}p_t - \frac{1}{1+\alpha}\varepsilon_t^s + \frac{1}{1+\alpha}\varepsilon_t^d \quad (3.5)$$

3.4 ve 3.5 toplam talep ve arz şoklarının eş anlı etkilerinin α 'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca 3.4 %1'lik arz ve talep şokunun çıktı üzerindeki eş anlı etkisinin sırasıyla $\frac{1}{1+\alpha}$ ve $\frac{\alpha}{1+\alpha}$ olduğunu gösterirken, 3.5'te %1'lik arz ve talep şokunun enflasyon üzerindeki eşanlı etkisinin sırasıyla $-\frac{1}{1+\alpha}$ ve $\frac{1}{1+\alpha}$ olduğunu göstermektedir.

3.4 ve 3.5'ten hareketle indirgenmiş form artıkları (e_{yt}, e_{pt}) ve yapısal şoklar ($\varepsilon_t^s, \varepsilon_t^d$) arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$$\begin{bmatrix} e_{yt} \\ e_{pt} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{1}{1+\alpha} & \frac{\alpha}{1+\alpha} \\ -\frac{1}{1+\alpha} & \frac{1}{1+\alpha} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \varepsilon_t^s \\ \varepsilon_t^d \end{bmatrix} \quad (3.6)$$

3.6'yı eşitlik içerisinde yer alan olasılıklı değişkenlerin varyanslarını alarak şu şekilde yazabiliriz.

$$\begin{bmatrix} \text{var}(e_y) & \text{cov}(e_y, e_p) \\ \text{cov}(e_p, e_y) & \text{var}(e_p) \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{1}{1+\alpha} & \frac{\alpha}{1+\alpha} \\ -\frac{1}{1+\alpha} & \frac{1}{1+\alpha} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \text{var}(\varepsilon^s) & \text{cov}(\varepsilon^s, \varepsilon^d) \\ \text{cov}(\varepsilon^d, \varepsilon^s) & \text{var}(\varepsilon^d) \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \frac{1}{1+\alpha} & -\frac{1}{1+\alpha} \\ \frac{\alpha}{1+\alpha} & \frac{1}{1+\alpha} \end{bmatrix} \quad (3.7)$$

Cover ve diğerleri (2006) yapısal şokların zaman patikalarını, varyanslarını ve aralarındaki kovaryansı elde etmek için ilk olarak normalizasyon kısıtları belirlemiştir. Bu kısıtlar: ε_t^s şokunun y_t^s üzerinde bir birim etkiye sahip olması ve ε_t^d şokunun y_t^d üzerinde bir birim etkiye sahip olmasıdır. Bu alternatif yöntemdeki diğer önemli kısıt ya da varsayım toplam talep eğrisinin eğiminin 1'e eşit olmasıdır. Normalizasyon kısıtları ve AD eğrisinin eğimine ilişkin varsayımın birlikte, 3.7'den yapısal şokların varyansını ve aralarındaki kovaryansı ve 3.6'dan da yapısal şokların zaman patikalarını elde etmek için bir tane ilave kısıtla ihtiyaç vardır. Cover ve diğerleri (2006) bir önceki kısımda açıklanan Blanchard ve Quah (1989)'un uzun dönem kısıtını aynen kullanmıştır. 2.4'te verilen uzun dönem kısıtını yukarıdaki AD-AS modeline koyduğumuzda aşağıdaki sonuca ulaşırız.

$$\frac{\alpha}{1+\alpha} [1 - a_{22}(1)] + \frac{1}{1+\alpha} a_{12}(1) = 0$$

$$\alpha = \frac{-a_{12}(1)}{1 - a_{22}(1)} \quad (3.8)$$

3.8'de verilen uzun dönem kısıtlı VAR modeli tahmininden α 'nın elde edilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla VAR modeli tahmininden α belirlendikten sonra, 3.6'dan hareketle yapısal şokların zaman patikalarını ve 3.7'den hareketle yapısal şokların varyanslarını ve aralarındaki kovaryansı bulabiliriz. Sonuç olarak Cover ve diğerleri (2006) kullandıkları AD-AS modeline koydukları ilave kısıtlarla, yapısal şokların ilişkisiz olduğu yönünde gerçekçi olmayan bir varsayımda bulunmaksızın toplam talep ve arz şoklarını ayırt etmişlerdir.

Cover ve diğerleri (2006) varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonlarını elde etmek için Cholesky ayrıştırmasında geleneksel olarak kullanılan iki olası sıralamayı kullanmışlardır. Bu sıralamalardan ilkinde arz şokunun talep şoku üzerinde eş anlı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım beklenmedik AD'nin pür bir AD şoku (v_t) ve AS şoku tarafından uyarılmış AD'deki beklenmedik bir değişimin ($\rho \varepsilon_t^s$) toplamına eşit olduğu varsayılarak uygulanabilir. Yukarıdaki kısa açıklama sonrasında ilk sıralamayı aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

$$\varepsilon_t^d = \rho \varepsilon_t^s + v_t \quad (3.9)$$

İkinci sıralamada ise talep şokunun arz şoku üzerinde eş anlı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. İlk sıralamadakine benzer şekilde, buradaki varsayım da beklenmedik AS'nin pür bir AS şoku (θ_t) ve AD şoku tarafından uyarılmış AS'deki beklenmedik bir değişimin ($\gamma \varepsilon_t^d$) toplamına eşit olduğu varsayılarak uygulanabilir. Bu varsayımı aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

$$\varepsilon_t^s = \gamma \varepsilon_t^d + \theta_t \quad (3.10)$$

4. VAR ANALİZİ TAHMİN SONUÇLARI

Bu çalışmada 1987:01-2009:03 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik, mevsimsel etkilerden arındırılmış reel GSYH ve GSYH deflatörü serileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan her iki seride Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) elde edilmiştir.

Çalışmada kullanılan serilerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi kullanılarak incelenmiştir. Test sonuçları Tablo 1'de verilmektedir. Tablo 1'de verilen ADF ve PP testlerinin sonuçları reel GSYH'nin logaritmasının fark durağan olduğunu ve GSYH deflatörünün logaritmasının düzey değerinde ve birinci farkında durağan olmadığını, ikinci farkı alındığında durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. ADF ve PP Testlerinin Sonuçları

Seriler	ADF			PP		
	I	II	III	I	II	III
LNGSYH	-1.18 [1]	-2.60 [1]	2.57 [1]	-2.09 [1]	-3.80 [1]	2.62 [1]
LNGSYHDEF	-2.36 [4]	0.21 [4]	-0.32 [4]	2.14 [5]	-1.64 [5]	3.83 [6]
DLNGSYH	-7.30 [1]	-7.26 [1]	-6.73 [1]	-46.60 [8]	-39.95 [8]	-30.63 [8]
DLNGSYHDEF	-0.82 [3]	-2.50 [3]	-1.05 [3]	-2.57 [5]	-2.26 [5]	-1.82 [5]
DDLNGSYHDEF	-9.33 [2]	-9.34 [2]	-9.33 [2]	-28.09 [7]	-39.97 [7]	-15.90 [4]

I: SABİT TERİMLİ MODEL, II: SABİTLİ VE TRENDLİ MODEL, III: SABİTSİZ VE TRENDLİ MODEL
Tahmin edilen katsayıların yanındaki ayraçlar Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. ADF ve PP testleri için MacKinnon kritik değerleri %1 ve %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde şöyledir:
I) Sabit Terimli Model: -3.49 , -2.88 , -2.58; **II) Sabitli ve Trendli Model:** -4.04, -3.45, -3.15 **III) Sabitsiz ve Trendsiz Model:** -2.58 , -1.94, -1.61.

Birim kök testleri sonucu ışığında bu çalışmada kullanılan VAR analizinde reel GSYH serisinin logaritmik değerinin birinci farkı ve GSYH deflatorünün logaritmik değerinin ikinci farkı kullanılmıştır. Ayrıca VAR modeli gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri dikkate alınmış ve uygun gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. Tahmin edilen VAR modelinin uygunluğunun kontrol edilmesi amacıyla otokorelasyon ve değişen varyanslılık sınamaları yapılmış ve modelin istikrarlılığı kontrol edilmiştir.

Tahmin edilen modelin artıklarında otokorelasyon ve değişen varyanslılık sorunlarının olup olmadığını belirlemek için sırasıyla Lagrange Çarpan(LM) ve White testleri kullanılmıştır. İki teste ilişkin sonuçlar Tablo 2 ve Tablo 3'de sunulmaktadır. LM testi sonuçları modelin artıklarında otokorelasyon problemi olmadığına işaret ederken, White testi sonuçları ise artıklarda değişen varyanslılık sorununun olmadığını göstermektedir.

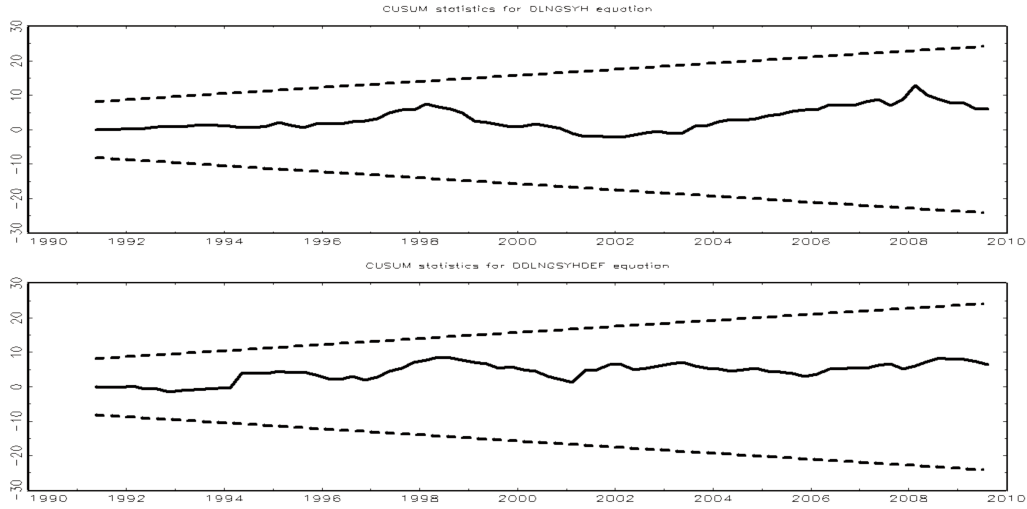
Tablo 2. White Testi Sonuçları

VAR Residual Heteroskedasticity Tests: No Cross Terms (only levels and squares)		
Sample: 1987Q3 2009Q3		
Included observations: 85		
Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
70.98787	60	0.1568

Tablo 3. LM Testi Sonuçları

VAR Residual Serial Correlation LM Tests		
H ₀ : no serial correlation at lag order h		
Sample: 1987Q3 2009Q3		
Included observations: 85		
Lags	LM-Stat	Prob
1	8.051647	0.0897
2	9.302135	0.0540
3	6.394821	0.1715
4	10.55063	0.0321
5	8.987218	0.0614
6	2.566423	0.6328
7	7.659798	0.1049
8	1.780465	0.7761

VAR modelinin her bir denkleminin parametrelerinin istikrarlılığı CUSUM testi kullanılarak incelenmiştir. CUSUM testinin sonuçları Şekil 2'de sunulmaktadır. Bu şekil incelendiğinde, CUSUM istatistiğinin bütün dönem boyunca kritik sınırlar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda modelin parametrelerinin tahmin edilen dönem için istikrarlı olduğunu ifade edebiliriz.

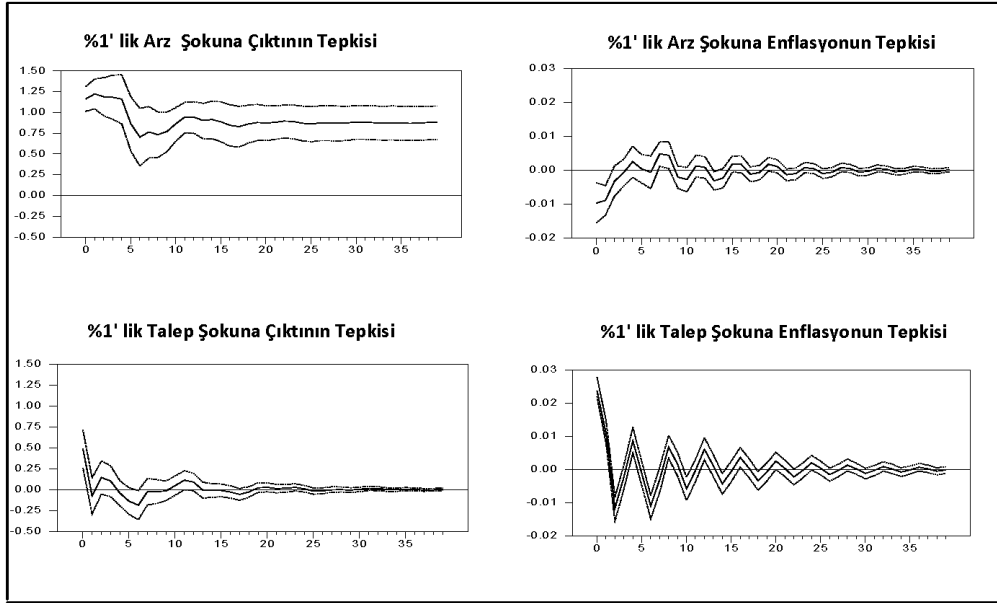

Şekil 2. Tahmin Edilen VAR(5) Modelinin CUSUM Testi (%5 anlamlılık düzeyinde)

Modelin uygunluğu ve istikrarlılığı için yukarıda yapılan testler VAR(5) modeli tahminine bağlı olarak yapılan etki tepki ve varyans ayrıştırması analizlerinin tutarlı olacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla VAR(5) modelini kullanarak iki ve üçüncü bölümlerde anlatılan yaklaşımlar için etki tepki ve varyans ayrıştırması analizi yapabiliriz. Çalışmanın geri kalan kısmında incelenecek olan etki tepki fonksiyonlarının güven aralıkları Sims ve Zha(1999) tarafından geliştirilmiş yöntemle dayanmaktadır.

4.1. Blanchard-Quah(1989) Yöntemi Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde toplam talep ve arz şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkileri, Blanchard-Quah(1989) ayrıştırma kısıtları ile ayırt edilmiş toplam talep ve arz şokları için etki-tepki fonksiyonlarının Şekil 3' de gösterilen grafikleri kullanılarak incelenecektir. Bu grafikler incelendiğinde pozitif bir arz şokunun çıktı üzerindeki etkisi ilk dönemden itibaren pozitif ve sürekli iken, pozitif bir talep şokunun etkisi ise ilk çeyrekte pozitifdir; fakat bu şokun etkisi üçüncü çeyrekte hızla sönmeğe başlamıştır. Enflasyon açısından baktığımızda, pozitif bir talep şokunun enflasyonu ilk dönemde arttırdığı; ancak bu şokun enflasyon üzerindeki etkisinin ilk dönemden itibaren hızla yok olduğu görülmektedir. Öte yandan pozitif arz şokunun enflasyonu ilk dönemde azalttığı ve bu şokun enflasyon üzerindeki etkisinin üçüncü çeyrekte hızla kaybolduğu görülmektedir. Bu sonuçlar arz ve talep şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkilerinin teorik beklentilerle tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Şekil 3. Çıktı ve Enflasyonun Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki tepki fonksiyonlarının yorumuna dayalı olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, Türkiye ekonomisinde toplam talep şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin enflasyon üzerindeki etkisinden daha büyük olmasıdır. Talep şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin büyük olması, aslında Türkiye ekonomisinde talepteki artışın büyük bir bölümünün yüksek ithalatla karşılandığını göstermektedir. Bu yüksek ithalatı olanaklı kılan temel faktör ise yüksek reel faizle uyarılan yoğun dış kaynak girişleridir. Bu yoğun dış kaynak girişlerine bağlı olarak TL'nin genellikle değerli olması, talepteki artışın önemli bir kısmının ithalatla karşılanmasını kolaylaştırmaktadır.

Çıktı ve enflasyon üzerinde en çok hangi şokun, toplam talep şokunun mu yoksa toplam arz şokunun mu, etkili olduğunu araştırmak için 5 gecikme ile tahmin edilen VAR modeli kullanılarak oluşturulan çıktı ve enflasyonun varyans ayrıştırmaları Tablo 4' de verilmiştir. Çıktının varyans ayrıştırması incelendiğinde çıktıdaki dalgalanmanın ana kaynağının gerek kısa gerekse de uzun dönemde toplam arz şoku olduğu, buna karşın toplam talep şokunun çıktıdaki dalgalanmanın çok küçük bir kısmını açıkladığı görülmektedir. Öte yandan enflasyonun varyans ayrıştırması ise enflasyonun öngörü hata varyansının büyük bir bölümünün hem kısa hem de uzun dönemde toplam talep şoku tarafından açıklandığını, toplam arz şokunun enflasyonun öngörü hata varyansının oldukça küçük bir kısmını açıkladığını göstermektedir.

Tablo 4. Blanchard-Quah Yaklaşımı Kullanılarak Elde Edilen Varyans Ayrıştırmaları

ÇIKTI'NIN VARYANS AYRIŞTIRMASI			ENFLASYON'UN VARYANS AYRIŞTIRMASI		
DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP	DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP
1	85.6	14.4	1	13.3	86.7
2	91.0	9.0	2	19.1	80.9
3	92.9	7.1	3	18.6	81.4
4	94.0	6.0	4	19.4	80.6
8	94.6	5.4	8	21.5	78.5
12	95.3	4.7	12	23.9	76.1
40	98.0	2.0	40	25.5	74.5

Kısaca çıktı ve enflasyonun varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonları Türkiye’de çıktı üzerinde toplam arz şoklarının, enflasyon üzerinde ise toplam talep şoklarının baskın olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgular literatürdeki benzer çalışmaların bulgularına oldukça yakındır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak Türkiye’de talep şoklarının çıktı üzerinde önemli bir rol oynamadığı vurgulanmaktadır². Fakat Balcılar ve Tuna(2009) toplam talep şoklarını iki kısma ayırmış ve her iki talep şokunun çıktı üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Bu şoklardan ilki kamu harcamalarının toplam borca oranındaki değişimlerden kaynaklanan nispi talep şoklarıdır. Diğerisi ise tüketici fiyat endeksindeki değişimlerden kaynaklanan nominal talep şokudur. Nispi talep şokunun çıktı üzerinde kısa dönemde etkili olduğu, buna karşın nominal talep şokunun kısa dönemde dahi çıktıyı etkilemediği söz konusu çalışmada vurgulanmaktadır.

4.2. Alternatif Yöntemin Sonuçları

Bir önceki kısımda Türkiye’de toplam talep ve arz şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkileri Blanchard ve Quah(1989) ayırt edilme kısıtları kullanılarak elde edilen etki-tepki grafikleri ve varyans ayrıştırmalarından yararlanarak incelenmiş ve Türkiye’de çıktıda dalgalanmanın temel belirleyicisinin arz şokları, enflasyondaki dalgalanmanın temel kaynağının ise talep şokları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bölümde ise Cover ve diğerleri(2006)’nın alternatif ayırt edilme kısıtları kullanılarak ulaşılan sonuçlar değerlendirilecektir. Bu bağlamda ilk olarak AS eğrisinin eğimi, yapısal şokların varyansları ve yapısal şoklar arasındaki kovaryansın Türkiye için ulaşılan değerleri Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5. AD-AS Modelinin Yapısal Parametrelerinin Tahmini

MODEL	α	$\sigma_{\varepsilon^s}^2$	$\sigma_{\varepsilon^s\varepsilon^d}$	$\sigma_{\varepsilon^d}^2$	ρ	γ
Basit AD-AS	13.3	1.76	1.56	1.57	-	-
AS \rightarrow AD	13.3	1.76	-	-	0.89	-
AD \rightarrow AS	13.3	-	-	1.57	-	0.99

Tablo 5 Türkiye’de arz eğrisinin eğiminin (α ’nın) 13.3 olduğunu, başka bir ifadeyle Türkiye’nin oldukça yatay bir arz eğrisine sahip olduğunu göstermektedir. Yatık bir kısa dönem arz eğrisi ise Blanchard-Quah(1989) yaklaşımının aksine toplam talep şokunun çıktı üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olacağını ima etmektedir. Nitekim burada ulaştığımız α değerini 3.4 ve 3.5’te yerine koyduğumuzda, Türkiye’de %1 lik bir arz şokunun çıktı üzerindeki anlık etkisi 0.06, %1’lik bir talep şokunun ise çıktı üzerindeki anlık etkisinin 0.93 olduğu sonucuna ulaşırız. Bu sonuçlar Türkiye’de toplam talep şokunun çıktı üzerindeki anlık etkisinin toplam arz şokunun anlık etkisinden daha büyük olduğunu göstermektedir.

Son dönemlerde yapılan benzer çalışmalar arz eğrisinin eğiminin ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Souki(2008) ABD talep ve arz şoklarının Kanada ekonomisi üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada, α ’yı ABD için 0.54 ve Kanada için 0.038 bulmuştur. Öte yandan Cover ve diğerleri(2006) ABD için α ’nın 1.55 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Shibamoto ve Miyao(2008) Japonya için iki alt dönemde farklı α değerlerine ulaşmıştır: 1978-1991 döneminde $\alpha=2.64$, 1992-2006 da $\alpha=3.35$. Basher(2007) Bangladeş’te α ’nın 0.13 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Basher (2009) Endonezya’da α ’yı 0.099, Malezya’da 0.029, Filipinler’de 0.26, Singapur’da 1.38 ve Tayland’da 0.27 olarak bulmuştur.

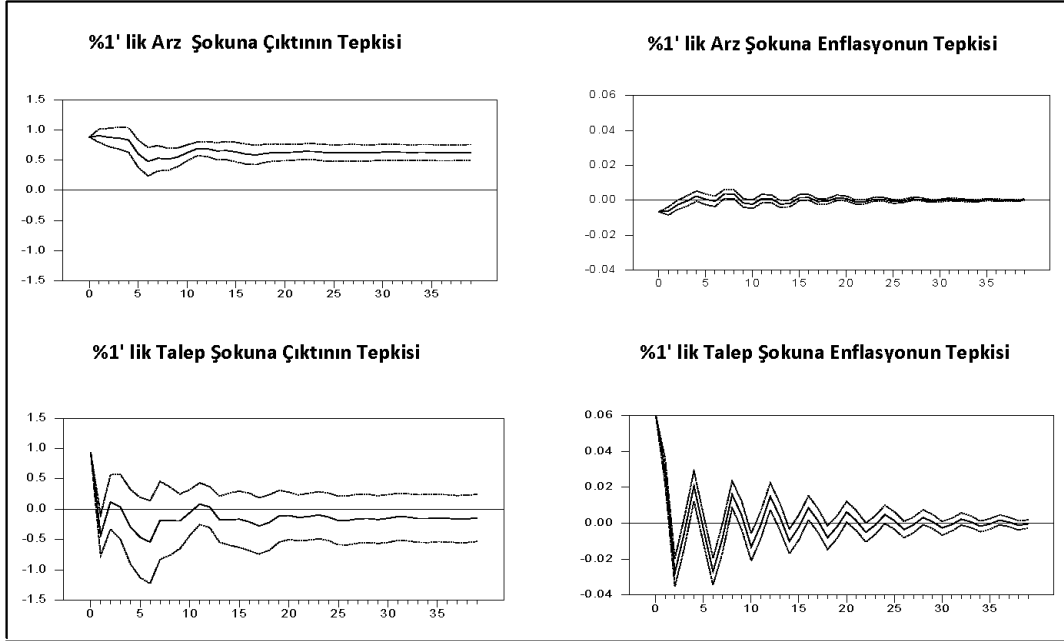
² Bakınız: Samsar(2003), Dibooğlu ve Kibritçioğlu(2004), Yılmaz(2010).

Diğer taraftan Tablo 5’ de yer alan diğer yapısal parametreler baktığımızda, Türkiye’ de toplam talep şokunun varyansının ($\sigma_{e^d}^2$) 1.57 ve toplam arz şokunun varyansının ($\sigma_{e^s}^2$) 1.76 olduğu görülmektedir. Daha da önemlisi şoklar arasındaki kovaryans ($\sigma_{e^d e^s}$) 1.56 bulunmuştur. Ayrıca toplam talep ve arz şokları arasındaki korelasyon ($\sigma_{e^d e^s} / \sigma_{e^d} \cdot \sigma_{e^s}$) 0.93 tür. Bu sonuç Türkiye’de AD ve AS eğrilerinin birlikte ve aynı yönde kayma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Yakın tarihlerde farklı ülkeler için yapılmış olan çalışmalarda, toplam talep ve arz şokları arasında yüksek korelasyon olduğu yönündeki benzer bulguya ulaşılmıştır. Örneğin Enders ve Hurn(2007) Avusturalya’ da toplam talep ve arz şokları arasındaki korelasyonun yaklaşık olarak 0.73 olduğunu, Shibamoto ve Miyao(2008) Japonya’ da toplam talep ve arz şokları arasındaki korelasyonun 1990 sonrası arttığını ve yaklaşık olarak 0.82 olduğunu, Siklos ve Zhang(2010) Çin’ de toplam talep ve arz şokları arasındaki korelasyonun 0.45 olduğunu ve Souki(2008) ABD’ de toplam talep ve arz şokları arasındaki korelasyonun 0.70 ve Kanada’ da 0.68 olduğunu bulmuşlardır.

Tablo 5 aynı zamanda Cholesky ayrıştırmasında kullanılan 2 geleneksel sıralama, AS şoku öncelikli ve AD şoku öncelikli, kullanılarak elde edilen modellere ilişkin parametreleri içermektedir. İlk sıralama, AS şoku öncelikli, ile ilgili en önemli parametre olan ρ ’nun 0.89 olarak tahmin edildiği Tablo 5’de görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’ de %1 lik bir arz şokunun yalnızca AS eğrisini %1 sağa kaydırmakla kalmayacağını aynı zamanda AD eğrisini de %0.89 sağa kaydıracağını ima etmektedir. Diğer taraftan ikinci sıralama, AD şoku öncelikli, ile ilgili en önemli parametre olan γ ’ nın 0.99 olarak tahmin edildiği görülmektedir. Benzer şekilde bu tahmin %1 lik talep şokunun hem toplam talep eğrisini hem de toplam arz eğrisini sağa kaydıracağını göstermektedir.

ρ ve γ tahminleri toplam talep ve arz şokları arasında güçlü bir korelasyon olduğu yönündeki bulguyu desteklemektedir. Türkiye’ de Merkez Bankası’ nın temel görevinin 2001 yılına kadar ekonomik kalkınmayı desteklemek ve 2001 yılı sonrasında fiyat istikrarını sağlamak olduğu düşünüldüğünde, 1987-2001 dönemi için MB’ nın ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyecek her türlü arz ve talep şokuna tepki göstereceği ve 2001 sonrasında fiyat istikrarını bozacak şoklara tepki göstereceği açıktır. Yakın tarihteki para politikası uygulamaları Merkez Bankası’ nın fiyat istikrarını olumsuz yönde etkileyecek şoklara nasıl tepki gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu uygulamalar incelendiğinde; Merkez Bankası’ nın 2003-2005 dönemindeki pozitif arz şokuna ihtiyatlı faiz indirimiyle, 2006’ nın ikinci çeyreğindeki güçlü talep ve olumsuz arz şokuna güçlü parasal sıkılaştırmayla, 2008’ in ikinci çeyreğindeki olumsuz arz şokuna ölçülü faiz artırımıyla ve 2008’ in son çeyreğindeki düşük talep şokuna faiz indirimiyle tepki gösterdiği görülmektedir³.

3 Bakınız TCMB(2009)

Şekil 4. Çıktı ve Enflasyonun Etki-Tepki Fonksiyonları (AS ↔ AD)

Yapısal parametreleri değerlendirdikten sonra arz şoku öncelikli modelden elde edilen ve Şekil 4' de gösterilen etki-tepki grafiklerini değerlendirebiliriz. Bu grafikler incelendiğinde toplam arz şokunun çıktı üzerinde sürekli bir etkiye sahip olduğu; ancak Blanchard-Quah(1989) yaklaşımı kullanılarak elde edilen etki-tepki grafikleri ile karşılaştırıldığında toplam arz şokunun çıktı üzerindeki etkisinin daha düşük olduğu görülmektedir. Öte yandan toplam talep şokunun çıktı üzerinde Blanchard-Quah(1989) yaklaşımına göre daha büyük bir etkiye sahip olduğu; fakat bu etkinin izleyen dönemlerde yok olduğu görülmektedir. Enflasyonun etki-tepki grafiği incelendiğinde ise arz şokunun enflasyon üzerinde neredeyse etkisinin olmadığı buna karşın talep şokunun enflasyonu ilk dönemde arttırdığı ve etkinin ilerleyen dönemlerde yok olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Alternatif Yaklaşım Kullanılarak Ulaşılan Varyans Ayrıştırmaları (AS ↔ AD)

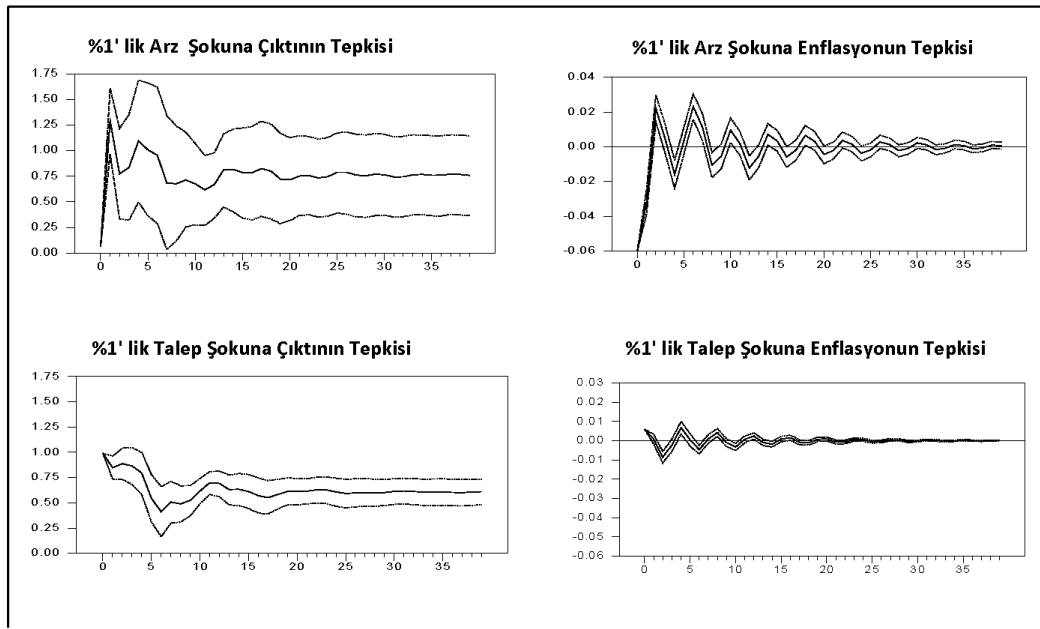
ÇIKTI'NIN VARYANS AYRIŞTIRMASI			ENFLASYON'UN VARYANS AYRIŞTIRMASI		
DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP	DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP
1	47.7	52.3	1	1.2	98.8
2	60.0	40.0	2	1.8	98.2
3	64.9	35.1	3	1.8	98.2
4	67.6	32.4	4	1.9	98.1
8	60.7	39.3	8	2.2	97.8
12	62.5	37.5	12	2.5	97.5
40	72.4	27.6	40	2.8	97.2

Arz şoku öncelikli model çerçevesinde çıktıdaki ve enflasyondaki değişimin açıklanmasında hangi şokun önem kazandığını araştırmak için Tablo 6' da arz şoku öncelikli model için değişkenlerin varyans ayrıştırması verilmiştir. Bu tablo çıktıdaki değişimin yaklaşık %53' ünün ilk dönemde toplam talep şoku tarafından açıklandığını ve takip eden dönemlerde bu oranın azalmakla birlikte uzun dönemde yaklaşık %28 gibi çıktıdaki değişimin önemli bir kısmının toplam talep şoku tarafından açıklandığını göstermektedir. Toplam arz şoku ise ilk dönemde çıktıdaki dalgalanmanın %47' sini açıklamakta ve bu

oran izleyen dönemlerde artmakta, uzun dönemde ise çıktıdaki dalgalanmanın yaklaşık %73' ü toplam arz şoku tarafından açıklanmaktadır. Enflasyonun varyans ayrıştırmasına baktığımızda ise toplam talep şokunun enflasyondaki değişimin neredeyse tamamını açıkladığını, enflasyonun öngörü hata varyansı içinde toplam arz şokunun çok küçük bir paya sahip olduğunu görmekteyiz.

Dolayısıyla arz şokunun öncelikli olduğu modele göre, Türkiye' de çıktıdaki dalgalanmanın temel belirleyicisi toplam arz şoku olmakla birlikte toplam talep şoku da çıktıdaki dalgalanmanın önemli bir kısmını açıklamakta; buna karşın enflasyondaki değişimin hemen hemen tamamı toplam talep şoku tarafından açıklanmaktadır.

Talep şoku öncelikli, ikinci sıralama, modelden elde edilen etki-tepki grafikleri Şekil 5' te gösterilmektedir. Şekil 5 incelendiğinde, hem toplam arz şokunun hem de toplam talep şokunun çıktı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. Enflasyon açısından baktığımızda, toplam arz şokunun enflasyonu ilk dönemde azalttığı ve toplam talep şokunun enflasyonu ilk dönemde arttırdığı bununla birlikte her iki şokun etkisinin de ilerleyen dönemlerde kaybolduğu görülmektedir.

Şekil 5. Çıktı ve Enflasyonun Etki-Tepki Fonksiyonları (AD → AS)

Tablo 7 talep şoku öncelikli modelden elde edilen varyans ayrıştırmalarını göstermektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde, kısa dönemde çıktıdaki dalgalanmanın temel belirleyicisinin toplam talep şoku olduğu, uzun dönemde ise toplam arz şoku olduğu görülmektedir. Diğer taraftan enflasyonun öngörü hata varyansına baktığımızda, enflasyondaki değişimin ana kaynağının gerek kısa gerekse de uzun dönemde toplam arz şoku olduğunu; buna karşın toplam talep şokunun da enflasyonun öngörü hata varyansının küçük bir kısmını açıkladığını görmekteyiz.

Tablo 7. Alternatif Yaklaşım Kullanılarak Ulaşılan Varyans Ayırıştırmaları (AD → AS)

ÇIKTI' NIN VARYANS AYRIŞTIRMASI			ENFLASYON' UN VARYANS AYRIŞTIRMASI		
DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP	DÖNEM	TOPLAM ARZ	TOPLAM TALEP
1	0.4	99.6	1	99.0	1.0
2	49.6	50.4	2	99.2	0.8
3	48.4	51.6	3	97.8	2.2
4	48.9	51.1	4	97.7	2.3
8	60.5	39.5	8	96.7	3.3
12	60.1	39.9	12	96.4	3.6
40	60.6	39.4	40	96.3	3.7

Talep şoku öncelikli ve arz şoku öncelikli modelin sonuçlarını birlikte değerlendirdiğimizde, literatürdeki benzer çalışmalardan oldukça farklı bir bulguya ulaşıldığını görmekteyiz. Her iki modelin sonuçları genel kanının aksine Türkiye' de talep şoklarının çıktı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye' de politika yapıcılar tarafından uygulanacak talep yönlü politikaların ekonominin canlanmasına önemli katkı sağlayacağını belirtebiliriz.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye' de toplam talep ve arz şoklarının çıktı ve enflasyon üzerindeki etkileri AD-AS modeli çerçevesinde yapısal VAR yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Toplam talep ve arz şoklarının ayırt edilmesinde Blanchard-Quah(1989) yöntemi ve Cover ve diğerleri(2006) tarafından geliştirilen alternatif yöntem kullanılmıştır. Blanchard-Quah(1989) ayırt edilme kısıtları kullanarak ulaşılan değişkenlerin etki-tepki grafikleri ve varyans ayırıştırmaları Türkiye' de çıktıdaki dalgalanmaların büyük bir kısmının toplam arz şokları tarafından açıklandığını, enflasyondaki değişimin büyük bir kısmının ise toplam talep şokları tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu bulgular Türkiye' nin oldukça dik bir kısa dönem arz eğrisine sahip olduğunu ima etmektedir.

Literatürde yapılan benzer çalışmalarda ulaşılan sonuçlar bu çalışmanın Blanchard-Quah(1989) yaklaşımı kullanılarak ulaşılan sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalarda (Yılmaz(2010), Diboğlu ve Kibritçioğlu(2004) ve Samsar(2003)) Türkiye' de talep şoklarının çıktı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı, arz şoklarının çıktı üzerinde baskın olduğu ortaya konulmaktadır. Bu çalışmaların diğer bir ortak yönü Türkiye' de yapısal şokların ilişkisiz olduğu varsayımından yola çıkmalarıdır.

Diğer taraftan Cover ve diğerleri(2006) tarafından geliştirilen alternatif ayırt edilme kısıtları kullanılarak tahmin edilen yüksek α değeri ($\alpha=13.3$) Türkiye' nin arz eğrisinin oldukça yatık olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuç doğrultusunda Türkiye' de toplam talep şoklarının çıktı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim alternatif ayırt edilme kısıtları kullanılarak ulaşılan etki tepki grafikleri ve varyans ayırıştırmaları da bu görüşü desteklemektedir. Bu analizler Türkiye' de toplam arz şokunun çıktıdaki dalgalanmaların nispeten büyük bir kısmını açıkladığını buna karşın toplam talep şokunun da çıktı üzerinde göz ardı edilemeyecek bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde toplam talep şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin enflasyon üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu yönündeki bulgu, çalışmada kullanılan her iki yöntem için ortaktır. İki yöntemle dayalı olarak yapılan etki tepki analizleri ayrı ayrı incelendiğinde bu ortak bulguya ulaşılmaktadır. Türkiye ekonomisinin genel karakteristiklerinden birisinin yoğun dış kaynak girişi sonucu değerli TL ve yüksek ithalat hacmi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu sonucun hiçte şaşırtıcı olmadığı açıktır. Dolayısıyla bu dirençli (robust) bulguya bağlı olarak Türkiye ekonomisinde talepteki artışların önemli bir bölümünün yüksek ithalatla karşılandığı ve TL'nin genellikle değerli olmasının bu yüksek ithalat hacminin gerçekleştirilmesini olanaklı kıldığı ifade edilebilir.

Alternatif ayırt edilme kısıtları kullanılarak ulaşılan bir diğer önemli bulgu, Türkiye’de toplam talep ve arz şokları arasında yüksek korelasyon olduğu yönündedir. Önceki çalışmalarda Türkiye’de arz ve talep şokları arasındaki bu yüksek korelasyonun dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu çalışma Türkiye’de talep ve arz şokları arasındaki yüksek korelasyonu ve bu yüksek korelasyon dikkate alındığında, talep şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin olmadığı yönündeki genel kanının aksine talep şoklarının çıktıyı önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymasıyla önemli bir katkı sağlamaktadır.

TCMB’nin 2001 yılı sonrası para politikasının nasıl şekillendiği üzerine yaptığı değerlendirme bu çalışmanın toplam talep ve arz şoklarının ilişkili olduğu yönündeki bulgusunu destekler niteliktedir. Bu bağlamda Blanchard-Quah(1989)’un toplam talep ve arz şoklarının ilişkisiz olduğu varsayımı Türkiye ekonomisi için gerçekçi bir varsayım değildir. Bu yüzden alternatif ayırt edilme kısıtları kullanılarak ulaşılan bulgular daha anlamlıdır. Bu bulgular ise içinde bulunduğumuz durgunluk döneminden çıkışta politika yapımcılar tarafından toplam talebi uyarıcı politikaların uygulanmasının önemine işaret etmektedir. Dahası Türkiye’de toplam talep şoklarının çıktı üzerindeki etkisinin enflasyon üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu yönündeki dirençli bulgu göz önünde bulundurulduğunda, bu politikaların enflasyon üzerindeki olumsuz etkilerinin çok fazla olmayacağı da açıktır. Çünkü toplam talep şoklarının çıktı üzerinde daha büyük etkiye sahip olduğu yönündeki bu dirençli bulgu aslında Türkiye ekonomisinde talepteki artışın büyük bir bölümün ithalata karşılandığını ima etmektedir.

KAYNAKÇA

- Balcılar, M. ve Tuna, G. (2009).** Source of Macroeconomic Fluctuations in a Volatile Small Open Economy. *Turkish Study* 10(4): 613-629.
- Bashar, Omar H M N. (2009).** The Nature of Aggregate Demand and Supply Shocks in ASEAN Countries. *MPRA Paper 19881*, University Library of Munich, Germany.
- Bashar, Omar H M N, (2007).** *Identifying aggregate demand and supply shock in Bangladesh.* Singapore Economic Review Conference 2007.
- Bayoumi, T. ve Eichengreen, B. (1994).** Monetary and exchange rate arrangements for NAFTA, *Journal of Development Economics* 43(1): 125-165.
- Beveridge, S. ve Nelson, C. R. (1981).** A new approach to decomposition of economic time series into permanent and transitory components with particular attention to measurement of the ‘business cycle’. *Journal of Monetary Economics* 7(2): 151-174.
- Blanchard, O. ve Quah, D. (1989).** The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances. *American Economic Review* 79(4): 655-673.
- Cover, J.P., Enders,W. ve Hueng,C.J. (2006).** Using The Aggregate Demand – Aggregate Supply Model to Identifying Structural Demand-Side and Supply- Side Shocks: Results Using a Bivariate VAR. *Journal of Money, Credit and Banking* 38(3): 777-790.
- Dibooğlu, S. ve Kibritçioğlu A. (2004).** Inflation, output growth, and stabilization in Turkey, 1980–2002. *Journal of Economics and Business* 56(1): 43-61.

- Dolado, Juan J. ve Jimeno, Juan F. (1997).** The causes of Spanish unemployment: A structural VAR approach. *European Economic Review* 41(7): 1281-1307.
- Enders, W.(2009).** *Applied Econometric Time Series*. John Wiley & Sons, Third Edition, New York.
- Enders W. ve Hurn, S. (2007).** Identifying Aggregate Demand and Supply Shocks in a Small Open Economy. *Oxford Economic Papers* 59(3): 411-429.
- Enders, W. ve B. Lee (1997).** Accounting for Real and Nominal Exchange Rate Movements in the Post-Bretton Woods Period. *Journal of International Money and Finance* 16(2): 233-254.
- Lucas, Robert E. (1972).** “Econometric Testing of the Natural Rate Hypothesis” in O. Eckstein ed, *The Econometrics of Price Determination*. Washington: Board of Governors, Federal Reserve System: 50-59.
- Mio, H.(2002).** Identifying Aggregate Demand and Aggregate Supply Components of Inflation Rate: A Structural Vector Autoregression Analysis for Japan. *Monetary and Economic Studies*20 (1): 33-56.
- Nason, J.M. ve Cogey, T. (1994).** Testing the Implications of Long-Run Neutrality for Monetary Business Cycle Models, *Journal of Applied Econometrics* 9: 37-70.
- Quah, D. ve Vahey, S.P. (1995).** Measuring Core Inflation. *The Economic Journal* 105: 1130-44.
- Samsar, A. (2003).** Optimal Para Alanı Çerçevesinde Türkiye Analizi. *Uzmanlık Tezi*, TCMB.
- Shibamoto, M. ve Miyao, R. (2008).** Understanding Output and Price Dynamics in Japan: Why Have Japan's Price Movements Been Relatively Stable Since the 1990s?. *Research Institute for Economics & Business Administration*, Discussion Paper, No:219.
- Siklos, Pierre L. ve Zhang, Y. (2010).** Identifying The Shocks Driving Inflation in China. *Pacific Economic Review* 15(2): 204-223.
- Sims, Christopher A. ve Zha, T. (1999).** Error Bands for Impulse Responses. *Econometrica* 67(5): 1113-1156.
- Souki, K. (2008).** Assessing the effects of U.S. shocks on the Canadian economy using alternative identification methods. *North American Journal of Economics and Finance* 19: 193-213.
- TCMB (2009).** Krizi Yönetmede Merkez Bankasının Rolü ve Etkinliği. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisim/basci_iktisat.pdf (Erişim tarihi 14 Mart 2010).
- Yilmaz, E. (2010).** Inflation and output in the long and short run in Turkey, *Empirica* 37(3): 253-269.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ ÜLKELERDE ÇEVRE VERGİSİ REFORMLARI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Ali ÇELİKKAYA*

ÖZ

Çevre vergileri “negatif dışsallıkların” içselleştirilmesinde kullanılan en önemli maliye politikası araçlarından birisidir. Özellikle 1980’li yılların başlarından itibaren çevresel sorunların çözümünde fiyat temelli maliye politikası araçlardan yararlanılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Ardından 1990’lı yılların başında İskandinav ülkeleri emek ve sermaye üzerindeki vergi yükünü çevreyi kirleten kaynaklara kaydırmak amacıyla bir dizi çevre vergisi reformları gerçekleştirmiştir. Onları 1990’lı yılların sonlarına doğru Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi diğer Avrupa ülkeleri takip etmiştir. Bu gün gelinen noktada çevreye verilen zararların “kirletene ödettilmesi” ve “kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması” amacı ile birçok OECD üyesi ülke vergi sistemlerini yeniden gözden geçirmektedir. Türkiye henüz bu anlamda bir çevre vergisi reformu gerçekleştirmemiştir. Ancak vergi mevzuatımızda bu amaca hizmet edebileceği düşünülen bir takım düzenlemeler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Çevre Vergisi, Yeşil Vergi Reformu, Kirleten Öder Prensibi, Enerji/Karbon Vergisi, Pigouvian Vergi, Çifte Kazanç Hipotezi.

ENVIRONMENTAL TAX REFORMS IN EUROPEAN COUNTRIES AND AN EVALUATION OF TURKISH CASE

ABSTRACT

Environmental taxes are one of the main operational tools of public finance for internalizing negative externalities. Since the beginning of the early 1980s price-based tools have been used to solve environmental problems. At the beginning of 1990s Scandinavian countries established some environmental tax reforms (ETR) and shifted the tax burden from earned income and capital to environmental pollution sources that they created. Likewise, some other EU countries, such as Holland, England and Germany implemented similar tax reforms. Nowadays many of the OECD countries have revised their tax laws according to pollution pay principles and shifted tax burden from good economic activities to emissions. Turkey has not managed to accomplish ETR yet; nevertheless, there are some arrangements that are expected to serve for this purpose in the tax laws.

Keywords: Environmentally Taxes, Green Tax Reform, Pollution Pay Principle, Energy/Carbon Tax, Pigouvian Tax, Double Dividend Principle.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, e-posta: acelikka@ogu.edu.tr

1. GİRİŞ

Çevre vergileri özellikle piyasa ekonomisinin güçlenmeye başladığı 1980’li yılların başlarından itibaren çok daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. 1970’li yıllardaki çevre politikalarının aksine 1980’li yıllar ile birlikte çevrenin düzenlenmesinde geleneksel “kumanda ve kontrol” sistemlerinin yerine vergilerden yararlanılmasının maliyetleri azaltacağı, kirlenenden öder prensibi¹ sayesinde vergilemede artan oranlılığın sağlanacağı ve çevresel maliyetlerin ilgili ürünün fiyatı içerisinde içselleştirileceği düşünülmeye başlanmıştır. Ardından 1990’lı yılların başında tüm Avrupa’da kamu kesiminde işsizliğe neden olan resesyona çevre vergilerine olan ilginin daha da artmasına neden olmuştur (Ekins, 1999, s. 39-41; Speck, 2007, s. 25). Başta İskandinav ülkeleri olmak üzere Hollanda, İngiltere, Almanya gibi Avrupa ülkeleri emek üzerindeki vergi yükünü düşürmek için çevre vergilerinin oranını artırmış ve böylece toplam vergi yükünde bir değişim olmaksızın vergi çevreye zararlı faaliyetlere doğru (iyilerden, kötülere doğru) kaydırılmaya başlanmıştır².

Dolayısıyla çevre vergileri bir taraftan negatif dışsallıkları içselleştirerek çevrenin kalitesinin artmasına hizmet ederken diğer taraftan da emek üzerindeki vergi yükünü düşürerek kaynak dağılımında etkinliğin artmasına neden olmaktadır. Bu “çifte kazanç” hipotezi³ Avrupa Birliği 6. Çevre Eylem Planı (Karar No: 1600/2002/EC) ile de desteklenmekte ve başta İskandinav ülkeleri olmak üzere Hollanda, İngiltere, Almanya gibi bir çok Avrupa ülkesinde çevre vergilerinden elde edilen hasılat emek üzerindeki vergi yükünü (özellikle gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları) düşürmek için kullanılmaktadır. Bu sayede 2010 yılında Avrupa’da istihdamın 120.000 kişi artacağı ve karbon emisyonunun % 2 azalacağı tahmin edilmektedir (EEA, 2005, s. 1).

Bu çalışmanın amacı “çifte kazanç” hipotezi doğrultusunda gittikçe ciddi boyutlara varan ve mevcut teknolojik imkanlar ile çözümü oldukça maliyetli görülen (Tol, 2008, s. 55; Agnolucci, 2009, s. 3043) çevresel sorunların çözümünde geleneksel yöntemlerin yanında çevre vergilerinin rolünü ve önemini ortaya koymak ve çevre vergileri konusunda henüz tam bir bilincin oluşmadığı Türkiye için değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2. ÇEVRE VERGİLERİNİN KAPSAMI

Çevre vergileri, çevre ile ilintili matrahlar üzerinden alınan, “zorunlu” ve “karşılıksız” ödemeler ile az ya da çok sunulan hizmetin “karşılığı” olarak alınan bir kısım resim ve harçların toplamını ifade eder. Dolayısıyla çevre vergisi deyimi, hem vergileri hem de resim ve harçları kapsamaktadır (bkz., OECD, 2008a, s. 1).

- 1 Modern çevre politikalarının doğduğu 1970’lerin başlarından beri endüstriyel ülkeler “**kirlenenden öder**” prensibini uygulamaktadır. OECD üyesi ülkeler 1972 yılından beri bu prensibi benimsemektedir. Kökeni Roma Anlaşmasına kadar dayanan bu prensibin amacı çevresel koruma için sübvansiyonlara sınırlama getirmek ve faaliyeti kirliliğe neden olanlara bunun maliyetini ödetmektir (Daha geniş bilgi için bkz., Ekins, 1999, s. 39 vd).
- 2 Sadece Avrupa’da değil, hızla sanayileşen Asya ülkelerinden Tayvan, Kore, Malezya, Tayland, Singapur gibi ülkelerde de çevre vergilerine olan ilgi artmış ve geleneksel “**kumanda ve kontrol araçları**” (teknolojik ve ekolojik önlemler gibi) ile birlikte çevre vergilerinden de sıklıkla yararlanılmaya başlanmıştır (Ekins: 1999, s. 39-41).
- 3 Sandmo’nun 1975 yılında yayınladığı bir makalesinde ileri sürdüğü “**çifte kazanç**” hipotezi; çevresel konularda optimal vergileme analizine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu hipoteze göre, çevreyi kirlilemeyenler (iyiler) üzerindeki mevcut vergilerin çevreyi kirliletenler (kötüler) ile yer değiştirmesini sağlayacak bir çevre vergisi reformu, hem çevrenin gelişmesine hem de mevcut vergi sisteminde var olan aksaklıkları ortadan kalkmasına yol açacaktır (Schöb; 1996, s. 537; Agnolucci, 2009, s. 3046).

Çevre vergisi reformları vergi yükünü ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen ve etkinliği azaltan emek ve girişim gibi faaliyetlerden, kirlilik ve doğal kaynak kullanımını üzerine kaydırmaktadır. Buradaki amaç çevreye zararlı faaliyetlerin azaltılmasını teşvik etmek ve verginin ağırlığını iyilerden kötülere kaydırmaktır. Bir başka deyişle çevre vergisi reformu hem çevresel hem de ekonomik faydalara ulaşmayı amaçlamaktadır. (Ekins vd., 2010, 1561).

Avrupa Birliği İstatistik Birimi (Eurostat) çevre üzerinde olumsuz etki yaratan fiziksel bir birim ya da onun bir parçası üzerinden alınan bütün vergileri çevre vergisi kategorisinde değerlendirmektedir. Buna göre enerji üretimi, ulaştırma araçları ve hizmetleri, hava ve su emisyonları, ozon delici maddeler, su kirliliği yaratan kaynaklar, atık yönetimi, gürültü kirliliği, su, arazi, toprak, orman ve yaban hayatı, balık stokları gibi çevre ile ilintili bütün ekonomik faaliyetler çevre vergisinin matrahına dahildir⁴ (OECD, 2008a, s. 1). Eurostat ayrıca doğal kaynakların çıkartılmasından doğan ekonomik ranttan alınan kaynak vergilerini de çevre vergileri grubuna sokmaktadır. Bunlar genellikle, dışsallıklar ile doğrudan ilintili olmayan ve doğal kaynakların çıkartılmasını etkilemeyen vergilerdir. Ancak Eurostat'a göre doğal kaynakların yeryüzüne çıkartılması çevresel bir takım sorunları yaratacağı için bunların da vergi matrahına dahil edilmesi gerekmektedir (Bruvöll, 2009, s. 3, 9-10). Netice itibariyle Eurostat istatistiklerinde “enerji ürünleri”, “ulaştırma”, “kirlilik” ve “kaynaklar” üzerinden alınan vergiler çevre vergisi kategorisinde yer almaktadır.

3. ÇEVRE VERGİLERİNİN AMAÇLARI

3.1. Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Çevre vergileri “kirleten öder” prensibinin uygulanmasının en uygun aracıdır. Aynı zamanda AB'nin çevre politikasının da bir unsuru olan bu prensibin⁵ arkasındaki temel gerçek çevresel maliyetlerin içselleştirilmesidir (Speck, 2007, s. 36-37). Hiç şüphe yok ki çevreyi kirletenler, piyasa fiyatına yansımaya zararlı neden olmaktadır. Dışsallıklar ya da dışsal maliyetler olarak da bilinen bu zararlar kirleten tarafından değil tüm toplum tarafından katlanılmaktadır. Bu gibi dışsal maliyetleri içselleştirmenin en geniş kabul gören yolu ise çevresel amaçlı vergiler (Pigouvian vergiler) kullanmaktır⁶.

Çevre vergilerinin piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesinde bir araç olacağı düşünülmektedir⁷ (Hanson ve Sandalow, 2006, s. 3-4). Örneğin çöp toplama hizmetlerinin mahalli emlak vergileri aracılığıyla finanse edilmesi halinde bütün hane halkları, ürettikleri çöp miktarından bağımsız olarak aynı vergiyi ödeyecekleri için, çöp ve atık toplama maliyetlerini azaltmak konusunda çok istekli olmayacaklardır. Ancak daha fazla çöp üretmek, toplum için çok daha yüksek bir toplam maliyete neden olmaktadır. Bu

4 Bu anlamda çevreye zararlı ürünlerin arzını azaltmak için alınan mali amaçlı katma değer vergisi ya da fosil yakıtlardan alınan katma değer vergisi de Eurostat'ın çevre vergisi tanımına dahildir. Nitekim bazı katma değer vergisi oranları çevresel davranışları etkileyecek şekilde belirlenmektedir. Örneğin Avusturya ve İspanya'da motorlu taşıtların katma değer vergisi diğer mallardan daha yüksektir (Bruvöll, 2009, s. 9).

5 (Bkz. AT Anlaşması m., 174; Nice Anlaşması). Türkiye'de benzer şekilde hem Anayasa'sında (Bkz. 1982 Anayasası md., 56) hem de Çevre Kanunu'nda (bkz, 11/08/1983 tarih ve 18132 sayılı RG'de yayınlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu m., 1, m. 3/g) “**kirleten öder**” prensibini benimsemiştir.

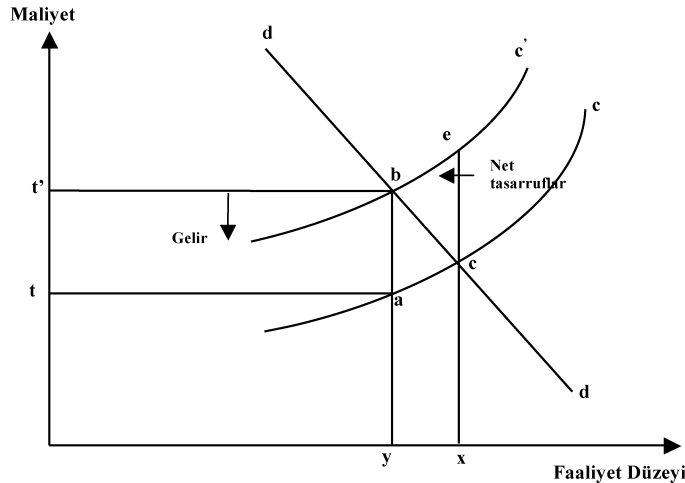
6 Bu düşünce tarzının kökeni Arthur Cecil Pigou'ya (1932) dayandırılmaktadır. A.C. Pigou ünlü refah ekonomisi isimli eserinde (1920) Londra'nın meşhur sisinin neden olduğu kirliliğin bir dışsallık vergisine (**kirlilik vergisi**) tabi tutulmasını önermiştir (Tuncer, 2007a, www.yaklasim.com.tr). Pigouvian teoriye göre, doğru tasarlanmış bir vergileme bir taraftan sosyal maliyeti minimize ederken diğer taraftan da kirletme davranışını sınırlandıracaktır (Ciorcirlan ve Yandle, 2003, s. 203-204). Bu teorinin ilk temel kuralı bütün kirletenlerin aynı orana tabi tutulması ve farklı ekonomik aktörler için oran farklılaştırmasına gidilmemesidir. A.C. Pigou'nun ardından 1974 yılında bu kez William J. Baumol ve Wallace E. Oates vergilerin maliyet etkin bir şekilde çevresel amaçlara ulaşmak için nasıl uygulanabileceğini analiz etmişlerdir. Onların yaklaşımının A.C.Pigou'dan ayrılan yanı vergi oranının önceden belirlenmiş çevresel amaçlara ulaşılmasını sağlayacak bir düzeyde belirlenmesidir. Ancak her iki yaklaşım da vergi oranının bütün kirleticiler için tek tip olmasının en iyisi olduğunu kabul etmektedir (Bruvöll, 2009, s. 3-4; Speck, 2007, s. 22).

7 Piyasa başarısızlıklarının vergi politikasını ilgilendiren en önemlisi “**dışsallıklardır**”. Örneğin bir fabrika çevreyi ve havayı kirleterek balıkçıların avlayacakları miktarın azalmasına neden olabilir. Çevreyi kirletenler kirletmenin diğerlerine yüklediği maliyetleri (balıkçıların gelirlerinin azalması gibi) hesaba katmazlar. Bu durumda çevre kirliliğinin fabrika tarafından dikkate alınmayan bir dışsal maliyeti söz konusudur ve bu dışsal maliyetler piyasa fiyatlarına dahil değildir (Onshus and Skeie, 2008: 8).

gibi durumlar çevre problemlerinin temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Çevresel kaynaklar (hava ve su gibi) genel kamusal mal oldukları için maliyetleri bütün kullanıcılar arasında dağıtılmaktadır. Çevreyi korumaya yönelik teşvik politikaları uygulanmaz ise bu gibi maliyetleri, faaliyetleri çevreye zarar verenlere yüklemek kolay olmayacaktır. Bu sebeple çevreye zarar veren faaliyetlerin özel bir tüketim vergisine tabi tutulması son derece faydalı ve gerçekçidir. Aksi taktirde aşırı hava ve su kirliliği, gürültü, zehirli atıklar, emisyon ve ekosistemin yok olması gibi tehlikeler ile karşı karşıya kalınacağı muhakkaktır (Repetto vd, 1992, s. 7-8). Çevreye zararlı faaliyetler üzerine vergi konması hem fiyatını yükselterek bu tür faaliyetlerden uzaklaşılmasını, hem de yeni üretim, ulaşım, barınma, enerji kullanımı ve tüketim alışkanlıklarının doğmasını teşvik edecektir (Ekins, 1999, s. 41 vd; Eurostat, 2007, s. 159; Sollund, 2007, s. 1 vd.).

Bir çevre vergisinin çevresel zararları minimize edebilmesi için bir birim zararlı faaliyetten doğan marjinal zararlara eşit bir oran uygulanması gerekmektedir. Bu ilave bir birimden doğan zararın onu azaltmanın marjinal maliyetine eşit olduğu seviyeyi vermektedir. Bu durum şekil 1'de görülmektedir. Yatay ekseninde zararlı faaliyetlerin seviyesi, dikey ekseninde ise maliyetleri yer almaktadır. Şekilde (dd) zararlı faaliyetlerin artmasından firmanın elde ettiği ilave özel faydayı, (cc) maruz kaldığı artan özel maliyeti ifade etmektedir. Sadece bu özel fayda ve maliyetler esas alındığında firma (x) noktasına yakın bir yerde faaliyette bulunacaktır. Bu, maliyetler düştükten sonra özel faydanın maksimize edildiği noktadır. Ancak eğer firmanın faaliyeti genel bir çevresel kaynağı azaltmak suretiyle diğerlerine de bir maliyet yüklerse, faaliyet genişledikçe toplam artan maliyet (c'c') ile ifade edilecektir. İki maliyet eğrisi arasındaki farkı ifade eden dışsal maliyet, firmadan kaynaklanmamaktadır. Şekilde (x) seviyesinde, faaliyet artan maliyet ile sonuçlanmakta ve net kayıp (ce) ile ifade edilmektedir. Bu durumda toplam net faydayı maksimize eden faaliyet seviyesi marjinal özel faydanın marjinal özel ve dışsal maliyetlere eşit olduğu (y) noktasında olacaktır. Bu seviyenin üzerinde olduğu sürece her faaliyet birimi net kayıpla karşılaşacaktır. Firmanın faaliyeti üzerine (tt') oranında bir çevre vergisi konması halinde bu firmanın çevreye zararlı faaliyetlerinin (x)'den (y)'ye düşürmesine neden olacaktır. Ayrıca konan bu vergi, vergi oranı ile vergi matrahının çarpımı kadar (tt'ab) bir gelir sağlayacaktır (Repetto, vd, 1992, s. 8-9).

Kaynak: (Repetto, vd, 1992, s. 8).

Şekil 1. Bir Çevre Vergisinden Sağlanan Net Tasarruflar ve Gelirler

Bu basit örnekte dikkat edilmesi gereken çevre vergisinin aşırı yük yaratmayacağı tam tersine aksi taktirde aşırıya kaçacak ve topluma değerinden daha fazla maliyet yükleyecek faaliyetleri engelleyecek olmasıdır. Gerçekte konan vergi, çevreye zararlı faaliyeti (x)'den (y)'ye düşürmekte ve (cbe) alanı kadar bir ekonomik tasarruf sağlamaktadır. Şekilde görüldüğü gibi (x) ve (y) arasındaki her faaliyet

seviyesinde artan özel ve dışsal maliyetler artan faydaların üzerindedir. Bu zararlardan kaçınmayı sağlayacak bir çevre vergisi çalışma ve tasarruf üzerinden alınan vergilerin aksine ekonomik kazancın (gelirlerin) artmasına katkı sağlayacaktır (Repetto, vd, 1992, s. 7-8).

3.2. Emek Üzerindeki Vergi Yükünün Düşürülmesi

Avrupa Birliği çevre vergisi reformlarının en temel prensibi vergi yükünü üretim, istihdam ve sermaye gibi geleneksel sektörlerden (iyiler), çevre kirliliği ya da doğal kaynak kullanımı gibi çevre ile ilintili alanlara (kötüler) kaydırmaktır. 1990'larda birçok AB üyesi ülkede işsizliğin temel sebebi istihdam üzerindeki ağır vergi yükü olmuştur. Özellikle İskandinav ülkelerinde bu suretle istihdamın vergi yükü artmış, marjinal gelir vergisi oranları yükselmiştir. Emek üzerine konan vergiden sağlanan gelir 1980 ve 1990'larda artan devlet gelirlerinin temel kaynağı olmuştur (Speck, 2007, s. 37-38). Bunun üzerine Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, Almanya ve İngiltere 1990'lı yılların başından itibaren kapsamlı vergi reformları gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerdeki reformların bir amacı çevre vergilerini artırmak iken diğer amacı da emek üzerindeki (işçiler için SSK primi ve gelir vergisi) vergi yükünü düşürmek olmuştur. Vergi kayması İngiltere'de toplam vergi gelirlerinin % 0,1'ini, Hollanda'da % 0,5'ini, Almanya'da % 1,8'ini, İsveç'te % 2,4'ünü ve Danimarka'da % 6'sının oluşturmuştur (CESinfo, 2007, s. 46; Agnolucci, 2009, s. 3043; OECD, 1999-2000, s. 1; Bovenberg and Poleg, 1998, s. 137). Bu durum aşağındaki tablodan da gözlenmektedir.

Tablo 1. Yeşil Vergi Reformları

Ülke	Başlangıç Yılı	Matrah	Vergi İndirimi	Miktar/Büyükük
Danimarka	1994	Çeşitli* CO ₂ SO ₂	Gelir Vergisi SSK Primi Sermaye Gelirleri	2002'de: GSYİH'nın %3'ü ya da toplam vergi gelirlerinin %6'sı civarında
Almanya	1999	Petrol Ürünleri	SSK Primi	1999'da: Toplam vergi gelirlerinin %1'i, 2002'de: Toplam vergi gelirlerinin %1,8'i
Hollanda	1996	CO ₂	Kurumlar Vergisi Gelir Vergisi SSK Primi	1996'da: GSYİH'nın %0,3'ü ya da 1999'da: Toplam vergi gelirlerinin %0,5'i
Norveç	1999	CO ₂ SO ₂ Dizel yakıt	Gelir Vergisi	1999'da: Toplam vergi gelirlerinin %0,2'si
İsveç	1990	CO ₂ SO ₂ Çeşitli	Gelir Vergisi Tarım Enerji Vergisi Sürekli Eğitim	Toplam vergi gelirlerinin %2,4'ü
İngiltere	1996 2001	Çöp Endüstriyel Enerji	SSK Primi SSK Primi	1999'da: Toplam vergi gelirlerinin %0,1'i, 2002'de: İklim değişikliği vergisi (CFC) için toplam vergi gelirlerinin %0,02'si.

* Gazyağı, elektrik, su atıkları ve araçlar

Kaynak: (CESinfo, 2007, s. 47).

Vergi yükünün emek üzerinden alınan gelir vergisi ve sosyal güvenlik primleri ve sermaye üzerinden alınan kurumlar vergisi gibi iyilerden emisyon gibi "kötülere" kaydırılmasının temel nedeni vergi yükünün daha adil dağılmasıdır (Lutz ve Meyer, 2010, s. 1). Böylece çevre ile ilintili faaliyetlerin yükü artarken, emek ve sermayenin vergi yükü düşürülerek pozitif refah kazancı sağlanacak ve refahı azaltıcı faaliyetlerden kaçınılacaktır. Diğer taraftan gelir tarafsızlığı noktasında birinin yükünü azaltırken diğerini artırarak ulusal seviyede toplam vergi yükünde değişiklik yaratılmayacak, emek vergilerinin indirilmesinden doğan bütçe açığı dengelenmiş olacaktır (Speck, 2007, s. 20-21).

Birçok ekonomist çevre vergilerinden sağlanan gelirin emek üzerindeki çarpıtıcı vergi oranlarını azaltmak için kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Aşağındaki tabloda bu düşünceyi destekler nitelikteki farklı tarihlerde yapılmış bilimsel çalışmaların sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Çevre Vergilerinin İstihdam Üzerindeki Etkisi İle İlgili Çalışmalar

Çalışma	Bölge	Senaryo	İstihdama Katkısı
Quest-1992	EU-12	Çalışanların sosyal güvenlik primlerinde %10 azalma, karbon/enerji vergisi	7 yıl sonra %1.0 artış
Quest-1992	EU-12	Hedef indirim	7 yıl sonra %1.0 artış
Hermes-1992	EU-6	Çalışanların sosyal güvenlik primlerinde %10 azalma, karbon/enerji vergisi	%0.64 artış
DRI-1994	EU-12	Çalışanların ücret dışı maliyetleri yoluyla çevre vergisinin geri dönmesi	2010'a kadar 2.2 milyon istihdam
MDM-1996	İngiltere	NIC azaltılacak, karbon/enerji vergisi	2005'e kadar %2.0 artış

Kaynak: (Ekins, 1999, s. 39).

3.3. Gelir Sağlamak

Çevre vergilerinin temel amacı kirliliği azaltmak ya da doğal kaynakları korumaktır. Ancak bazı yeşil vergiler ayrıca önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca akaryakıt vergisi gibi bazı vergiler ise başlangıçta yeşil vergi olarak düşünülmüş iken sonradan gelir amaçlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bunun tam tersi de mümkün olabilmektedir. Burada önemli olan fiyat esnekliğidir. Eğer talep fiyat artışından daha düşük bir oranda azalır, o zaman fiyatta artış sağlayan bir vergi hem vergi gelirlerini artıracak hem de çevresel etkileri azalacaktır (UK Green Fiscal Commission, 2009, s. 19, 25).

Çevre vergilerinin GSYİH ve toplam vergi gelirleri içerisindeki oranı çok yüksek değildir. Düşük vergi gelirin (resim ve harçlar dahil) nedeni çevre vergilerinin az kullanılması ya da çok kullanılmasının üretici ve tüketici davranışlarında yarattığı değişimdir. Kişi başına yüksek çevre vergisi hasılatı bazen yabancıların vergilendirilen ürünleri aşırı tüketiminden kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni ise komşu ülkelerde vergi oranının daha yüksek olmasıdır (OECD, 2008a, s. 1).

OECD'de çevre vergilerinin GSYİH'ya oranı ortalama % 2-2,5 arasında değişmektedir. Bu oran 2007 yılında İskandinav ülkelerinde % 3, İngiltere, Türkiye ve Hollanda'da % 3'den fazla, ABD'de ise % 1'den az olmuştur (Sollund, 2007, s. 1 vd). 2008 yılında ise İngiltere'de oran biraz düşmüş, Türkiye'de değişmemiş ancak Danimarka ve Hollanda'da % 4'ün üzerine çıkmıştır. OECD üyeleri içerisinde sadece Meksika'da benzin ve dizel fiyatlarını aşağı çekmek için verilen teşvikler yüzünden çevre vergilerinin GSYİH içerisindeki oranı 2008 yılında negatif olmuştur (OECD, 2008a 1).

Tablo 3. AB'de Çevre Vergileri (Milyar Euro, % GSYİH)

2007	Toplam Çevre Vergisi	Enerji Vergisi	Ulaştırma Vergisi	Kirlilik/Kaynak Vergisi	Toplam Çevre Vergisi	Enerji Vergisi	Ulaştırma Vergisi	Kirlilik/Kaynak Vergisi
EU-27	302,932	219,057	71,732	121,42	2,45	1,77	0,58	0,10

Kaynak: (Eurostat, 2009, 158)

Çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki oranı AB üyesi ülkelerde ortalama % 6-7 aralığında değişmektedir (S.Sollund, 2007, s. 1 vd). Türkiye'de ise ortalama oran %10 civarındadır. 1996-2007 yılları arasında EU-27'de enerji vergilerinin (mineral ürünler, elektrik üretimi ve akaryakıt) GSYİH'ya oranı ortalama %2,2 olmuştur. Ancak 2007 yılında bu oran biraz düşmüştür (bkz., Tablo 3). 1997-2007 yılları arasında AB üyesi ülkelere 11'inde enerji vergisinin GSYİH'ya oranı artmıştır. Malta, Güney Kıbrıs ve Bulgaristan dışında Kuzey Avrupa ülkelerinde de (Estonya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Hollanda ve Almanya) enerji vergilerinde artış gözlenmiştir. Bulgaristan 2006 yılında olduğu gibi 2007 yılında da enerji vergilerinin GSYİH'ya oranının en yüksek olduğu

Avrupa ülkesi olmuştur. 2000 yılında %2,3 olan oran 2007 yılında %3'e yükselmiştir. Bulgaristan'ı %2,5'ile Lüksemburg ve %2,4'ile Polonya takip etmiştir (Eurostat, 2009, s. 160). AB'nin temel stratejilerinden biri çevre vergilerinin hem GSYİH hem de toplam vergi gelirleri içerisindeki oranını daha da yükseltmektir. Türkiye bu anlamda AB ülkelerinin çok önündedir⁸.

4. ÇEVRE VERGİLERİNİN SAKINCALARI

Çevre vergisinin en önemli sakıncası “gerileyici” bir özelliğe sahip olmasıdır. Birçok çevre vergisi özel tüketim ya da harcama vergisi görünümündedir ve bazı tüketim mallarının (enerji gibi) maliyetini yükseltmektedir. Bu durum harcanabilir gelirlerinin daha büyük bir kısmını tüketim mallarına harcayan fakirler için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin kırsal alanlarda araç kullanımına önemli oranda vergi konması trafik sıkışıklığını azaltmada etkili olsa da zenginlere kıyasla dar gelirli çocuklarını okullarına araba ile götürmelerini daha çok engelleyecektir (Bkz., Sollund, 2007, s. 1-10). Ekonomistler bu olumsuzluğu gidermek için çevre vergisinin büyük bir vergi reformunun bir parçası olarak uygulanmasını ve dar gelir grupları için daha düşük vergi dilimleri belirlenmesini önermektedirler (Hanson ve Sandalow, 2006, s. 1).

Çevre vergisinin bir diğer sakıncası tek taraflı uygulanması sonucunda yurt içi endüstrilerin rekabet gücünün azalmasıdır. Bir başka deyişle tek taraflı uygulanması halinde çevre vergileri rekabet üzerinde negatif bir etki yaratabilirler (Speck, 2007, s. 20). Bu anlamda Avrupa Komisyonunun önerdiği enerji/karbon vergisi stratejisi ABD ve OECD tarafından da kabul görmektedir. Zira tek taraflı önlemler alınması ticaretin diğer ülkelere kaymasına ve ödemeler dengesinin bozulmasına neden olabilecektir (Repetto, vd, 1992, s. 69).

Çevre vergilerinin son bir sakıncası da idaresi oldukça kolay olmakla birlikte istisna ve iade uygulamalarının tam tersi sonuçlar doğuracak olmasıdır. Örneğin Norveç NOx vergisinin 1 Haziran 2007'den itibaren yürürlüğe girmesi ile birlikte 2010'a kadar NOx emisyonunu azaltma taahhüdü içine girmiştir. Ancak NOx emisyonunun başlıca kaynakları yerli gemiler, petrol çıkartılması, kara yolu ulaştırması, kıyı balıkçılığı ve bazı endüstrilerdir. Başlangıçta vergi oranı düşük tutulmuş (kilo başına 15 NOK) ve pratik sebeplerle sadece emisyonun % 55'ini yayan büyük mühendislik ve iklim firmaları (enerji üreticileri) hedef kitle olarak seçilmiş olmakla birlikte bazı endüstrileri desteklemek için önemli sübvansiyonlara gerek duyulması sistemin uygulanmasını güçleştirmiştir (Bkz., Sollund, 2007, s. 1-10).

5. BAŞLICA ÇEVRESEL VERGİ UYGULAMALARI

Avrupa Birliği'nde şu an çok çeşitli çevre vergisi uygulanmakla birlikte⁹ bunlar genellikle dört kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar önem sırasına göre “enerji”, “ulaştırma”, “kirlilik” ve “doğal kaynaklar” şeklindedir¹⁰.

8 Türkiye çevre ile ilgili vergilerden en fazla gelir elde eden OECD üyesi ülke konumuna sahiptir. Ancak ileride açıklanacağı üzere bu vergilerden hiç biri çevresel amaçlara tasarlanmamıştır (bkz., OECD, 2008b, s. 21, 167).

9 OECD'nin 2006 yılında yayınladığı bir rapora göre, OECD üyesi ülkelerde 375 çevre ile ilgili vergi, 250 resim ve harç uygulanmaktadır. Bu vergilerin ağırlığını 150 ile enerji ürünleri ve 125 ile motorlu taşıtlar, 50'sini ise çeşitli şekillerdeki atıklar oluşturmaktadır (Bkz., Sollund, 2007, s. 1-10).

10 2007 yılında AB-27'de enerji vergisi toplam çevre vergilerinin %72'sini, ulaştırma vergisi %24'ünü son iki kategori (kirlilik ve kaynaklar) ise %4'ü oluşturmuştur (Eurostat, 2007, s. 159).

Enerji vergileri Avrupa için yeni bir gelişme değildir, neredeyse 19 uncu yüzyıldan beri uygulanmaktadır. Örneğin Danimarka ve İsveç akaryakıtı sırasıyla 1917 ve 1924'ten beri vergi uygulamaktadır. Başlangıçta enerji vergilerinin altında yatan amaç çevresel değil mali olmuş ve petrol ithalatını kontrol için uygulanmıştır. Ancak 1980'li yıllar ile birlikte AB de akaryakıt vergileri çevresel amaçlarla kullanılmaya başlanmış, kurşunsuz benzin teşvik edilmiştir (Ekins, 1999, s. 46). Birçok ülke karbondioksit vergisi uygulamaya başlamış ve iklim değişikliğine önlem alınmaya çalışılmıştır. AB Komisyonu 1992 yılında AB çapında enerji ve karbon vergisi önerisinde bulunmuş ancak bu öneri bazı AB ülkelerince reddedilmiştir. Ardından 2003 yılında enerji ürünlerinin vergilendirilmesinde çok önemli bir aşama olan enerji vergisi direktifi (2003/96/EC) kabul edilmiş (Bkz., Official Journal L 283, 51-70) ve 1.1.2004 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir¹¹. Bu direktif daha sonra 10 Mart 2010 tarihinde yeniden gözden geçirilmiş ve verginin CO2 emisyonuna ve tüketilen yakıtın enerji içeriğine göre hesaplanması tasarlanmıştır. Buna göre yüksek CO2 emisyonu olan yakıtlar ve düşük enerji içerikli olanlar daha ağır vergilendirilecektir (EU, 2010, http://www.inforse.org/europe/eu_e-tax.htm).

AB'nin bazı vergisel konularda "oybirliği" şartı araması enerji vergileri konusunda yavaş ilerlenmesine neden olmuştur. Ancak 2001 yılında Amsterdam anlaşması ile "nitelikli çoğunluk" getirilmiş ve Nice Anlaşması ile daha da genişletilerek 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bunun enerji vergileri konusundaki gelişmeleri hızlandırılacağı düşünülürken 2005 yılında Avrupa Emisyon Ticareti Sistemi (EUETS)'ye geçilmesi ile birlikte enerji ve karbon vergilerine ilgi azalmıştır (Speck, 2007, s. 35)¹².

AB'de uygulanan ikinci vergi grubu ulaştırma vergileridir. Bu vergiler araç sahipliğinden ve kullanımından; kayıt vergisi, yol vergisi, ithalat vergisi ihraç araçları vergisi ya da ulaştırma hizmetleri vergisi şeklinde alınmaktadır. AB ülkeleri içerisinde özellikle Norveç'te ulaştırma vergileri enerjiye göre toplam çevre vergilerine önemli bir katkı sağlamaktadır (Eurostat, 2007, s. 159).

Avrupa Birliği'nde uygulanan diğer vergi kategorileri kaynak/kirlilik vergileridir. Bu vergiler Estonya ve Slovakya'da sırasıyla % 15 ve % 11 ile ulaştırma vergisinden daha yüksek bir orana sahiptir (Eurostat, 2007, s. 159). Aşağıda bu vergilerden belli başlıcaları ayrıntılı olarak incelenecektir. Bunlar aynı zamanda Türkiye için de bir önerme niteliğindedir.

5.1. Karbon (Enerji) Vergisi

Karbon vergisi çevre ile ilgili reform tartışmalarında sürekli gündeme gelen ve çeşitli ülkelerde fiilen uygulanan bir vergidir. Bu verginin amacı küresel ısınma ve iklim değişikliğinin temel sebebi olan karbondioksit emisyonunu kontrol etmektir (Ekins: 1999, s. 45). Fosil yakıt kullanan ya da fosil yakıtlardan üretilen elektrik kullanan herkes atmosferde artan yoğunlukta karbondioksit emisyonuna neden olmaktadır. Bütün karbondioksit emisyonları atmosfer katmanına az ya da çok etki etmekte ve küresel iklimde kalıcı tehlikelere neden olmaktadır. Evlerde, fabrikalarda, işyerlerinde ve araçlarda fosil yakıtların kullanılması hemen etkisini göstermese bile bunun sağlık ve çevre üzerindeki etkisi on yıllarca sonra ortaya çıkmaktadır. Nüfusun hızla artması, ekonomik büyüme ve kömür kullanımının yaygınlaşması tüm dünyada karbondioksit emisyonunun hızla yükselmesine neden olmaktadır ve önlem

11 Bu direktif **enerji ürünlerinin** ve **elektriğin** ısınma amaçlı kullanımında (ham madde ya da bazı kimyasal işlemlerde kullanılması hariç) belirlenen "minimum" miktardan az olmamak üzere vergilendirilmesini kapsamaktadır (Bkz. Direktif m. 1, m.4/1). Direktif bazı enerji ürünleri için yeni olmamakla birlikte doğal gaz, kömür ve elektrik için ilk kez uygulanmış, öteki ürünler içinde vergi oranı arttırılmıştır. Direktif ile en yüksek vergi benzine uygulanırken ısıtma amaçlı yakıtlar ticari ve ticari olmayan şekilde ikiye ayrılmıştır (Bkz., Öz, 2006a, s. 8; Öz, 2006b, s. 13).

12 AB nin iklim değişikliği ile mücadele politikasının köşe taşı olarak kabul edilen **EU-ETS** sistemi AB ülkelerinin emisyon sınırlarını Kyoto Protokolüne uyumlu hale getirmekte ve enerji yoğun işletmeleri kapsamaktadır. Bunlar yakma tesisleri, petrol rafinerileri, kok kömürü fırınları, demir çelik endüstrileri ve cam, çimento ve diğer ticari eşya üreten fabrikalardır. Bu kuruluşlar AB karbondioksitinin yaklaşık %50'sini yaymaktadır ve 2003/96/EC Direktife göre enerji vergisine tabi tutulmaları gerekmektedir (Speck, 2007, s. 35).

alınmadığı takdirde telafisi imkansız büyük çevre sorunları ile karşı karşıya kalınacağı bir gerçektir. Bu sebeple 1988 yılında Toronto Konferansında karbondioksit emisyonunun mevcut seviyesinin on yıllık süreçte yaklaşık % 20 oranında azaltılması ve bunun ilerleyen süreçte artarak devam etmesi kararlaştırılmıştır. 1992'nin başında 150'den fazla ülkenin katılımıyla imzalanan iklim sözleşmesi ile de endüstrileşmiş ülkelerin karbondioksit emisyonunu birlikte sınırlandırma stratejileri oluşturmaları hükme bağlanmıştır (Repetto, vd, 1992, s. 53, s. 69).

Her bir fosil yakıtın yanmasından yayılan birim başına karbondioksit miktarı makul bir hata payı ile hesaplanabildiği ve fosil yakıt kullanımında karbondioksit emisyonunu önlemenin ekonomik olarak daha uygun bir yolu bulunmadığı için emisyonu düzenlemenin en iyi yolunun, her yakıtın içerdiği karbon miktarına göre bir "karbon vergisi" almak olduğu düşünülmektedir. Bu vergi atmosfere yayılan sera gazlarının maliyetini yansıtacak ve emisyonun azaltılması için bir mali teşvik sağlayacaktır. Böylece örneğin otomobiller daha az ve daha etkin kullanılabilir gibi, daha etkili tasarlanabilecek, fabrikaların daha az kömür ve daha çok doğal gaz kullanması, enerji etkin projeler geliştirmesi, ürün yapısını değiştirmesi ya da her üçünü birlikte yapması mümkün hale gelecektir (WRI, 2008, s. 1; EPA, 2010, <http://yosemite.epa.gov> Erişim: 03/06/2010; Repetto, vd, 1992, s. 54).

Karbon vergisi genellikle fosil yakıtın kaynağında (kömür madeni, petrol kuyusu gibi) ilk tüketicilerine (elektrik üreticileri, petrol ve gaz rafinerileri ve akaryakıt taşıyıcıları gibi) satışı üzerinden alınmakta ve ilk tüketicinin yeteneğine bağlı olarak ikincil tüketicilere (işletmeler ve hane halkları gibi) yansıtılmaktadır. Dolayısıyla karbon vergisi karbon içerikli mal ve hizmet satın alan ikincil tüketicilerin fiyatını yükseltmektedir (Repetto, vd, 1992, s. 55). Bunun tüketici üzerindeki gerçek etkisi, verginin fiyatları yüksek sera gazı yayan ürünlere olan talebi önemli ölçüde engelleyecek bir noktaya kadar yükseltip yükseltmeyeceğine ve düşük sera gazı yayan teknolojilerin gelişimini teşvik edip edemeyeceğine bağlıdır. Endüstri üzerindeki etkisi ise büyük ölçüde verginin seviyesine, vergi gelirlerinin nasıl geri döndüğüne, kullanılan fosil yakıtı dayalı enerji miktarına ve endüstrinin ulusal ve uluslararası rekabet edebilirliğine bağlıdır. Örneğin akaryakıtı daha etkin kullanma ya da temiz yakıt kullanma yeteneği ya da tüketicilere yansıtma derecesi bu noktada önemlidir. Bazı görüşler verginin yurt içi üreticiler için dezavantaj yaratacağını ileri sürerken aksi görüş sahipleri karbon vergisinin yeni gelişmeleri teşvik edeceğini ve uzun dönemde rekabet açısından olumlu sonuçlar doğuracağını ileri sürmektedir (WRI, 2008, s. 1-2).

1990'ların başlarında birçok AB üyesi ülke sera gazı emisyonunu azaltma politikasının bir parçası olarak karbon vergisi uygulamaya başlamıştır. 1990'lı yılların hemen başında İskandinav ülkeleri (Finlandiya, İsveç Norveç ve Danimarka) ve ardından Hollanda karbon vergisi uygulayan ilk AB üyesi ülkeler olmuştur. 1997 yılında doğu Avrupa ülkelerinden Slovenya karbondioksit vergisi uygulamaya başlamış ve bütün enerji ürünlerini söz konusu verginin kapsamına dahil etmiştir. Benzer şekilde Polonya da karbon vergisine karşılık gelen karbondioksit emisyonu üzerinden bir vergi almaktadır. AB'deki genel eğilim ortak bir karbon vergisi politikası belirlemektir. Ancak şu an için bu konuda tam bir mutabakat sağlanmış değildir¹³ (Daha geniş bilgi için bkz., Hoeller ve Wallin, 1991, s. 11; Speck, 2007, s. 47; Sollund, 2007, s. 1-10; OECD, 1997, s. 32, s. 35).

Karbon emisyonunun azaltılması ile ilgili en önemli yasal metin Kyoto Protokolüdür. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında imzalanan Protokol altı sera gazının (karbon dioksit, metan, nitroz oksit, kükürt heksaflorür, HFC'ler ve PFC'ler) emisyonunun iklim üzerinde tehlikeli etki yapmayacak bir düzeye (1990 yılındaki seviyesine) indirilmesini zorunlu kılmaktadır. Buna göre Protokolün 1'nolu ekinde yer alan ülkeler (başta AB üyesi ülkeler olmak üzere)

13 Amerika Birleşik Devletleri'nde de belediye seviyesinde karbon vergisinin uygulandığı sınırlı örnek vardır. 2007 yılında iki karbon vergisi tasarısı sunulmuş, ancak hiç biri yeterli politik desteği görememiş ve öncelik emisyon ticareti izni üzerinde yoğunlaşmıştır (Bkz., WRI, 2008, s. 2).

2008-2012 yılları arasında emisyon seviyelerini 1990 yılındaki seviyesinden ortalama %5 daha aşağıya çekmek zorundadırlar. Türkiye 05/02/2009 tarihinde kabul edilen bir Kanun ile Kyoto Protokolüne taraf olmuş ve 2013 yılına kadar karbon emisyonunu azaltma taahhüdünde bulunmuştur. Böylece çevre kirliliğinin önlenmesi noktasında Protokole taraf olan ülkeler önemli bir yükümlülük altına girmiş ve bunun gereği olarak ülke bazında çalışmalar başlamıştır (Wikipedia, 2011, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC).

5.2. Kirlilik (Katı Atık) Vergisi

Katı atık vergisinin amacı geri dönüşümü artırmak ve çevresel atığı azaltmaktır. Bu sayede çöp alanlarındaki metan gazı emisyonu, yeryüzüne yayılan kirlilik, gürültü, koku, nahoş görüntüler ve çöpün yanmasından kaynaklanan toksik kirlenmeler minimize edilecektir (Ekins, 1999, s. 45 vd).

Katı atık yönetimi ile ilgili en temel problem, piyasa müşevviklerinin doğru davranmayı sağlayacak nitelikte olmaması, hane halkının katı atıktan vazgeçip, daha çok geri dönüşümü tercih etmesini sağlayacak mali teşviklerin bulunmamasıdır. Tam tersine birçok hane halkı katı atıklarını gübrelemek ya da geri dönüştürmek için çaba harcamadığı gibi, geri dönüşümlü ve geri dönüşümsüz atık ayrımı da yapmamaktadır. Oysa ki bu ayırım toplum açısından önemli miktarda tasarrufa yol açabilecek bir uygulamadır. Birçok hane halkı atık toplama hizmetinin karşılığı olarak atılan çöpün bileşimi ya da değerinden bağımsız düz oranda bir emlak vergisi ödediği için, atığın bileşimi ya da miktarına göre şekillenen ödül ya da artan maliyetlerin parasal değeri sıfır olmaktadır. Bu artan atık toplama maliyetinin hane halkı tarafından katlanılması ile doğrulanmaktadır. Uygulanacak olan bir "atık işleme vergisi" hane halkına çöp miktarını azaltmak için geri dönüşüm, bilişim ve satın alma alışkanlıkları konularında teşvik sağlayacaktır¹⁴. Bu sistem Amerika'da büyük kabul görmüş ve üretilen çöp miktarında önemli azalma gözlenmiştir. Bu sayede mahalli idareler çöp yığınlarından kurtulmuş ve artan gelirlerini dönüşüm programlarını finanse etmek için kullanmışlardır (Repetto, vd, 1992, s. 16).

Dışsal maliyetlerin en güzel örneklerinden biri katı atık (çöp) depolama ve imha alanlarının yakınlarında yaşayan insanların katlandıkları olumsuz yaşam koşullarıdır. Her hane halkının ürettiği katı atık miktarı farklı olmakla birlikte düzenli bir şekilde artan katı atık miktarının maliyetini tahmin etmek mümkündür. Ancak her hane halkının hangi atıkları ürettiğini belirleyecek doğrudan bir düzenleme neredeyse imkansızdır. Ayrıca çöp alanlarına yakın bölgelerde yaşayanların hemşerilerinin kendilerinden daha fazla çöp üretip üretmediklerini ölçmeleri olanaksızdır. Bu durumda çöp torbası başına birim bir vergi uygulanmasının en uygun çözüm olacağı düşünülmektedir (Bkz., Repetto, vd, 1992, s. 10).

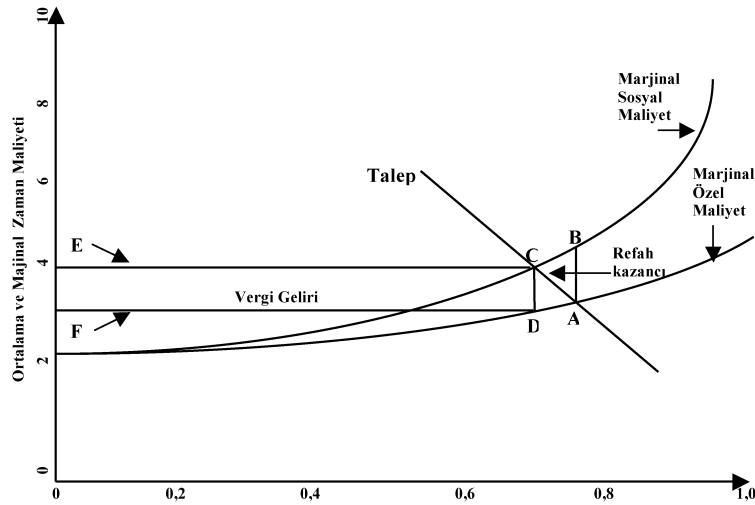
5.3. Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergisi

Oto yollardaki tıkanıklık önemli bir ekonomik ve çevresel sorundur. Trafik sıklığı her geçen gün ürkütücü bir şekilde artmaktadır. Buna karşılık trafik artışı ve tıkanıklık arkasındaki ekonomik nedenler araştırılmak yerine daha fazla yol inşa edilmektedir. Daha fazla yol inşa etmek başlangıçta uygun bir çözüm gibi görülmekle birlikte bir yolun inşa edildiği ya da genişletildiği her durumda daha çok sürücünün ortaya çıktığı ve yeni ya da genişletilmiş yolların çok kısa süre içerisinde eskisi kadar sıkışık hale geldiği ile ilgili çok sayıda kanıt mevcuttur (bkz., Mackenzie vd, 1992, s. 25).

¹⁴ Eğer katı atık vergisi artan maliyetleri yansıtıyorsa, hane halkı katlandığı maliyet aksi taktirde ödemek zorunda kalacağı miktardan daha ağır olmadığı sürece atık miktarını azaltma eğilimi gösterecektir. Bu şekilde konan bir vergi hane halkına geri dönüşüm ve atık azaltma için diğer önlemleri alma konusunda bir teşvik sağlayacaktır. Böyle bir sistem net ekonomik tasarrufu artıracak ve katı atık toplama hizmetlerinin finansmanına katkı sağlayacaktır (Repetto, vd, 1992, s. 25).

Sürücüler dışsal maliyetleri değil sadece kendi zaman maliyetlerini düşündükleri için büyük çoğunluğu her gün gecikme ve kaza riski ile karşı karşıya olmalarına rağmen trafiğin yoğun olduğu saatlerde yola çıkmaktadır. Buna karşılık seyahat etmenin fiyatı oldukça düşük olduğu için artan toplam maliyeti karşılayamamaktadır. Son 40-45 yıldan beri ekonomistler bu problemi çözmek için trafiğin sıkışık olduğu saatlerde (akşam mesai çıkışı gibi) diğer araçlara dahil olan ilave araca "yol geçiş ücreti" uygulaması üzerinde durmaktadırlar¹⁵. Bu sayede sürücüler kararlarını verirken bunun bütün ekonomik sonuçlarına katlanmak zorunda kalacak ve trafiğin sıkışık olduğu saatlerde "kıt bir mal" özelliği gösteren yollar kullanıcılar arasında etkin bir şekilde tahsis edilmiş olacaktır. Tıkanıklığın neden olacağı ekonomik maliyetler (bekleme, kaza, yakıt, kirlilik, daha fazla sigara, asit yağmuru ve karbondioksit emisyonu gibi) azalacak ve net bir ekonomik tasarruf (gelir) sağlanmış olacaktır (Repetto, vd, 1992, s. 10, 35-36). Sürücüler seyahat rotalarını yeniden planlayacak, alternatif seyahat tipleri ya da toplu taşımacılığı tercih edeceklerdir¹⁶ (Mackenzie vd, 1992, s. 26).

Aşağıdaki şekil seyahat maliyetleri ve trafik sıkışıklığı arasındaki ilişkiyi vermektedir. Yatay ekseninde trafik hacminin yol kapasitesine oranı (V/C)¹⁷, dikey ekseninde ise seyahat maliyeti (sıkışık trafikte seyahat için gerekli artan zaman) yer almaktadır. Trafik arttıkça yolda daha fazla zaman harcamak zorunda olduğu için sürücü artan özel maliyet ile karşılaşmaktadır. Her ilave araç ayrıca diğer araçların gecikme maliyetlerine eklendiği için, marjinal sosyal maliyet eğrisi özel maliyet eğrisinin üzerinde yer almaktadır. Araç sayısı arttıkça artan dışsal maliyetler tıkanıklığın artmasına daha da fazla katkı sağlamasına karşın sürücüler bunu önemsememektedir (Repetto, vd, 1992, s. 36).

Kaynak: (Repetto, vd, 1992, s. 37).

Şekil 2. Tıkanıklık Maliyetleri

15 Bu öneri ilk olarak Margaret Thatcher'in ekonomistlerinden Alan Walters tarafından 1961 yılında dile getirilmiştir (Bkz., Economist, 1992, s. 73).

16 Hong Kong'da yollara yerleştirilen sensorlar sayesinde aracın kodu okunarak seyahat edilen mesafeye göre aylık bir fatura yollanmaktadır. New York'ta aracın ön camındaki etiketi okuyan bir makine ile yol geçiş ücreti sürücünün hesabından kesilmektedir (bkz., Mackenzie vd, 1992, 26).

17 (V/C) rasyosu araçların kat ettiği mesafeyi ifade etmektedir. Ortalama kapasite ücretsiz yollarda saatte yaklaşık 2000 araçlık yolcudur. Trafik uzmanları trafik sıkışıklığının (V/C) rasyosunun 0,7 olduğu noktada başladığını ifade etmektedir (Bkz., Repetto, vd, 1992, s. 36).

Talep eğrisi çeşitli trafik seviyelerinde ilave bir seyahatin faydasını ölçmektedir. Genelde trafik özel fayda ve maliyetin dengede olduğu noktada (A noktası) şekillenir. Ancak bu trafik seviyesinde toplam marjinal maliyet (B), marjinal faydadan (A) büyüktür. En etkin trafik hacmi özel fayda ve marjinal sosyal maliyetin eşit olduğu noktada (C) oluşmaktadır. Bu etkin trafik seviyesi ilave trafiğin dışsal maliyetlerine eşit bir vergi koymakla sağlanabilir. Bu nokta şekilde marjinal faydanın marjinal sosyal maliyete eşit olduğu (CD) noktadır. Vergi (CDFE) ile ifade edilen miktarda bir gelir sağlayacaktır. Bu ayrıca topluma zaman tasarrufundan kaynaklanan ilave bir refah kazancını (ABC) da beraberinde getirecektir (Repetto, vd, 1992, s. 37).

5.4. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Motorlu taşıtlar vergisi doğrudan bir çevre vergisi değildir. Ancak birçok OECD üyesi ülke şu an hem motorlu taşıt alımında hem de kullanımında vergi oranlarını karbondioksit emisyonuna göre belirlemeye başlamıştır (OECD, 2009a, s. 5).

Tablo 4. Motorlu Taşıtlar Vergisinde Karbondioksit ya da Yakıt Tasarrufuna Dayalı Oran Farklılaşmaları

Ülke	Verginin adı	Bir kez/ Yıllık	Karbondioksit/ yakıt tasarruflu	Yorumlar
Avusturya	Araç kayıt vergisi	Bir kez	Yakıt tasarruflu	100 km'de 10 (11) litreden fazla yakıt kullanan dizel (benzinli) araçlar için, düz oranlı
Kanada	Yeşil vergi	Bir kez	Yakıt tasarruflu	Düşük yakıt tasarruflu araçlar için artan oranlı (31.12.2008'e kadar). Ayrıca yüksek yakıt tasarruflu araçlar için ödüllendirmeli.
Danimarka	Akaryakıt tüketim vergisi (binek oto)	Yıllık	Yakıt tasarruflu	Dizel ve benzinli otomobiller için farklı artan oranlı
Finlandiya	Otomobil vergisi (binek oto)	Bir kez	Karbondioksit	Perakende değerinin yüzdesi, (km'de 0,1 x gram CO ₂) + 4
Fransa	Araç kayıt vergisi (yüksek CO ₂ yayan araçlardan alınan)	Bir kez	Karbondioksit	Bonus-malus (ödül) sistemi
Almanya	Motorlu Taşıtlar Vergisi	Yıllık	Karbondioksit	Km'de CO ₂ miktarı 120 gramın üzeri olan araçlarda, km'de CO ₂ başına 2 Euro (2011'e kadar)
İrlanda	Araç kayıt vergisi	Bir kez	Karbondioksit	Bütün araçlar için aynı artan oran
İrlanda	MTV	Yıllık	Karbondioksit	Bütün araçlar için aynı artan oran
Lüksemburg	MTV	Yıllık	Karbondioksit	Benzinli ve dizelde farklı artan oran
Hollanda	Oto kayıt vergisi	Yıllık	Karbondioksit	Detaylı veri yok
Norveç	Taşıtlar kayıt vergisi	Yıllık	Karbondioksit	Bütün araçlar için aynı artan oran
Portekiz	Motorlu taşıt ÖTV	Yıllık	Karbondioksit	Benzinli, dizel, gazlı ve hybrid için farklı artan oran
Portekiz	MTV	Yıllık	Karbondioksit	Bütün araçlar için aynı artan oran
İspanya	Araç kayıt vergisi	Bir kez	Karbondioksit	Bütün araçlar için aynı artan oran
İsveç	MTV	Yıllık	Karbondioksit	Benzinli ve dizelde farklı sabit oran
İngiltere	Araç ÖTV	Yıllık	Karbondioksit	Benzinli ve dizelde farklı artan oran

Kaynak: oecd.org/env/policies/database.

Avusturya, Kanada ve Portekiz'de benzinli ve dizel araçlar için farklı oranlar uygulanmaktadır. Avusturya, İrlanda, Finlandiya ve İspanya'da vergi ayrıca aracın fiyatına da bağlıdır. Kanada, Fransa ve Norveç'te araç alımında kilometrede yaydığı emisyonla göre sübvansiyon sağlanmaktadır. Kanada'da kilometrede yaydığı emisyon miktarı 160-310 gram arasında olan benzinli araçlar için sübvansiyon ve vergi uygulanmaz iken kilometrede daha yüksek emisyon yayan araçlar için artan vergi oranları uygulanmaktadır. Fransa'da kilometre'de 160 gramdan fazla emisyon yayan araçlarda artan oran uygulanırken, sübvansiyon dereceli olarak azalmaktadır. Norveç'te ise kilometrede 120 gramdan fazla

emisyona yayan benzinli araçlarda oldukça yüksek artan oranlılık uygulanmaktadır. Benzer durum Portekiz için de geçerlidir. Finlandiya'da kilometrede sıfır emisyon yayandan başlayarak vergi oranı monoton bir şekilde artmakta ve pahalı araçların vergisi ucuzlara göre oldukça yüksek olmaktadır (OECD, 2009a, s. 5). İngiltere'de 2002'den itibaren MTV aracın karbondioksit emisyonuna göre alınmaya başlamıştır. Dilim usulü bir tarifesi vardır. İtalya ve Danimarka'da araçların İngiltere'den %20 daha tasarruflu yakıt kullanmasının sebebinin etkin vergi sistemi olduğu, bir başka deyişle verginin daha temiz araç teknolojisinin tercih edilmesinde daha düşük karbon yakıt kullanılmasında etkili olduğu ifade edilmektedir (UK Green Fiscal Commission, 2009, s. 33-34).

Bu konuda bir güzel örnek de Çin'dir. Son birkaç yıldan beri yakıt tasarruflu araçların teşvik edildiği bir yeşil vergi uygulaması söz konusudur. Motor kapasitesi 4.1 litreden daha fazla olan otomobiller artık daha önce uygulanan oranın iki katı oranında (%40 oranında) bir satış vergisine tabi tutulmaktadır. Motor kapasitesi 3-4.1 litre arasında olan araçlarda oran %15'den %25'e yükseltilmiştir. En küçük araçlarda (motorları 1 litreden daha düşük olan) ise vergi oranı %3'den %1'e düşürülmüştür. Bunun akaryakıt yönünden daha fazla tasarruflu araçlara yönelimi teşvik edeceği düşünülmektedir (Bkz., Economists, 2008).

5.5. Diğer Vergiler

1990'lı yıllar ile birlikte başlayan çevre vergisi reformları ile birlikte AB üyesi ülkelerde birbirinden farklı çok çeşitli vergiler uygulanmaya başlanmıştır. Bu konudaki en güzel örnek Norveç'tir. Norveç 1988'de mineral gübre, zirai ilaçlar ve gres yağı üzerine vergi koymuştur. 1990'ların başlarından itibaren temiz çevre ve tüketim kalıpları için vergisel araçlar önemli rol oynamaya başlamış, 1994 yılında içecek paketlerine ve 2000 yılında katı atıklara vergi gelmiştir. 1990-1991 yılları arasında batarya vergisi uygulanmıştır (Sollund, 2007, s. 1-10). Aşağıdaki tabloda Norveç'te uygulanan çevre ile ilgili bütün vergilerin (enerji vergileri dahil) bir dökümü yer almaktadır.

Tablo 5. Norveç'te Çevre ile İlişkili Vergilerdeki Temel Gelişmeler

1971	Mineral yağlardan alınan sülfür vergisi
1974-1993	Geri dönüştürülmeyen içecek kaplarından alınan vergi (içecek ambalajlarının geniş vergilendirilmesi yerine getirilmiştir)
1986-	Kurşun içeriğine göre farklılaştırılan akaryakıt vergisi
1988-1988	Mineral gübrelerdeki fosfor ve nitrojenden alınan vergi
1998-	Zirai ilaçlardan alınan vergi ve motor yağlardan alınan vergi
1990-1991	Çevreye zararlı bataryalardan alınan vergi (yönetmelik değişikliği ile)
1991-	Akaryakıt, oto dizel yağları, motor yağları (balıkçılık hariç) ve petrol sektöründen (sadece offshore faaliyetler) alınan karbondioksit vergisi.
1992-2002	Kömür ve kok (endüstriyel süreçlerin çoğu hariç) üzerinden alınan vergi
1994-	Geri dönüşüm oranına göre farklılaştırılan oranda içecek ambalajlarından alınan vergi.
1999-2001	Kömür, kok ve petrol rafinerilerinde düşük bir oranda sülfür vergisi (gönüllü anlaşmalar ile değiştirilmiştir)
1999-	Nihai atıklardan alınan vergi. Malların yurt içi sularda taşımacılığından (geçmişte sadece yolcu taşımacılığı) alınan karbondioksit vergisi dahil.
2000-	-Çevreye ve sağlığı zarar veren kimyasal maddeler (şu ana kadar sadece iki ürün) üzerinden alınan vergi, -Malzemesine göre farklılaştırılan oranda içecek ambalajları üzerinden alınan vergi, -Sülfür içeriğine göre farklılaştırılan oranda oto dizel yakıtları üzerinden alınan vergi, -Emisyon standartlarına (EUROI-EUROIII) göre farklılaştırılan oranda ağır araçların ağırlığına göre alınan yıllık vergi.
2003-	Hidroflourcarbon (HFCs) ve Perflourcarbon (PFCs) üzerinden alınan vergi

Kaynak: (Sollund, 2007, s. 1-10)

Norveç'in dışında diğer Birlik üyesi ülkelerde de çeşitli çevresel amaçlı vergiler uygulanmaktadır. Örneğin Danimarka 1993 çevre vergisi reformu ile musluk suyu vergisi, atık su vergisi, plastik ve kağıt bardak vergisi getirmiştir. Hollanda ve Belçika'da atık gübre vergisi uygulaması söz konusudur (Ekins, 1999, s. 45-48). İngiltere'de 1996 yılından itibaren çöp vergisi uygulanmaktadır (Speck, 2007, s. 49). İngiltere, Fransa ve İsviçre'de uçak gürültü vergisi vardır (Repetto, vd, 1992, s. 72). Belçika'da 16 Temmuz 1993 tarihli kanun ile bir çok ekolojik vergi yürürlüğe konulmuştur. Bunlar; içecek makineleri, dayanıksız ürünler, bazı endüstriyel ürünlerin ambalajları, zirai ilaçlar, gazeteler ve pillerden alınan vergilerdir (Clercq, 1996, s. 273-277). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aşağıda son olarak kategorilerine göre çevre vergilerinin ayrıldığı örnek bir uygulamaya yer verilmektedir.

Tablo 6. Çevre Vergileri İçin Örnek Seçenekler (Kategorilere Göre)

<p><u>I. Atık ya da emisyon vergi/harçları:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Su atıkları üzerinden 2. Zehirli atıklar üzerinden 3. Araç emisyonları üzerinden 4. Katı atık toplama ve boşaltma harcı
<p><u>II. Çevreye zararlı faaliyetlerden alınan vergi/harçlar:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kamusal alanlar için ödenen dinlence harcı 2. Oto yol tıkanıklığı ücretleri 3. Hava alanlarında iniş için alınan gürültü ücreti 4. Yeraltında depolama tankları, inşaa faaliyetleri, mikrobik sistem kurulması vb.
<p><u>III. Ürün vergi/harçları</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Fosil yakıtların karbon miktarı üzerinden alınan vergi 2. Akaryakıt vergisi 3. Ozona zararlı maddelerden alınan özel tüketim vergisi 4. Tarımsal kimyasallar üzerinden alınan vergiler 5. Geri dönüşümsüz ürünlerden alınan vergiler
<p><u>V. Vergisel fayda ve sübvansiyonların azaltılması:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Enerji ve diğer mineraller için yüzde amortisman indirimi 2. Yeraltından su çıkarma için yüzde amortisman indirimi 3. Kamu arazisinde sert kayaç madenciliği royalti harcı 4. Düşük maliyetli kereste satışının sübvansiyonu 5. Kamu arazisinde otlama hakkı bedeli 6. Sulama suyu bedeli, 7. Kamusal elektrik bedeli.

Kaynak: (Repetto, vd, 1992, s. 73).

6. TÜRKİYE'DEKİ DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye büyük miktarda korunmuş doğal yaşam alanına ve ekosistemlere sahip bir ülkedir. Ancak köyden kente göç, ekonomik gelişme ve hızlı nüfus artışı bu alanlar üzerinde büyük çevresel baskılar yaratmaktadır (Eurostat, 2005, s. 494-495).

OECD tarafından ilki 1999 ve ikincisi ise 2008 yılında yayınlanan çevresel performans inceleme raporuna göre Türkiye hava ve su yönetiminden, doğanın korunmasına, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden, uluslararası yükümlülüklerine kadar hemen her alanda olumlu gelişmeler göstermiş¹⁸, çevre harcamalarının GSYİH içindeki payı %1.1'den %1.2'ye (%0,9'u kamu harcaması, %0,3'ü özel harcama) yükseltilmiştir. Ancak aynı raporda ifade edildiği üzere benzer olumlu gelişme vergi politikası alanında gözlenmemiştir (Bkz., OECD 2008b, s. 5-6, 21).

¹⁸ Şehirlerdeki yıllık ortalama SO₂ konsantrasyonlarının ve parçacık madde (PM) miktarının azaltılması, su kirliliği yönetimi konusunda düzenleyici çevre ve çok taraflı çevresel anlaşmalardaki etkinlik OECD'nin 2008 raporunda sayılan olumlu gelişmelerden bir kaçıdır (Bkz., OECD 2008b, s. 5-6, s. 21).

Türkiye hem GSYİH'nın hem de toplam vergi gelirlerinin yüzdesi olarak OECD üyesi ülkeler içerisinde çevre ile ilintili vergilerden en fazla gelir elde eden ülke olmasına karşın (örneğin Dünya'daki en yüksek petrol vergileri Türkiye'dedir) tüm vergiler genel olarak çevreyi koruma amacına değil "gelir sağlama" amacına hizmet etmektedir. Ancak bu konuda son dönemlerde önemli bir adım atılmış ve 2006 yılında 2872 Sayılı Çevre Kanununda yapılan bir değişiklik ile (bkz., ilgili kanun, m. 3), çevrenin korunması için emisyon ve kirletme harçları gibi "ekonomik araçlardan" yararlanılacağı ifade edilmiştir (Bkz., OECD, 2008b, s. 167).

Aşağıda ülkemizde uygulanan başlıca çevre ile ilintili vergiler Eurostat istatistiklerindeki gruplandırmaya uygun olarak değerlendirilecektir. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki bu vergiler içerisinde enerji vergileri (akaryakıt) ve ulaştırma vergilerinin (motorlu taşıtlar) ağırlığı % 96,5 ile çok yüksek bir seviyededir. Yalnızca akaryakıt vergisinde bu oran % 65'i bulmaktadır (Bkz., OECD, 2008b, s. 146). Bununla birlikte aşağıda da görüleceği gibi söz konusu vergilerden hiç biri tam anlamıyla çevresel amaçlarla tasarlanmamıştır.

6.1. Enerji Vergileri

Enerji vergileri grubuna AB'nin 2003/96 Direktifinde de ifade edildiği gibi akaryakıt ürünleri ve elektrik girmektedir. Türkiye'de akaryakıt ve akaryakıt ürünleri 06/06/2002 tarih ve 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununun¹⁹ I sayılı listesinde yer almaktadır. Bu ürünlerin teslimi ayrıca katma değer vergisine tabidir.

Türkiye OECD ülkeleri arasında akaryakıt vergilerinin en yüksek seviyede olduğu ülkedir²⁰. Ortalama olarak akaryakıt vergileri kurşunsuz benzinin fiyatının % 69,5'ini ve mazot fiyatının % 61,4'ünü oluşturmaktadır (Bkz., OECD, 2008b, s. 147).

Özel tüketim vergisi mali amacının dışında pek çok amaca hizmet edebilecek bir vergidir²¹. Ancak Türkiye'de söz konusu verginin çevrenin korunması amacına hizmet ettiğini söylemek güçtür.

Türkiye'de özel tüketim vergisinin çevre kirliliğine katkısı ancak dolaylı şekilde akaryakıt fiyatını yükselterek tüketimi kısmak yoluyla olmaktadır. Vergilendirmede yakıtın çevreye verdiği zarar (yayıdığı emisyon) değil, tüketim miktarı (kilogram/litre/metreküp gibi) esas alınmakta ve yakıtın türüne göre (benzin, dizel, oto gaz, fueloil, bio dizel, doğal gaz gibi) vergi oranı farklılaştırılmaktadır²². Bu da verginin çevresel amaçlar için kullanılmasını güçleştirmekte ve mali amacını ön plana çıkartmaktadır.

19 (RG. Tarih, 12.06.2002, RG No: 24783).

20 Akaryakıttan alınan özel tüketim vergisi toplam vergi gelirlerinin %18'ini oluşturmaktadır. Buna katma değer vergisi eklendiğinde oran %20-21'e, karayolları geçiş ücretleri ve motorlu taşıtlar vergisi eklendiğinde ise %22'ye ulaşmaktadır. Bu yönüyle AB direktiflerinin öngördüğü akaryakıt ürünlerinin vergi yükünün artırılması hedeflerine ulaşıldığı görülmektedir (Bkz., Tuncer, 2007a, www.yaklasim.com.tr).

21 Özel tüketimin vergilendirilmesinin esasları hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz., (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2010, s. 241-247).

22 Vergilendirmede kurşunsuz benzin ile motorin arasında ikincinin lehine bir oran farklılaştırması söz konusudur. LPG'ye ise diğerlerine göre daha düşük vergi uygulanmaktadır. Ancak zaman zaman LPG'ye olan aşırı talebi dengelemek ve gelir kaybını önlemek için LPG fiyatlarında da ayarlamalar yapıldığı görülmektedir. Benzer durum dizel yakıt için de söz konusudur.

31.12.2009 tarihi itibarıyla güncel (en son) oranlar şu şekildedir (Bkz., 4760 Sayılı ÖTV Kanunu, I Sayılı Liste, A Cetveli):

Benzin: İçindeki kurşun miktarı litrede 0,013 gramı geçmeyen: 95'ten az oktanlı kurşunsuz normal benzi litrede **1,8500 TL**, 95-98 arası oktanlı kurşunsuz ve katkılı kurşunsuz benzin **1,895 TL**, 98 ve daha fazla oktanlı kurşunsuz benzinde **2.0135 TL**, içindeki kurşun miktarı litrede 0,13 gramı geçen: 98'den az oktanlı kurşunlu normal ve süper benzin ile 98 ve daha fazla oktanlı kurşunlu süper benzin **1,8800 TL**.

Motorin: Ağırlık itibarıyla kükürt oranı %0,05'i geçmeyen motorin litrede **1,3045 TL**, kükürt oranı %0,05-0,2 arasında olan motorin ve kırsal motorin **1,2345 TL**, kükürt oranı %0,2'yi geçen motorin **1,2345 TL**.

Sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG): Motorlu taşıtlarda kullanılacak olan (otogaz) kilogramda **1,2780 TL**, diğer kullanımlar **1,210 TL**.

Tarife incelendiğinde de görüleceği gibi daha az kükürt içeren (çevreyi daha az kirleten) motorinin vergisi, kırsal motorinden daha fazladır²³. AB'den farklı olarak Türkiye'de kırsal motorin (azami kükürt içeriği 1.000 ppm olan) toplam tüketimin % 75'ini oluşturmaktadır. Bu durum daha çok vergi düzenlemeleri ile oluşan fiyat farkından kaynaklanmakta, çevreye zararlı etkisi daha fazla olan kırsal motorin daha az ÖTV uygulanarak teşvik edilmektedir. AB'ye uyum çerçevesinde (2009 yılında çevre faslı açılmıştır) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) 1 Kasım 2009 tarihinden itibaren kırsal motorinin kamyon, otobüs, minibüs ve diğer araçlara satışı yasaklamıştır. Kırsal motorin, sadece yol dışı hareketli makineler ile tarım ve orman traktörlerinde kullanılabilir. Motorin ve kırsal motorine uygulanan ÖTV oranlarının eşitlenmesi halinde motorinin 100 katı azami kükürt içeriğine sahip olan kırsal motorin tüketimi azalacak, insan ve hayvan sağlığı bundan olumlu etkilenecektir. Diğer yandan AB'de çevre dostu biyoyakıt kullanımı her geçen gün artmaktadır²⁴. AB çapında taşımacılıkta kullanılan bütün fosil içerikli yakıtların (petrol ve dizel) % 5,75'inin yerine biyoyakıt kullanılmasının sağlanması amacıyla ulusal önlemler alınmaya başlanmıştır ve 8 Mayıs 2003 tarihinde yayınlanan 2003/30/EC Direktifi ile biyoyakıt kullanım hedefi, 2005 yılı için % 2, 2010 yılı için % 5.75 olarak belirlenmiştir. Türkiye'de 2006/11202 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile içeride üretilen tarım ürünlerinden elde edilen biyodizelde rafinerici ve dağıtıcılara tesliminde ÖTV tutarı sıfıra indirilmiştir. Atık yağlardan ve yerli olmayan ürünlerden edilen biyodizelde ise diğer yakıtlara göre oldukça düşük oranda vergiye tabi tutulacaktır²⁵(Bkz., Yeni Nesil Akaryakıt Ürünleri: AB ve Türkiye'de Durum) (erişimtarihi 31Ağustos2010) (<http://www.euractiv.com.tr/enerji/link-dossier/yeni-nesil-akaryakit-urunleri-ab-ve-turkiye-000108>). Bu çevresel gelişme açısından önemli olmakla birlikte geçmişte LPG'de yaşandığı gibi biodizelle olan talebin aşırı oranda artması halinde biodizelin vergi yükünün artacağı düşünülmektedir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi akaryakıtın perakende satış fiyatının ortalama %65'ini dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Bu da bütçe dengeleri açısından zorunlu olarak dolaylı vergilerin mali amacını çevresel amacının önüne çıkarmaktadır.

AB'nin 2003/96 Direktifine göre enerji ürünlerine uygulanan bir diğer vergi elektrik vergisidir. En yüksek emisyon kaynaklarından biri olan elektrik vergisi açısından bakıldığında elektrik vergisinin fiyata oranının en yüksek olduğu iki Avrupa ülkesi İtalya ve Türkiye'dir. Türkiye elektrik tüketimine yüksek vergi uygulayan bir ülkedir. Diğer yandan Almanya, Fransa ve Yunanistan sanayi elektriğine vergi uygulamamaktadır. Türkiye elektriğe % 18 katma değer vergisi, %2 TRT payı (yeni düzenleme ile yalnızca enerji bedeli üzerinden)²⁶, %1 enerji fonu ve ayrıca sanayide %1, evsel kullanımda %5 belediye tüketim vergisi (yeni düzenleme ile yalnızca enerji satış bedeli üzerinden)²⁷ uygulamaktadır. Bu düzenlemeler ile birlikte elektriğin vergi yükü biraz düşürülmüştür. Diğer taraftan Türkiye sanayi doğal gazının en yüksek olduğu ve sanayide vergi uygulayan az sayıda ülkeden biridir. Polonya ve İspanya'da sanayi doğal gazına vergi uygulanmamaktadır (Bkz., Öz, 2006a, s. 17-18). Birliğe tam üyelik halinde Türkiye elektrik vergisini 2003/96/EU Direktifine uyarlamak ve emisyonu göre almak zorunda kalacaktır.

23 (Bkz., 4760 Sayılı ÖTV Kanunu, I Sayılı Liste, A Cetveli), ayrıca bkz., 24 No'lu dipnot.

24 En önemli sera gazı olan karbondioksit emisyonlarının yaklaşık % 30'unun kaynağı olan ulaştırma sektöründeki emisyonu azaltmanın en etkili yolunun fosil kaynaklı yakıtlar yerine biyoyakıt kullanımı olduğu ifade edilmektedir. (Bkz., Yeni Nesil Akaryakıt Ürünleri: AB ve Türkiye'de Durum (erişimtarihi31Ağustos2010)(<http://www.euractiv.com.tr/enerji/link-dossier/yeni-nesil-akaryakit-urunleri-ab-ve-turkiye-000108>).

25 Oto ve Yakıt Biodizel'in her ikisi de litrede **0,9100 TL** (31.12.2009 itibarıyla güncel). (Bkz., 4760 Sayılı ÖTV Kanunu, I Sayılı Liste, A Cetveli).

26 Bkz., 5784 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un (RG.Tarih:26/07/2008 , RG. No: 26948) 11 inci madde ile değişen 3093 Sayılı Türkiye Radyo Televizyon Gelirleri Kanunu (RG.Tarih:15/12/1984 , RG. No: 18606), madde 4/c.

27 Bkz., 5784 Sayılı Kanunun 15 inci maddesi ile değişen 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, m, 37.

6.2. Kirletme (Katı Atık) Vergisi

Türkiye'de kanalizasyon sistemine bağlı nüfus 2006 yılında toplam nüfusun % 72'sine ulaşmıştır. Büyük kentsel alanlarda %96'ya varan bu oran nüfusu 10,000'in altında kalan yerleşim alanlarında % 55'e kadar düşmektedir. Atık su arıtma tesislerine bağlı nüfusun oranı ise 1990 yılında %9'dan 2006 yılında %42'ye ulaşmıştır. Aynı şekilde bu oran büyük kentlerde %70 ile küçük kasabalarda %5 arasında ciddi farklılık göstermektedir (OECD, 2008b, s. 25, 79-80). Belediye su ve kanalizasyon şebekelerine bağlı evsel kullanıcılar ve sanayi tesisleri su kullanımı ve atık su boşaltımı nedeniyle "çevre temizlik vergisi" ödemek zorundadır²⁸. Belediyeler tahsil ettikleri bu verginin %10'u çevre kirliliği ile mücadele için Çevre ve Orman Bakanlığı Merkez Saymanlık Müdürlüğü hesabına, % 20'sini ise büyük şehirlerde çöp imha tesislerinin kurulup işletilmesine ayırmaktadır²⁹.

Çevre temizlik vergisinin mükellefi katı atık toplama ve kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer binaların kullanıcılarıdır. Vergi konutlarda tüketilen su miktarına işyerleri ve diğer binalarda yıllık maktu bir tarifeye göre her belediye tarafından ayrı ayrı hesaplanmaktadır³⁰. Bir başka deyişle ticari ve sanayi işletmeler tesisin türüne ve boyutuna göre sabit bir yıllık vergi öderken, konutlar su faturası ile birlikte sabit götürü bir bedel³¹ ödemektedir. Bu haliyle vergi/harç, üretilen atık miktarı ile ilişkilendirilmediği ve yalnızca atık toplama ve imha masraflarının bir kısmını (yaklaşık %15) karşıladığı için çevre temizlik vergisinin çevresel etkinliği tartışmalıdır (OECD, 2008b, s. 167). Vergi mükellefin davranışına göre değil, binanın niteliğine göre değişmektedir. Dolayısıyla katı atık miktarını (verginin konusu) azaltarak vergiyi azaltmak mümkün değildir (Değirmendereli, 2003, s. 119; Y. Şahin, 1999, s. 136). Verginin amacı çevre kirliliğini önlemekten ziyade (sadece şehirlerde alınmaktadır) yerel yönetimlere kaynak temin etmek olduğu için bu durum aynı zamanda mükerrer vergilemeye yol açmaktadır. Zira emlak vergisi de çevre temizlik vergisi gibi belediyelerin yaptığı temizlik ve benzeri aynı tür hizmetlerden faydalanma karşılığında alınmaktadır (Çiftlikli, 1993, s. 50-51; Edizdoğan ve Çelikkaya, 2010, 299-302). Ayrıca sanayi tesislerinin, okul ve benzerine göre daha düşük oranda vergi ödemesi nedeniyle tarife yapısının yeniden gözden geçirilmesi ve vergi oranlarının atık imhasının tüm maliyetini karşılayacak ve atık oluşumunu azaltacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (OECD, 2008b, s. 79-80, 167).

Türkiye'de katı atık yönetimi ile ilgili bir diğer uygulama da "depozito-iade" sistemidir. Katı Atık Yönetimi Yönetmeliği, ambalaj atığının (kağıt, metal, plastik ve cam) kullanıldıktan sonra yıllık kotalara göre toplanmasını ve geri dönüştürülmesini öngörmektedir. Bu bağlamda ürün perakendecilerine ya da toptancılarına boş kutuların getirilmesi halinde depozito ödenmektedir. Diğer yandan Türkiye'deki tek (sayının yediye çıkarılması planlanmaktadır) tehlikeli atık imha tesisinin (İzmit-İzaydaş) masraflarını karşılamak için bir harç (tıp ve sanayi atığı dahil olmak üzere) ödenmesi söz konusudur. Harç miktarı tesise teslim edilen atık hacmine ve türüne göre değişmektedir. Harç miktarı tüm işletme maliyetlerini karşılamaktadır, ancak gerçekten arıtılmak üzere getirilen tehlikeli atık oranının, tüm tehlikeli atık seviyesine oranla düşük olması nedeniyle söz konusu harcın etkinliği sınırlı kalmaktadır (OECD, 2008b, s. 167-168).

28 Belediye Gelirleri Kanununa 15/07/1993 tarih ve 3914 sayılı yasa ile eklenen mükerrer 44 üncü maddede düzenlenmiştir.

29 Yasa gereği verginin çevre temizliği dışında bir amaç için kullanılması mümkün değildir. Buna karşılık tam tersi uygulamaların olduğu ileri sürülmektedir (Bkz., Özdemir, 2009, s. 29).

30 2006 yılında Çevre Kanununda yapılan değişiklik ile atık su tahliyesi için ödenen harcın içme suyu temini için ödenen harç bedelinin %50'sinden yüksek olamayacağı hükmü kaldırılmış ve manjinal sosyal maliyetleri yansıtan oranlar belirlenmesi öngörülmüştür (Bkz., OECD, 2008b, s. 168).

31 Konutlara ait çevre temizlik vergisi tüketilen suyun miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına büyük şehirlerde **20 Kr.**, diğer yerlerde **16 Kr** olarak hesaplanır (1.1.2010 tarihinden itibaren). (Bkz., 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, mük.md.44)

6.3. Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergileri

Türkiye’de trafik sıkışıklığını ve trafikten kaynaklı çevresel zararları gidermek amaçlı bir yol geçiş ücreti uygulaması söz konusu değildir. Sadece ülkenin ana otobanlarında (araç boyutuna ve seyahat edilen mesafeye göre) ve ayrıca İstanbul ilinde Asya ve Avrupa yakalarını bağlayan iki köprüde (araç boyutuna göre) geçiş ücreti alınmaktadır (daha geniş bilgi için bkz., OECD, 2008b, s. 145 vd). Bunun amacı ise sıkışıklığı, dolayısıyla çevre kirliliğini önlemek değil gelir sağlamaktır.

6.4. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Ulaştırma sektörü nedeniyle ortaya çıkan egzoz ve sera gazları çevresel anlamda büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Akaryakıt tüketiminden kaynaklanan CO2 emisyonlarının %18’ini gerçekleştiren ulaştırma sektörü aynı zamanda önemli ve geleneksel bir hava kirleticisi (NOx, PM) kaynağıdır. OECD’nin tavsiyesi doğrultusunda 2005 yılında hazırlanan Ulaştırma Master Plan Stratejisi ile toplu taşımacılık ve demir ve deniz yolu taşımacılığı teşvik edilmiştir. Bu kapsamda büyük kentlerde kentsel toplu taşıma projeleri (metro-tramvay gibi) hayata geçirilmiştir (OECD, 2008b, s. 64). Diğer yandan ulaştırma ile ilintili hava kirliliğini önlemek amacıyla yeni nesil akaryakıt ürünlerine getirilen emisyon standartlarına uygun yeni motor, egzoz sistemleri ve yakıtların kullanımı her geçen gün yaygınlaşmaktadır. AB ülkelerinin ardından 2009 yılından itibaren Türkiye’de zorunlu hale gelen Euro 4 emisyon standartları ile artık daha çevreci araçlarla seyahat etmek mümkün hale gelmiştir³² (Bkz., Yeni Nesil Akaryakıt Ürünleri: AB ve Türkiye’de Durum) (erişim tarihi 31 Ağustos 2010) (<http://www.euractiv.com.tr/enerji/link-dossier/yeni-nesil-akaryakit-urunleri-ab-ve-turkiye-000108>).

Ancak benzer olumlu gelişmenin vergi politikası alanında yaşandığını söylemek mümkün değildir. Türkiye’de trafiğe çıkan motorlu taşıtlar yıllık bir motorlu taşıtlar vergisi ödemektedir. 18/02/1963 tarih ve 197 Sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu ile uygulanmasına başlanan bu vergi, özel bir servet vergisi niteliğindedir. İlgili kanunda 25/12/2003 tarih ve 5035 sayılı kanun ile yapılan değişiklik ile birlikte araçların ağırlığı değil, motor silindir hacmi ve yaşına göre alınmaya başlanmıştır. Motor silindir hacminin esas alınmasının nedeni motor hacmi arttıkça yakıt miktarının ve çevreye yayılacak zehirli gazın artacak olmasıdır. Örneğin arazi araçlarının vergisi %84 daha fazladır. Bu durum daha küçük araçların alınması için bir teşvik oluşturmakta ve motorlu taşıtlar vergisini bir çevre vergisine dönüştürmektedir (Fikir, 2004, www.yaklasim.com.tr). Ancak araç yaşının büyümesi ile birlikte ödenecek verginin azalıyor olması söz konusu çevresel amaçlar ile ilgili önemli bir tezat oluşturmaktadır. Çünkü genellikle daha yaşlı araçlar teknolojileri nedeniyle daha çok gaz emisyonuna (kirliliğe) neden olmaktadır (OECD, 2008b, s. 147). Dolayısıyla verginin konusu çevre kirliliğini önlemeye yönelik olarak tasarlanmamıştır. Çevreyi kirletmeyen, gürültüye yol açmayan araçlardan daha çok vergi alınırken, eski ve on yaşını doldurmuş, çevreyi kirleten, gürültü çıkartan taşıtlardan daha az vergi alınmaktadır³³ (Çiftlikli, 1993, s. 51).

Diğer yandan çevre kirliliğinin önlenmesine katkı sağlamak bakımından başka ekonomik teşvikler söz konusudur. 2003 ve 2004 yılında en az yirmi yaşında bir aracın hurdaya çıkartılması halinde yeni araç alımlarına (aynı kategori ve motor hacmi 1600 cm³’ü aşmaması halinde) ÖTV’de indirimle gidilmiş ve 247,000 yeni aracın satışı için 2,25 TL ile 4,5 milyon TL arasında vergi indirimi uygulanmıştır. Ayrıca 2006 yılında eski araçların (20 yaşındaki) yasa dışı yöntemlerle terk edilmesini ya da hurdaya atılmasını

32 Standartlara uygunluk 2005 yılından itibaren açılan araç muayene istasyonları aracılığıyla denetlenmekte ve denetim bedellerinin %20’si Çevre Orman Bakanlığının döner sermayesine aktarılmaktadır. Yakıt kalitesine ilişkin düzenlemeler de AB Petrol ve Dizel Yakıtların Kalitesi Direktifine uygun şekilde revize edilmiş, kurşunlu benzin kullanımı 2004 yılında yasaklanmıştır. 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren mazotun kükürt içeriği 80 kat düşürülerek 50mg/kg ile sınırlandırılmıştır. Kurşunsuz benzin için kükürt içeriği standartları da sıvı yakıtlarınıki düzenleyen Direktif ile uyumlu hale getirilerek düşürülmüştür (OECD, 2008b, s. 49).

33 Almanya’da tam tersine çevreyi kirletmeyen araçlardan on yıl MTV alınmamaktadır (Çiftlikli, 1993, s. 51).

azaltmak için belirlenen yerlere (İl Özel İdareleri) hurda olarak teslim edilmesi halinde söz konusu araçlara ilişkin ödenmemiş vergi, faiz ve harçlar, iptal edilmiştir (OECD, 2008b, s. 147). Karayolları Ulaştırma Kanunu ile de 20 yaşından büyük araçların trafiğe çıkması yasaklanmıştır. Ancak kısa vadede bu yasanın uygulanması güç görülmektedir. Bütün bunlara ilaveten LPG ve biyodizel gibi çevre dostu yakıtlar için imtiyazlı vergi oranları uygulanarak bu yakıtları kullanan araçlar teşvik edilmektedir. Örneğin LPG nin vergi oranı düşük oktanlı kurşunsuz benzinin vergi oranının 1/3'ü kadardır (OECD, 2008b, s. 49-50).

6.5. Diğer Vergiler, Harçlar ve Mali Yardımlar

Kirletici kaynaklara doğrudan vergi uygulamanın yanında çevresel problemleri çözmek için vergi sisteminden başka şekillerde de yararlanmak mümkündür. Hızlandırılmış amortisman, yeşiller için indirimli katma değer vergisi uygulaması ve çevresel harçlar bunlardan bir kısmıdır (Bkz., OECD 2009b, s. 2). Avrupa'da bazı ülkeler katma değer vergisini çevrenin korunmasına yönelik alınan tedbirlerde bir araç olarak kullanmaktadır. Örneğin İngiltere'de enerji tasarrufu sağlayan materyaller normal oranın çok daha altında vergilendirilmektedir. Portekiz'de solar enerji ve alternatif enerji kullanımı daha düşük oranda vergilendirilmektedir. Bu tür vergilendirme politikalarının amacı, vergiler aracılığı ile tüketici kararlarında çevre lehine bir fark yaratmaktır (Bkz., Öktem, Çevre Vergileri ve Çevre İçin Fedakârlık) (erişim tarihi 2 Eylül 2010) (<http://www.cevremuhendisleri.com/haberler.asp?procid=821>). Ancak Türkiye'de katma değer vergisinin konusu çevresel amaçlara hizmet edecek şekilde düzenlenmiş değildir. Enerji ürünleri ve ulaştırma hizmetleri standart ya da yükseltilmiş orana tabidir. Sadece deniz ulaştırma araçlarında, deniz taşımacılığını teşvik amaçlı katma değer vergisi istisnası söz konusudur (bkz., KDV Kanunu, m. 13/a-b).

Türkiye'de uygulanan diğer bazı vergi ve harçlar çevreyi dolaylı yoldan etkilemektedir. Ancak bunlar şimdiki hali ile yetersizdir. Bunlardan belli başlıcaları uçak gürültü harcı, petrol arama ve işletme izin harcı ve avlanma harcıdır (OECD, 2008b, s. 168). Ayrıca İl özel İdareleri ve Belediye Gelirleri Yasa Tasarısı ile gelişmiş ülkelerdeki uygulamaya paralel olarak turizm işletmeleri tarafından sunulan konaklama hizmetlerinin toplam bedeli üzerinden % 3 oranında konaklama vergisi getirilmektedir. Turizmin bir ölçüde çevreye verdiği zarar göz önünde bulundurularak, söz konusu verginin bu zararları telafi edici bir rol oynayacağı ve mahalli idareler için de önemli bir gelir kaynağı olacağı düşünülmektedir (bkz., Tuncer, 2007b, www.yaklasim.com.tr; Özdemir, 2009, s. 33).

Bunlara ilaveten çevre ile ilgili mali yardımlar söz konusudur. Bunlar çevre ekipmanlarının satın alımını ve çevresel AR-GE ve yatırımlara ithalat vergilerinden ve katma değer vergisinden muafiyet sağlanmasını içermektedir. Ayrıca, kirlilik arıtım ve azaltımı tesislerine yönelik yatırım kredileri için faiz desteği ve enerji tarifelerinde %50'ye kadar indirim şeklinde mali yardım temin edilmektedir. Bu sübvansiyonların miktarı sınırlı görünse de özellikle sübvansiyon şemalarına ilişkin özel zaman kısıtlamaları getirilmemesi nedeniyle kirleten öder prensibi ile tutarlı olmadığı ifade edilmektedir (Bkz., OECD, 2008b, s. 168-169).

7. SONUÇ

Çevre vergilerinin belki de en olumlu tarafı karlar ya da ücretler üzerinden değil zararlı atıklar ya da kullanılan enerji ürünleri üzerinden alınmasıdır. Dolayısıyla mevcut vergilere göre mükellefler tarafından benimsenmeleri ve uygulanmaları çok daha kolaydır³⁴. Çevreye zarar veren bir kişinin bunun maliyetine katlanması, yani maliyetin “kirletene ödettirilmesi” adalet ve etkinlik ilkelerine

34 Örneğin NTVMSNBC tarafından yaptırılan ve “Dünya alarm veriyor. Fedakârlığa hazır mısınız?” anketine katılanların yüzde 63.08'i çevrenin korunması için daha fazla vergi alınması gerektiği görüşüne katılmışlardır (Bkz., Öktem, Çevre Vergileri ve Çevre İçin Fedakârlık. (erişim tarihi 2 Eylül 2010) (<http://www.cevremuhendisleri.com/haberler.asp?procid=821>).

oldukça uygundur. Çevre vergilerinin aynı zamanda kişileri tasarrufa teşvik etmek gibi olumlu bir yanı da bulunmaktadır. Bu sayede çevreye zararlı faaliyetler yerine yararlı olanları tercih edenlerin (enerji tasarrufu yapan, otomobil yerine bisiklet kullanan ya da geri dönüşümü tercih eden gibi) daha az vergi ödemesi³⁵ mümkündür. Bu aynı zamanda ekonomik kalkınma ve gelişme için de büyük önem taşımaktadır.

Ancak çevre vergisinin başarısından söz edebilmek için her şeyden önce çevreye zararlı faaliyetlerin (kötülerin) matraha esas alınması ve elde edilen gelirin kirliliğin azaltılmasına yönelik faaliyetlerde kullanılması gereklidir. Örneğin İskandinav ülkeleri karbon vergisi hasılatının büyük bir kısmını çevre programlarına tahsis etmekte ve böylece vergi ekonomiye geri dönmektedir. Dolayısıyla çevre vergisinin asli amacı gelir sağlamak değil, karbon emisyonunu azaltmak (çevre kirliliğini önlemek) olmalıdır. Aksi taktirde devletin vergi öngörüsü riskli olacak³⁶ ve çevre vergisinden beklenen amaca ulaşılması güçleşecektir.

Günümüzde başta AB üyesi ülkeler olmak üzere³⁷ OECD üyesi ülkelerde çevre kirliliğinin azaltılması için diğer vergiler ile birlikte özellikle “global bir karbon vergisi” ciddi şekilde tartışılmaktadır³⁸. Ancak şu an için uygulayacak bir uluslararası örgütün olmaması ve gelişmiş ülkelerin destek vermemesi yüzünden bu düşünce sadece ülke bazında (İskandinav ülkeleri başta olmak üzere) pratiğe geçirilebilmiştir. Oysa ki Birleşmiş Milletler tarafından 2001 yılında yapılan bir araştırmaya göre ton/karbon başına 21 Dolarlık bir karbondioksit vergisinin yılda 125 milyar dolar gelir sağlayacağı tahmin edilmektedir (Bkz., Tuncer, 2007a, www.yaklasim.com.tr; Tekin ve Vural, 2004, s. 329). Bu da karbon vergisinin ekonomik bakımdan olduğu kadar çevre kirliliğinin önlenmesi ve dolayısıyla yaşam kalitesinin artması bakımından da önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Türkiye sera gazı emisyonlarının % 15-50 aralığında azaltılmasını öngören 21 Mart 1994 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine (UNFCCC) 24 Mayıs 2004 tarihinden itibaren dahil olmuştur. Ayrıca geç de olsa 2008 yılı başında 6 sera gazı (CO₂, CH₄, N₂O, SF₆, PFCs, HFCs) emisyonunun mevcut seviyesinin % 5,2 altına indirilmesini öngören Kyoto Protokolüne taraf olma prosedürünü başlatmıştır. Bu doğrultuda evsel ısınmada yüksek kükürt içerikli kömür kullanımı yasaklanmış ve kentsel alanlarda doğal gaz kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının (özelikle rüzgar, bio-yakıt ve güneş sistemleri gibi) kullanımı teşvik edilmiş³⁹, kömür yakıtlı tüm elektrik santralleri baca gazı desülfirizasyon üniteleri ile donatılmıştır⁴⁰. 2004 yılından itibaren ise motorlu taşıtlardan kaynaklanan emisyonu azaltmak için motor yakıtlarına kalite standartları getirilerek, kurşunlu benzin kullanımı yasaklanmıştır. Bütün bunlar çevre kirliliğinin önlenmesi için atılan önemli adımlardır. Ancak benzer gelişme vergi politikası alanında şu ana kadar gözlenmemiştir. Dolayısıyla bundan sonra yapılması gereken bir “**yeşil vergi reformu komisyonu**” kurulması ve gelir beklentisi olmaksızın kapsamlı bir yeşil vergi reformu gerçekleştirilmesidir.

35 Tam tersine mevcut vergi sistemlerinde az vergi ödemenin yolu daha az çalışmak ve dolayısıyla daha az gelir elde etmektir (bu yönde bir görüş için bkz., Repetto, vd, 1992, s. 12).

36 Benzer bir diğer görüş için bkz., (Repetto, vd, 1992, s. 11-12).

37 AB’de genel eğilim bu vergiye geçme yönündedir ve bir kısım Birlik üyesi ülkede karbon dioksit vergisi fiilen uygulanmaktadır (bkz., çalışmanın karbon vergisine ilişkin kısmı).

38 Tartışmalar hakkında bilgi için bkz., (Haskew; 2007, 84).

39 Türkiye Avrupa’da güneş enerjisinden ısınma amaçlı olarak (su ısıtması gibi) geniş anlamda yararlanan ilk ülkedir. 2005 yılında yürürlüğe giren **Yenilenebilir Enerji Kanunu** ile elektrik üretiminde yenilenebilir enerji yatırımı (rüzgar, güneş, jeotermal, biyomas, biyogaz, hidroelektrik tesisleri gibi) yapılması halinde arazi harcı bedelinin %50 indirimli uygulanması hükmü getirilmiştir OECD, 2008b, s. 23-26, 60).

40 Geniş bilgi için bkz., (OECD, 2008b, s. 23)

Çevre vergisi reformunun temel hareket noktası ise Avrupa Birliğinin enerji ürünlerinin vergilendirilmesine ilişkin 2003/96/EU Direktifi olmalıdır. Bu çevre faslının açıldığı bir dönemde Türkiye'nin Birliğe tam üyelik sürecini de hızlandıracaktır. Ayrıca OECD üyesi birçok ülkelerde çevreye en çok zarar verdiği kabul edilen motorlu taşıtların vergilendirilmesinde karbon emisyonu esas alınmaya başlanmıştır. Türkiye'nin bu gelişmelere kayıtsız kalması mümkün değildir. Dolayısıyla yakın gelecekte Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nun yeniden gözden geçirilmesi ve vergi matrahının karbon emisyonuna göre ayarlanması kaçınılmazdır. Bunların dışında OECD'nin 2008 raporunda da ifade ettiği gibi (bkz., OECD, 2008b, s. 29) kirletici bir kısım ürünlere ve girdilere (deterjanlar, piller, tarım ilaçları, suni gübreler, kloroflorokarbonlar gibi) yeni vergiler getirilmesi şarttır⁴¹. Ayrıca Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi Eylem Planında (UÇEP) da ifade edildiği gibi (bkz. Şahin, 1999, s. 129-132) yazlık konutların ve çevreyi kirleten işletmelerin emlak ve arazi vergilerinin arttırılması, gürültü kirliliğini önleyici vergiler konması da yapılacak yeşil vergisi reformları sırasında dikkate alınması gereken önemli önerilerdir.

Netice olarak yapılacak çevre vergisi reformu sayesinde bir taraftan çevrenin korunması için gereksinim duyulan fonlara kaynak sağlanacak, diğer taraftan da emeğin vergi yükü düşürülerek kaynak dağılımında etkinliğe ulaşılacaktır. Bir başka deyişle yeşil vergisi reformundan beklenen “**çifte kazanç**” hedefine ulaşılmış olacaktır. Her ne kadar çevre vergilerinden elde edilen hasılatın mevcut dolaysız vergi yükünün (yaklaşık %30) daha da düşürülmesinde kullanılmasının uygun olmayacağı iddia edilse de⁴² tam aksine dolaysız vergi yükünün oldukça dengesiz dağıldığı ülkemizde⁴³ bunun faydalı olacağı düşünölmektedir.

41 Bu konuda Norveç uygulaması (bkz., Tablo 5) göz önünde bulundurulabilir.

42 Aksi görüş için bkz., Öktem, Çevre Vergileri ve Çevre İçin Fedakârlık. (erişim tarihi 2 Eylül 2010) (<http://www.cevremuhendisleri.com/haberler.asp?procid=821>).

43 Türkiye'de emeğin üzerindeki dolaysız vergi yükü %50'ye yakındır. Bu da istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. Asgari geçim indirimi ve ücretlilerde ayrı tarife uygulamalarının da etkisiyle emeğin vergi yükü biraz düşürölmüşse de hala çok yüksektir.

KAYNAKÇA

- Agnolucci Paolo (2009)**. The Effect of the German and British Environmental Taxation Reforms: A Simple Assessment. *Energy Policy* 37 (8): 3043-3051.
- Belediye Gelirleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (1993)**. (3914 Sayılı Kanun, RG. Tarih: 24/07/1993, RG. No: 21647).
- Bovenberg A. Lans, Frederic Van Der Poleg (1998)**. Consequences of Environmental Tax Reform for Unemployment and Welfare. *Environmental and Resource Economics*, 12: 137-150.
- Bruvoll, Annegrete (2009)**. On the Measurement of Environmental Taxes, Discussion Papers No. 599, *Statistic Norway Research Department*, Oslo: 1-19.
- CESinfo (2007)**. Environmental Taxes”, *Direct Report*, 3/2007: 46-47.
- Cıorcırlan Cristina A, Bruce Yandle (2003)**. The Political Economy of Green Taxation in OECD Countries. *European Journal of Law and Economics* 15: 203-218.
- Clerq, M. D. (1996)**. The Political Economy of Green Taxes: The Belgian Experience. *Environmental and Resource Economics* 8: 273-291.
- Çevre Kanunu (1983)**. (2872 Sayılı Kanun, RG. Tarih, 11/08/1983; RG. No: 18132).
- Çiftlikli Mehmet (1993)**. Çevre Temizlik Vergisi. *Ekoloji Çevre Dergisi* 8: 50-51.
- Değirmendereli, Ali (2003)**. Türk Vergi Sisteminde Uygulanan Bazı Vergilerin Çevresel Vergi Kavramı Açısından Değerlendirilmesi. *Vergi Sorunları Dergisi* 174 (3): 115-128.
- Economist (1992)**. Clean and Green, or Lean and Mean?. 325 (7789).
- Economist (2008)**. Taking Another Road. 388 (8594).
- Edizdoğan Nihat ve Ali Çelikkaya (2010)**. *Vergilerin Ekonomik Analizi*. Dora Yayıncılık, Bursa.
- Ekins, Paul (1999)**. European Environmental Taxes and Charges, Recent Experience, Issues and Trends. *Ecological Economics* 31(1): 39-62.
- Ekins, P., Harold, K., Sarah, B., Andrew, V. (2010)**. Two Unannounced Environmental Tax Reforms in the UK: The Fuel Duty Escalator and Income Tax in the 1990s, *Ecological Economics* 69, 1561-1568.
- Elektrik Piyasası Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2008)**. (5784 Sayılı Kanun, RG.Tarih:26/07/2008 , RG. No: 26948).
- Hanson Craig and David Sandalow (2006)**. Greening The Tax Code, Tax Reform, Energy and The Environment Policy Brief. (WRI) 1.
- Hoeller Peter ve Markku Wallin (1991)**. Energy Prices, Taxes and Carbon Dioxide Emissions, OECD Economics and Statistic Department Working Papers No. 106, Paris 1991.
- Katma Değer Vergisi Kanunu (1984)**. (3065 Sayılı Kanun, RG. Tarih, 02/11/1984; RG. No: 18563).
- Lutz Christian and Bern Meyer (2010)**. Environmental Tax Reform in the European Union: Import on CO2 Emissions and The Economy. *Z.Energiewirtschaft* 34:1-10.

- MacKenzie, J. James, Roger C. Dower, Donald D. T. Chen (1992).** The Going Rate: “What it Really Costs to Drive, *WRI*, June 1992.
- Öz, N. Semih (2006a).** “Enerjinin Vergilendirilmesinde Uluslararası Vergiler. *Vergi Sorunları Dergisi*, 208 (1): 7-19.
- Öz, N. Semih (2006b).** Avrupa Birliğinin Enerji Konsunda Dolaylı Vergi Uygulamaları. *Vergi Sorunları Dergisi*, 209(2): 7-13.
- Özdemir Biltekin (2009).** Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri. *Maliye Dergisi* 156(1): 1-36.
- Özel Tüketim Vergisi Kanunu (2002).** (4760 Sayılı Kanun, RG. Tarih, 12/06/2002; RG. No: 24783)
- Repetto Robert, Roger, C. Dower, Robin Jenkins, Jacqueline Geoghegan (1992).** Green Fees: How a Tax Shift Can Work for the Environment and the Economy, *World Resources Institute*, November 1992.
- Schöb Ronnie (1996).** Evaluating Tax Reforms in the Presence of Externalities, *Oxford Economic Papers* 48 (1996): 537-555.
- Speck Stefan (2007).** Overview of Environmental Tax Reforms in EU Member States, COMERT Final Report to the European Commission, DG Research and DG Taxation and Customs Union, 2007.
- Şahin Yusuf (1999).** Türk Vergi Sisteminin Çevresel Vergiler Açısından Değerlendirilmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 133: 119-137.
- Tekin Ahmet ve İstiklal Y. Vural (2004).** Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri. *Selçuk Ün. SBE Dergisi* 12: 323-335.
- Tol Richard S. J. (2008).** Book Reviews, Environmental Taxes Handbook. *Lan Fleming, Spiramus Pres*, 2006, 208pp. RECIEL 17(1) 2008.
- Türkiye Radyo Televizyon Gelirleri Kanunu (1984).** (3093 Sayılı Kanun, RG.Tarih:15/12/1984, RG. No: 18606).
- WRI (2008).** The Bottom Line On Carbon Taxes, Issue 7, June 2008.

İNTERNET KAYNAKLARI

- EEA (2005).** EN 32 Energy Taxes (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/en32-energy-taxes)
- EPA (2010).** Energy/Carbon Taxes (erişim tarihi 3 Haziran 2010) (<http://yosemite.epa.gov>).
- EU (2010).** Energy Policy (erişim tarihi 11 Ocak 2011) (http://www.inforse.org/europe/eu_e-tax.htm)
- Eurostat (2005).** The European Environment, State and Outlook 2005, Country Analysis (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.eea.europa.eu).
- Eurostat (2007).** Energy, Transport on Environment Indicators, 2007, (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.eea.europa.eu).
- Eurostat (2009).** Energy, Transport and Environment Indicators, 2009, (erişim tarihi 14 Ekim 2010) (www.eea.europa.eu).

- Fikir Halit (2004).** Motorlu Taşıtlar Vergisinin Hesaplanmasında Esas Alınan Kriterler: Türkiye-Almanya, Fransa ve İngiltere Karşılaştırması. *E-Yaşlaşım*, 2004 (7) (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.yaklasim.com.tr).
- Haskew, Frank (2007).** When Green is Good, Tax Pre-Budget Round Up. November 2007, (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.accountancymagazine.com).
- OECD (1997).** Economic/Fiscal Instruments: Taxation (I.E. Caron/Energy), OECD/GD(97)188 (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.oecd.org).
- OECD (1999-2000).** Greening Tax Mixes in OECD Countries: A Preliminary Assessment, The OECD Environment Programme 1999-2000 (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.oecd.org).
- OECD (2008a).** More Information on Environmentally Related Taxes, Fees and Charges, (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www2.oecd.org/econinst/queries/TaxInfo.htm).
- OECD (2008b).** OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye, 2008 (erişim tarihi 2 Eylül 2010) (www.oecd.org).
- OECD (2009a).** Incentives for CO2 Emission Reductions in Current Motor Vehicle Taxes, (erişim tarihi 8 Ağustos 2010) (www.oecd.org).
- OECD (2009b).** Taxation, Innovation and the Environment, December 2009, (erişim tarihi 3 Haziran 2010) (www.oecd.org).
- Official Journal L 283.** Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 Restructuring the Community Framework for the Taxation of Energy Products and Electricity (Text with EEA Relevance), p. 0051-0070 (erişim tarihi 16 Ağustos 2010) (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:320003L0096:en:HT>).
- Onshus, M., Ø. B. Skeie (2008).** Non-Fiscal Objectives in The Norwegian Tax Structure, (erişim tarihi 26 Mart 2010) (http://www.nsfr.net/seminare/stockholm08/norsk_oko_national.doc).
- Öktem Ayşe Uyduranoğlu (2010).** Çevre Vergileri ve Çevre için Fedakârlık. (erişim tarihi 2 Eylül 2010) (<http://www.cevremuhendisleri.com/haberler.asp?procid=821>).
- Sollund Stig (2007).** Environmental Taxes, Rome, 4-5 September 2007, www.un.org/esa/ffd/tax/2007DRM_SEG/05_EnvironmentalTaxes.dog. Erişim: 08/08/2010.
- Tuncer, Selahattin (2007a).** Türkiye’de Çevre ve Çevre Vergileri, *Yaklaşım Dergisi*, 173(5), (erişim tarihi 18 Ağustos 2010) (www.yaklasim.com.tr).
- Tuncer, Selahattin (2007b).** Çevre Vergileri (Ekolojik Vergiler)”, *E-Yaklaşım Dergisi*, Mart 44(3) (erişim tarihi 18 Ağustos 2010) (www.yaklasim.com.tr).
- UK Green Fiscal Commission (2009).** The Case for Green Fiscal Reform, Final Report of the UK Green Fiscal Commission: 19-29 (erişim tarihi 19 Ağustos 2010) (www.greenfiscalcommission.org.uk/images/.../GFC_FinalReport.pdf).
- Wikipedia (2011).** Kyoto Protokolü (erişim tarihi 11 Ocak 2011) (http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC).
- Yeni Nesil Akaryakıt Ürünleri: AB ve Türkiye’de Durum** (erişim tarihi 31 Ağustos 2010) (<http://www.euractiv.com.tr/enerji/link-dossier/yeni-nesil-akaryakit-urunleri-ab-ve-turkiye-000108>).

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL TASARIMCIDA ARANAN NİTELİKLERİN LİSANS EĞİTİM PROGRAMLARI VE KARIYER SİTELERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Doç. Dr. Önder ERKARSLAN* Arş. Grv. N. Aslı KAYA** Arş. Grv. Özgün DİLEK***

ÖZ

Endüstriyel tasarımcı bilinen bir meslek unvanı olmasına rağmen, sektördeki uygulamalar göz önüne alındığında, mesleğin iş tanımı hala belirsizdir. Endüstri Ürünleri Tasarımı (EÜT) ve Endüstriyel Tasarım (ET) eğitimi veren kurumlar, mezunlarının sektöre yaptığı katkılarının yanında, piyasayı geliştirmek amacıyla kendilerini de sürekli gözden geçirmek, eksikliklerini gidermek; sanayinin beklentilerine cevap vermek durumundadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım mezunlarının istihdamında sanayinin, endüstriyel tasarımcı kimliğini nasıl algıladığını, iş tanımları üstünden tespit edilmesini kapsar. Bu çalışma üç safhada yürütülmüştür: öncelikle derinlemesine bir literatür araştırmasının ardından, Türkiye'de Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım lisans eğitimi veren on üniversitenin mevcut ders programları ve içerikleri incelenmiş, Türkiye'deki yedi web portalındaki 2009 yılı son dört ay içerisinde yayınlanmış iş ilanları taranıp incelenerek, sanayinin gözündeki endüstriyel tasarımcısının profili çıkarılmıştır. Bu çalışmanın sonucu, hem tasarım eğitimi ve mesleği hem de mezunların istihdamında endüstrinin talepleri ve beklentilerinin tatmini açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Ürünleri Tasarım lisans eğitimi, mesleki kimlik, endüstride mesleki algı, web tabanlı iş ilanları

COMPARATIVE ANALYSIS OF RECRUITMENT QUALIFICATIONS OF INDUSTRIAL DESIGNERS IN TURKEY THROUGH UNDERGRADUATE EDUCATION PROGRAMS AND ONLINE RECRUITMENT RESOURCES

ABSTRACT

Although, "industrial designer" is a well known title, determination of Industrial Design as a profession is still unclear through its application in the sector. The Schools of Industrial Design should constantly revise their curricula and overview their deficiencies in order to provide a better correlation between their graduates and the needs of the industry, despite of the immense contribution to the sector, made by their past graduates. The aim of this study is to ascertain the role of industrial designer from the gaze of industry by analyzing the specifications stated in the job adverts for the recruitment of Industrial Designers. This study was conducted in three phases: In the first phase an in-depth literature review was completed. The second phase is dedicated through identification of Industrial Designer in terms of education institutions. In order to realize this, the curricula and course contents of Industrial Design undergraduate programs, selected among ten universities in Turkey were analyzed. The third phase was directed towards an identification of the profile of industrial designer from the perspectives of industry. Thus the analysis were made through an investigation of the job opportunities available in the industrial design profession announced in seven major job searching websites in last 4 months in 2009. The results of this study becomes crucial for all parties, since it helps to satisfy the recruitment expectations of industrial design education, the industry as well as the graduates.

Keywords: Industrial Design undergraduate education, Professional identity, Professional perception in Industry, online recruitment resources

* İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü, e-posta: ondererkarslan@iyte.edu.tr

** İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü, e-posta: aslikaya@iyte.edu.tr

*** İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü, e-posta: ozgundilek@iyte.edu.tr

1.GİRİŞ

Günümüzde büyük ve küçük ölçekteki iktisadi pazar alanlarının, teknolojik olanakların gelişmesine bağlı olarak küreselleşmesi, üretim anlayışını hızlanan rekabet koşullarının da etkisiyle değiştirmiştir. Teknolojinin gelişme hızı, kaliteli ürün ve üretim ihtiyacını, uygun maliyet gereksinimini, pazarlama ve satış problemlerini ve bunlara bağlı olarak çok güçlü bir rekabet ortamını zorunlu kılar. Bu rekabet ortamında kuruluşların ayakta kalabilmesi ve mevcut ekonomiye ayak uydurabilmesi, söz konusu gereksinimlerin karşılanması ile hedeflenen tüketici memnuniyet seviyesini yakalayabilmelerine bağlıdır (Kusiak 1992, s.49-59). Uluslararası alanda etkin ve tercih edilen bir işletme olabilmek için farklı ve hep daha iyi tüketim malları üretmenin gerekliliği, ürün kalitesi kavramını kaçınılmaz olarak ortaya çıkarır (Kaya 2008). Rekabet süreci toplumsal yapılara göre farklılık taşısa da tüketici davranışının seçici bir anlayışa yöneldiği açıktır. Değişen rekabet koşullarının ve tüketici davranışlarının yarattığı ölçütler; yani üreticinin rekabet edebilmesi ve kanunlarla korunan bir hak olan müşteri memnuniyeti, yirmi birinci yüzyılın ekonomik yapısını şekillendiren temel unsurlardır (Vanchan ve Macpherson 2008, s.1-17). Yeni yüzyılın yeni kavramları ile birlikte tasarım kavramı ve tasarımcı istihdamı daha da önem kazanmaktadır. Yapılan araştırmalar, küresel pazarda, büyük paylara sahip olmak isteyen firmaların endüstriyel tasarımcı istihdam etme nedenlerinin başında estetik kaygılar, yeni ürün geliştirme isteği, inovasyon, marka kimliğini yansıtırma ve ürün çeşitliliğini artırma gibi önceliklerin geldiğini ortaya koymuştur (Süel 2006). Ülkemizde ise 1990'ların başından itibaren endüstriyel tasarım alanında rekabetçi serbest yapının alana etkileri görünür hale gelmiş ve otomotiv, beyaz eşya ve elektronik, elektrikli ev aletleri gibi başat sektörlerin tasarımcı talepleri artış göstermiştir (Kındı 2007).

Üretim, iş sağlama, ihracat ve yatırım kapasitesinde önemli bir rol oynayan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ), Türk ekonomisinin temelini oluşturur (DPT, 2006). İstanbul Kültür Üniversitesi (İKÜ), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, The Competitiveness Institute (TCI) işbirliği ile "Küresel Rekabet İçin KOBİ'lerin Stratejik İşbirliği: Kümelenme Modelleri Toplantısı"nda konuşmacıların sıkça belirttiği gibi, Türkiye ekonomisinin bel kemiğini oluşturan KOBİ'lerin, küresel pazarda büyük paylara sahip olma hedeflerinin olmadığı, sadece ulusal bazda ya da bölgesel bazda bir rekabete girdikleri açıkça ortadadır (Kinay 2006, Binicioğulları 2008). Türkiye'de Ar-Ge bölümlerinin, işletmelerin kurumsal yapısı içerisinde öneminin tam anlaşılabilmesi; tasarımcı kavramı ve işletmeye sağlayacağı faydaların tam olarak algılanabilmesi, KOBİ'lerin pek çoğunun ya tasarımcı çalıştırmamasına veya tasarımcıdan beklentilerinin mesleğin içeriğinden farklı olmasına neden olur. Kuşkusuz bu algı sorunu, Türkiye sanayisinin gelişim süreci ile Türkiye'deki endüstriyel tasarım mesleğinin gelişim sürecinin eşzamanlı olmamasına da bağlanır (Er vd. 2003, Er 1993). Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde meslek, endüstrinin ihtiyacı doğrultusunda ortaya çıkmış ve gelişmiş olmasına rağmen, Türkiye'de, gelişmiş bir endüstrinin bulunmaması nedeniyle, endüstri ürünleri tasarımı mesleği, ihtiyaç doğrultusunda değil, bir takım uluslararası girişimler sonucu, modernleşme adına atılan yapıtımsal adımlarla ortaya çıkar (Er 1993, Er 1998). Türkiye' deki EÜT eğitimi tekniğin, bilimin yeniliklerinden yararlanan, akılcı bir vizyon içinde gelişme kaydederken; mesleğin ulusal endüstrideki istihdamında süregelen sıkıntılar var olagelmıştır.

Endüstri ürünleri tasarımı ve endüstriyel tasarım eğitimi ile ilgili araştırmaların bir kısmı, ders programlarının içerikleri, dersin işleniş biçiminde yapılan değişikliklerle elde edilen sonuçlar ve farklı üniversitelerin ders programlarının karşılaştırılması üzerine yoğunlaşır. Oysaki Türkiye'de endüstriyel tasarım pratiğinin algılanması, endüstriyel tasarımcıların Türk endüstrisindeki istihdam şekilleri konusunda, pek az bilimsel çalışma mevcuttur. Kişisel deneyimlerin, öngörülerin aktarıldığı çalışmalarını bir tarafa bırakalım, tasarımcı çalıştıran veya bünyesinde tasarım etkinliğini barındıran firmaların yöneticileri ve istihdam ettikleri tasarımcılarla yapılan anket çalışmalarının ışığında konuyu inceleyen bilimsel verilere dayalı çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Süel 2006).

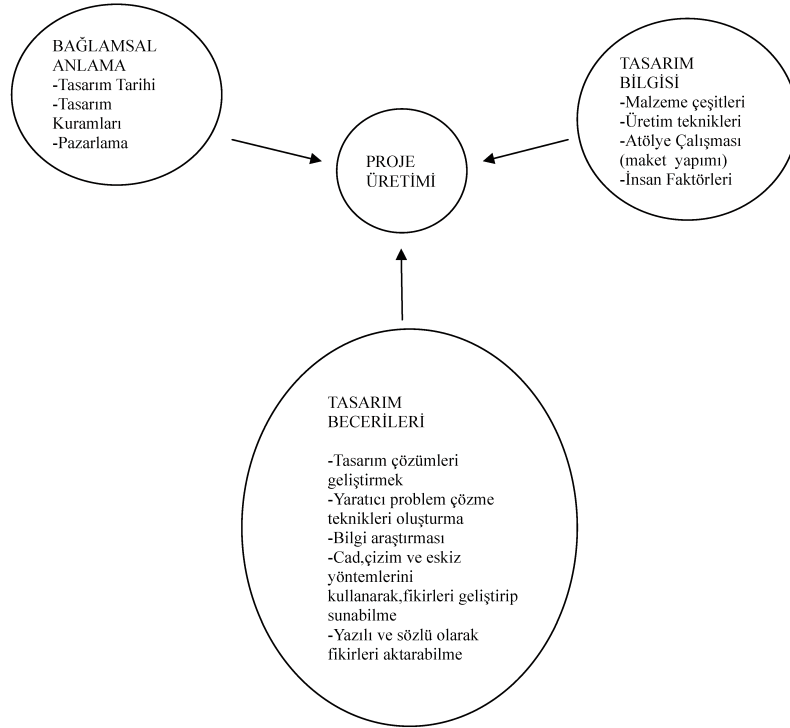
Kai Wang (2008), “*Research of the recruiting qualifications of the ID profession and their implication in ID education*” başlıklı betimsel araştırma yöntemiyle yaptığı çalışmasında, Çin Halk Cumhuriyeti’nde internet üzerinden yayımlanan iş ilanlarını inceleyip, istihdam edilecek endüstriyel tasarımcıda aranılan nitelikleri sınıflandırır. Dört kariyer sitesinde Ocak 2008 ve Ağustos 2008 tarihleri arasında yayınlanmış iş ilanlarını kapsayan araştırma sonucunda Wang, sınıflandırma sonucu ortaya çıkan bulguları değerlendirir ve endüstri ürünleri tasarımı eğitiminin branşlaşması üzerine bir öneri getirir. Bu çalışmada, Wang’ın çalışmasında izlediği yöntem benimsenip kullanılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye’deki firmaların endüstriyel tasarım mesleği ile ilgili algılarının bir çerçevesini çıkarabilmeyi amaçlar. Firmaların endüstriyel tasarımcı çalıştırma nedenlerini, endüstriyel tasarımcıdan beklentilerini ve endüstriyel tasarım mesleğinin sektördeki algısını ortaya çıkarmak için 2009 yılı Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık ayları içerisinde; www.kariyer.net, www.yenibiris.com, www.monster.com.tr, www.elemanonline.com, www.dexigner.com, www.etmk.gov.tr, www.iskur.gov.tr adresli web sitelerinde yayımlanmış, toplam altmış yedi iş ilanından yeterli bilgi içermeyenler elenmiş ve elli dört iş ilanı araştırmaya dahil edilmiştir. İş ilanlarındaki sayı azlığı hem Eylül ayı öncesinde yayınlanan ilanlara kariyer sitelerinden kaldırılması nedeniyle ulaşılamamasından hem de endüstriyel tasarımcı talebinin azlığından kaynaklanmaktadır.

İş bulma web sitelerinde endüstriyel tasarımcıda aranılan nitelikler ile piyasada istihdam edilecek potansiyel Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım mezunlarının niteliklerini karşılaştırabilmek için lisans eğitimi bulunan, 2010 yılına kadar mezun vermiş olan 10 üniversitenin Endüstri Ürünleri Tasarımı, Endüstriyel Tasarım bölümlerinin ders programları incelenmiş; programlardaki farklılıkları, benzerlikleri, bölümlerin web sayfalarında belirttikleri ders içerikleri de göz önüne alarak değerlendirilmiştir. Bu üniversiteler, EÜT, ET bölümlerinin açılma tarihleriyle birlikte şunlardır: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (MSGSÜ) (1971), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) (1979), Marmara Üniversitesi (MÜ) (1985), İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) (1993), Yeditepe Üniversitesi (YÜ) (1996), Anadolu Üniversitesi (AÜ) (1999), İzmir Ekonomi Üniversitesi (İEÜ) (2004), Kadir Has Üniversitesi (KHÜ) (2005), Haliç Üniversitesi (HÜ) (2005) ve Doğuş Üniversitesi (DÜ) (2005) (Kındı 2007).

2. TEMEL MESLEKİ KAVRAMLARIN SAPTANMASI

İş ilanlarında ve eğitim programlarında üzerinde durulan nitelikler sözel ifade olarak her ne kadar farklılıklar gösterse de karşılaştırma yapabilmek için temel mesleki kavramları ifade eden ortaklıklar bulunmaya çalışılmıştır. Bu ortak noktalar, Cooper ve Press’in çalışmasındaki üç grup üzerinden oluşturulmuştur.(Şekil 1.) Bunlar; Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım lisans eğitim programlarında yer alan ‘tasarım bilgisi’, ‘tasarım becerisi’ ve ‘bağlamsal anlama’ya ilişkin derslerden oluşur. Bu üçlü aslında iş ilanlarında farklı biçimlerde ifade edilen niteliklere de karşılık gelir; dolayısıyla karşılaştırma yapmaya elverişli bir çerçeve elde edilir.

Kaynak: Cooper, R. ve M. Press (1995). The Design Agenda: A Guide to Successful Design Management, John Wiley & Sons, UK., s.21.

Şekil 1. Tasarım Eğitimi Analiz Çerçevesi

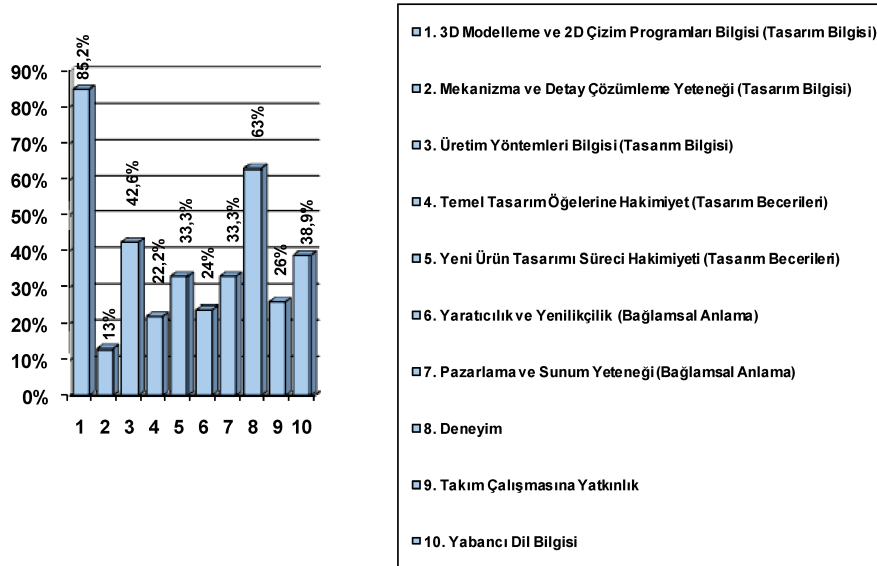
EÜT ve ET disiplinin uygulamaya ve üretime yönelik olması, bu duruma özelleşmiş çizime yönelik ve teknik derslerin gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda, ‘tasarım bilgisi’ dersleri, proje üretmek için gerekli teknik bilgileri; *malzeme bilgisi*, *teknik resim*, *maket yapımı* gibi konuları içeren temel derslerdir. ‘Tasarım becerileri’ dersleri, hem bağlamsal hem de teknik bilgilerin işlendiği, üretime yönelik dersler olmasının yanı sıra, beraberinde problem analizinden, araştırma ve çözüme ulaşma sürecine kadar öğrencinin birçok disiplinle ilişki kurduğu dersleri içerir. ‘Bağlamsal anlama’ya ilişkin dersler, tasarım öğrencisinin, kavramsal dünyasını genişletip, bu alandaki bilgisini ve üretkenliğini arttırmayı amaçlar. Tasarım öğrencisinin proje üretmesinde yeni ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayan, *tasarım kuramları*, *pazarlama*, *tasarım tarihi* gibi disiplinler arası dersler bu bağlamda değerlendirilir. CAD bilgilerinin alındığı dersler, ‘tasarım bilgisi’ grubuna girdiği halde; eskiz ve CAD aracılığıyla tasarım fikirlerinin sunulması ve geliştirilmesi, ‘tasarım becerileri’ grubuna ait derslerin sonucunda kazanılır. Bu yüzden, zorunlu ve kredisi olan derslerin gruplandırılmasında, Cooper&Press in önerdiği şemadan faydalanırken, ders içeriklerine bakılarak, hangi derslerin teknik bilgi verdiği, hangilerinin kazanılan bu teknik bilgileri uygulamaya yönelik olduğu incelenmiştir. Bazı durumlarda, ders isimlerinin aynı olmasına rağmen, ders içeriklerinin farklı olması; aynı isimli derslerin farklı gruplarda yer almasına neden olmuştur.

3. İŞ İLANLARININ ANALİZİ

Yayınlanmış iş ilanlarında belirtilen nitelikler 10 başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

- 3D Modelleme ve 2D Çizim Programları Bilgisi
- Mekanizma ve Detay Çözümleme Yeteneği
- Üretim Yöntemleri Bilgisi
- Temel Tasarım Bilgisi
- Tasarım Süreci Hakimiyeti
- Yaratıcılık ve Yenilikçilik
- Pazarlama Bilgisi ve Sunum Yeteneği
- Deneyim
- Takım Çalışmasına Yatkinlık
- Yabancı Dil Bilgisi

Yukarıda ifade edilen temel mesleki kavramlar açısından bu nitelikler gruplandırılırsa, ‘tasarım bilgisi’ kapsamında: *3D Modelleme ve 2D Çizim Programları Bilgisi, Mekanizma ve Detay Çözümleme Yeteneği, Üretim Yöntemleri Bilgisi*; ‘tasarım becerileri’ kapsamında: *Temel tasarım bilgisi, Tasarım Süreci Hakimiyeti*; ‘bağlamsal anlama’ kapsamında: *Yaratıcılık ve Yenilikçilik, Pazarlama Bilgisi ve Sunum Yeteneği* karşılıkları görülür. Bununla beraber, Endüstri Ürünleri Tasarımı eğitimiyle dolaylı biçimde ilgisi olan deneyim, takım çalışmasına yatkinlık ve yabancı dil bilgisi gibi niteliklere (Şekil 2.) de sadece ek bilgi olarak yer verilmiştir. İş ilanlarında yer alan nitelikler, toplam ilan sayısıyla oranlayıp yüzdeleri elde edilmiştir. Her ilanda birden fazla nitelik bulunması nedeniyle, her birinin toplamda bulunma sıklığını ifade edecek biçimde yüzdeler oranlara çevrilmiştir.

Şekil 2. İş İlanlarında Aranılan Niteliklerin Toplam İlan Sayısına Oranlanmış Hali

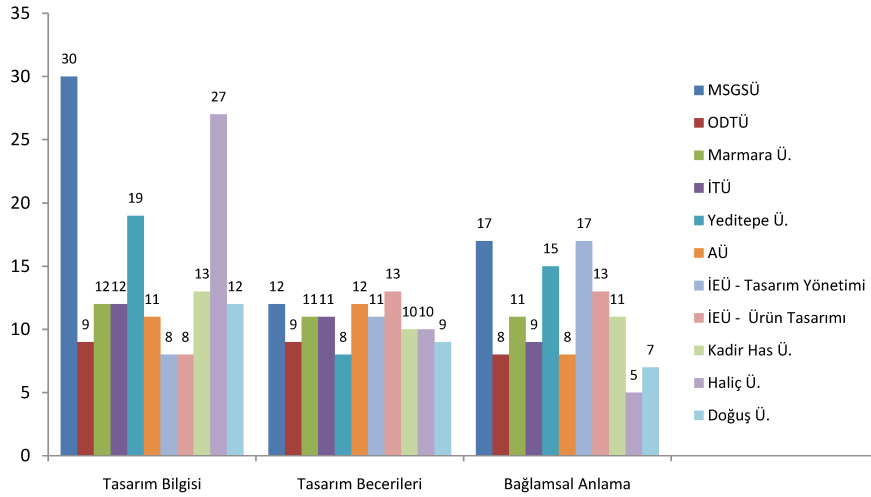
İşverenlerin %85.2'si, endüstriyel tasarımcıdan öncelikle iyi bir cad/cam operatörü olmasını beklemektedir. İşverenin %42.6'lık kısmı, tasarımcıdan, tasarlanan ürünün nasıl üretileceği konusunda bilgi sahibi olmasını istemektedir (Şekil 2). İlanların içerikleri incelendiğinde, tasarımcının üretim yöntemleri konusunda belli bir birikime sahip olmasının yanı sıra özellikle kalıp tasarımı konusuna hakim olması beklenmektedir. Tasarımcının, tasarladığı ürünün nasıl üretildiğine dair bilgisinin olmasının işveren nezdinde önemli olduğu gözlenmektedir. Bununla beraber, endüstriyel tasarımcı için, üretim yöntemleri bilgisi ve üç boyutlu modelleme programları, yeni ürün geliştirme sürecinde, tasarımını gerçekleştirmesi için yardımcı araçlardır; işverenlerin tasarımcıdan yaratıcılık ve yenilikçilik, temel tasarım bilgisi ve tasarım süreci hakimiyeti niteliklerinden önce bu nitelikleri talep etmesi, tasarımcı kimliğini doğru algılamadığına dair bir veri olarak kabul edilebilir.

Tasarımcının lisans eğitimi sırasında yetkinleştiği *yeni ürün tasarımı sürecinin*, işverenler tarafından, *ürünün bilgisayar ortamında görselleştirilmesi* ve *üretim-kalıp bilgisi* özelliklerinden sonra tercih edilmesi, işverenin ihtiyacının tasarıma yönelik değil; üretime yönelik bir istihdam açığı olduğunu aynı zamanda tasarımcıyı mühendis ve/veya tekniker gibi algılıyor olabileceğini ortaya koyar. Türkiye'de sanayinin tasarımın gelişmesine yönelik beklenen eğilimde olmadığı; tasarım odaklı gelişmeden çok imalat odaklı gelişmeye yöneldiği zaten bilinmektedir (Er 1998). Benzer şekilde, ilanlarda yer alan pazarlama ve sunum yeteneği ifadesi, tasarımcının birebir müşteri ile iletişim kurması, tasarladığı ürünü müşteriye etkili bir sunumla pazarlaması talebi aynı indirgemeci anlayışın ürünüdür; işverenlerin %33.3'ü tasarımcıyı, firmanın müşteriye ulaşmasını sağlayan ara eleman olarak görmekte olabilir. Tasarım eğitiminin öğrenciye, kazandırmaya çalıştığı yaratıcılık ve yenilikçilik özelliğine, işverenlerin sadece %24'ü itibar ederken, %22.2'lik kısım, tasarımcıdan, renk, biçim, doku gibi temel tasarım öğelerine hakim olmasını beklemektedir. İşverenlerin tasarımcı kimliğinin temel niteliklerini göz ardı etmesi, firmanın ihtiyaç analizini doğru şekilde yapmadığına, ya da tasarımcının iş tanımının doğru yapılmadığına işaret eder.

Kındı'nın 2007 yılında yaptığı çalışmada, 2003 ve 2006 yılları arasında kariyer siteleri üzerinden elde etmiş olduğu iş ilanlarında aranan niteliklerin analizi sonucunda saptamış olduğu bulgular, bu çalışma kapsamında ulaşılan bulgularla örtüşmektedir. Kındı (2007) bulgular sonucu iş ilanlarında yaratıcılık niteliğine oldukça az vurgu yapılırken iş ilanlarının bazılarının neredeyse tamamen bilgisayar becerileri talebinden oluştuğunu belirtirken yenilikçi ve rekabetçi ürün geliştirme unsurlarının sanayi tarafından kullanılma yoğunluğunun, mesleğin algılanışından kaynaklanıyor olabileceğine dikkat çekmiştir.

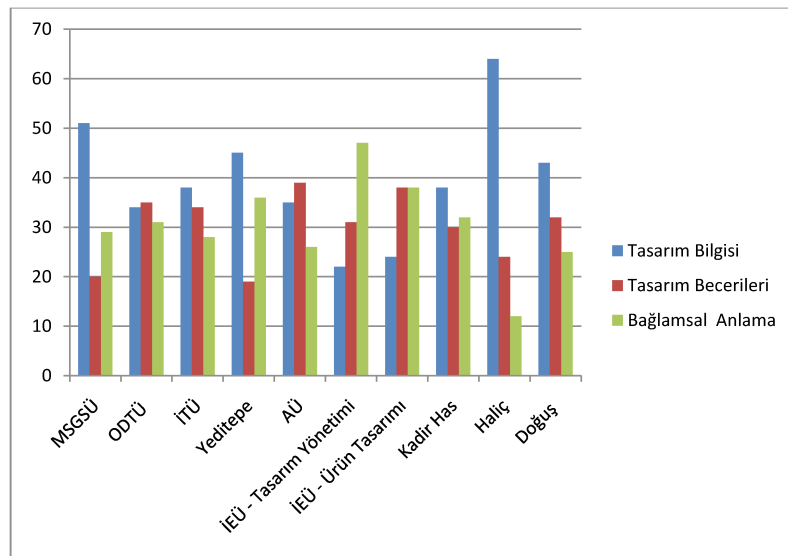
4. TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ ÜRÜNLERİ TASARIMI LİSANS EĞİTİMİ PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım meslek dersleri üç grup altında incelenmiştir (Şekil 1). Bu kapsamda 2010 yılına kadar mezun vermiş 10 üniversitenin Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım bölümlerindeki derslerin, bu üç gruptaki yoğunlukları karşılaştırılmıştır. İzmir Ekonomi Üniversitesi endüstriyel tasarım bölümü, *tasarım yönetimi* ve *ürün tasarımı* adıyla, programını beşinci dönemden itibaren iki farklı uzmanlık alanına ayırmış, bu durum incelenen program sayısını on bire yükseltmiştir. Yoğunluk karşılaştırmalarını yaparken, haftalık ders saati sayısı üç bölümde de bağdaşık bir dağılım göstermediği için grupların içerdiği ders sayısı (şekil 3) ve derslerin çeşitliliği üzerinden analiz yapılmıştır. Öğrencilerin, ilgi duydukları alana göre farklı seçmeli dersleri tercih etmesi nedeniyle, bazı seçmeli derslerin programda olmasına rağmen hiç açılmadığını göz önünde tutularak; inceleme nesnesi olarak seçilen on üniversitenin Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım bölümlerinin eğitim programlarının analizini zorunlu dersler kapsamında sınırlandırılmıştır; mesleki seçmeli ve seçmeli dersler, niceliksel veri analizinde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Seçmeli ve mesleğe yönelik seçmeli dersler incelendiğinde, derslerin kredi sayılarının farklılıklar göstermesine karşılık, mesleki seçmeli derslerin yoğunlukla 'tasarım becerisi'ni arttırmaya, seçmeli derslerin ise 'bağlamsal anlama'yı geliştirmeye yönelik olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. EÜT ve ET Bölümlerindeki Zorunlu Ders Gruplarındaki Ders Sayılarını İçeren Grafik

Yüzdesel dağılıma (şekil 4) bakıldığında, ‘tasarım bilgisi’ derslerine belirgin bir farkla ağırlık veren üniversiteler MSGSÜ, MÜ, YÜ, KHÜ, HÜ ve DÜ’dir. Diğer dört üniversite ise ÖSS sayısal puanı ile öğrenci almaktadır. ÖSS puanı ile öğrenci alan ODTÜ ve İTÜ’de ders gruplarına ait dağılımlar birbirine çok yakındır. AÜ programı ‘tasarım becerileri’ grubuna yoğunluk verirken; İEÜ Ürün Tasarımı programı ise yoğunluğu, ‘tasarım becerileri’ ve ‘bağlamsal algılama’ dersleri arasında paylaşmaktadır. İEÜ Tasarım Yönetimi programı, tasarım pratiklerinden öte yöneticilik dersleriyle öne çıkmasından ötürü, ‘bağlamsal anlama’ grubuna yoğunluk vermektedir.

Şekil 4. EÜT ve ET Bölümlerindeki Zorunlu Derslerin Yüzdesel Dağılım Grafiği

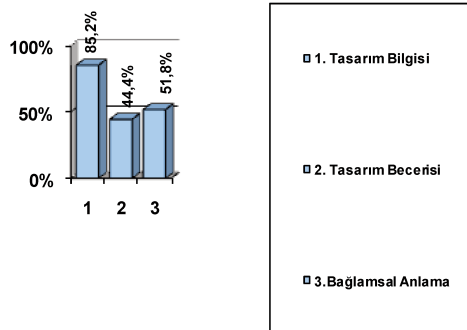
‘Tasarım bilgileri’ grubundaki derslerin sayısı MSGSÜ’ de, diğer üniversitelere göre fazladır. MSGSÜ’de ilk iki dönem boyunca verilen *tasarı-geometri* dersleri, HÜ ve MÜ programında da bulunmakta ve tasarlanan nesnelere geometrik düzlemde tanımlayabilmek için ayırt edici bir ders olarak görülmektedir. Piyasa koşullarında en yüksek oranda aranan nitelik olan bilgisayar ortamında tasarım yapabilmeyi sağlayan ‘bilgisayar destekli tasarım’ dersi, MSGSÜ ve YÜ’ de altı dönem, HÜ’ de beş dönem boyunca verilmekte, diğer üniversitelerde ise tek ya da iki dönem boyunca sürmektedir. İş ilanlarında, endüstriyel tasarımcıdan beklenen detay çözümüne dair donanımı arttıracak ve buna özelleşmiş bir ders olan *detay analizi* dersi, sadece AÜ’ de gözlemlenmesine rağmen, diğer üniversitelerde de farklı dersler altında işlenmektedir.

‘Tasarım becerileri’ grubu, tüm üniversitelerde birbirine yakın olmakla birlikte; EÜT ve ET bölümünün, *Mimarlık Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Endüstriyel Sanatlar Yüksekokulu* ya da *Tasarım ve Sanat Fakültesinde* bulunmasına göre farklılıklar göstermektedir. Temel tasarım bilgilerinin alındığı ilk iki dönemde, ODTÜ, İTÜ, AÜ ve HÜ *temel tasarım/tasarım ilkeleri* adı altında ders açarken, YÜ, KHÜ ve MÜ *temel sanat eğitimi* vermekte, İEÜ ve DÜ, *sanat ve tasarım* fakültelerinde bulunmalarının da göstergesi olarak, sanat ve tasarım adıyla bu dersi açmaktadır. MSGSÜ’de ise hem *temel sanat* hem de *temel tasarım* eğitimi verilmektedir. Yenilikçi ürün tasarımı yöntemlerinin araştırıldığı *ürün geliştirme* dersleri yalnızca İTÜ ve KHÜ’de bulunmaktadır. İş bulma aşamasında önemli bir rolü olan portfolyo sunumu için ayrılan dersler yalnızca, ODTÜ, İEÜ ve AÜ’ de bulunmaktadır.

‘Bağlamsal anlama’ dersleri öğrencinin problem çözmede izleyeceği yöntemleri öğrenebilmesi, projelerin düşünsel altyapısını kurabilmesi ve meslek kimliğini algılayabilmesi açısından önemlidir. Onbir bölüm arasında en yüksek ‘bağlamsal anlama’ dersleri oranına sahip olan bölüm, İEÜ Tasarım Yönetimi programıdır ve bu dersler, öğrencileri iş ve yöneticilik odaklı bakmaya yönlendirir. ‘Tasarım becerileri’ grubunda yer alan *bitirme tezi, araştırma yöntemleri gibi dersler*, öğrencileri akademik hayata hazırlamayı amaçlar ve MÜ, İEÜ programlarında bulunur. Bunun dışında *seminer, profesyonel pratik, endüstriyel tasarım için uygulama atölyesi* gibi dersler, iş dünyasından farklı tasarımcıların davet edilmesiyle, onların deneyimlerini aktardıkları ya da onlar hakkında araştırmalar yaparak gerçekleştirilen önemli dersler olarak görülebilir. İEÜ, ODTÜ ve YÜ bu dersleri programları dahiline almıştır. Güncel farkındalık sağlayan, tasarım yönetimi alanıyla iletişim halinde olan *trend yönetimi, tasarım yönetimi, proje yönetimi, tasarımda çağdaş konular* gibi dersler artık birçok üniversitenin programlarına zorunlu ders olarak kabul ettikleri bağlamsal anlama dersleridir. Yalnızca MSGSÜ’de bulunan *tasarımda sayısal ortam* dersi, sayısal ortam kuramlarının ve bunun tasarıma uygulanabilirliğinin tartışıldığı yenilikçi bir ders olarak göze çarpmaktadır.

5. ANALİZ KARŞILAŞTIRMALARI

Araştırma dahilinde incelenen iş ilanlarında, aranan niteliklerin hangi ders gruplarına ait olduğu belirlenmiş ve Şekil 5’de verilmiştir.

Şekil 5. İş İlanlarında Aranan Niteliklerin Ders Grupları Bağlamındaki Yüzdeleri

Araştırmaya dahil edilen on üniversitenin Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım bölümlerindeki zorunlu derslerin, ders gruplarına göre oransal dağılımı Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4 ve Şekil 5 karşılaştırıldığında, işverenin istediği nitelik oranlarına en yakın dağılım gösteren eğitim programları, ‘Tasarım bilgisi’ derslerine daha fazla ağırlık veren üniversitelerdir. Yüz işverenden 85.2’si ‘tasarım bilgisi’ niteliğini kesinlikle isterken, 44.4’ü ‘tasarım becerisi’, 51.8’i ise ‘bağlamsal anlama’ niteliklerine önem vermektedir. On üniversitenin de yetiştirdiği her öğrenci bu niteliklerin hepsine, farklı oranlarda da olsa sahiptir. İş ilanlarında, ‘tasarım becerileri’ dersiyse kazandırılan niteliklerin istenme oranının %44.4 düzeyinde kalması şaşırtıcıdır. Bu sonuç endüstriyel tasarımcının, işverenler tarafından verimli şekilde kullanılmadığını açıkça gözler önüne serer ve işverenlerin büyük kısmının istihdam ettiği elemanın sahip olduğu nitelikleri verimli şekilde değerlendiremediğini gösterir.

6. SONUÇ

2009 yılının son dört ayında yayımlanmış olan iş ilanlarında istenilen nitelikler ile on üniversitedeki eğitim programları; yeni mezun olan bir tasarımcının aldığı eğitimin piyasa gereksinimlerine uygunluğunu ve işverenin tasarımcı algısını tespit etmek amacıyla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalar sonucunda elde edilen bulgular, işverenin tasarımcıdan en önemli beklentisinin ‘tasarım bilgisi’ dersleriyle kazanılan nitelikler olduğu sonucunu verir. Endüstriyel Ürün Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım eğitimi veren üniversitelerin eğitim programlarındaki ders gruplarının yoğunluğu incelendiğinde, çoğu üniversitenin bu beklentiyi karşılayacak şekilde ders programlarını şekillendirdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, programlar ‘tasarım becerileri’ ve ‘bağlamsal anlama’ derslerine de yakın oranlarda yer vermektedir. Bu noktadan hareketle; işverenin, ‘tasarım becerileri’ ve ‘bağlamsal anlama’ nitelikleri kapsamındaki beklentisinin düşüklüğü; istihdam etmek istediği elemanın tasarımcı niteliğini tam olarak karşılaması gerekmediğinin tespiti üstünden tasarımcı kavramını doğru şekilde algılamadığını ve işverenin tasarımcının iş tanımını doğru yapmadığını gösterir. Bu algı sorunu tasarımcı talebinin düşüklüğünü de açıklamak açısından önemli olabilir.

Ayrıca iş ilanlarında aranan niteliklerin sınırlılığı, şirket, tasarım faaliyetlerinde bulunmuyor olsa da işverenin tasarımcıyı prestij kaygısıyla mı istihdam ettiği sorusunu akla getirmektedir.

Endüstriyel Ürün Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım eğitiminin öncelikli amacının piyasa gereksinimlerini karşılamak olması, hem oldukça dar bir bakış açısına sahip ulusal sanayinin global marketteki mevcut durumu düşünüldüğünde, hem de çalışma alanının sadece pratik uygulamaya yönelik değil, insani ve sosyal çerçeveyi de kapsayan teorik alanları da içermesi nedeniyle düşünülemez. Bu nedenle, ders içeriklerini ve ders dağılımlarını piyasa gereksinimlerine göre değil, mesleğin kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Piyasa beklentilerinin ve Endüstriyel Ürün Tasarımı ve Endüstriyel Tasarım eğitim kapsamının birbirine yaklaştırılması gibi bir hedef mevcutsa, bu hedefin piyasanın beklentilerini yukarı çekmek olması daha uygun olacaktır. Bu beklentinin yukarı çekilmesi, eğitim gören öğrencinin de kendi niteliklerini geliştirmek amacıyla eğitimi esasında daha istekli olmasını sağlayabilir.

İş ilanlarında aranan niteliklerin sınırlılığının algı sorunundan kaynaklandığı kabul edilecek olursa, bu sorunu çözmek adına tasarım eğitimi veren kuruluşlar, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde gerçekleştirdiği projelere yoğunluk vererek Türk sanayisinin, istihdam ettiği tasarımcının iş tanımını doğru yapmasına katkıda bulunabilir. Sanayinin vizyonunu yenilemesi açısından eğitim-sanayi işbirliğine daha dikkatli bakılması gerekir. Lisans eğitiminin başından itibaren sanayinin, eğitimin içine çekilmesiyle akademik gelişmelerden ivme alarak kendisini yenilemesine olanak tanınması mümkündür. Bunun yanı sıra, bu işbirliği sayesinde, öğrenciler de piyasa şartlarını ve beklentilerini yakından gözlemlene şansı bulacaklardır.

Değerlendirilen verilerin detaylarına bu linkten ulaşabilirsiniz:
<http://web.iyte.edu.tr/arch/industrial/research.html>

KAYNAKÇA

- Binicioğulları, N. (2008).** Türkiye ve AB’de KOBİ’lerin Rekabet Edebilirliği için Teknolojik Yeniliğin Önemi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Cooper, R. ve M. Press (1995).** The Design Agenda: A Guide to Successful Design Management. *John Wiley & Sons, UK.*
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 9. Kalkınma Planı (2006).** *Mükerrer Resmî Gazete*, Sayı:26215.
- Er, H.A, F. Korkut, Er Ö. (2003).** U.S. Involvement in the Development of Design in the Periphery: The Case History of Industrial Design Education in Turkey 1950s–1970s. *Design Issues: Sayı 19.2*, s.17-35.
- Er, H.A. (1998).** 1990’lı yıllarda Türkiye’de Endüstriyel Tasarım, *Yapı*, 199, 112-118.
- Er, H. A. (1998).** “Türkiye’de Endüstriyel Tasarım Eğitimi: Dün ve Bugüne Dair İki Saptama”,(der.) H.A. Er ve Ö. Er, Endüstriyel Tasarım Eğitimi: İTÜ Endüstriyel Tasarım Toplantıları 1998-99 Bildirileri *İTÜ Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü, Nisan 2004, İstanbul.*
- Er, H. A. (1993).** The State of Design: Towards an Assessment of the Development of Industrial Design in Turkey. *METU Journal of Faculty of Architecture*, Sayı 13, 1-2, s.31- 51.
- Kaya, N. A. (2008).** Eskişehir Kent Merkezinde Kullanılan Dış Mekan Fitness Spor Aletlerinin Antropometrik Ölçülerinin Değerlendirilmesi ve Bir Tasarım Önerisi Geliştirilmesi. Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstriyel Tasarım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kındı, M. (2007).** Türkiye’de Endüstriyel Tasarım İş Piyasası ve İstihdam Düzeyinde Temel Karakteristikleri. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Korkut, F., G. Hasdoğan (1998).** The profession of industrial design in Turkey: the correspondence between education and practice. *IDATER 98, Loughborough University*, s. 125-131.
- Kusiak, A. (1992).** Concurrent Engineering Automation, Tools And Techniques, Wiley- Interscience, USA.,1992. Aktaran: Göloğlu, C., ve A. Sezeroğlu (2007). "Endüstriyel Ürün Geliştirmede Kalite Fonksiyon Yayılımı Uygulaması", *Teknoloji Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s49-59.
- Vanchan, V. ve A. Macpherson (2008).** The Recent Growth Performance of US Firms in the Industrial Design Sector: An Exploratory Study. *Industry and Innovation*, Sayı 15, No. 1, s.1-17.
- Kinay, H. F. (2006).** Girişimcilik, Kalkınma ve Rekabet İlişkisi, Kütahya’da Kobilerin Girişimcilik Profili. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Süel, A.B. (2007).** Türk Endüstrisinde Firma İçi Çalışan Endüstriyel Tasarımcının Rolü: Üreticilerin ve Tasarımcıların Algıları. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Wang, K. (2008).** Research of the recruiting qualifications of the ID profession and their implication in ID education, Computer-Aided Industrial Design and Conceptual Design, CAID/CD 2008, Kunming, China, ss. 851-854.

CHANGES IN NEWSPAPER DESIGN FORMATS: PRACTICES OF POST 1980 ERA IN TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Sibel ONURSOY**

ABSTRACT

After 1980s contemporary media is shaped from different basis in Turkey. In this span, of time designing newspaper pages with computer software for graphic design presented new and different alternatives and challenges. Post 1980s' in Turkey, visual design or visual trends in newspapers are shaped by practical politics of dominance, economics, tabloidization and technological developments without specific base, notion or perspective. Instead of taking a main design concept into consideration, haphazardly newspaper pages were filled to visual effects or garnishes. Instead of taking a main design concept into consideration, haphazardly newspaper pages were filled to visual effects or garnishes. Specially using photography excessively connoted that era's visual culture. Clues of commercial concerns are seen in page design in newspaper. This study's aim is analyzing approaches about visual design or visual trend of newspapers related to dynamics in accordance with political and economical policy and technological development.

Technological advances, competitive environment, appearances of new media forms shapes mass communication mediums. It was focused on why and how printed media evolved related to graphic design. In this study, national newspaper's front pages have been analyzed in approximately for a 30 years span.

Keywords: Newspaper design, visual trend, design change.

GAZETE TASARIM YAKLAŞIMINDAKİ DEĞİŞİMLER: TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULAMALAR

ÖZ

1980 sonrasında Türkiye'de çağdaş medya, farklı temellerden şekillenmiştir. Bu dönemde, gazetelerin sayfa tasarımı, yeni ve farklı fırsatların grafik tasarıma sunan bilgisayar yazılımları ile yapılmıştır. Nesnel politikadaki baskın ekonomi, magazinelleşme ve teknolojik gelişmeler görsel tasarımı ve gazetelerdeki görsel modayı özel bir dayanağı, nosyonu ve perspektifi olmayan bir şekle sokmuştur. Tasarımın ana işlevi göz ardı edilerek gazete sayfaları gelişiğüzel görsel efektlerle doldurulmuş ya da süslenmiştir. Özellikle o dönemin görsel kültürü fotoğraf kullanımına yansımıştır. Ticari düşüncelerin ipuçları gazete sayfalarının tasarımında görülmektedir. Bu çalışmanın problemi politik ve ekonomik politikalar ve teknolojik gelişmelere uygun olan dinamiklerle ilişkili olarak, gazetelerin görsel tasarım ya da görsel modası hakkında yaklaşımların analiz edilmesidir.

Teknolojik ilerlemeler, rekabet ortamı, yeni medya formları kitle iletişim araçlarını şekillendirmiştir. Grafik tasarımla ilişkili olarak basılı medyanın neden ve nasıl evrimleştiği konusuna odaklanılmaktadır. Bu çalışmada ulusal boyutta yayın yapan gazetelerin birinci sayfaları yaklaşık 30 yıllık süreçte incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazete tasarımı, görsel moda, tasarım değişimi.

* Bu çalışma, 23-25 Eylül 2009'da Portekiz Katolik Üniversitesi'nin düzenlediği "Communication, Cognition and Media Congress" de sunulan ve özet metin olarak yayınlanan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş biçimidir.

** Anadolu University Faculty of Communication Sciences Department of Journalism, e-mail: sonursoy@anadolu.edu.tr

1. INTRODUCTION

Newspaper page design change is related to two main factors in Turkey. Firstly, beginning of the 1980s', Turkish Governments followed a neo-liberal political and economical policy in Turkey. Secondly, technological progress that was emerged from "postscript" literary language was stretched. Neo-liberalism emerged full force in the 1980s with the right-wing Reagan and Thatcher regimes all around the world and also in Turkey. Neo-liberalism can be defined as the belief that the unregulated free market is the essential precondition for the fair distribution of wealth and for political democracy. This transformation has also changed communication policies. The effects of the media within Turkish daily life and its tradition have been debated after neo liberal policies in Turkey.

Beginning of the 90s' in Turkey, Turkish public service broadcasting, TRT, increased the number of channels. After this changing first commercial television channels started to broadcast but in the radios as well. At the same time, newspapers varieties were increased also their circulation, page numbers, paper and printing quality, using color, number of photography in page. In this period television culture came to dominate, art became commodified, consumer culture boomed, life style magazines published and lifestyle journalism increased. As a result, tabloidization of news dominated in Turkish Media.

Entertainment phenomenon, one of media's social functions that relaxes society and reduces stress as pleasure and fun, influenced media contents with the influence of new right policies after 1980 (McQuail, 1990, p. 71, Dağtaş, 2006, p.39).

Contemporary media are shaped from basis of realization afterwards 1980s in Turkey. In the years of 1980s, numerical letter revolution was reformed in desktop publishing which "postscript" literary language is developed through method of vectorial calculation. This reform caused that pre-printing process conveyed to desktop publishing. In this time, making newspaper page design with computer software presented new and different chances for graphic design.

Post 1980s' in Turkey, dominances of practical politics, economy, tabloidization and technological developments are shaped visual design or visual trend in newspaper without specific base, notion or perspective. Main function of design was not to take into consideration and haphazardly newspaper pages was filled to visual effects or garnishes. Especially there was presented a visual culture of its period what visuality is fronted in using photographs. Clues of commercial concerns are seen in page design in newspaper.

For this reason, it is important to explore determinants of graphic design developments in Turkish media. In this context, this paper has been motivated by the recent growing body of the literature on the topic as well as clear relevance of the question of which factors affect design development in newspaper. Therefore the aim of this study is to present a chronological framework in order to provide a better understanding visual journey of media. In this research, they are monitored that the graphic evolution of the newspaper and related to the evolution of the newspaper's role in democratic civic culture. The remainder of this study is structured as follows: Section two reviews the literature explaining on visual design development in other words general trends in newspaper design. Section three provides methodology. Section four provides findings and section five provides results and conclusions.

2. LITERATURE

2.1. General Trends in Newspaper Design

In the early to mid-nineteenth century, a series of social, cultural and political transformations reconfigured the public sphere and reconstructed the uses of the newspaper. The rise of mass politics had co-opted the printed newspaper and the party organizations installed editors whose job was to compose the content of paper. The rise of a national market society and with it the commercialization of press integrated newspapers more and more into business arrangements, producing the type we call the publisher's newspaper. The editor's newspaper was a partisan advocate in the courtroom of political opinion. The publisher's newspaper was a commercial tool and marketed goods. In combination, the twin moments of political and commercial transformation produced a newspaper that was expensive in appeal to the public. The political parties and the advertisers, which both subsidized editing and publishing, wanted to reach as many readers as possible (Barnhurst and Nerone, 2001, p.16). According to Lears, newspapers placed this undigested, complex barrage on the page in the same bewildering abundance that characterized so much else of culture of the marketplace in the nineteenth century (Lears, 1994).

Typography was the dominant face of news. As the industrial organization of newspapers became more articulated in the nineteenth century, the task of setting news into type fell to the emerging printing trades. One feature of the shift from printer's to publisher's newspapers was the appearance of a divide between editorial work and production work. Publishers based typographic decision on custom and convention and on financial considerations. Editorial statements make clear that publishers attended to visual issues, and their choices accumulated into a recognizable style. The strategies of representing are the real during the second half of the nineteenth century. Followed a distinct visual regime: illustrated journalism underscored the author, dedicated itself to storytelling and observation, promised vicarious experience to its readers, and embraced a republican ethos of citizenship. (Barnhurst and Nerone, 2001, p.17).

According to Barnhurst and Nerone, operating by different rules from predecessor, the photojournalism that dominated the twentieth century replaced any civic responsibilities for imagery with a commitment to populism and realism. Replacing the older with the modern regime involved a complex interaction between text and pictures. Text and picture changed in a dialectical fashion. Instead, news analysis came to dominate the verbal report, as many of the tasks of reporting shifted to pictures and as photojournalism replaced the older regime of illustrated news. Pictures acquired immediacy, conflict, prominence, and other news values, heightening the emotional register of news while replacing simple picture narratives with complex episodic arrays of multiple images. Pictures reveal only one dimension of the rise of modernism, and the form of news includes a great deal more: typography and text, other imagery and graphic design, systems of departmentalization and hierarchy, and production processes.

Barnhurst and Nerone emphasize that representation is crystallized in the form of the newspaper (Barnhurst and Nerone, 2001). By form, the persisting visible structure of the newspaper, the things that make the New York Times, for example, recognizable as the same newspaper day after day its content changes. Form includes the things that are traditionally labeled layout and design and typography; but it also includes habits of illustration, genres of reportage, and schemes of departmentalization. Form is everything a newspaper does to present the look of the news. The form proposes ideal relationship between the world and the public, for instance that will not correspond exactly to the material relationship it actually sets up. The newspaper will figure its reader as a citizen on one level and consumer on another, as self-controlled rational investor on level and as emotion-driven buyer or fan on another, and so on. The relationship between material and represented relationship in any medium tells a lot about the work that the form does in the world. It is not accidental that phrase this relationship in a way that echoes Althusser's famous definition of ideology as representing "the imagined relationship of individuals to their real conditions of existence" (Althusser, 1994).

Iyengar points that research in political communication usually conceives of the work of the news, however in terms of content (Iyengar, 1991; Cook 1998). The power of the press to include or exclude specific facts or opinions is real power; arguments over it are real arguments, but they often ignore any power of the form of the news. In fact, news form has an impact by establishing the environment of power.

Reader may make meaning, but not under conditions of their own choosing. In case of newspaper, the form and design constrain meaning making. Once readers enter the newspaper, they continue to make choices, but the design imposes tacit rules that allow for certain reading practices and work against others. Even when readers resist, they do so within an existing environment. Their practices, along with media industry practices, and for that matter a host of other cultural practices, become implanted in media forms and designs. Also, newspaper industry accounts tend to provide information about technological innovations that have had an impact on design (Brucker, 1937; Mott, 1941). Discussions of news design aimed at practitioners and educators also provide insight into the rationale behind trends in newspaper design (Allen, 1947; Arnold, 1969; Garcia, 1993; Hutt, 1973; Moen, 1989).

Design is the product of deliberate planning processes and method of working or displaying consciously (Barnard, 2002, p. 166). According to approach that is developed by Sigmund Freud's at the beginning of the twentieth century, subconscious expresses people what they want or actions and their ideas and learn from these actions can not be controlled. Design and psychological effects created by design, content in the context of its, host a special meaning of its, perception effects of its, based on biological effects of its, influence in journalistic decisions of its, it also requires an editorial discretion along with the use of design as a tool. Design should be further ignored in journalistic format.

The convergence of media outlets, technologies, and processes creates a unique cultural/visual environment in which designs distinctive of one medium can easily be appropriated by other media. This is significant because a single communication style is no longer predicated on a specific medium. That is, the pictorial mode of communication that has been associated with television news appears in the information graphics of a newspaper front page and in the thumbnail-sized icons on a news website. Similarly, the ticker-tape delivery style that was made popular by news websites is now a standard feature of many cable news programs. Cooke explores about the convergence in visual dimension of the news that, media are bound together by the economic, political, and social parameters of their existence (Cooke. 2005). Convergence, critics argue, decreases competition and creates a homogenous media landscape where the same information is funneled through a conglomerate's different media outlets (Gitlin, 1993, 1996; Herman and Chomsky, 1988; Miller, 1997; Price and Weinberg, 1996; Schiller, 1996).

Visual similarity is quite a lot in the press. According to new media theorists, visual similarities are not random happenstance; instead, they emerge from a dynamic media environment that is shaped by technological, social, and cultural forces (Bolter and Grusin, 1999; Manovich, 2001).

2.2. Newspapers in Turkey After 1980

In Turkey, Military coups, 12th Sept. 1980, affected media sector as well all other institutions. Once democratic conditions revived in the period following 1980, two significant events emerged and gained speed rapidly in Turkish media: introduction of non-media capital into the sector and monopolization in media (Tokgöz, 1991-1992, p.100). Although the Turkish state fostered the vast majority of printed media and owned the audio-visual mass media means from 1831 till 1983, with the influence of free market economy, which improved after 1983, and liberal policies most of media means passed into the hands of monopolistic capital and boss image in media changed dramatically (Yiğenoğlu, 1996, p.50).

The monopolization and competition for promotional activities (give away stuff or special offers) in the post-80 press ran rampant demanding higher dosages and finally bringing about high losses due to expensive luxurious free gifts (Koloğlu, 1994, p.89). Developing trend observed in opinion and public journalism before 1980 was to be replaced by tabloid journalism in the post-80 period. Because of the pressure centered on the press following 1980 military coup, newspapers tended towards tabloid journalism rather than politic news and both the society itself and the press were rendered apolitical in reaction to the overpoliticization before 1980 (Özgen, 2008, p.469). Media organizations in particular in the early 80s shaped their reporting under the heavy manipulation by the martial law. The press kept its distance from the news of political nature and tabloid news and sexual content were preferred more and more due to financial causes and in order to be able to achieve a certain level of circulation (Özgen, 2008, p.469).

The structure of the media in the post-80 period went through some changes; the media adapted itself to this new formation in parallel to the neo-liberal policies and the relationship between politics and the media intensified with the introduction various capital groups into the media sector. It could be suggested that since then the media has been in the service of the neo-liberal policies and undertaken the task of having the society adopt these policies (Konyar, 2001, p.81). Turkey's social structure became different with this change. It caused to change the existing culture such that migrate to big cities, privatization movements, entering the market products produced by foreign capital and ensuring compliance with this products. The increase in speed and diversity in finding the products has provided that people need these products have led to more. Consumers reconcile this arrangement introduced to serve interests of capitalism. (Özbek, 1991, p.66.) Take such a shape of media is caused commercialization of media products and has led to become these products is simple and magazine. As a result of these changes; continuing the traditional culture replaced by popular culture, which has commercial concerns and media determines its content.

The case of consumer culture supported by new right policies which shaken socio-economic structure fundamentally, was mean any kind of the creation through trade mechanisms. There are entering the period anymore, that excluded the idea of corporate benefits and developments in the field of communication also receive a portion of it (Dağtaş, 2006, p.80.). A design style or design trend was not able to developed in the process of simplification of the media. Becer argues that (Türkiye Tasarım Tarihi Topluluğu, 2006) Turkish graphic design hasn't got national and unique style and some of reasons influenced on not creation of visual trend such as difficulties in passing from Arabic to Latin, and then to the Ottoman and meeting delayed printing technology. Also, he emphasizes that we could become a universal language of communication, namely we convert our own cultural values to our designs but after a period of show, emulate and affectation.

Media-related events in Turkey after 1980 are as follows.

2.2.1. 1980-1983

When the state paper subsidy to newspapers was eliminated, newspaper prices tripled in a day. Just on the same day of 12 September military coup, Demokrat, Aydınlık, Politika and Hergün newspapers were closed. In addition, publications of many other newspapers were suspended for different durations (e.g. Milli Gazete and Cumhuriyet were shut down four times and Tercüman and Günaydın were shut down two times (Kabacalı, 1994, p.335). Another interesting point to mention is that Özal government publicly stated their anti-press opinion with following words: "Don't read newspapers because they mislead you. We receive the news on CNN ourselves". Also in this period were the introduction color television broadcasting in Turkey, a wider opportunity for more Turkish people to watch TV and the launch of PC by IBM.

Although media institutions expanded into professional subsidiary organizations like news agencies before 1980, they transformed into subsidiary organizations of commercial formations in the post-80 period (Koloğlu, 1999, p.75).

A new fundamental approach was created to print letters and images on paper by means of PostScript technology developed by John Warnock and Charles Geschke in the early 1980s. Establishing Adobe systems in 1982, they started a transformation replacing movable type developed by Gutenberg in 1450s. Therefore, things like lay-out, collage, montage, color sample, printing image, printing drafts and drawing, cutting and pasting, correcting and alike performed with tools such as utility knife, rapido, paper, cartoon, glue, ruler, writing and drawing patterns, tire films and so on became things of the past; now it was possible to perform all editing on the image itself and to obtain a printout just the way it seemed on screen (Sarıkavak, 2005, p.10). At the same time early computer illustration was created by John Hersey and page make up systems were introduced. First digital type foundry is founded by Mathew Carter and Mike Parker (Heller and Pettit, 2000).

2.2.2. 1984-1987

“Tercuman” newspaper was closed indefinitely. Amendments in import regime made it possible for fashion magazines published in foreign languages to enter the country without custom taxes. In this period 1985 could be regarded particularly important because of the introduction of the newspapers “Tan” and “Sabah,” color tabloids. Tan newspaper, trying to attract attention with fabricated news, reached a daily circulation of around 1 million. Sabah, on the other hand, was the first to perform all its design and publication process through computer system. Beginning from 1987, QuarkXPress was rapidly adopted in publishing, especially in designing departments of periodicals and daily newspapers, as a page layout application due to automatic images of low resolution in forming a document and because of its features allowing for an efficient typographic control and different template pages production. In 1987, a font designing team consisting of designers and technicians was gathered in order to develop original fonts and therefore variety of fonts to be used in publishing increased rapidly (Sarıkavak, 2006). By 1986 television broadcasting had broken the monotony of “the single TV channel” and black-and-white broadcasting, introducing viewers to an opportunity to make a choice. This period is also significant because it was during this period that people outside the press sector bought press organizations and thus non-media capital entered into the domain of the press.

At the same time first one-megabyte memory chip is introduced, three-dimensional computer graphics created by using interactive software and hardware and (Heller and Pettit, 2000).

2.2.3. 1988-1991

In this period video CD was launched, the number of people using PCs reached 25 million, newspaper prices in Turkey went up and weekly periodical “Tempo” started its publishing life. Also, TRT’s (the state-run Turkish Radio and Television) monopoly was broken and new private television channels emerged (first one was Star TV).

Newspapers changed the way their special offers were presented. Instead of choosing lucky readers by drawing lots, newspapers started to give away a gift for every reader, bringing about a total daily circulation of about 4.5-5 million at the time. On the other hand, according to the results of a survey conducted in October 1990 by Bosphorus University and sponsored by Turkish Industrialists’ and Businessmen’s Association, 57% of Turkish people did not trust the press. This survey also showed that 40% of Turkish newspapers were published in İstanbul, 10% in Ankara, 6,5% in İzmir and 2,5% in Bursa, which pointed out that 60% of Turkish readers were in big cities. Aktüel magazine and Yeni Günaydın newspaper were established in this period (the number publications legally owned by Asil Nadir increased in this period: Nokta, Ekonomik Panorama, Gelişim, Sports, Bando, Ev Kadını, Erkekçe, Marie-Claire, Mimarlık, Turist Pasaport, Beyazdizi, Hıbrır) (Topuz, 1989, p.76).

At the same time in the world, George Bush is elected forty-first president. Fontshop is founded in Berlin. Berlin Wall is demolished. Hypertext is conceived. Adobe Photoshop, the computer-imaging program that allows designers a wide range of photographic options, is released. Video camera records single-frame images onto a floppy disk. World wide web is released (Heller and Pettit, 2000).

2.2.4. 1992-1995

Radio and television broadcasting sector went uncontrolled between 1991 and 1994 (for example the Gulf War was presented simultaneously). In this period private television channels sprang up one after another. After the approval of the 1992 Turkish Constitution, private organizations were granted the permission to broadcast, which is remarkably significant in this period's Turkish press world (Turgut Özal played a key role in this development; after he passed away in 1993 private television or radio companies not operating under legal terms were closed and new legal regulations were brought into effect in 1993) (Özgen, 2008, p.472). New magazines like "Atlas," "Aydınlık" and "Aksiyon" and newspapers like "Fotospor," "Bizim Gazete," "Yeni Yüzyıl" and Takvim started their press life in this period (1992), while the newspaper "Özgür Ülke" was closed and the price of newspapers increased by 95% in the meanwhile.

After 1992, the Turkish press world witnessed a new dimension of promotional campaigns: newspapers started to be sold with giveaways such as razor blade, toothpaste, tablecloth, balloon, kite, glass, cup, freezer bag, bread, soap, margarines and so on. The aim then was clearly to increase the daily circulation, but when we make a proportional consideration regarding the period it seems the daily circulation was steady during the period while newspaper use per person came down (Vuran, 1996, p.80). This period, in which newspapers themselves were overshadowed by their giveaways, created readers who do not read at all. While the amount of news with tabloid content went up in the press, society's interest in newspapers came down in parallel (Özgen, 2008, p.474). The reason underlying this decrease was to a great extent the distrust of press organizations and newspapers. A 1995 survey by Akademedya Group shows that 86% of newspaper readers did not trust or respect the press at the time (Nebiler, 1995, p.112).

Newspapers in Turkey started to go online in 1995. The first two press organizations to be online were Aktüel and Zaman. Online newspapers looked exactly like their printed versions, but they gave up that designing style in time.

At the same time in the world, CNN, The New York Times, and Time go online. Bill Clinton is elected president of United States. The Internet has five million online users worldwide (Heller and Pettit, 2000).

2.2.5. 1996-1999

After 1995 competition for special offers and giveaways slowed down, there was less variety of the stuff given most of which was printed materials. It could be suggested that in this period those having a larger capital addressed to larger masses while those having smaller capital addressed to less people. The fact that big corporations began to own the press and to use it for their own agenda, giveaway wars and conflicts among press organizations led to disrespect for the press (Demirkent, 1995, p.271). Also in this period, the newspaper "Son Havadis" started be published again and "Gözcü," "Radikal" and "Agos," published in Turkish by Turkey Armenians, started their life. NTV, the first news channel of Turkey, and CNN Turk channels started broadcasting, too. Meanwhile, the number of press organizations broadcasting online increased.

At the same time in the world, Microsoft releases Internet Explorer 3.0. Web TV is introduced. Apple releases the iMac. Digital cell phone, two-way radio, alphanumeric pager, e-mail, fax and two-way messaging with access to the web, is introduced (Heller and Pettit, 2000).

2.2.6. 2000-2003

“NTVMSNBC,” the first news portal in the Internet in Turkey started broadcasting online while the publication of the newspaper “Akit” ended in this period. After 2000, advancing computer technology became an inseparable part of the press because it processed and stored information quickly and accurately and offered improved designing programs. The opportunity to work with template designing styles made it possible to prepare pages in a short time and to make changes easily. Production and circulation of information gained acceleration. In addition to these developments forming a base for an information society, publishing houses started to employ more computers to run more machines and equipment. Therefore, people got rid of some complicated but boring works that took so much time and energy.

2.2.7. After 2004

In this period, personal computers with 36, 48 and 64-bit processors were launched, bringing about new font technologies into the market. The cooperation of Adobe and Microsoft initiated in 1996 resulted in a new font technology called ‘OpenType’ (TrueType or recently updated OpenType). However, OpenType could not become widespread since application software at the time did not support this technology efficiently. In this period, on the other hand, OpenType technology, including more than 65.000 characters eliminated PostScript’s limitation of 256 and became more widespread. Also, its designing and graphic programs improved and increased in number.

Next section is about discussion of the methodology used to analyze the visual dimensions of these newspapers.

3. METHODOLOGY

This study charts the visual trajectory of three nationally recognized newspaper during the past about 30 years. In total, 242 news were analyzed for this study.

The following newspapers were included in this study: Hürriyet, Milliyet, and Cumhuriyet. These newspapers were chosen because they reflect a range of design styles and are large publications that geographically span the Turkey. The front page of each newspaper was collected on the same day from each four year beginning in 1980 and ending in 2008. From this population, a purposive sample was composed (Patton, 1990) Saturdays and Sundays were excluded to ensure sampling consistency across media. The front page was selected for study as a way of limiting the sample scope and because, as newspaper design consultant Mario Garcia (Garcia, M. 1993, p.9) has noted, it establishes the overall look and feel of a newspaper. The front pages of these newspapers were selected that’s why first page attracts reader. Because of the large time span after 1980 is divided into four-year period were analyzed.

Method of this study is the content analysis. Design relevant approaches, considering judicial data such as news page layout, shape, news boxes, use of color, the news aspects, news topics, news length, news photos, using titles and typefaces, the number of lines, using colors are evaluated by years.

Coding system

News topics are classified with generalization as follows: Policy, magazine, sport, economy, police-judge-accident-death, education, world news and other news.

Line count, photo count and count of headlines are classified as numerical.

Photo sizes are classified as ¼, 1/8, 1/16, 1/32 and smaller than 1/32 of page size.

Using color news box is classified as uncolored, red, blue, yellow, green, coffee, and gray/black.

Positions of news are classified as layouts of vertical and horizontal.

Shapes of news are classified as square, rectangle and formless (except square and rectangle).

Typeface of headlines: Sans-serif/serif, uncondensed/condensed, non all caps/all caps.

Color headlines: Black, red, blue, yellow, green, grey and white color.

5. FINDINGS

The findings of this research are limited to the front pages of the three sampled newspapers and to the analysis of a total of 242 news items on those pages. News is the sum of 29.3% Hurriyet, 34.7% URL to Milliyet and Cumhuriyet 36%.

Table 1. Cross Tabulation for News Topics and Years

News items	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Policy	9,5	2,5	3,3	2,9	5,4	5,0	3,3	1,2	33,1
Magazine	0,0	1,2	2,1	2,5	1,2	1,2	1,7	2,1	12,0
Sport	0,0	0,0	0,4	0,0	0,8	0,4	0,8	1,2	3,7
Economy	0,8	3,7	2,1	1,7	0,8	0,8	0,8	0,8	11,6
Judicial, accident, law, death, injury...	4,5	1,7	2,5	2,9	1,7	2,5	2,5	2,1	20,2
Education	0,0	1,2	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4	2,1
World	0,0	2,5	0,8	3,7	0,0	0,0	0,4	2,5	9,9
Other	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	1,2	2,1	2,1	7,4
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100,0

Table 1 demonstrates news themes in relation to years. While news on politics has the highest rating in the period between 1980 and 1984, this rate tends to come down in time. There seems to be a noticeable diversification in news themes in the years following 1992, in which competition for special offers and giveaways rose and trust in the press was diminished. There are periodic increases in the amount of tabloid news. While economy news intensifies in 1984-1988 period, politics becomes popular after 1988 and world news is preferred more after 1992. The years following 1992 represent a time when many new newspapers and magazines were born. Apparently, when we look at the total of all the periods, we can conclude that news about politics is followed by police-judge-accident-death news theme category.

Years and news themes are compared. The correlation between these two variables is a meaningful one which is significant at 0.05 level ($r=0,193$). It is clear that news themes periodically display meaningful differences as the years pass by.

Table 2. Cross Tabulation for Line Count and Years

Line count/length	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
1	1,7	2,9	2,9	3,7	2,5	2,1	1,2	1,7	18,6
2	5,0	5,0	6,6	7,0	5,4	7,0	8,3	7,0	51,2
3	2,5	1,2	1,2	3,3	3,7	2,1	1,7	3,3	19,0
4	2,9	1,7	0,4	0,0	0,4	0,0	0,4	0,4	6,2
5	0,0	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1
6	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
7	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
8	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
11	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
12	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	12,0	12,4	100,0

Table 2 shows the comparison of the length of front pages news according to years. As can be seen from the table, news items get shorter dramatically in the periods after 1980. It could be suggested that photographs get larger or increase in number because a lack of increase in the number of news.

It found that with a meaningful inverse correlation associated with the length of news items and years. This relationship is significant at 0.01 level ($r = -0,281$). According to this finding, the length of news items gets shorter as the years pass by.

Table 3. Cross Tabulation for Photo Count and Years

Photo count	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Without photos	12,8	8,3	5,4	8,3	7,4	5,4	4,1	4,1	55,8
1 photo	2,1	3,3	4,1	5,0	4,1	4,5	6,6	7,0	36,8
2 photo	0,0	0,4	1,2	0,8	0,4	1,2	0,8	1,2	6,2
3 photo	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
4 photo	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	12,0	12,4	100,0

The number of photographs based on years is presented in Table 5. There is an increase in the use of photographs but a decline in the number of news without photographs in the periods following 1980. Photo storage and facilitated are easier than before. That's why high memory chips including the technology and three-dimensional computer graphics created by using interactive software and hardware after 1984 (Heller and Pettit, 2000).

It found that a meaningful relationship between the use of photographs and years. This correlation is significant at 0.01 level ($r = 0,264$). It is clear that the use of photographs attached to news increases as the years pass by. On July 1, 1984 all TRT television programs started to be broadcasted in color. The use of more photographs with frontpage news items could be associated with the increase in the number of television channels and the rise of color broadcasting in the period.

Table 4. Cross Tabulation for Photo Size and Years

Photo size/years	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
1/4	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	2,0	3,0
1/8	1,0	0,0	1,0	1,0	1,0	0,0	2,0	2,0	8,0
1/16	4,0	5,0	7,0	3,0	5,0	1,0	2,0	3,0	30,0
1/32	0,0	5,0	2,0	3,0	3,0	2,0	5,0	4,0	24,0
Small from 1/32	0,0	1,0	4,0	6,0	2,0	4,0	9,0	9,0	35,0
Total	5,0	11,0	14,0	14,0	11,0	7,0	18,0	20,0	100,0

As can clearly be seen in Table 4, the number of photographs tends to increase at a certain level in the period after 1980 and it increases even more after 2000. Photograph sizes get bigger in the last two periods, which is probably caused by the developing computer technologies in these two periods. That's why, a vector (point) based drawing programs, is introduced after 1984 and the program such as Photoshop, the computer-imaging program which allows designers a wide range of photographic options, is released after 1988. (Heller and Pettit, 2000).

Table 5. Cross Tabulation for Using Color News Box and Years

Color news box/years	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Uncolored	14,9	12,8	10,7	13,6	12,0	7,9	7,4	9,9	89,2
Red	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,4
Blue	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,8	0,4	2,1
Yellow	0,0	0,0	0,4	0,4	0,0	1,7	1,7	0,4	5,0
Green	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,4	0,8
Coffee	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,8	1,2
Grey/black	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,4	1,2
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100,0

Table 5 shows the use of color in news boxes according to years. While colorlessness dominates 80 and 84 periods, color emerges in news boxes in the following periods and color use variation increases in the last three periods.

It found that a meaningful relationship between years and the use of color in news boxes. This correlation is significant at 0.01 level ($r = ,258$). Apparently, the use of color in news boxes on front pages goes up as the years pass by.

Table 6. Cross Tabulation for News of Position and Years

Position /years	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Vertical position	9,5	7,0	6,6	6,6	7,4	6,2	4,1	7,9	55,4
Horizontal	5,4	5,8	4,5	7,4	4,5	5,0	7,4	4,5	44,6
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100,0

As can be seen in Table 6, vertical placement has always been prevalent on newspaper front pages.

Table 7. Cross Tabulation for News of Shape and Years

Shape/years	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Square	1,2	0,8	1,2	1,2	0,0	1,2	0,0	0,8	6,6
Rectangle	11,6	10,3	7,9	10,7	10,0	8,3	9,9	10,3	79,3
Formless	2,1	1,7	2,1	2,1	1,7	1,7	1,7	1,2	14,0
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100,0

Table 7 demonstrates shape features of news boxes according to years. While rectangular boxes are the most popular one, it is noticeable that news boxes embedded to each other are preferred more than square form in all periods. It could then be suggested that a structure differentiating from modular design is often applied on newspaper front pages in the study sample.

Table 8. Cross Tabulation for Face of Headlines and Years

	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Sans-serif	11,6	7,9	7,4	10,3	5,0	4,1	8,7	9,1	64,0
Serif	3,3	5,0	3,7	3,7	7,0	7,0	2,9	3,3	36,0
Uncondensed	7,4	8,3	5,4	2,5	6,6	4,1	4,1	5,0	43,4
Condensed	7,4	4,5	5,8	11,6	5,4	7,0	7,4	7,4	56,6
Non all caps	12,0	12,4	11,2	14,0	10,7	10,3	11,6	10,7	93,0
All caps	2,9	0,4	0,0	0,0	1,2	0,8	0,0	1,7	7,0
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100

In Table 8, the characteristics of headlines are compared based on years. It is evident that serif headlines are more common in 1996 and 2000 periods. Also, Table 8 points out that the use of condensed typefaces displays differences according to years. For example, uncondensed typeface is used more in 1984 and 1996 periods. That's why new typefaces are developed with eight weights, each with italic, extended and condensed versions after 1984. As we can see in Table 8, when we compare capital features of headlines according to years, it is clear that all caps typefaces are still, if not often, used in the periods except for 1988, 1992 and 2004.

Table 9. Cross Tabulation for Count of Headlines and Years

	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
1	1,7	2,9	2,9	3,7	2,5	2,1	1,2	1,7	18,6
2	5,0	5,0	6,6	7,0	5,4	7,0	8,3	7,0	51,2
3	2,5	1,2	1,2	3,3	3,7	2,1	1,7	3,3	19,0
4	2,9	1,7	0,4	0,0	0,4	0,0	0,4	0,4	6,2
5	0,0	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1
6	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
7	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
8	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
11	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
12	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	12,0	12,4	100,0

Table 9 shows the comparison of the number of lines of headlines based on years. Headlines, which are written in endless lines before 1980, seem to be often presented in 1, 2 and 3 lines; 2-line headlines in particular are prevalent in all the periods.

Table 10. Cross Tabulation for Color Headlines and Years

Color headlines/years	1980 %	1984 %	1988 %	1992 %	1996 %	2000 %	2004 %	2008 %	Total %
Black	13,6	12,0	8,7	11,0	12,0	10,3	9,1	9,5	86,4
Red	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,8	0,8	2,1
Blue	0,0	0,0	0,4	0,8	0,0	0,0	0,0	0,4	1,7
Yellow	0,0	0,4	0,4	0,8	0,0	0,0	0,0	0,4	2,1
Green	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Grey	1,2	0,4	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3
White	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	1,7	1,2	3,7
Total	14,9	12,8	11,2	14,0	12,0	11,2	11,6	12,4	100,0

Regarding the use of color in headlines, on the other hand, apparently gray/black and white are used more commonly.

6. CONCLUSIONS AND DISCUSSION

Society, the press and politics are mutually complementary parts of a whole. What matters in this three-dimensional relationship is commitment to the principle of impartiality. The relationship between the press and politics becomes more of an issue with the attachment of the principle of impartiality clearly because the press and politics tend to influence and need each other at the same time. Politic world and politicians do need the press to be able to reach and influence the society. Accordingly, the press was transformed into a propaganda instrument when huge capital groups arrived in the press sector and began to use the press in running their other companies and in supporting the political groups granting political patronage. The press and politics were no more regarded as things for the good of the society, which brought discredit for the trust in the press and politics. The findings of the research clearly point out that the use of bylines – referring to news sources – disappears as the years pass by. This again is considered to be another significant factor which led to loss of public trust in the press. Different news themes are used on the front pages in different periods. Politics, which is regarded important during the early periods, seems to have lost its importance after 1992 period, during which many new newspapers and magazines sprang up and there was more of other news topics and tabloid content. It is evident that the length of news items get shorter as the years pass by, photographs get bigger or increase in number. The use of more photographs attached to front page news items could be associated with the increase in the number of television channels and the rise of color broadcasting (convergence). It is also clear that the number of photographs tended to increase at a certain level in the period after 1980 and it increased even more after 2000. Furthermore, photograph sizes got bigger in the last two periods, which

was probably caused by the developing computer technologies in these two periods. Technological developments seem to have played a role in the use of color in news boxes as well. While colorlessness was prevalent in the early periods, color emerged in news boxes and variation in color use increases in the following periods. Vertical placement of news items dominates newspaper front pages in all the periods. It could therefore be concluded that dynamism is regarded important in designing in all the periods.

There was an increase in the use of serif typeface for headlines after 1996 in the periods during which is truetype or opentype technologies became common. Condensed typeface was the most favorite style in newspapers between 1984 and 1996. While we can see headlines written in even 12 lines in 1980s, the number of lines used for headlines decreased ideally in the following years. It can be seen that color headline use was avoided as much as possible and black, gray and white were preferred for headlines.

In the years following 1980, newspapers were designed with a tabloid approach in mind and, especially in 1990s, the trend in newspaper design can be seen through shorter texts about news, more photographs in bigger sizes, no use of bylines and news themes trying to avoid politics.

Although the newspapers consisted of 10-12 pages in 1980s, the number of pages of these newspapers went up to around 40 pages except their supplements by 2008. The number of color photographs on front pages is 0-4 in 1980s, whereas this number reached up to 8-14 in 2008. It is true that the press considered visual aspects more in this period, but the real aim of the design – to attract readers to reading a newspaper – was ignored and the function of the design was shaped by competition and financial worries. Color perception is an instrument that requires extreme care to employ as it forms the core of comprehension and influences people's subconscious. After the 80s, in parallel with their professional ideologies, newspapers started to use attractive colors on their front pages – so called “windows” – in order to tempt readers to buy. The sample newspapers in the study provide us with the evidence that newspapers are supported by colors and images for the sake of rating and circulation figures and, forgetting their duty to give news, inform and enlighten the society and being the voice of the society, they overrate tabloid content. They also prove that opinion journalism is rendered a minor issue and the designing factor, highly influential in journalism decisions, is used as an instrument to this end.

A popularized liberal nationalist discourse is prevalent in today's media and, at the same time, it includes a tabloid attitude within itself. It is obvious that structural, administrative and economic conditions of the 80s played a key role in the emergence of the present attitude. Media organizations today, which can be regarded as holding companies, are concrete evidences of a system whose foundations lay in the 80s. Following a broadcasting policy alienated from social issues has led to creation of major disruptions and problems including today's tabloid phenomena.

REFERENCES

- Allen John E (1947).** *Newspaper Designing*. Harper, New York.
- Althusser, Louis (1994).** İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları / Louis Althusser; Çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık. 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arnold, Edmond (1959).** *Functional Newspaper Design*. Harper, New York.
- Barnard, Malcolm (2002).** *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Barnhurst, Kevin G. and Nerone, John (2001).** *The Form of News: A History*, The Guilford Press, New York, London.
- Bolter, J.D. and R. Grusin (1999).** *Remediation: Understanding New Media*. MA: MIT Press, Cambridge.
- Brucker, Herbert (1937).** *The Changing American Newspaper*. Columbia University Press, New York.
- Cook, Timothy E (1998).** *Governing with the news: the news media as a political Institution*. University of Chicago Press, Chicago.
- Cooke, Lynne (2005).** A Visual Convergence Of Print, Television, And The Internet: Charting 40 Years Of Design Change In News Presentation, *New Media & Society*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, Vol. 7 (1): 22–46
- Dağtaş, Erdal (2006).** *Türkiye’de Magazin Basını*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Demirkent, Nezh (1982).** *Sayfa Sayfa Gazetecilik*, Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul.
- Demirkent, Nezh (1995).** *Medya Medya*, Dünya Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, İrfan (2003).** *Pozitivist Metodoloji Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz ve Yorum*, Erk yayınları, Ankara.
- Garcia, Mario R (1993).** *Contemporary Newspaper Design: A Structural Approach* (3rd edn). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.)
- Gönenç, Aslı Y (2002).** “Türk Yazılı Basımında Tekelleşme Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, 35-48, İstanbul.
- Heller, Steven and Pettit Elinor (2000).** *Graphic Design Timeline A Century of Design Milestones*, Allworth Press, New York.
- Hutt, Allen (1973).** *The Changing Newspaper: Typhographic Trends In Britain And America, 1622-1972*. Gordon Fraser, London.
- Iyengar, Shanto (1991).** “Is Anyone Responsible?” *How Television Frames Political Issues*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Kabacalı, Alpay (1994).** *Türk Basımında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Koloğlu, Orhan (1999).** “Medya–Devlet ve Sermaye”, *Birikim*, Ocak 117, 69-76.
- Konyar, Hürriyet. (2001).** “Magazin Medyasındaki Popüler Milliyetçi Söylemin İşlevleri”, *Birikim*, Nisan 144, 78-84.

- Lears, T. J. Jackson (1994).** *Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America*. Basic Books, New York.
- Manovich, Lev (2001).** *The Language of New Media*. Cambridge, MIT Press, MA.
- McQuail, Denis (1994).** *Mass Communication Theory an Introduction*, Sage Publication, London.
- Meral Özbek (2008).** *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, Birinci Basım, İletişim, İstanbul.
- Moen, Daryl (1989).** *Newspaper Layout and Design*. Iowa State University Press, Ames.
- Mott, Frank Luther (1941).** *American Journalism: A History of Newspapers in the United States Through 250 Years, 1690-1940*. Macmillan, New York.
- Nebiler, Halil (1995).** *Medyanın Ekonomi Politikası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Özgen, Murat (2004).** 1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu, 2nd International Symposium, *Communication In The Millenium: A Dialogue Turkish And American Scholars*, Vol. 2004, İstanbul.
- Patton, Michael Quinn (1990).** *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park, Sage,CA.
- Taşdemir, Erdem (2005).** “1980 Sonrası Türk Basımı, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi” *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4.
- Tokgöz, Oya (1991-1992).** Medya’da Birikim, Tekelleşme ve Sorunları, Ankara Üniversitesi, *BYYO Yıllığı*, Ankara.
- Topuz, Hıfzı (1989).** *Basında Tekelleşmeler*, TÜSES Ve İLAD Ortak Yayını, İstanbul.
- Türkiye Tasarım Tarihi Topluluğu (2006).** *Türkiye’de Tasarım Tarihi Söylemi Sunumlar 1*, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayını, İzmir.
- Vuran, Ateş (1996).** “*Medyada Promosyon*”, Basın Kendini Sorguluyor, TGC Yayınları, İstanbul.
- Yiğenoğlu, Çetin (1996).** *Metelikten Medyaya*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

INTERNET RESOURCES

- Sarıkavak, Namık Kemal (2006).** Adobe ve Tipografi-3, *Photoshop Magazine*, Sayı Aralık 2005, (Erişim tarihi 3 Eylül 2009) http://www.photoshopmagazin.com/dergi/2005/12/adobe_ve_tipografi_3_1.html
- Yücel, İ. Hakkı (1997).** Türkiye’de Bilim Ve Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumunu. Ankara. Devlet Planlama Teşkilatı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı. (Erişim tarihi 28 Ağustos 2009) (<http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek.html>)

BOLU ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ BİZANS ALTIN SİKKELERİ

Yrd. Doç. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP*

ÖZ

Bolu Arkeoloji Müzesi sikke koleksiyonunda 11.370 adet Antik ve İslami sikke bulunmaktadır. 2008 Yılı Eylül ayında Bolu Arkeoloji Müzesi'nde gerçekleştirilen çalışmada, 1975-2005 yılları arasında envantere kaydedilmiş 394 adet Bizans sikkesi tespit edilmiştir. Bu sikkelerin 11'i altın, 2'si gümüş ve 381'i bronzdur. Müzedeki Bizans altın sikkeleri İmparator II. Basileios, IX. Konstantinos, VII. Mikhael, III. Ioannes ve VIII. Mikhael dönemlerine tarihlenmektedir. Bu çalışmada, katalogta yer alan imparatorların altın sikkeleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bizans, Altın Sikke, Bolu*

BYZANTINE GOLD COINS IN BOLU ARCHAEOLOGY MUSEUM

ABSTRACT

There are 11.370 ancient and Islamic coins in the coin collection of Bolu Archeology Museum. 394 Byzantine coins which were recorded in the inventory between 1975-2005 have been determined in the study carried out in Bolu Archaeology Museum in September 2008. 11 gold, 2 silver and 381 of these coins are bronze. Byzantine gold coins in museum from the reign of Basileios II, Cosntantine IX, Michael VII, Ioannes III and Michael VIII. In this study information was given on gold coins of emperors in catalogue.

Keywords: *Byzantine, Gold Coin, Bolu*

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: zdgokalp@anadolu.edu.tr

Bolu Arkeoloji Müzesi sikke koleksiyonunda 11.370 adet Antik ve İslami sikke bulunmaktadır. 2008 yılı Eylül ayında müzede gerçekleştirilen çalışmada, sikkelerin 394'nün Bizans dönemine tarihlendiği tespit edilmiştir. Bu sikkelerin 11'i altın, 2'si gümüş (Anastasius (491–518) ve VII. Konstantinos (913–959) dönemi soliduslarının taklididir) ve 381'i bronzdur. Bu makalede koleksiyonda bulunan Bizans altın sikkeleri tanıtılmıştır. Müzedeki altın sikkeler İmparator II. Basileios, IX. Konstantinos, VII. Mikhael, III. Ioannes ve VIII. Mikhael dönemlerine tarihlenmektedir. Ayrıca hangi imparatora ait olduğu tespit edilemeyen ancak Erken Bizans dönemine tarihlenen 1 adet *tremissis*¹ bulunmaktadır. Makalede, kataloga alınan imparatorların altın sikkeleri hakkında bilgi verilmiş ve adı geçen imparatorların müze koleksiyonunda tespit edilen bronz sikkelerinin sayıları da eklenmiştir. Değerlendirmede ise Bizans Dönemi altın sikkelerinin ayar ve kalitesi hakkında bilgi verilmiştir.

Müze II. Basileios (976–1075) dönemine ait 1 *histamenon* bulunmaktadır. II. Romanos'un (959–963) oğlu olan II. Basileios, I. Ioannes Tzimiskes (969–976) öldüğünde kardeşi VIII. Konstantinos ile birlikte Bizans tahtına geçmiştir. İmparator yarım yüzyıllık hâkimiyetinde sikke yapısında birçok değişiklik yapmıştır (DOC 3/2, s. 599; Grierson, 1967, s. 167–87). II. Basileios'a kadar görünüşte birbirinden çok da farklı olmayan *histamenon* ile *tetarteronun* ağırlık ve çapları değişmiştir. Ağırlığı tam olan *histamenon* II. Basileios döneminde büyük (26–28 mm) ve daha ince, *tetarteron* ise daha küçük (17–19 mm.) ve kalın basılmıştır (DOC 3/2, s. 600; Tekin, 1999, s. 38; Grierson, 1999, s. 10). II. Basileios dönemi *histamenon*ları ve *tetarteron*ları 6 farklı tiptedir. Tipler sikke ön yüzünde tasvir edilen İsa'nın nimbusundaki bezemelere, sikke arka yüzünde yer alan imparatorun giydiği lorosa² ve ortak imparator Konstantinos ile imparatorun aralarında tuttıkları haçın tipine göre belirlenmiştir (DOC 3/2, s.604–605). Müze koleksiyonunda İmparatorun adına basılmış bronz sikke bulunmamaktadır. Çünkü I. Ioannes Tzimiskes ile başlayan (969–976) ve I. Alexios'un (1081–1118) 1092 yılında gerçekleştirdiği reforma kadar yaklaşık 100 yıl boyunca imparatorlukta *anonim follis*ler kullanılmıştır. Bu sikkeler önceki yüzyıllardakilerden iki önemli hususta ayrılmaktadır. Birincisi, bakır sikkeler üzerinde, şimdiye kadar altın sikkeler için tercih edilen bir uygulama olan, İsa'nın bir portresinin yer alması ve ikincisi ise sikkelerin herhangi bir imparator adına basılmamış olmasıdır.³ Müze koleksiyonunda da II. Basileios dönemine atfedilen 59 *anonim follis* (A2 Sınıfı) vardır.⁴

Müze IX. Konstantinos (1042–1055) dönemine tarihlenen 1 *tetarteron* bulunmaktadır. IX. Konstantinos, imparatoriçe Zoe⁵ ile evlenerek Bizans tahtına çıkmıştır. Konstantinos dönemi sikkeler, önceki imparatorların sikkelerinden farklıdır. Bu dönemde *tetarteron* ilk defa 19–22 karat arası iyi kalitede basılmıştır. İmparatorun 4 farklı tipte *histamenon* bulunmaktadır. İlk iki tipin ön yüzünde İsa'nın tahta oturur şekilde tasviri, diğer iki tipin ön yüzünde ise İsa'nın büstü tasvir edilmiştir. Tiplerin ayırımında imparatorun giysisi ve elinde tuttuğu objeler (asa, haçlı globus⁶, v.s) dikkate alınmıştır. Ayrıca 2, 3 ve 4. tip *histamenon*lar konkav formdadır. İmparatorun 2 farklı tipte *tetarteron* basılmıştır. İlk tipte sikke ön yüzünde İsa'nın büstü, sikke arka yüzünde elinde asa ve haçlı globus tutan imparator tasvir edilmiştir. İkinci tip *tetarteron*unda ön yüzünde İsa'nın büstü, ancak arka yüzünde asa yerine elinde labarum⁷ tutan imparator yer almaktadır. Müze koleksiyonunda bulunan *tetarteron* ise 2. tiptedir (DOC 3/2, s. 734–735). IX. Konstantinos'unda II. Basileios gibi müzede kendi adına basılmış hiç bronz sikkesi yoktur. Ancak bununla beraber IX. Konstantinos dönemine atfedilen 16 adet *anonim follis* (C Sınıfı) vardır.

1 Sikke Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir. Çünkü *tremissis*lerin ön yüzlerinde profilden imparator büstü, arka yüzlerinde Viktoria tasvir edilmektedir ve 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu birimin basılmasına son verilmiştir (Tekin, 1999, s. 37; Hendy, 1985, s. 476).

2 Romalıların da kullandığı süslü bir pelerin olan loros, Bizans döneminde konsül kıyafeti olarak kullanılmıştır. Bkz., Tulay, 2001, s. 131; Sevcenko, 1991, s. 1251.

3 Ancak bunun yanında II. Basileios'un Cherson darphanesine ait, sikke ön yüzünde imparatorun monogramının yer aldığı bronz sikkeleri mevcuttur (DOC 3/2, s. 632–633).

4 *Anonim follis*ler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Whitting, 1955, s. 89-99; Gökalp, 2009, s. 217-250.

5 VIII. Konstantinos'un (1025–1028) kızı olan Zoe, III. Romanos (1028–1034), IV. Mikhael (1034–1041) ve V. Mikhael'in de (1041–1042) eşi olmuştur. Bkz., Brand ve Cutler, 1991, s. 2228.

6 Globus: İktidar sembolü, dünyayı simgeleyen küre. Bkz., Tekin, 1999, s. 213.

7 Labarum: Üzerine kristogram işlenmiş olan sancak.

İmparator VII. Mikhael'in (1071–1078) müzede 1 *histamenon* ve 1 *tetarteron* bulunmaktadır. VII. Mikhael Dukas, IV. Romanos Diogenes'in 1071'de Selçuklu Türklerine Malazgirt'teki yenilgisinden hemen sonra tahta geçmiştir. VII. Mikhael'in altın sikkeleri, konkav formu ve düşük kalitesi ile daha önceki dönem örneklerinden ayrılır. Mikhael'in *histamenon*ları iki tip olarak belirlenmiştir. Her iki tipin de arka yüzünde yer alan yazı ve imparator tasviri aynıdır. Arka yüzde İmparatorun cepheden büstü, asalı ve haçlı globuslu figürü bulunur. Ancak ön yüzdeki İsa tipi farklıdır. İsa'nın ya arkalıklı tahta otururken ya da cepheden büstü tasvir edilmiştir. İsa'nın arkalıklı tahta oturduğu birinci tip sikke, diğerlerine göre fark edilebilir derecede değeri yüksek altındır. Fakat bu tip sikke oldukça nadirdir. VII. Mikhael'in İkinci tip *histamenonu*, sikkenin ön yüzünde İsa'nın büstünün tasvir edildiği örneklerdir. Bu tip sikkeler İsa'nın nimbusunda, elinde tuttuğu kitabın kapağında yer alan nokta bezeler ve sikkenin arka yüzünde imparatorun sağ elinde tuttuğu labarumun ve sol elinde tuttuğu globusun üzerinde yer alan nokta bezemeye göre beş alt tipe ayrılmaktadır. Müzede bulunan imparatorun *histamenonu* 2. tiptedir (DOC 3/2, 800; Gökalp, 2009a, s. 90–92). VII. Mikhael döneminde 3 farklı tipte *tetarteron* basılmıştır. Sikke ön yüzünde göğsünde bebek İsa'nın madalyonunu tutan Meryem⁸ ve arka yüzünde imparator Mikhael ile imparatoriçe Maria'nın tasvirleri yer almaktadır. Tipler İsa'nın nimbusundaki detaylar ve imparator ile imparatoriçenin aralarında tuttukları haçın gövdesindeki bezemelere göre belirlenmiştir (DOC 3/2, s. 800). Müzede bulunan *tetarteron* 3. tiptedir. Bunun yanında imparatorun müzede 9 bronz sikkesi bulunmaktadır.

III. Ioannes Dukas Vatatzes'in (M.S. 1222–1254) müzede Magnesia⁹ (Manisa) darphanesinde basılmış 5 adet *hyperpyronu* bulunmaktadır. Nikaia İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı Theodoros Laskaris'in damadı olan III. Ioannes, imparatorun 1222'deki ölümünden sonra tahta geçmiştir. III. Ioannes'in, özellikle altın *hyperpyron* birimindeki sikkeleri II. Ioannes'in (M.S. 1118–1143) sikkelerine benzemektedir. Bu nedenle II. Ioannes'in Thessalonika'da (Selanik) basılmış altın sikkeleriyle, III. Ioannes'in Magnesia'da darp edilmiş olan altın sikkelerini ayırt etmek zordur. Tek ayırt edici özellik, III. Ioannes'in bu sikkelerde yuvarlak köşeli bir sakalla tasvir edilmiş olmasıdır (Çantay, 2008, s. 199). İmparatorun altın sikkeleri iki gruba ayrılmaktadır. Her iki grupta da ön yüzde arkalıksız tahta oturan İsa tasvir edilmiştir. Birinci grubun arka yüzde yarım figür halinde verilmiş imparatorun Meryem tarafından taçlandırılması, ikinci grubun arka yüzünde ise tam figür halinde verilen imparatorun yine Meryem tarafından taçlandırılması yer almaktadır. Müzedeki *hyperpyron*lar ise ikinci gruba girmektedir. İmparatorun müze koleksiyonunda bronz sikkesi bulunmamaktadır.

8 Meryem figürü sikkeler üzerinde ilk kez imparator VI. Leon (M.S. 886–912) döneminde yer almıştır. Meryem bu sikkelerde orans duruşundadır. Daha sonra VII. Konstantinos (M.S.913–959) döneminde Nikopoios (Meryem'in göğsünde İsa figürlü madalyon tuttuğu tip) olarak betimlenmiştir. II. Nikephoros (M.S.963–969) ve I. Ioannes (M.S. 969–976) dönemlerinde Meryem büstü sikkeler üzerinde imparatorun yanında tasvir edilmiştir. Sikkeler üzerinde Meryem tasviri en yoğun olarak III. Romanos (M.S.1028–1034) döneminde görülmektedir. Romanus soliduslarında Meryem ayakta ve Romanos'u taçlandırırken, tetarteron'ları üzerinde Nikopoios Meryem, gümüş sikkelerinde Hodegetria Meryem (kollarında çocuk İsa tutan Meryem) betimlemesi görülmektedir. III. Romanos'dan sonra da Meryem tipleri çoğalmıştır. Meryem orans duruşunda ayakta, İsa büstü ile imparatoru taçlandırırken ya da imparator ile birlikte aralarında haç ya da labarum tutarken betimlenmiştir. 1081 öncesi ayakta ya da büst Meryem çeşitlemeleri görülürken, Komnenoslar döneminde oturan ya da Hogiosoritissa tipte Meryem betimlenmiştir. Palaeologoslar döneminde de VIII. Mikhael'in *hyperpyron*larında Konstantinopolis surlarında orans duruşunda betimlenen Meryem figürü görülmektedir.

9 1204'teki Latin istilasından sonra Bizans sikkeleri önce Nikaia (İzmit) ve sonrasında Magnesia'da (Manisa) darp edilmiştir. Magnesia darphanesinde altın *hyperpyron*, *electron*, *billion trachy* ve bakır *tetartera* basılmıştır. Darphane 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasına kadar aktif durumda kalmıştır (Tekin, 1999, s. 40; DOC 4/2, s.58).

VIII. Mikhael Palaiologos'un (M.S.1259–1282) müzede 1 *hyperpyronu* bulunmaktadır. VIII. Mikhael, 1204'te Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesi ve burada bir Latin İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra ortaya çıkan Nikaia İmparatorluğu'nun başında bulunan IV. Ioannes yanında 1259 yılında ortak imparator olarak ilan edilmiştir. 1261'de Latinlerin Konstantinopolis'ten çıkartılmasından sonra ise Bizans İmparatorluk tacını giymiştir (DOC V/2, s. 103). VIII. Mikhael'in altın *hyperpyronları* üç farklı tiptedir. 1259–1260 yılları arasında nadir basılan ilk iki tipi Magnesia darphanesine atfedilmektedir. Konstantinopolis darphanesine atfedilen üçüncü tip sikkesi ise daha yoğun olarak basılmıştır. Birinci tip sikkenin ön yüzünde tahta oturan İsa, arka yüzünde imparatoru taçlandıran Meryem tasviri bulunmaktadır. İkinci tip sikkenin ön yüzünde tahta oturan Meryem, arka yüzünde ise elinde tomar tutan İsa'nın önünde diz çökmüş imparator, imparatorun başı üzerinde kanatlı ve nimbuslu Baş Melek Mikhael tasviri yer almaktadır. Üçüncü tip sikkenin ön yüzünde Konstantinopolis surları içinde orans Meryem tasviri vardır. Bu tip sikkenin arka yüzü ikinci tip sikkenin arka yüzü ile aynıdır. Ancak bu tipin bazı örneklerinde İsa'nın elinde tomar yerine kitap da bulunmaktadır. Müze koleksiyonunda ise yer alan sikke bu üçüncü tipe girmektedir. VIII. Mikhael'in müzede bronz sikkesi bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME

Bizans sikkeleri esas olarak üç metalden basılmıştır: altın, gümüş ve bakır. Ancak 11. yüzyıldan itibaren ekonomik kriz dolayısıyla ayarı düşük altın (=elektron) ve ayarı düşük gümüş (=billon) sikkeler de görülmektedir (Tekin, 1999, s. 37). Bizans altın sikke birimi yaklaşık 4.40 gr. ağırlığındaki "*solidus*"tur (yun. tekil *nomisma*, çoğ. *nomismata*). İmparator I. Constantinus (M.S. 306–337) döneminde tedavüle giren, yaklaşık 4.40 ağırlığındaki *solidus*, o dönemde tedavüle olan bütün altın paralardan daha ağırdı (Lopez, 1951, s. 209–234). II. Nikephoros'a kadar (963–969) *solidus*'un ağırlığında, kalitesinde ve büyüklüğünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. II. Nikephoros ise *solidus*'tan daha hafif "*tetarteron*" (*nomisma*) olarak adlandırılan sikkeyi tedavüle sokmuştur. Ağırlığı tam olan altın sikke ise "*histamenon*" (*nomisma*) olarak bilinir. *Tetarteron* ve *histamenon* görünüşte çok farklı değildir. Ancak II. Basileios (976–1025) döneminde *histamenon* büyük ve ince; *tetarteron* ise daha küçük ve kalın basılmıştır (Tekin, 1999, s. 38; Grierson, 1999, s. 10).

Nomisma'nın ayarı ve kalitesi IV. Mikhael (1034–1040) ile birlikte bozulmaya başlamıştır. 1071'deki Malazgirt yenilgisinden sonra ve I. Aleksios (1081–1118) döneminde *nomismanın* içindeki altın miktarı neredeyse %75 oranında azalmıştır. 1092 yılında I. Aleksios para reformu yapmak zorunda kalmıştır. Yeni düzenlemede *nomisma*'nın yerine bir yüzü çukur, bir yüzü bombeli olan "*hyperpyron*" adıyla yeni bir altın sikke tedavüle sokulmuştur. Ancak bu kez altının ayarı 24 karat yerine 20 ½ karata düşmüştür (Grierson, 1991, s. 964; Hendy, 1985, s. 513). Bunun yanında ilk çukur sikke daha önce, IX. Konstantinos (1042–55) döneminde çukur *histamenon* olarak basılmıştır (Grierson, 1999, s. 10–11).

Latinlerin Konstantinopolis'i istilas (1204–1261) sırasında sürgündeki Nikaia imparatorluğunda, III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222–1254) döneminde, *hyperpyron*'un içindeki altın ayarı 16–18 karat'a düşürülmüştür. *Hyperpyron*, Konstantinopolis yeniden ele geçirildikten sonra VIII. Mikhael Palaiologos (1259–1282) döneminde 15 karat'a, II. Andronikos (1285–1330) döneminde de 12 karat'a düşmüştür. Altın *hyperpyron* son kez 11 karat olarak V. Ioannes (1341–1391) döneminde basılmış ve böylece Bizans altın sikkeleri 1350'lerde sona ermiştir.

Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki altın sikkelerin 6'sı Konstantinopolis darphanesine (Kat. no. 1–5, 11), 5'i Magnesia (Manisa) darphanesine (Kat. no. 6–10) aittir. Müzedeki sikkelerin neredeyse tümünün buluntu yerleri belli değildir, çünkü müzeye hibe ya da satın alma yolu ile gelmiştir.¹⁰ Bu sikkelerin

10 Ancak 3'ü 1996 yılında Akçakoca Kilise Kurtarma Kazısı'nda ele geçmiştir (sikkelerin 1'i II. Iustinus ve 2'si Mauricius Tiberius dönemlerine tarihlenmektedir)

buluntu yerleri Bolu kenti ve çevresi olsaydı, ayrıca müze koleksiyonundaki altın sikkeler Bizans dönemini kesintisiz temsil etseydi, doğal olarak tespit edilen sikkeler ekonomik boyutta anlamlı olabilirdi. Çünkü sikkeler istatistiksel olarak ele alınır, Anadolu'daki diğer buluntu sonuçları ile kıyaslanır ve böylece Bolu ve Anadolu genelinde Bizans sikke bulguları tarihsel olaylar ışığında yorumlanabilirdi. Ancak yinede Bolu Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Bizans sikkeleri Anadolu'daki birçok müze ve kazılarda ele geçen Bizans sikke verileri ile paralellik göstermektedir. Şöyle ki, Müze koleksiyonunda bulunan Bizans bronz sikkelerinin 107'si Erken, 9'u Karanlık, 251'i Orta ve 8'i Geç Bizans dönemlerine tarihlenmektedir. Altın sikkelerin ise 1'i Erken, 4'ü Orta ve 6'sı Geç Bizans¹¹ dönemlerine tarihlenmektedir. Aslında sonuçlar Erken Bizans dönemi ekonomik ve siyasal hareketliliğini, M.S. 641 yılı sonrası başlayan Karanlık dönemdeki ekonomik krizi ve sonrasında Orta Bizans dönemindeki canlanmayı açıkça göstermektedir.

KATALOG ¹²

ERKEN BİZANS DÖNEMİ (5–7. yüzyıl)

Tremissis

Öy. : [] PP

Büst sağa, diademli.

Ay. : V I C T O R [] S [] S

Merkezde potent haç¹³, kesimde [] O B

1* AV 1.10 gr., 14/15 mm., ky.6, Env.no.: 747

II. BASILEİOS (976–1025)

Konstantinopolis

Histamenon

Öy. : IhSXISREXRÇNAnTInm

Pantokrator İsa büstü cepheden. Sakallı ve haç nimbuslu. Tunik ve himation¹⁴ giyimli. Sağ elinde kitap var.

Ay. : +bASILCCOnSTAnTİbR

Cepheden iki büst. Solda loros giyimli İmparator Basileios. Sağda sakalsız ve khlamys¹⁵ giyimli Konstantinos, her ikisinin de haçlı tacı var. Aralarında patrik haçı tutuyorlar.

11 Bu sikkelerin 4'ü (Kat. no. 6–9) bir defineye ait olabilir. Üç ya da daha fazla sikkenin grup halinde sonradan alınmak üzere saklanmasına define denir. Sikkeler 16.12.1987 tarihinde İrfan Kartal adlı kişi tarafından müzeye satılmıştır. Sikkeleri müzeye satan şahıs ayrıntılı bilgi vermediği için bu sikkelerin define olup olmadığı bilinmiyor.

12 Müzede bulunan altın sikkeler DOC'da yer alan sınıflandırma göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Katalogda kullanılan teknik kısaltmalar: Ağ.: Ağırlık, AV: Altın, Ay.: Arka yüz, Env. no.: Bolu Arkeoloji Müzesi envanter numarası, ky.: Kalıp yönü, Öy.: Ön yüz, *: Orijinal ölçüsünde fotoğrafı verilen sikke.

13 Potent Haç: Haçın her bir kolunun bitiminde dikey kısa bir çubuk bulunan haç tipidir.

14 Himation: Pelerin

15 Khlamys: Sağ omuzda fibula ile tutturulan ve sağ omuzu açık bırakan uzun pelerin. Kısa olanları antik dönemde askerler, avcılar ve biniciler tarafından giyilirdi. 6. yüzyılda khlamys askeri karakterini kaybetmiş ve başlıca saray giysisine dönüşmüştür. Bkz., Cutler ve Sevcenko, 1991, s. 424; DOC 2/1, s. 76-77.

M.S. 977–989?

2* AV 4.32 gr., 22 mm., ky.6, Ref.: DOC 3/2, s. 613, no. 1, Env.no.: 5947

IX. KONSTANTİNOS (1042–1055)

Konstantinopolis

Tetarteron

Tip 2

Öy. : InSXISDCXDCINANTIhm

Pantokrator İsa büstü cepheden. Sakallı, haç nimbuslu. Tunik ve himation giyimli. Sağ eli pelerinin kenarında, sol elinde kitap var.

Ay. : CWN τΑπτ hOSIL €Rm

İmparatorun cepheden büstü, sakallı, mücevherli ve yakalı khlamys giyimli. Haçlı ve pendiliali¹⁶ tacı var. Sağ elinde labarum, sol elinde haçlı globus tutuyor.

M.S. 1042–1055

3* AV 4.07 gr., 17 mm., ky.6, Ref.: DOC 3/2, s.744, no.6.2, Env.no.: 5948

VII. MIKHAEL (1071–1078)

Konstantinopolis

Histamenon

Tip 2 (c)

Öy. : Yazı yok. İsa'nın cepheden büstü, uzun sakallı, haç nimbuslu. Tunik ve himation giyimli. Sağ eli göğsü önünde, sol elinde kitabı altından tutuyor. Sikkenin etrafı çift sıra nokta bordürlü. Büstün solunda ve sağında: IC XC.

Ay. : +MIX AHA RACIAOA

İmparatorun cepheden büstü, sakallı, yakalı loroslu ve haçlı, pendiliali taçlı. Sağ elinde labarum, sol elinde haçlı globus tutuyor. Sikkenin etrafında çift sıra nokta bordür yer alıyor.

M.S. 1071–1078

4* AV 3.07 gr., 25 mm., ky.6, Ref.: DOC 3/2, s. 805, no.2c.1, Env.no.: 13145

Tetarteron

Tip III (d)

Öy. : +ΘKERO HΘCI+

Meryem'in cepheden büstü, tunik ve maphorion¹⁷ giyimli. Göğsünde bebek İsa'nın madalyonunu tutuyor. İsa'nın başındaki haçın kollarında birer nokta bezeme var. Meryem'in nimbusunun çevresi nokta bezemeli. Solda MP ve sağda ΘV

16 Pendilia: Bir ucu diadem ya da taça bağlı, kulak hizasında aşağıya sarkan pendant. Bkz., Tekin, 1999, s. 214; Whitting, 1973, s. 298.

17 Maphorion: Baş örtüsü. Bkz., Whitting, 1973, s. 197.

Ay. : +MI X AHA SMA PIA

Solda Mikhael ve sağda Maria'nın cepheden yarım figürü. Aralarında uzun haç tutuyorlar. Mikhael loros giyimli ve haçlı, pendilialı taçlı; Maria yakalı loros ve pendilialı taç giyimli.

M.S. 1071–1078

5* AV 4.05 gr., 19 mm., ky.6, Ref.: DOC 3/2, s.809, no.5d.1, Env.no.: 15056

III. IOANNES (1221–1254)

Magnesia

Hyperpyron

Öy. : İsa, arkalıksız tahta oturuyor, sakallı ve nimbuslu. İki yanında "IC" ve "XC". Tunik ve kolobion¹⁸ giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde kitap var.

Ay : Solda imparatorun sağda Meryem'in cepheden ayakta figürleri. Meryem imparatoru taçlandırıyor. İmparator stemma¹⁹, yakalı ve panelli loros giyimli. Sağ elinde labarum ve sol elinde anexikakia²⁰ tutuyor. Meryem tunik ve maphorion giyimli.

M.S.1232–1254?

6* AV 4.37 gr., 24/25 mm., ky.6, Ref.: DOC 4/2, s.488, no.7d.1, Env.no.: 5638

7* AV 4.25 gr., 26 mm., ky.6, Ref.: DOC 4/2, s.486, no.6b.1, Env.no.: 5640

8* AV 4.28 gr., 23/26 mm., ky.6, Ref.: DOC 4/2, s. 489, no. 9f, Env.no.: 5639

9* AV 4.34 gr., 23/25 mm., ky.6, Ref.: DOC 4/2, s.489, no.12, Env.no.: 5637

10* AV 4.42 gr., 26 mm., ky.6, Ref.: DOC 4/2, s.489, no.13c, Env.no.: 5950

VIII. MIKHAEL (1259–1282)

Konstantinopolis

Hyperpyron

Tip 2 (b)

Öy. : Meryem'in Konstantinopolis surları içinde orans büstü.

Ay. : Solda imparator, stemma ve yakalı loros giyimli ve sağ eli göğsünde. Başı üzerinde kanatlı ve nimbuslu Başmelek Mikhael tarafından destekleniyor. İmparator, tahta oturan İsa'nın önünde diz çökmüş. İsa tunik ve kolobion giyimli. Sol elinde kitap tutuyor.

M.S1258/9–82

11* AV 4.13 gr., 26 mm., ky.6, Ref.: DOC 5/2, no. 21, Pl. 2, Env.no.: 5949

18 Kolobion: Kolsuz kısa tunik. İsa'nın üzerinde görülür. Bkz., Tekin, 1999, s. 213; Whitting, 1973, s. 296.

19 Stemma: Süslü, çember şeklinde çelenk taç. Bkz., Whitting, 1973, s. 299.

20 Anexikakia-Akakia: Akakia, kelime anlamı olarak "hilesiz" ya da "sabır, hoşgörü" demektir. İmparatorların törenlerde sağ ellerinde taşıdıkları mor ipekten silindirik bir kese olan akakia'nın içinde ölümü simgeleyen bir toz bulunur. Bkz., Kazdan, 1991, s. 42; Tekin, 1999, s. 213.

KAYNAKÇA

- Brand, C. M. ve Cutler, A. (1991).** “Zoe”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, 2228.
- Çantay, G. (2008).** “Edirne-Makedonya Kulesi Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Bizans Sikkeleri ve Mühürleri”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Anthony Cutler, A. ve Sevcenko, N. P. (1991).** “Chlamys”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, 424.
- DOC 2/1. Bellinger, A. R. ve Grierson, P. (Edt.) (1968).** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Two Part I Phocas to Theodosius III 602–717*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies: Washington, D.C. 1968.
- DOC 3/2. Bellinger A. R. ve Grierson, P. (Edt.) (1973).** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Three Part 2, Leo III to Nicephorus III 717–1081*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies: Washington, D.C.
- DOC 4/2. Bellinger A. R. ve Grierson, P. (Edt.) (1999).** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Four Part 2, Alexius I to Michael VIII 1081–1261*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies: Washington, D.C.
- DOC 5/2. Bellinger A. R. ve Grierson, P. (Edt.) (1999).** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Five Part 2 Michael VIII to Constantine XI 1258–1453*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies: Washington, D.C.
- Gökalp, Z. D. (2009).** “Malatya Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Bizans Anonim Follisleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (9/1): 217–250.
- Gökalp, Z. D. (2009a).** “Battalgazi (Melitene) Definesi: VII. Mikhael Dukas’ın Histamenonları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (26/2): 81–96.
- Gregory, T. E. (1991).** “Anastasius”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, 86–87.
- Grierson, P. (1967).** “The Gold and Silver Coinage of Basil II”, *MN* 13, 167–187.
- Grierson, P. (1991).** “Hyperpyron”, “Tetareron”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, 964.
- Grierson, P. (1999).** *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D.C.
- Hendy, M. F. (1985).** *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300–1450*, Cambridge.
- Kazdan, A. P. (1991).** “Akakia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, 42.
- Lopez, R. S. (1951).** “The Dolar of the Middle Ages”, *The Journal of Economic History*, Vol.1, No.3, 209–234.
- Sevcenko, N. P. (1991).** “Loros”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, 1251.
- Tekin, O. (1999).** *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Tulay, A. S. (2001).** *Genel Nüvizmatik Sözlüğü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Whitting, P. D. (1955).** “The Anonymous Byzantine Bronze”, *NC* 15, 89–99.
- Whitting, P. D. (1973).** *Byzantine Coins*, Barrie and Jenkins: London.

TEŞEKKÜR

Bolu Arkeoloji Müzesi'nde çalışma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bolu Arkeoloji Müzesi Müdürü Mustafa Güneş'e, müzede sağladıkları olumlu çalışma koşulları ve destekleri için müze personelinin Sanat Tarihçi Ümit Karataş ve Arkeolog Beste Ekşi'ye teşekkür ederim.

MEHMED ALİ PAŞA İSYANI VE METTERNİCH'İN OSMANLI SİYASETİ

Dr. Hayrettin PINAR*

ÖZ

Avrupa istikrarı ve güçler dengesini tahrip eden Napolyon Savaşları'nın ardından. Viyana Kongresi'nde, barış ve düzen yeniden kurulmaya çalışılır. Kongre'de, güçler dengesinin tekrar oluşturulması gerektiğine karar verilir. Viyana Kongresi'nden sonra oluşturulan düzen, kongrenin en etkili diplomatı olan Metternich'in isminden ilham alınarak Metternich Sistemi şeklinde anılır. Sistemin dayandığı iki temel unsur, her türlü ihtilâl hareketinin engellenmesi ve monarşinin meşruiyeti olarak tespit edilir. Metternich, bütün Avrupa devletlerini uyumlu bir siyasî çatı altında toplamaya çalışır. Avrupa Uyumunu tehdit etmeye aday en önemli bölgeler arasında yer alan Balkanlar, yani Osmanlı İmparatorluğu, sistemin dışında bırakılır. Ancak, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dengesi ve düzeni için vazgeçilmez olduğunu ispat eder. Osmanlı İmparatorluğu, siyasî öneminin yanı sıra meşru bir monarşi olarak Metternich açısından ahlâki bir zorunluluğu da tarif eder. Böylece, gerek siyasî önemi gerek bir monarşi ile idare edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu -Viyana Kongresi'nde oluşturulan sistemin dışında tutulsa da- Metternich Sistemi'nin doğal bir parçası haline getirir. Nihayet, Metternich'e göre, Osmanlı bütünlüğünü ve bu nedenle, Avrupa istikrarını tehdit eden Mehmed Ali Paşa'nın başarıya ulaşması engellenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Metternich, Metternich Sistemi, Mısır, Mehmed Ali.

MEHMED ALİ PAŞA'S UPRISING AND METTERNICH'S POLICY TOWARDS THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

After the Napoleonic Invasions which destroyed the European equilibrium and the balance of power, the powers tried to found the European statusquo. They have decided to reorganize the balance of power. The order founded in the Congress of Wien was called as Metternich System. The System had been depended upon two important basics, i.e. anti-revolution and divine monarchy. Metternich has invited all European States to a great and homogen alliance and the European Concert was organized in the Congress. Although the Balkans were the most dangerous place against the European stability, the Ottoman Empire as a Balkan state had not been included by the Concert. After a short while Mehmed Ali Pasha's Uprising in Egypt showed the significance of the Ottoman Empire towards the European balance of power. In addition to her political vitality, the Ottoman Empire must have been protected against the destructive attack of Mehmed Ali since she was a divine monarchy. That is to say, the Ottoman Empire has been the natural member of the European Concert in spite of her dismissal in 1815. For this reason, Metternich has strictly believed that the integrity of the Ottoman Empire had a great importance for the European statusquo and Mehmed Ali Pasha must have been punished severely.

Keywords: Metternich, Metternich System, Egypt, Mehmed Ali.

* Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: hapinar@ogu.edu.tr

1. GİRİŞ

Fransız İhtilâli'nin simge isimlerinden Joseph Fouché (1759-1820), *Yeryüzünde mutlu olmayan tek bir insan bile kaldığı sürece, ihtilâlin hep ve sürekli daha ileriye götürülmesi gerektiğini* belirtir. (Zweig, 1995, s.30) Böylece, ihtilâlin amacı, insanlara mutluluk getirmek olarak özetlenir. Dolayısıyla, *eşitlik, kardeşlik ve özgürlük*¹ sözcükleriyle tarif edilen yeni dünya görüşü, Avrupa, hatta bütün dünyaya ihraç edilmelidir. Nihayet, Napolyon'un bütün düzeni alt-üst eden istilalarına yön veren düşünce de şekillenmiş olur. Ancak, *ihtilâlcilerin insanlığa mutluluk getirme iddiasıyla yaptıkları her şey, büyük bir trajedi ile sonuçlanır*. (Hirschman, 2003, s.14-15)²

Napolyon'un bütün kıtayı kargaşaya sürükleyen saldırganlığı, ihtilâlin yıkıcılığının en açık ve somut işareti sayılmalıdır. Öte yandan, Napolyon istilaları, yakın gelecekte kurulacak olan yeni düzenin ipuçlarını da içinde taşır. Napolyon savaşları, oluşturulacak yeni sistemin çözmesi gereken iki sorunun, *saldırı ve düzenin zorla değiştirilmesi* olduğunu gözler önüne serer. Yani, Napolyon sonrası dönemde, sürekli savaş yerine *sürekli barış* ve iktidarın gasp edilmesi yerine de *meşru iktidar* fikri konulmak zorundadır. Bu iki temel üzerine kurulacak yeni sistem, XVIII.yüzyıldan miras alınan *denge* kavramı ile felsefî bir çerçeveye kavuşturulur.³ Dolayısıyla, önceki yüzyılın denge inancı etrafında kurulacak düzen, aslında eski rejimi (*ancien regime*) canlandırma hayali taşır. Kısacası yeni dönem, Fransız İhtilâli'ni adeta yok sayarak XVIII. yüzyılın birikimi üzerine inşa edilir.

İhtilâl öncesinde olduğu gibi statükonun yeniden kurulmasına dönük çabalar, Viyana'da bir kongrenin toplanmasıyla sonuçlanır. Viyana Kongresi'nde (1815) bütün güçlerin, ihtilâl karşıtlığı düşüncesi etrafında yeniden örgütlenmesine yönelik çabanın mimarı, yeni Avrupa'nın taşeronluğunu da üstlenecek Metternich olur. Metternich'in katkılarıyla kurulacak düzen, monarşinin meşruiyetinin yeniden canlandırılması ve düzenin zorla değiştirilmesinin engellenmesi fikirlerine dayanır. Böyle bir kabulden hareket edilerek oluşturulacak Napolyon sonrası Avrupa, ihtilâl korkusunun ortak hassasiyet

- 1 Fransız İhtilâli'nin ruhunu oluşturan bu üç sözcüğün ötesinde ihtilâlin modern siyaset dünyasına hediye ettiği en önemli kavramlardan birinin de milliyetçilik fikri olduğu belirtilmelidir.
- 2 Hirschman, Goethe'nin *Mephistos*u ile İhtilâlciler arasında bir benzetme kurar. Mephisto'nun, kaderi, iyilik üzerine kurgulanmıştır. Kötülük yapmak için giriştiği her eylem, iyilikle sonuçlanır. Benzer şekilde, ihtilâlciler, insanlığa iyilik ve mutluluk getirme iddiasında olmalarına karşın yaptıkları her şey yıkımla sonuçlanır çünkü ilâhi olarak kötülük üzerine yaratılmışlardır. (Hirschman, 2003, s.14-15) Başka bir ifade ile Fransız İhtilâli'ni izleyen günlerde ortaya çıkan anarşi ve ardından Napolyon'un bütün Avrupa'yı kaosa sürükleyen istilaları, ihtilâlin insanlığa mutluluk getirme ideali ve iddiasının en azından ilk yıllarda pek de fazla gerçekleşmediğini gösterir.
- 3 XVII.yüzyılın son çeyreğinden itibaren pozitif bilimlerde, özellikle fizikteki ilerleme ile birlikte, doğanın Tanrısal bir denge üzerine kurulduğu kabul edilmeye başlanır. Doğadaki dengenin varlığına dönük bilgi birikimi, Newton'un çalışmaları ile önemli bir aşama kaydeder. Aydınlanma Dönemi'ne geldiğinde, pozitif bilimlerdeki denge kavramı, sosyal alana da uygulanarak doğanın düzenine benzer şekilde siyasetin de denge üzerine şekillendiği öne sürülür. Dengenin, yani düzenin devam etmesi ise ancak itaat ile mümkün olur. Uluslararası ilişkilere de uygulanan denge anlayışının sonucu olarak Avrupa'da güçler dengesini dikkate alan bir düzene ulaşılır. Oysa, Fransız İhtilâli ile birlikte bu denge anlayışı yıkılmış ve düzen zorla değiştirilmiştir. Aydınlanma Dönemi'nde denge kavramı ile siyaset arasında kurulan ilişki hakkında bkz. (Outram, 2007, s.119-135; Gay, 1996, vol.II, s.128-150)

haline geldiği bir ittifaklar sistemini zorunlu kılar.⁴ Başka bir ifade ile *Metternich Sistemi*'nin esasını, güçler dengesi oluşturacaktır. (Schroeder, 2004, s.37; Sked, 1979, s.99) Dolayısıyla düzenin devamına yönelik inanç, bir adım sonra Avrupa'nın müttefiklerden oluşan bir kıta haline getirilmesini sağlayacaktır. Böylece Napolyon sonrası dönem, Metternich'in büyük hayali olan birleşik Avrupa idealinin de uygulanmaya çalışıldığı bir zaman dilimi olacaktır.⁵

Avrupa'nın ihtilâlî karşı tek sesli siyasî bir bütün haline getirilmesine dönük çaba, Viyana Kongresi'nden sonra ortaya çıkan *Avrupa Uyumu* ile açık hale gelir. Uyuma dahil olan ülkeler, her türlü ihtilâlci ayaklanmaya geciktirilmeden müdahale edilmesine karar verirler. Bu kararın alınmasında, en büyük payın, bütün kongreyi etkisi altına alan ve yeni sisteme adını veren Metternich'e ait olduğu açıktır. Metternich'in, bütün Avrupa'nın anti-ihtilâlci bir blok olarak uyumlu bir görüntü sunmasındaki ısrarı, Habsburg İmparatorluğu'nun her türlü yıkıcı faaliyetten en fazla etkilenecek ülke olması gerçeğiyle yakından ilgilidir. Bir yandan coğrafi konumu diğer taraftan imparatorluğun çok uluslu yapısı, düzenin değiştirilmesini ima edecek her türlü milliyetçi eylemi, Avusturya'nın kâbusu haline getirir.

Çok uluslu nüfus yapısı sebebiyle Habsburg İmparatorluğu, Fransız İhtilâlî'nin oluşturduğu milliyetçi söylem ve ideallerden kaynaklanacak her türlü statüko değişiminin de doğal hedefi durumundadır. Dolayısıyla kıtaya egemen hale getirilmeye çalışılan sürekli barış ya da düzenin devamının sağlanması önyargılarına temas eden yeni sistem, aslında imparatorluğun devamını sağlayan formüldür. Viyana Kongresi'nden sonra oluşturulan Avrupa Uyumu sayesinde, asayiş ve huzur yeniden kurularak imparatorluğun ömrü de uzatılmaya çalışılır. Nihayet, Metternich'in de ifade ettiği gibi, imparatorluğun karşılaştığı tehlikeleri silahlı güçle etkisiz hale getirecek yetenekten yoksun oluşu barışın, yani diplomasinin uluslararası ilişkilere egemen olmasını zorunlu kılar.⁶ Diplomasiyi devletlerarası ilişkileri tayin eden bir yöntem olarak kabul etmenin altında yatan ana fikir, yukarıda da belirtildiği gibi barışın devamının sağlanmasına dönük güçlü düşüncedir.

4 Metternich, düzenin devam etmesi için üç ayrı ittifak sistemi planlamıştır. Batıdan -Fransa- gelebilecek tehdide karşı üçlü ittifak (Avusturya, Prusya, Rusya), Doğudan -Rusya- gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmek için dörtlü ittifak (Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya), nihayet kıtanın tümü için beşli ittifak ya da bütün devletlerin tek çatı altında birleştirilmesi. Bu konuda bkz. (Tuncer, 1996, s.24)

5 XIX. yüzyılda siyaset yapmasına karşın formasyonu ve bilgi birikimi itibarıyla XVIII.yüzyıla ait bir devlet adamı olarak Metternich için Avrupa, parçalanmamış bir bütünü ifade eder. Kendisini, Paris'te de en az Viyana'da olduğu kadar evinde hisseder. Fransızca'yı anadili olan Almanca kadar akıcı konuşur ve yazar. Hatta annesi ile mektuplaşmalarını, Fransızca olarak gerçekleştirir. Albjerg, onun kozmopolit ve evrensel bir insan olduğunu belirtir. Bkz. (Albjerg, 1953, s.221). Peter Viereck ise Metternich'in asıl amacının, bütün kıtayı barış içinde yaşatmak olduğunu iddia ederek onun zamanında Avrupa'nın, Roma döneminden sonraki en uzun barış safhasını yaşadığını söyler. (Viereck, 1949, s.78; Viereck, 2006, s.72). Benzer şekilde, Friedrich Meinecke de Metternich sayesinde eski Avrupa'nın bir süre daha yaşamaya devam ettiği ve 1815-1914 yılları arasında, Avrupa'da çıkan hiçbir savaşın uzun ömürlü olmadığı ve yerini kısa sürede barışa terk ettiğini belirtir. (Meinecke, 1965,s.416)

6 Habsburg İmparatorluğu'nun siyasî, ekonomik ve askerî açıdan diğer Avrupalı devletlerle karşılaştırıldığında yeterince güçlü olmaması, yaşamaya devam etmesi için diplomasiyi etkin bir araç olarak kullanmasını zorunlu hale getirir. Viyana sefiri Sadık Rif'at Paşa ile bir mülakatında Metternich, bu güçsüzlüğü itiraf eder ve *Avusturya Devleti'nin...politika kuvvetiyle yigirmi dört sene zarfında hey'et i kadîmesinden ziyâde istihâl-i kuvvet ve miknet eylediğini* belirtir. BOA., HAT., 833/37560-F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836. Ayrıca, Metternich'in dış politikadaki etkisinin iç siyasette de aynen devam ettiği söylenemez. Özellikle, Kolowrat'ın (1778-1861) içerideki ağırlığı, Metternich'in yapmak istediği pek çok şeyi gerçekleştirmesini engeller. Bu konular hakkında bkz. (Sked, 1979, s.103; Sked, 1983, s.44-45)

Fransız İhtilâli ile Avrupa'da karşılıklı denge üzerine kurulan barış yıkılır.⁷ Zira ihtilâl, barışın güvencesi niteliğindeki toplumsal sözleşmeyi yok eder. İhtilâlin parçaladığı sözleşmenin dayandığı kaynak ya da felsefeyi, monarşinin meşruiyetine yönelik sarsılmaz inanç oluşturur. Yani, Fransız İhtilâli ile düzenin anahtarı olan monarşik siyasî sistem ve onun etrafında sınıf ya da tabakalar halinde örgütlenmiş toplumsal doku yıkılır.⁸ Başka bir ifade ile ihtilâlin insanlara mutluluk getirme iddiası ile yaratmaya çalıştığı yeni düzen, aksine anarşinin ve kargaşanın ortaya çıkmasına neden olur. Nihayet bu karışık manzaranın ortadan kaldırılarak huzurun ve asayişin kurulmasının yolu, monarşinin meşruiyetinin iade edilmesinden geçer. Böylece Metternich Sistemi denilen yapılanmanın felsefesi de açığa çıkar ki barışın, yani düzenin devamı, tıpkı 1789 öncesinde olduğu gibi monarşiye (mutlak) itaati gerekli kılabilir.⁹ Monarşinin devamı da düzeni zorla değiştirme iddiası taşıyan her türlü hareketin bastırılmasından geçer. Monarşinin, barışın garantisi ve meşru hükümet etme biçimi olduğuna yönelik uzlaşma ise bir adım sonra kıtadaki güçler dengesini zorunlu hale getirir. Böylece, ihtilâl öncesi sisteme dönülerek düzenin iadesi amacı taşıyan siyasî söylemin -muhafazakârlık- çerçevesi de çizilmiş olur.

Metternich, düzenin ve barışın yani statükonun devamının, eskinin muhafaza edildiği ihtilâlcî olmayan tefricî (evrimci) bir süreçte saklı olduğuna inanır. (Viereck, 2006, s.70) Dolayısıyla, yüzlerce yıllık bir meşruiyet ve birikimi ifade eden monarşinin, kıskançlıkla savunulması gerektiğini düşünür. Başka bir ifade ile Metternich Sistemi içinde otoritenin ve iktidarın kaynağını monarşi oluşturur. Yukarıda da

7 Bazı tarihçilere göre, 30 Yıl Savaşları (1618-1648)'nda, yaşanan sivil kayıpların oranı o denli yüksektir ki, bu çapta bir kayıp, 20. yüzyıl savaşlarına kadar bir daha tekrarlanmayacaktır. Başka bir ifade ile, 30 Yıl Savaşları, bütün Avrupa devletlerini kapsayan ve kıtayı genel bir yıkıma sürükleyen bir özelliğe sahiptir. Bu kadar büyük bir trajedinin ardından imzalanan Westphalia Barışı (1648) ile Avrupa'daki bazı siyasî gerçeklerin onaylandığı kısmî bir asayiş dönemine girilir. Bu antlaşmanın sağladığı en önemli katkı, barışın devam edebilmesi için güçler dengesinin muhafaza edilmesine dönük inancın yerleşmesi olur. Güçler dengesini, özellikle kıtanın ortasında yer alan Avusturya'nın ve yanı başındaki dağıntık Alman Prenslükleri'nin asgarî yaşam koşulunu ifade eder. Alman filozof Samuel Pufendorf (1632-1694), bu çizgiyi izleyerek *Çıkar Doktrini* adıyla yeni bir söylem oluşturur ve Alman Dünyası'nın hayatını sürdürmesi için savaşın değil çıkarların ön planda tutulduğu barış siyasetinin vazgeçilmez olduğunu belirtir. (Meinecke, 1965, s.230-231) Fransız İhtilâli'ne kadar Westphalia sonrası kurulan düzen ve güçler dengesinin, fazla değiştirilmeden sürdürüldüğü söylenebilir. Antlaşma ve kurulan Avrupa düzeni hakkında bkz. (Hanks, 2009, s.440-442).

8 Metternich'e göre Fransız İhtilâli'nin siyaset felsefesine getirdiği eşitlik, özgürlük, kardeşlik idealleri büyük bir yanıltan hatta sapıklıktan başka bir anlam ifade etmez. En doğru ve ideal yönetimin, kapsayıcı ve bütünleştirici mukaddes monarşinin çatısı altında gerçekleştirilebileceğine inanır. Dolayısıyla anakronik olsa da Maria Theresia (1717-1780) dönemi Avusturya'sının *kameralist* anılar ile yüklü hafızasını canlı tutmakta ısrar eder. Asayiş ve refah, yıkıcı olmayan evrimci bir süreç içinde gelişebilir. Nihayet bu tarz siyaset anlayışının doğal sonucu olarak toplum, sınıflar ya da tabakalar halinde örgütlenmeli ve aristokrasinin, iktidarın esas aktörü olarak oynadığı rol devam etmelidir. Kısacası, Fransız İhtilâli'nin yukarıda anılan ulvî amaçlarının hayalden gerçeğe dönüşebilmesi, yalnızca monarşinin hiyerarşik düzeni içinde mümkün olabilir. Bu konuda bkz. (Sked, 2001, s.24; Viereck, 2006, s.70; Albjerg, 1953, s.218-219). XVIII. yüzyıl Avusturya'sının en önemli devlet adamlarından Kaunitz'i (1711-1794), iham kaynağı ve hocası olarak kabul ettiği hatırlandığında, Metternich'in monarşiye olan sadakatinin kaynağı da daha açık hale gelir. Bkz. (Menczer, 1959, s.37) Kaldı ki Metternich, 1795 yılında Kaunitz'in torunu, Eleonore von Kaunitz ile evlenerek Viyana'nın en etkili ailelerinden birinin üyesi olur. (Sofka, 1998, s.120). Broers de Metternich'i, düşünceleri itibarıyla XVIII.yüzyıla ait bir insan olarak niteler ve monarşinin yarattığı düzene, iman derecesinde sadık olduğunu belirtir. (Broers, 1996, s.22)

9 Yeniçağ Alman dünyasında siyaset felsefesinin önde gelen isimlerinden Pufendorf, yurttaşın hükümdarına karşı görevini üç sözcük ile açıklar: *Saygı, Sadakat ve İtaat*. (Pufendorf, 1991, s.175) Ancak, yurttaşın beklenenlerin tek taraflı bir sözleşmenin sonucu olduğu da düşünülmemelidir. Büyük Friedrich'in (1712-1786) deyişiyle, *halkının hizmetkârı* olduğuna inanan ve bu rolü benimseyen kralın, yurttaşın itaat beklemesi doğal karşılanmalıdır. Buradaki bağlam içinde, Metternich söylemi açısından itaati zorunlu kılan sebep, düzenin iadesi ile yakından ilgili gibi görünür. Milliyetçiliğin alternatifini olarak düşünülen monarşik sistemin yaşayabilmesi için mutlak itaat bir zorunluluktur. Nitekim 1821 yılında İmparator I. Franz (1768-1835), üniversite hocalarına hitaben, *sizden eğitimi insanlar değil sadık yurttaşlar yetiştirmenizi bekliyorum* diyordu. (Albjerg, 1953, s.223)

ifade edildiği gibi düzenin teminatı olan bu geleneğin ve mirasın devam edebilmesi, kıtadaki güçlerin bir denge içinde hareket etmesine bağlıdır. Böylesi bir inanç ve kabul, Avrupa'nın, dolayısıyla çok uluslu Habsburg İmparatorluğu'nun yaşamının da vazgeçilmez şartıdır. Yeni siyasî söylemin oluşturulduğu Viyana Kongresi'nin temel hassasiyetini de meşru monarşilerin her türlü tehlike ve tehditten arındırılmasına dönük inanç şekillendirir.

Viyana Kongresi'nde, istikrarı tehdit eden kaynağın Fransa olduğuna karar verilir. Ancak Napolyon İstilalarının, Fransa'nın siyasî ve askerî gücünün zirvesi olduğu ve bu tehlikenin ortadan kaldırılmasından sonra düzeni tehdit etme yeteneğini yitirdiği söylenebilir. Avrupa dengesi için asıl tehlikeyi, Balkanlar'daki nazik yapı oluşturur. Çünkü Rusya'nın büyük stratejisi içinde bölge, öncelikli yayılma alanına karşılık gelir.¹⁰ Fakat, Balkanların büyük bölümünün sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu, Viyana Kongresi'nde oluşturulan sisteme dahil edilmez. Oysa, Metternich'in sisteme eklemeye yanaşmadığı Osmanlı İmparatorluğu, çok uluslu yapısı nedeniyle Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik fikrinden en çok etkilenecek ülkelerin başında gelir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa dengesini tehlikeye atma potansiyeline sahip yeni bir karışıklık ve çatışma bölgesi olma özelliği gösterir.¹¹ Nitekim Viyana Kongresi'nden sadece birkaç yıl sonra ortaya çıkan Yunan İsyanı ile Osmanlı coğrafyasının Avrupa istikrarını sarsacak en mühim alanlardan biri olduğu açığa çıkar.

İki aşama halinde gerçekleşen ve bağımsız Yunan Devleti'nin kurulması ile sonuçlanan isyandan hemen sonra Avrupa düzeni, yeni bir tehditle karşılaşır. Yunanlıların yaptığına benzer şekilde, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa da bağımsızlık talebi ile iki defa isyan eder. Yunan İsyanı sırasında olduğu gibi Metternich, Osmanlı'yı, iktidarın meşru sahibi ve Mehmed Ali'yi, düzeni zorla değiştirmeye çalışan asi olarak ilân eder.

Başka bir ifade ile Viyana Kongresi'nde oluşturulan barış ve monarşinin meşruluğu ve kutsallığı ilkeleri, sisteme dahil edilmese de Osmanlı'yı da kapsar. Çünkü Avrupa'daki düzen/istikrar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamaya devam etmesi arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Böylece Metternich, Viyana'da ilan ettiği prensiplerin Osmanlı İmparatorluğu'nu da kapsadığı ve Osmanlı'nın Avrupa dengesi içinde yer aldığını itiraf eder. Nihayet Metternich'in, Mehmed Ali Paşa'nın iki isyanında da aynı ilkeli duruşu sergileyerek meşru iktidarın sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu, Avrupa dengesi içinde tutmaya çalıştığı ve muhafazakâr ilkelere sonuna kadar sadık kaldığı görülür.

2. AVRUPA BARIŞININ SİHİRLİ FORMÜLÜ: OSMANLI VARLIĞI VE BÜTÜNLÜĞÜ

Metternich, 2 Aralık 1828 günü Esterhazy'e yazdığı mektupta şöyle diyordu:

“Osmanlı İmparatorluğu, en iyi komşularımız arasında yer alır çünkü, dürüst ve sözüne sadıktır. Onu, enerjimizi boşa harcamayan ve bizi asla rahatsız etmeyen doğal bir komşu gibi görüyoruz. Türkiye'yi başka bir devletin yayılmasına engel olacak son mevzii olarak kabul ediyoruz.”
(Sauvigny, 1962, s.247)

Metternich'in yakın mesai arkadaşı Kont Esterhazy'e gönderdiği bu not, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya dış politikasındaki ağırlığını ve anlamını gösterir. Osmanlı İmparatorluğu, saldırgan olamayacak varlığı ile Avusturya açısından temel problem kaynakları arasında yer alan Balkanları

10 XVIII.yüzyıldan itibaren Rusya, Avrupa güçler dengesine yeni bir aktör olarak dahil olur. Rusya'nın doğu ve kuzey Avrupa'nın yanı sıra önce Balkanlara ve asıl hedefi olan Boğazlara doğru genişleme isteği, istikrarı tehdit eden en önemli başlıklardan biri haline gelir. Bkz. (Badri, 1996, s.54).

11 Viyana Kongresi sırasında özellikle, Çar I. Alexander (1777-1825), Balkanlar'daki nazik yapıya dikkat çekerek Osmanlı İmparatorluğu'nun da yeni kurulan düzene dahil edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak, Çarın bütün ısrarına rağmen diğer devletler bu teklifi kabul etmezler. Osmanlı'nın sisteme dahil edilmemesi, müslüman bir devlet olmasından kaynaklanır. Bu konularda bkz. (Badri, 1996, s.51; Delfiner, 2003, s.137)

güvence altına alırken Avrupa'daki düzenin devamında da vazgeçilmez bir rol oynar. Dolayısıyla Metternich diplomasisinin ruhunu oluşturan güçler dengesinin sürdürülmesinde Osmanlı İmparatorluğu, oldukça önemli bir görevi yerine getirir. Özellikle Rusya'nın Avrupa siyasetinde ana aktörlerden biri haline gelmesiyle eşzamanlı şekilde, Avusturya'nın Osmanlı algısının da değişmeye başladığı söylenebilir. Rusya'nın bir Ortodoks hâmi olarak mezhep ve etnik kardeşliği iddiası ile Balkanlara hâkim olması, çok uluslu bir imparatorluk olan Habsburg İmparatorluğu için trajedinin başlangıcı anlamına gelir. Böylece XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflamış ve bir tehdit olmaktan çıkmış Osmanlı, güçlü ve saldırgan bir Rusya'ya tercih edilmeye başlanır. Nitekim Maria Theresia döneminde, Osmanlı varlığı ve bütünlüğünün önce Avusturya, ardından Avrupa düzeni için hayatî olduğu açıkça belirtilir.¹²

Maria Theresia döneminde Osmanlı varlığına yönelik yapılan tespit, Metternich'in Avusturya diplomasisine yön verdiği yıllar boyunca da değiştirilmeden devam ettirilir. Başka bir ifade ile Avusturya güçlü bir Rusya ile komşu olmaktansa zayıf ancak Balkanlardaki istikrarı kısmen muhafaza eden Osmanlı'yı tercih eder. Dolayısıyla Metternich diplomasisinin ana başlıkları arasında yer alan Balkanlar'daki değişiklik, Avusturya'yı doğrudan etkileyecek bir niteliğe sahiptir. Avusturya'yı sarsacak bir değişme ise Avrupa düzeninde köklü siyaset değişikliklerini zorunlu hale getirir.¹³ Bu nedenle Viyana'da kurulan yeni düzenin dışında tutularak tali bir pozisyona indirilen Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'daki düzeni sağladığı için kısa süre içinde Avrupa dengesinin önemli bir parçası olur.

Özellikle, *ortanın birliği*¹⁴, yani Habsburg İmparatorluğu'nun bütünlüğü inancı üzerine inşa edilen Metternich Sistemi içinde bütün zayıflığına karşın Osmanlı İmparatorluğu -Rus korkusu nedeniyle- Avusturya'nın yaşamasının da ipucu olarak görülür. Kaldı ki yukarıda da belirtildiği gibi formasyonu önceki yüzyıla ait bir Aydınlanma insanı olan Metternich için toprakların genişlemesi daima zenginlik anlamına da gelmez. Diğer bir ifade ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü tamamlamış bir devlet

12 Maria Theresia, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasının, Avusturya ve Avrupa düzeninin devamı açısından vazgeçilmez olduğuna inanır. Maria Theresia, Osmanlı'nın paylaşılması ile Avusturya'nın milyonlarca eğitimsiz ve güvenilmez Ortodoks nüfusa sahip olacağını belirtir. İmparatoriçe, Osmanlı'nın yıkılmasının Avrupa için Polonya'nın paylaşılmasından daha büyük bir felaket olacağını vurgulayarak *torunlarımız Türkleri daha uzun süre Avrupa'da görmeye devam etmelidirler* demeyi ihmal etmez. (Plaschka, 1975, s.475; Badri, 1996, s.66)

13 Metternich'in Balkanlara dönük siyaseti, Maria Theresia döneminde oluşturulan ve yukarıda ifade edilen ön yargı üzerine kurulur. Yani, Osmanlı'nın dağılması ile kazanılacak yeni topraklar, Avusturya'ya yarardan daha çok zarar getirecektir. Çünkü Balkanlarda elde edilecek yeni bölgeler, daha fazla Ortodoks ve Slavın, Avusturya vatandaşı olması, yani Rus müdahalesinin kapsamının ve sınırının genişlemesi anlamına gelecektir. Nihayet, Rus etkisi ile giderek istikrarsızlaşan Avusturya, coğrafi konumundaki hassasiyet nedeniyle, Avrupa siyasetini de tehdit edecektir. Bkz. (Jelavich, 1969, s.41-42)

14 Metternich, Habsburg İmparatorluğu'nun hem coğrafi konumu hem de çok uluslu sosyolojisi nedeniyle Avrupa numunesi olduğuna inanır. Bu nedenle, kıtanın ortasında yer alan bu devletin, dağılmadan yaşamaya devam etmesi, yani ortanın birliğinin muhafaza edilmesi, Avrupa barışının da sürdürülmesini sağlayacak formüldür. Metternich'in deyişle, *Avusturya, Avrupa için bir gereklilik olduğundan Avrupa da Avusturya için bir zorunluluk* anlamına gelir. Dolayısıyla Avrupa'nın merkezinde yer alan Avusturya'nın, güçler dengesinin kaldırıcı olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Bu konuda bkz. (Taylor, 1955, s.34; Sked, 2001, s.16)

olduğu şeklindeki Rus iddiasına, Metternich aynı samimiyetle karşılık vermez.¹⁵ Çünkü Osmanlı'nın dağılmasıyla elde edilecek yeni topraklar daha fazla Slav ve daha çok sorun anlamına gelir. Hatta Metternich'e göre Habsburg İmparatorluğu, doğal sınırlarına ulaşmış haldedir. Bu sınırların muhafaza edilebilmesinin sırrı ise bölgesinde meşru bir hanedan olarak iktidar olma hakkına sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşatılmasında saklıdır.¹⁶

Metternich, Osmanlı varlığına dönük bu hassasiyetini her zaman vurgular. Avrupa dengesindeki önemini yanı sıra bir hanedan tarafından yönetildiği için Osmanlı İmparatorluğu, Metternich'in siyaset felsefesi açısından da meşru ve ideal bir devleti tarif eder. Böylece Metternich, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaşıcağı ve Avrupa barışını tehdit edecek her türlü girişimde, hiçbir tereddüde kapılmadan düşüncesini açıkça ilân eder. Örneğin, 1815 yılında patlak veren Sırp İsyanı, *Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmış bir bölgesinde meydana gelen ve Avrupa dengesini ilgilendirmeyen* bir olaydır. (Jelavich, 1969, s.43) Başka bir ifade ile Metternich, bölgenin tek sahibi olarak Osmanlı'nın isyanı bastırmak için yapacağı her türlü girişimin doğallığı ve yasallığını ima eder. Benzer şekilde, kısa süre sonra çıkacak Yunan İsyanı sırasında da bu kararlı siyasetin değişmeden sürdürüldüğü dikkati çeker.

Metternich'e göre Yunan İsyanı, bir avuç asinin meşru otoritesine karşı ayaklanmasından başka bir anlam ifade etmez. (Anderson, 2000, s.78) Dolayısıyla bu isyanın bastırılması bir zorunluluktur. İsyanın sona erdirilmesi, Avrupa dengesi ve düzeni için pratik bir önemi ifade ettiği gibi meşruiyetin yegâne kaynağı olan Osmanlı hanedanının savunulması da olayın felsefi çerçevesini anlatır. Kısacası düzeni zorla değiştirme tehdidi savuran Yunanlı asilere, otoritenin yasal sahibi Osmanlı idaresi tarafından verilecek cevap, doğal ve rasyonel bir içeriğe kavuşturulur. Diğer bir deyişle itaat yerine isyanı tercih eden birkaç bin asi Yunanlının öldürülmesi, sıradan bir olay hale getirilir. Yunan İsyanı'nın ilk aşamasında Metternich'in bu yaklaşımı, kıtadaki diğer güçler tarafından da paylaşılır ve Avrupa Uyumu'na dahil olan bütün devletler, Yunanlıları meşru otoritelerine isyan etmiş asiler olarak kabul ederler. (Reinerman, 1978, s.182)¹⁷ İsyanın bastırılması için gösterilen çaba ve ısrarın altında, bağımsız

15 Rus Çarı I. Nicholas (1796-1855), Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanını doldurmuş bir siyasî yapı olduğu ve artık paylaşılmasının kaçınılmaz hale geldiğini düşünür. Nitekim kıtadaki ortağı konumundaki Avusturya ile düşüncesini paylaşır. Ancak Metternich, Çarın Viyana'daki elçisine açıkça itiraz eder ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının önce Avusturya sonra da Avrupa için bir felakete neden olacağını belirtir. (Bolsover, 1948/1949, s.118).

16 Yukarıda ifade edildiği gibi Maria Theresia döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla kazanılacak toprakların Avusturya için zenginlikten daha çok bir dizi sorunun ortaya çıkmasına zemin hazırlayacağına inanılır. Elde edilecek yeni topraklar, daha fazla sayıda Slavın, Avusturya vatandaşı olması ve Rus müdahalesinin davet edilmesi anlamına gelecektir. Kaldı ki, mevcut bölgeleri idare etmek bile imparatorluğun güçsüzlüğü düşünüldüğünde, yeterince büyük bir problemi ifade eder. Dolayısıyla Metternich, XVIII.yüzyılda oluşturulan bu siyasî mirasa sahip çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru bir devlet olarak yaşamaya devam etmesinin pratik önemine inanır. Metternich'in Osmanlı bütünlüğü konusundaki hassasiyeti hakkında bkz. (Bolsover, 1936, s.240; Kutluoğlu, 1998, s.171) Öte yandan Metternich'e göre, devletin topraklarının genişlemesi, yönetebilme yeteneğinin zaafiyete uğramasına sebep olabilir. Immanuel Kant (1724-1804), toprakların genişliğinin doğuracağı en büyük tehlikeyi, devlet otoritesinin etkisizleşmesi olarak tespit eder. Kant'ın ahlâk ve siyaset felsefesinin cazibesine kapıldığı hatırlandığında Metternich'in, yeni fetihlerin her zaman refah ve asayiş getirmedigine dönük teorik bir bilgi birikimine sahip olduğu da söylenebilir. Kant'ın bu konudaki düşünceleri için bkz. (Kant, 1984, s.247). Metternich'in, Kant'ın fikirlerine duyduğu sempati hakkında bkz. (Sofka, 1998, s.121-131).

17 Yunan İsyanı'nın ilk aşaması, Napolyon İstilalarının anılarının tazeliğini koruduğu ve bu yıkımı yakından tecrübe eden bir kuşağın iş başında olduğu bir döneme tesadif eder. İngiltere'de Castlereagh'ın (1769-1822), Rusya'da Çar I. Alexander'ın varlığı, Metternich'in hareket alanını genişletir ve isyan kolayca bastırılır. (Anderson, 2000, s.80; Sked, 2001, s.15-17) Bütün liberal fikirlerine karşılık Çarın, düzenin sarsılmasına dönük kaygısı, yalnızca Yunan İsyanı'nda değil diğer sorunlarda da Metternich'e geniş bir manevra kabiliyeti sağlar. İkilinin arasındaki uyum için bkz. (Delfiner, 2003, s.143-144; Jelavich, 1969, s.44-45)

Yunanistan'ın ilân edilmesi durumunda, Metternich Sistemi'nin meşruiyetini yitireceğinin bilinmesi yatar. Nitekim isyanın ikinci aşamasında, Avrupa'daki uzlaşma parçalanır ve Avusturya yalnız kalır. Avusturya dışındaki diğer büyük devletlerin Navarin'de Osmanlı donanmasını batırmaları, bağımsız Yunan devletinin başlangıcı, sürekli barış idealinin de sonu anlamına gelir.¹⁸

Bağımsız Yunan devleti ile birlikte, kıtada kurulmaya çalışılan yeni sistem ya da düzenin ihlâl edildiğini söylemek yanlış sayılmaz. Ancak yeni bir devletin ortaya çıkışını tayin eden süreç boyunca yani Yunan İsyanı'nın her iki aşamasında da Metternich'in ilkelerinden asla taviz vermediği belirtilmelidir. İsyanın birinci ve ikinci aşamalarında, kıtadaki diğer devletlerin politikaları köklü değişikliklere uğrarken Avusturya, monarşinin meşruiyeti ve anti-ihtilâlcî ideali muhafaza etmeyi sürdürür. Çünkü Osmanlı varlığının devamına yönelik her türlü tehdit, Habsburg İmparatorluğu'nun ayrışması ile sonuçlanabilir. Bu nedenle Osmanlı bütünlüğünün korunması Metternich'e göre, Avrupa düzeni ve Habsburg İmparatorluğu'nun da sigortası anlamına gelir. (Taylor, 1955, s.36)¹⁹ Bu tavır, kısa süre sonra Avrupa gündemini işgal edecek Mehmed Ali Paşa İsyanı sırasında da tereddüt gösterilmeden devam ettirilir.

Mehmed Ali Paşa İsyanı da Yunan İsyanı'na benzer şekilde iki aşama halinde gerçekleşir. 1831-1833 yıllarındaki ilk ve 1839-1841 yılları arasındaki ikinci aşama boyunca Metternich siyasetinin aynı muhafazakâr çizgi üzerine kurulduğu dikkati çeker. Metternich'e göre Yunan İsyanı gibi Mehmed Ali Paşa İsyanı da Viyana ruhunun ve ilkelerinin açıkça yok edilmesi anlamına gelir. Düzenin meşru sahibi ve barışın garantisi konumundaki Osmanlı Sultanı, vazifesi itaat etmek olan kulunun isyanı ile karşılaşır. Yani, Metternich Sistemi'nin özünü oluşturan monarşinin kutsallığı/meşruiyeti ve barış ilkeleri açıkça inkâr ve ihlâl edilir.

Mehmed Ali Paşa'nın bağımsız Mısır Devleti kurma hayali, sistemin yukarıda ifade edilen iki temel prensibine dönük açık bir tehdit olarak algılanır. Metternich, isyanın ilk aşamasından itibaren statükonun zorla değiştirilmesinin asla kabul edilmeyeceği ve Osmanlı hanedanının meşruiyetini ısrarla vurgular.²⁰ Böylece Viyana Kongresi ile kurulan yeni siyasî sistem, Osmanlıyı da içine alacak

18 Yunan İsyanı'nın ikinci aşamasında selefi I. Alexander'ın aksine Çar I. Nicholas, Yunanlıların bağımsızlık talebine destek verir. Nitekim Metternich'in, İstanbul'daki Avusturya elçisi aracılığıyla Osmanlı yönetimini uyardığı ve I. Nicholas'ın Yunan bağımsızlığına sempati duyduğunu belirttiği görülür. (Lütfi, 1999, c.1, s.81) Bağımsız Yunan Devleti'nin doğuşunu hazırlayan Navarin baskını ile Osmanlı donanmasının yok edilmesi, Metternich'e göre kurulan bütün düzenin ve medeniyetin de sonu anlamına gelir. Çünkü Navarin Baskını, gücün, prensiplere galip gelmesini ifade eder. (Viereck, 2005, s.85) Oysa Metternich, Yunanistan'da isyan eden birkaç bin asinin asinin kazığa geçirilmesi ya da boğazının kesilmesinin Avrupa'yı ilgilendirmediğine inanır. Zira bu asiler de İspanya veya İtalya'da eski düzeni zor kullanarak değiştirmeye cesaret eden ve meşru otoritelerine başkaldıran hainlere benzemektedirler. Kaldı ki, Metternich'e göre, bugünkü Yunanlılar, binlerce yıl evvel kurmuş oldukları medeniyetten hiçbir iz taşımayan ve yalnızca konuşan alçak bir ulustur. (Sauvigny, 1962, s.251) Nihayet bağımsız Yunan Devleti'nin, Metternich Sistemi'ne indirilen en büyük darbelerden biri olduğu söylenmelidir. (May, 1966, s.50) Ancak Yunanistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra da Metternich'in, yeni kurulan devleti gözetim altında tuttuğu anlaşılıyor. Bağımsızlıktan sonra Yunan tahtına atanan Bavyera hanedanından Kral Otto'ya karşı 1839 yılında, Nikitas Stamatelopoulos ve Georges Capodistrias isimli iki Yunanlı komplo planlarlar. Amaçları, Teselya ve Makedonya'da bir isyan çıkartarak iç karışıklığa sebep olmak ve kralı tahtından indirerek cumhuriyet ilân etmektir. Metternich, konuyla yakından ilgilenir ve kral bilgilendirilerek komplonun başarıya ulaşması engellenir. Bkz. (Jelavich, 1966, s.1-14)

19 Viyana Kongresi'nde, Danimarka, İsviçre, Sardunya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin, büyük güçlerin temasını engelleyen tampon devletler olduğu ve yaşatılması gerektiği konusunda uzlaşmaya varılır. (Schroeder, 2004, s.79) Bu nedenle bir Balkan devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ile Rusya arasında bir güvenlik şeridi rolü oynayarak Habsburg İmparatorluğu'nun ömrünü uzatır. Nitekim, Hünkâr İskeleyi Antlaşması (8 Temmuz 1833) ile Rusya'nın, Osmanlı ülkesinde kazandığı aşırı nüfuz, Metternich'i rahatsız eder. Rusya'nın, Osmanlı bütünlüğüne yönelik herhangi bir girişiminin asla kabul edilmeyeceğini vurgular. Hatta Rus tehlikesini yok etmek için savaşı dahi göze alır ve bu konuda İngiltere ile ittifak arayışına girer. Yukarıda belirtildiği gibi, güçlü bir Rusya ile yakın komşu olmak Habsburg İmparatorluğu'nun sonu anlamına gelecektir. (Schroeder, 1994, s.729-731)

20 Metternich, 15 Şubat 1833'de, Londra büyükelçisi Neumann'a yazdığı mektupta, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamının, Avrupa ve özellikle Avusturya için vazgeçilmez olduğunu belirtiyordu. (Metternich, 1908, tome V, s.490).

şekilde genişletilir. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu, (zımnen) Avrupa Uyumu'nun kapsamı içine alınır. Ancak bu durum, Osmanlı'nın bizatihi öneminden daha çok varlığı ile Avrupa Barışı'nın devamı arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanır. (Schroeder, 1994, s.740; Schroeder, 2004, s.235).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bütün halinde yaşamayı sürdürmesi, Avusturya ve Avrupa'daki huzurun devamı için vazgeçilmez başlıklardan birisini oluşturur. Metternich'e göre, *Devlet-i Aliyye'nin tamâmiyyet-i mülk ve bekâ ve istimrârı bütün Avrupa Devletlerinin ve husûsiyle Avusturya Devlet-i fehîmesinin* asayişini garanti eden formüllerin başında gelir.²¹ Diğer bir deyişle Osmanlı varlığı ve toprak bütünlüğüne yönelik herhangi bir saldırı, Metternich'in idealize ettiği sürekli barış hedefinin tamamen yok olmasıyla sonuçlanabilir.

Osmanlı'nın, Avrupa düzeni için taşıdığı önem, Viyana Kongresi sonrası oluşturulan yeni Avrupa'nın sınırlarının genişletilmesini de zorunlu hale getirir. 1815 yılında sistemin dışında bırakılan Osmanlı, taşıdığı potansiyel tehlike nedeniyle Avrupa dengesine ilâve edilir. Çünkü Mehmed Ali, *hilkat-i zâtîyyesinde merkûz olan mefsedet ve hıyânet iktizâsınca fırsat gözederek bir vakit bulduğu hâlde yine dâ'îye-i bâtila-i mezkûreye kalkışacağı meczûm*²² olduğundan Osmanlı varlığının bu tehditten kurtarılması gerekir. Ancak, Avrupa dengesi açısından taşıdığı pratik önemin ötesinde Osmanlı'nın bekasına dönük ısrar, Metternich'in inandığı ilkelerin doğal sonucu olarak da görülmelidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, siyasî bir projenin -barışın- gerçekleştirilmesi için taşıdığı önemin yanında, mukaddes bir monarşi olması sebebiyle felsefî bir mecburiyeti de ifade eder.

En doğru yönetim şeklini, monarşi olarak tayin eden Metternich'in, Osmanlı'ya sunduğu destek, pratik olduğu kadar ilkesel bir zemine de dayanır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nu teorik ve pratik olarak Avrupa Uyumu'nun ya da Metternich Sistemi'nin bir parçası haline getirir. Dolayısıyla Mehmed Ali'nin statükoyu zorla değiştirme iddiası, Metternich'in anti-ihtilâlcî projesinin iflasına sebep olabilir. Nitekim Mehmed Ali'nin Arap bölgelerini Osmanlı'dan ayırarak bağımsız bir Arap krallığı kurma hayali çok sert şekilde protesto edilir.²³ Bu itirazın altında, siyasî kaygılar kadar monarşi ile yönetilen bir devlet olarak Osmanlı sistemine duyulan saygı ve inancın yattığı da düşünülebilir. Çünkü Metternich, *memâlikimiz...levâiyih-i serbestiyyeti iltizâm iden memâlik-i sâ'ireden emîn ve ehzen hâl üzre*²⁴ bulunmaktadır derken Osmanlı'yı da kıtadaki otokrat bloğun bir üyesi gibi gördüğünü itiraf eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kıtadaki monarşi bloğunun bir parçası gibi kabul edilmesi yukarıda da ifade edildiği şekilde, bütünlüğünün korunmasını ahlâkî bir zorunluluk haline de getirir. Böylece Metternich, Viyana Kongresi sonrasında oluşturulan ittifaklar sistemine atıfta bulunmuş olur. Kısacası, otokrasinin bir unsuru olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruiyetine dönük inanç, muhafazakâr ittifakın diğer üyeleri tarafından da paylaşılmak zorundadır. Bu nedenle, Mehmed Ali Paşa İsyanı'nın gerek ilk gerek ikinci aşamasında muhafazakâr ittifakın asıl aktörü konumundaki Rusya da Metternich'in siyaset çizgisinin dışına çık(a)maz.

21 BOA., HAT. 833 / 37560-F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836. Metternich'in, Osmanlı bütünlüğüne yönelik siyaseti hakkında ayrıca bkz. (Lütfi, 1999, c.4-5, s.828-829)

22 BOA., HAT. 833 / 37560-F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836. Mehmed Ali hakkında benzer bir yorum için bkz. (Driault, 2003, s. 223)

23 BOA., HAT. 829 / 37503-D, 29 Zilhicce 1250 / 28 Nisan 1835. Metternich, Viyana sefiri Sadık Rif'at Paşa'ya, Mehmed Ali'nin, Osmanlı aleyhindeki davranışlarının asla kabul edilemeyeceği ve yalnızca Avusturya değil bütün Avrupa devletlerinin ittifak halinde Osmanlı bütünlüğünü korumak için gerekeni yapacağını belirtir. (Lütfi, 1999, c.4-5, s.929)

24 BOA., HAT. 960 / 41185-E, 29 Zilhicce 1251 / 16 Nisan 1836.

Yunan bağımsızlığı sırasındaki Osmanlı karşıtı siyasetinin tersine Rus Çarı I.Nicholas, Mehmed Ali Paşa isyanında açıkça Osmanlı bütünlüğünden yana tavır alır. Özellikle, 1833 yılında Avusturya ile Rusya arasında yapılan Münchengrätz Görüşmeleri'nde Çar, Avusturya politikasının sınırları içinde kalır.²⁵ Bu görüşmelerde, Osmanlı hanedanının meşruiyeti ve imparatorluğun toprak bütünlüğünün iki devlet tarafından da onaylandığı dikkati çeker. (Anderson, 1970, s.44-45; Schroeder, 1994, s.731-732) Her iki devletin de alınan bu karara sadık kaldıkları anlaşılıyor. Metternich, birkaç yıl sonra Reşid Paşa'ya,

Mehmed Ali'nin da'vâ-yı bâtilını red ve ibtâl husûsunda düvel-i fehîme müttehidü'- usûl olarak bu ittihâdın ân be ân te'ekküd ideceği ve hele Avusturya ve Rusya Devletleri'nin *hükûmet-i mutlakaları* cihetiyle ahvâl-i politikaları asla tagayyür itmeyeceği bedfîh²⁶

diyordu. Böylece, Prens Metternich, Osmanlı bütünlüğüne yönelik kuvvetli arzusunu gözler önüne sererken Kırım Savaşı (1853-1856)'na kadar sürecek ve Avrupa asayişinin sigortası olacak kadim ittifakı da açıklıyordu. Diğer bir ifade ile, *Fransa ve İngiltere Devletleri'nin hükûmet-i meşrûtalari sebebiyle efkâr-ı nâsa ittibâ'ları emr-i tabi'i*²⁷ olduğundan sağlam bir alternatif oluşturmuyordu. Dolayısıyla bir mutlakiyetçi monarşi olarak Rusya, Avusturya ve Avrupa düzeninin devamı için Metternich'in kaybetmeyi hayal dahi edemeyeceği ebedî bir müttefiki ifade ediyordu.²⁸

25 Münchengrätz Görüşmeleri'nde, I.Nicholas'ın (neredeyse) tamamen Avusturya tezlerine bağlandığı söylenebilir. Ancak Rusya'nın, bu toplantılardan kısa süre önce Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşması sayesinde İstanbul'daki en önemli güç haline geldiği ve bu durumun özellikle İngiltere'yi ciddi şekilde rahatsız ettiği belirtilmelidir. Dolayısıyla Çarın, görüşmelerde ılımlı bir söylemle, Avusturya politikasının hassasiyetlerini ihlal etmeyeceğini açıklamasında, İngiltere'nin Rusya'ya beslediği nefretin etkisi unutulmamalıdır. Nitekim 18 Eylül 1833'te imzalanan Münchengrätz Antlaşması ile Çarın, Osmanlı bütünlüğü konusunda Metternich ile aynı çizgiye geldiği görülür. Bkz. (Altundağ, 1943, s.51-61) Hatta, İngiltere'nin İstanbul sefiri Lord Ponsonby, Dışişleri Bakanı Palmerston'a (1784-1865) yazdığı mektupta, Rusların en sert şekilde cezalandırılmasında ısrar eder. (Bolsover, 1934/35, s.105). Nitekim Metternich, Münchengrätz'de, Çarın, Osmanlı bütünlüğünden yana olduğunu ısrarla vurguladığını belirtir de Palmerston ile aralarındaki güven bunalımını aşamaz. (Rodkey, 1930, s.628-629). Çünkü Palmerston, enerjik ve yayılmacı siyaseti nedeniyle Rusya'ya, derin bir güvensizlik ve şüphe ile bakar. (Verete, 1952, s.147). Ancak, Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız başına çözülemeyecek kadar büyük bir sorun olduğunu kabul ettiği ve amacının oyun dışında kalmamak olduğunu belirtmek yanlış sayılmaz. (Bolsover, 1936, s.239; Schroeder, 2004, s.124). İmparatorluğu, Avrupa devletleri için halledilemez bir muamma haline getiren en önemli başlığı ise İstanbul'un oluşturduğu açıktır. Mustafa Reşid Paşa'nın deyişiyle, İstanbul elde tutulup reformlara devam edildiği sürece Osmanlı'nın tasfiyesine cesaret edilemeyecektir. BOA., Y. EE., 38 / 95, 3 C. Ahir 1315 / 30 Ekim 1897.

26 BOA., HAT. 829 / 37501-A, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838.

27 BOA., HAT. 829 / 37501-A, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838.

28 Yukarıda ifade edildiği gibi hem bir korku kaynağı hem de bir müttefik olarak XVIII.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rusya, Avusturya dış politikasının ağırlık merkezine yerleşir. Viyana Kongresi'nden sonra oluşturulan Metternich Sistemi içinde Rusya daha da hayatî bir pozisyona yükselir. Bu nedenle Metternich, Rusya'nın desteğini diplomatik hedeflerine ulaşmak için vazgeçilmez bir ön şart olarak kabul eder. Kaldı ki, mutlakiyetçi bir monarşi olarak Rus Çarlığı aynı zamanda, ideolojik bir ortaktır. Öte yandan, Metternich'in katkısıyla iki ülke arasında kurulan sürekli ittifak, Rusya'nın emperyalist ideallerinin kontrol altına alınması ve Avrupa barışının sürdürülmesine de izin verir. Nitekim Metternich'in ardından Avusturya dış politikasının patronu olan Buol (1797-1865), bu birlikteliği devam ettiremez ve Rusya, kontrol dışına çıkarak kıtanın topyekûn bir kargaşaya sürüklenmesi engellenemez ve Kırım Savaşı mukadder hale gelir. Dolayısıyla, Metternich'in Rusya ile kurduğu ortaklığın, sürekli barış hayalini gerçeğe dönüştüren denklem olduğu belirtilebilir. Rusya'nın önemi ve Metternich ile Buol'un karşılaştırılması hakkında bkz. (Sked, 2001, s.174; Webster, 1951, c.I, s.306-307; Cunningham, 1993, s.196) Bu bağlamda, Rusya'nın XIX.yüzyılda, Avrupa siyasetindeki yeri hakkında, en önemli tespitlerden birini, Sorokin'in yaptığını söylemek yanlış sayılmaz. Sorokin, *Fransız Devriminin ve Napolyon savaşlarının en çok olaylara gebe sonucu, XVI. Louis'nin idamı değil, Moskova'nın yakılması ve Slavların uyanışı olmuştur. Bu tarzda, Rus Doğusu Avrupa tarihine bir daha çıkmamak üzere girmiştir. O zamandan beri, büyük Rus ozanı Tutçev'in çok eskiden dediği gibi, Avrupa başlıca iki şeyden endişe eder olmuştur: Devrim ve Rusya der.* (Sorokin, 2008, s.167).

Viyana Kongresi sırasında Rusya ile kurulan ittifak, yüzyılın ortalarına kadar Avusturya dış politikasının ana stratejilerinden biri olmaya devam eder. Mutlakiyetçi gruba, Castlereagh'ın katkısıyla İngiltere'nin de dahil olması, Napolyon Sonrası dönemin Avrupa senfonisini yaratır.²⁹ Ancak, bu uyumlu manzara uzun sürmez. Castlereagh'ın intiharından sonra George Canning'in (1770-1827) İngiliz diplomasisinin patronu olmasıyla liberal İngiltere mutlakiyetçi bloktan ayrılır. Canning'in ölümünden sonra da bu ayrılık devam eder ve Mehmed Ali Paşa isyanının özellikle ilk safhası boyunca İngiltere ile Fransa ayrı bir kamp oluşturur. Hatta Metternich, ilk aşama sırasında Mehmed Ali Paşa'nın başarısını, bu iki devletin verdiği desteğe bağlar. Metternich, *Mehmed Ali'nin bunca senelerden berû bi't-tedric tahsil-i kuvvet itmesine...İngiltere Devleti tarafından dahî mesâlih-i şarkıyyede bir müddetden berû gaflet olunmuş ve Fransa Devleti ise herife yüz virüb ve her dürlü i'âne idüb nihâyet bu hâle*³⁰ getirdiklerini belirtiyordu.

İsyanın ilk aşamasında, Avusturya ve Rusya ile İngiltere ve Fransa'nın ortak bir politik program etrafında birleş(e)mediklerini söylemek yanlış sayılmaz.³¹ Ancak, hem birinci hem de ikinci dönemde, kıtadaki muhafazakâr bloğun iki üyesi, Osmanlı hanedanı ve bütünlüğüne dönük vurgudan vazgeçmezler. Hatta bu iki devletin tek sesli ittifakına Prusya'nın da eklenmesiyle muhafazakâr tablo tamamlanır.³² Metternich, üç devletin de görüş birliği içinde olduklarını belirterek Rusya'ya ayrıca değinme ihtiyacı hisseder ve *nizâm-ı kâ'in ve hâzırın halelden vikâyesi usûlü üzre Avusturya ile Rusya Devleti beyinde derkâr olan mu'âmelât-ı politikıyye ve dostânenin hulûs ve vüsûkuna*³³ güveninin tam olduğunu vurgular. Böylece, müesses nizam ya da statükonun korunmasına yönelik muhafazakâr ilkelerin kapsamı içine Osmanlı da dahil edilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, meşru bir devlet olarak Avrupa dengesinin ayrılmaz, hatta bütünlüğü bir parçası olduğu tespit edilir. Kısacası yalnızca Avusturya değil ittifakın büyük üyesi Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamaya devam etmesini istemektedir.

29 Gerek Çar I.Alexander gerek Castlereagh, Viyana Kongresi'nden sonra kurulan düzenin sürdürülmesinde, Metternich'in en önemli yardımcıları arasındadır. Özellikle I. Alexander ile Metternich'in Avrupa hayalleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Alexander da Metternich gibi, Avrupa'nın yekpâre bir kıta olmasını hayal eder. Hatta Çar da Metternich'e benzer şekilde, bir Avrupa federasyonu kurulmasının, barışı sağlayacak en önemli araç olduğuna inanır. Alexander'ın formasyonu içinde Alman düşüncesinin önemi ve yeri hatırlandığında, Kant'ın idealize ettiği federatif Avrupa hedefinin ipuçları açıkça görülür. Dolayısıyla Metternich ile Alexander arasında kurulan yakın dostluk, pratik sebeplerden olduğu kadar felsefi ilkelerden de ilham alır. Alexander'ın görüşleri hakkında bkz. (Delfiner, 2003, s.133-134). Metternich'in birleşik ve federatif Avrupa düşüncesi hakkında bkz. (Viereck, 2005, s.88-90) Bu konuda, Kant'ın fikirleri hakkında bkz. (Kant, 1984, s.239-240) Ayrıca, Metternich ile Castlereagh arasında Viyana Kongresi sırasında kurulan kişisel dostluk için bkz. (Scott, 1972, s.465).

30 BOA., HAT. 829 / 37501-D, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838. Napolyon'un, Mısır'ı işgalinden sonra özellikle Fransa ile Mısır arasında çok yakın ilişkiler geliştirildiği ve Fransa'nın, Mehmed Ali'yi ciddi şekilde desteklediği görülür. Bu konuda bkz. (Driault, 2003, s.223, 228, 233).

31 Mehmed Ali Paşa'nın ilk isyanı sırasında hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin bir dizi sorunla meşgul olduğu görülür. 1830, Fransa'da, yeni bir ihtilâlcı dalganın toplumsal ve siyasal alana hakim olduğu yıl olarak kaydedilir. İhtilâlin yarattığı korku ve kargaşanın nispeten yok edilmesinin ardından Belçika, Portekiz ve İspanya'da da bir takım sorunlar ortaya çıkar. İngiliz donanmasının önemli bir bölümü, bu meselelerin çözüme kavuşturulması ile uğraştığından Mehmed Ali Paşa'nın yarattığı kaosa müdahale edemez. Öte yandan, Mehmed Ali'nin ilk isyanı ile İngiltere'deki seçimlerin aynı yıla rastlaması da tesadüf olmamalıdır. Nihayet Mehmed Ali, harekete geçmeden önce İskenderiye'deki İngiliz ve Fransız konsolosları ile görüşür. İki ülkenin de pasif kalacaklarını anlamasının ardından isyan başlar. Bu konularda bkz. (Webster, 1951, c. I, s.277, 280-283, 318; Verete, 1952, s.144-145; Altundağ, 1988, s.51; Badri, 1996, s.144).

32 Münchegrätz'de, Rusya ile Avusturya arasında yapılan toplantıdan birkaç yıl sonra bu kez kıtanın üç muhafazakâr devleti, Teplitz'de bir araya gelirler. Metternich, *hükûmdârân-ı selasenin Tibilic [Teplitz] nâm mahalde ictimâ' ve milâkâtları pek hâlisâne ve safvetkârâne olmuşdur zira politikalarının mevzû'ât ve maksûdâtı muhâfaza usûlîme mebnî olarak hüsn-i tevâfuk üzre...* bulduklarını belirtir. BOA., HAT. 960 / 41185-E, 29 Zilhicce 1251 / 16 Nisan 1836.

33 BOA., HAT. 960 / 41185-E, 29 Zilhicce 1251 / 16 Nisan 1836.

Muhafazakâr güçlerin Osmanlı bütünlüğü hakkındaki açık desteklerinin altında, pratik olduğu kadar ilkesel bir neden bulunduğu da unutulmamalıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Mehmed Ali'nin bağımsızlık hayalinin başarıyla sonuçlanması, düzenin yıkılması anlamına gelir. Dolayısıyla Avrupalı güçler, özellikle mutlakiyetçi devletler, bu hedefe ulaşılmaması için bütün enerjilerini harcamak zorunda kalırlar. Çünkü Mehmed Ali'nin Osmanlı hanedanından ayrılarak Mısır'da müstakil bir idare kurması, müesses nizamın zorla değiştirilmesi demektir.³⁴ Düzenin zorla değiştirilmesi ise Metternich'in kaynağını savaş yerine barıştan alan siyaset felsefesinin iflas etmesi anlamına gelir.³⁵ Nihayet bu düşüncenin doğal sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, yalnızca Avusturya tarafından değil aynı ideali paylaşan diğer mutlakiyetçi devletler tarafından da desteklenmesi gerekir. Ancak kıtadaki mutlakiyetçi bloğun aksine Fransa ve İngiltere, isyanın ilk aşamasında Mehmed Ali yanlısı bir görüntü çizerler.

XIX.yüzyıl dünyası hatırlandığında, Fransa bir yana dünya sisteminin lideri olan İngiltere'nin vereceği destek, vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Hatta İngiltere'nin varlığı, Metternich Sistemi'nin devamı açısından en mühim unsurlar arasında yer alır ve böylece, sistemin dayandığı ittifaklar rejiminin özüne de ulaşılır. Düzenin hassasiyet bölgesi olan Balkanlar'daki muhtemel bir kargaşa ya da değişiklik, öncelikle Avusturya'nın kaosa sürüklenmesiyle sonuçlanacaktır. Bu korkunun beslediği en önemli kaynağı, Rusya'nın bölge üzerindeki ihtirası oluşturur. Dolayısıyla, önce Avusturya'yı ardından bütün Avrupa'yı etkileyecek muhtemel bir Rus saldırganlığını engelleyecek tek gücün İngiltere olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. İngiltere ile sağlanacak mutabakat, Rusya ile kurulan ittifakı da kapsayacak en büyük denklemi oluşturur. Kaldı ki bu ihtiyaç, tek taraflı da değildir. Hindistan'a giden yolu tehlikeye atacak en önemli rakibin Rusya olduğu gayet açıktır. ve İngiltere ile Avusturya'yı bir araya getiren faktörün Rusya korkusu olduğu belirtilmelidir. Her iki ülkenin kaygısı da muhtemel bir Rus saldırısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından kaynaklanır. Böylece Osmanlı bütünlüğü, Avrupa sistemine eklenmiş olur. Ancak Osmanlı'nın devamı, yani Avrupa düzeninin sürdürülmesi için İngiltere'nin isyanın ilk aşamasından farklı olarak açıkça Osmanlı'yı desteklemesi gerekir.

34 Viyana sefiri Fethi Paşa ile olan mülakatında Metternich, Mehmed Ali Paşa'nın yaşlı bir adam olduğu ve kısa süre içinde öleceğini belirterek asıl sorunun ölümünden sonra izlenecek yöntemi belirlemede düğümlendiğini vurgular. Mehmed Ali'nin vefatından sonra oğlu İbrahim'e, yalnızca Mısır valiliğinin, padişahın bir ihsanı olarak verilmesini tavsiye eder. Mısır'da, Osmanlı hanedanından ayrı, yeni bir hanedan kurulmasına asla müsaade edilmemesi gerektiğini özenle belirtir. Başka bir ifade ile Osmanlı ülkesinin sahibi konumundaki meşru iktidarın parçalanması, Metternich prensiplerinin de sonu anlamına gelir. BOA., HAT. 831 / 37526, 15 C. Evvel 1252 / 28 Ağustos 1836. Çünkü Metternich, merkezî devlete inanır, hatta ona göre, parçalanmış bir iktidar, iktidar olma yeteneğini yitirmiştir. (Sked, 1983, s.47) Böylece sorunun kaynağının tespit edildiği de söylenebilir. Metternich'in otoritenin parçalanmasına dönük kaygısı, II. Mahmud tarafından da paylaşılır. II. Mahmud'un merkeziyetçi reformlarının hedefi olan, yeni ve merkezî bir devlet inşası açısından Mehmed Ali'nin Mısır'daki varlığı açık bir tehdit olarak algılanır. Nitekim Mehmed Ali, İskenderiye'de bulunan Avrupalı konsoloslara açıkça Devlet-i Aliyye'den havfı olduğunu söyleyerek bağımsızlık mücadelesinde desteklenmesini ister. BOA., HAT. 829 / 37503-C, 10 Receb 1250 / 12 Kasım 1834.

35 Yukarıda ifade edildiği gibi Metternich, Viyana Kongresi'nden sonra uluslararası ilişkilerde savaş yerine barışın hakim olmasını sağlamaya çalışır. Ancak pratik siyasî sebeplerin ötesinde barış, Metternich'in otobiyografisi içinde felsefi bir kabulü de çağırıştır. Siyasette, savaş yerine barışın egemen kılınması, bir adım sonra devlet/siyaset felsefesinin de köktenci bir eleştiriye tâbi tutulmasını zorunlu hale getirir. Böylece, Metternich'in idealize ettiği barış ittifakı etrafında örgütlenmiş bir Avrupa rüyası, aslında Avrupa'nın siyaset felsefesinin ruhunu oluşturan çatışma kavramının da tarihe karışmasını sağlayacaktır. Başka bir ifade ile sürekli barışın kurulabilmesi için devleti meydana getiren ilk sözleşmenin yeniden tahlil edilerek çatışma yerine uzlaşma fikrine atıfta bulunulması gerekir. Devletin ve/veya siyasetin çatışma kavramından kurtarılarak uzlaşma prensibi üzerine inşa edilmesi ise devletin varlığı ile savaş arasında zorunlu bir ilişki kuran Yahudi-Hristiyan mirasının da gözden geçirilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Metternich'in barışa, yani düzene olan inancı, pratik bir zorunluluğun ötesine geçerek ahlâkî ve felsefi bir içeriğe de kavuşur. Bu anlamda Metternich'in, ahlakın ve aklın savaşı değil barışı tavsiye ettiği ve bu nedenle siyasetin barış/uzlaşma anlayışı üzerinde yeniden kurgulanması gerektiğini düşünen Kant ile yakınlığı dikkati çeker. Kaldı ki, Metternich'e göre uluslararası ilişkilerde barışın hakim kılınması savaşın aksine herkesin çıkarına hizmet eder. Metternich'in barış hakkındaki düşünceleri için bkz. (Sauvigny, 1962, s.68-69; Viereck, 2005, s.83-86). Ayrıca, Kant'ın düşünceleri için bkz. (Kant, 1984, s.239-240).

İngiltere'nin isyanın çözüme kavuşturulmasında izleyeceği siyaset, Metternich Sistemi'nin ya da Avrupa'daki asayişin geleceğini de tayin eder. Nitekim, Metternich, *İngilterelinin bu maddede görünen isti'dâdına... göre dilhâh-ı âlî vechle İngiltereli tarafından Mısır maslahatında muvâfakat gösterilmesi me'mûl*³⁶ olunmaktadır der. Diğer bir ifade ile isyanın ikinci aşamasında İngiltere'nin vereceği desteğin, sistemin devamını sağlayan ana faktörlerin başında geldiği söylenebilir. Ancak İngiltere'nin, Osmanlı yanlısı siyasetini, Avrupa düzeninin devamına dönük kaygının yanı sıra başka bir faktör de etkilemiş olmalıdır. Osmanlı ile İngiltere arasında imzalanan 1838 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması'nın İngiliz politikasının tayininde önemli bir rol oynadığı görülür. Reşid Paşa ile Avusturya'nın Londra büyükelçisi Estarhazy arasında geçen mülâkat da anlaşmanın önemini gözler önüne serer. Estarhazy, İngiltere'nin desteğini almak üzere Londra'ya giden Reşid Paşa ile Viyana'da yaptığı görüşmede, İngiliz siyasetinin tamamen Osmanlı yanlısı bir çizgiye geldiğini belirtir. Estarhazy, Ticaret Anlaşması sayesinde İngiliz desteğinin güvence altına alındığını vurgular.³⁷

İngiltere'nin kendi stratejisi açısından izlediği Osmanlı yanlısı siyasetin aynı zamanda, Metternich'in Avrupa barışı idealine hizmet ettiği de açıktır. Osmanlı'nın yaşamaya devam etmesi için İngiltere'nin sunduğu yardım, statükonun korunmasını da sağlar. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu, Viyana Kongresi'nde kurulan denklemin aktif olmasa da doğal ve zorunlu bir parçası haline gelir. Nihayet İngiltere'nin yeniden Avrupa Uyumu'na dahil bir görüntü içinde olması, Metternich'in hayal ettiği birleşik Avrupa idealini anımsatır. Ancak İngiltere'nin bu defa, Napolyon sonrası kurulan düzen sırasında olduğu gibi Metternich siyasetinin etkisi altına girdiği de düşünülmemelidir.³⁸

Liberal İngiltere ile mutlakiyetçi Avusturya arasında kurulan birliktelik aynı zamanda, bir nüfuz mücadelesini de çağırır. 1815 sonrasında, Metternich ile Castlereagh'ın uyumunun tersine Avrupa diplomasisinin iki aktörü, Metternich ile Palmerston arasında ciddi görüş farklılıkları olduğu dikkati çeker. Hatta XIX.yüzyıl siyaset ve diplomasisinin bu iki müellifi arasında derin bir güven bunalımının olduğu da belirtilebilir.³⁹

36 BOA., HAT. 829 / 37501, 17 Şaban 1254 / 5 Kasım 1838.

37 Prens Estarhazy ile görüşmesinden sonra Reşid Paşa da anlaşmanın önemine değinerek *şu aralık Devlet-i Aliyye ile İngiltere Devleti beyninde mün'akd olan Mu'âhede-i Ticâret ve İngiltereli cânibinden izhâr olunmakda olan hüsn-i isti'dâd keyfiyetleri Mısır Vâlisi olacak habîsin tarafdârlarını me'yûs ettiğini* belirtir. BOA., HAT. 829/37501-B, Gurre-i Şaban 1254 / 20 Ekim 1838. Osmanlı ülkesindeki *yed-i vâhid* uygulamasının sonu anlamına gelen Serbest Ticaret Anlaşması'nın en önemli hedeflerinden biri, anlaşmayı, Mısır'ı da kapsayacak şekilde genişleterek Mehmed Ali'nin finans kaynağını kurutmaktır. Kaldı ki, Mehmed Ali'nin Mısır'da uyguladığı kapalı ekonomik sistem, İngiltere'nin ve Avrupa devletlerinin en ciddi rahatsızlıkları arasında yer alır. Nitekim Metternich, Mehmed Ali'nin, 1838 tarihli anlaşmanın hükümlerini kabul ederek Mısır'da uyguladığı merkantilist ekonomi siyasetinden vazgeçmemesi durumunda İngiltere tarafından cezalandırılacağını belirtir. BOA., HAT., 829 / 37501-D, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838. 1838 tarihli Ticaret Anlaşması'nın Mehmed Ali'yi malî kaynaklarından yoksun bırakmak ve İngiliz desteğini almaya dönük bir uygulama olması hakkında bkz. (Kütükoğlu, 1974, s.101, 104). Ancak isyan sona erdirildikten sonra da Mehmed Ali'nin, tekel uygulamasına devam ettiği anlaşılıyor. BOA., HR. TO., 149 / 36, 16 Kânûn-ı Evvel 1845.

38 İngiltere'nin Viyana sefiri John Harcourt King, 1813 yılında Castlereagh'a yazdığı mektupta, Metternich'in asıl amacının Avrupa diplomasisinin etkisi altına almak olduğunu belirtir. (Buckland, 1924, s.257) Nitekim Viyana Kongresi de genel olarak Metternich'in etkisi altında kalır. Metternich'in diplomasiye egemen olma isteğinin altında Avusturya'nın hassas yapısı yatar. Diplomatik süreci etkisi altına alarak çözümü, Avusturya'nın tezleri doğrultusunda gerçekleştirmeyi ve imparatorluğunun ömrünü uzatmayı planlar..

39 Palmerston'un Metternich'e duyduğu güvensizlik, Münchegrätz Görüşmeleri'nden kaynaklanır. Palmerston, Rusya ile Avusturya'nın bu toplantılarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına karar verdiklerini ama Metternich'in şimdilik bunu açıklamadığını düşünür. (Bolsover, 1936, s.245; Webster, 1951, c.I, s.307). Ancak yukarıda da vurgulandığı gibi, Palmerston'un sandığının aksine bu görüşmeler, Rusya'nın Osmanlı bütünlüğü tezinin sınırları içine alınmasını sağlar. Bkz. (Bolsover, 1948/1949, s.119; Taylor, 1955, s.37; May, 1966, s.95; Anderson, 1970, s.44-45).

Palmerston'a göre Metternich, muhafazakârlığı, değişime direnmekle karıştırmaktadır.⁴⁰ Ayrıca Palmerston, Avusturya ile İngiltere arasında, Osmanlı varlığı ve bütünlüğüne dönük temel bir ilke farklılığı olduğunu iddia eder. Avusturya, Osmanlı toprak bütünlüğünden daha çok Osmanlı hanedanının devamı ile ilgilenmektedir oysa İngiltere, hanedanın devamı kadar toprak bütünlüğünün de vazgeçilemez olduğuna inanır. (Rodkey, 1930, s.637-639)⁴¹ Metternich ise, İngiltere'nin bir yandan asayiş ve düzenden bahsederken diğer taraftan her türlü liberal hareketin ana vatani haline gelmesini büyük bir çelişki olarak değerlendirir. (Sked, 2001, s.17) Dolayısıyla, iki ülke ya da iki insan arasında, yönetime ilişkin önemli farklılıklar vardır. Ancak bütün farklılıklar bir yana, her iki ülke de Avrupa barışının devamı için Mehmed Ali İsyanı'nın bitirilmesi konusunda aynı görüşü paylaşırlar. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa statükosunun ayrılmaz bir parçasıdır.

Osmanlı varlığı ve Avrupa düzeni arasında kurulan ilişki ve bu konudaki görüş birliği, siyasî ilkeler ve eylemler söz konusu olduğunda, aynı uyumu doğurmaz. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Metternich ile Palmerston arasında ciddi görüş farklılıkları ve tamir edilemez bir güven bunalımı vardır. Ancak karşılıklı antipatinin ötesinde meselenin çözümü, Avusturya ile İngiltere, daha doğru deyişle Metternich ile Palmerston arasındaki nüfuz mücadelesiyle yakından ilgili gibi görünür. *Kendümi Saltanât-ı Seniyye'nin dostânından add iylediğime ve iktizâ ider ise bunların başı olmağa hâzırım*⁴² diyen Metternich, çözümün kendi etkisi altında gerçekleşmesini arzular. Yani, Palmerston'un Londra'yı diplomasinin merkezi yapma çabasına karşılık Metternich, Viyana'nın diplomatik kavşak olmasına devam etmesinden yanadır. Böylece çözümü, kendi kontrolü altında ve ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirmeyi düşünür. Nihayet çözüm, monarşinin kutsallığı ve bölünmezliği ile ihtilâl karşıtlığı refleksi üzerine oturtularak muhafazakâr ilkeler, yani Habsburg İmparatorluğu'nun varlığı ve önemide bir kez daha kanıtlanmış olacaktır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda, kısmî bir asayiş halinin

40 Palmerston'un zannettiği gibi Metternich reform karşıtı değildir hatta Habsburg İmparatorluğu'nun yaşamaya devam edebilmesi için reform yapılmasının vazgeçilmez olduğuna inanır. Ancak, reformun önünde iki büyük engel bulunmaktadır. İmparator ve işçilerindeki ağırlığı tartışılmaz olan Kolowrat. Dolayısıyla Metternich, bütün isteğine rağmen sistemli bir reform hareketine kalkışamaz. Öte yandan, Metternich'in ıslahat hayalinin liberal ya da özgürlükçü bir içeriğe sahip olduğu da düşünülmemelidir. Yenileşme projesi, evrimci bir süreç içinde ve imparatorun rehberliği altında hayata geçirilmek zorundadır. Metternich, her ne kadar XVIII.yüzyıl dünyasına ve devletler sistemine bir daha asla dönülemeyeceğini itiraf etse de Habsburg İmparatorluğu'nun yaşamasını sağlayacak formülün geçen yüzyıla ait olduğuna inanır. Çünkü Metternich'e göre ihtilâl denilen olgu sayesinde yarı cahil ve okuryazarlığı olmayan insanlar, siyasete müdahale hakkı kazandılar ve bu durum, insanlığın bütün birikimini yok etti. Bu nedenle Habsburg İmparatorluğu'nun dağılmamasını sağlayacak reçete, monarşinin kutsallığı içinde aranmak zorundadır. Diğer bir ifade ile toplumsal sınıflar, sahip oldukları statünün değiştirilmesini talep etmek yerine aristokrasinin hâmilliğinde, sadakat hisleri ile dolu olarak muhafazakâr bir ıslahatı gerçekleştirmelidirler. Öte yandan Çar I. Nicholas'a söylediği, *istikrar, hareketsizlik anlamına gelmez* cümlesi de muhafazakârlık anlayışını özetler. Metternich'in reform konusundaki görüşleri hakkında bkz. (Albjerg, 1953, s.218-223; Sauvingny, 1962, s.60-65; Sked 1983: 45-46; Viereck, 2006, s.71). Reform projesine karşın pek çok tarihçi tarafından Metternich'in, genel olarak değişim karşıtı, hatta Avusturya'da polis devletini kuran adam olarak değerlendirildiği de belirtilmelidir. Ancak Bernard, Avusturya'da polis devletini yaratacak olan temellerin, Johann Anton Pergen (1725-1814) döneminde atıldığını vurgulayarak Metternich'in sadece bir tecrübeyi devam ettirdiğini öne sürer. (Bernard, 1991, s.229).

41 Palmerston, 5 ve 8 Haziran 1838 tarihlerinde, Paris büyükelçisi Granville'e gönderdiği mektuplarda, açıkça Osmanlı bütünlüğünden asla taviz verilemeyeceğini belirterek müttefiki Fransa'nın Osmanlı yanlısı bir çizgiye çekilmesi için gerekenlerin yapılmasını tavsiye eder. Ancak Palmerston, Fransa ile bu konuda uzlaşmaya varılamasa bile İngiltere'nin gerekirse tek başına Osmanlı bütünlüğünü savunacağını söyler. (Sinoué, 1999, s.346-347)

42 BOA., HR.TO., 149 / 34, 26 T. Sani 1845. Metternich, Osmanlı'nın dostu olduğu ve göreve geldiği ilk günden itibaren Osmanlı toprak bütünlüğünü daima desteklediğini her fırsatta vurgular. BOA., HAT. 832 / 37542, 14 Muharrem 1254 / 9 Nisan 1838.

sağlanmasıyla Avusturya ve Avrupa huzura kavuşurken statükonun dayandığı ilkeler, Osmanlıyı da kapsayacak şekilde genişletilmiş olacaktır.⁴³

Metternich, kendi ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilecek bir çözüm ile Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa sistemi içine alırken Avrupa düzeninin devamını da güvence altına almayı planlar. Palmerston ise Mehmed Ali İsyanı çözüme kavuşturulsa bile Osmanlı'nın yaşamaya devam etmesinin tek çaresini, kapsamlı bir reform hareketinde görür. (Bolsover, 1934/1935, s.112; Verete, 1952, s.147-148) Aslında Metternich de kıtadaki asayiş açısından önemli inkâr edilemeyecek olan Osmanlı'nın bir reform süreci geçirmesi gerektiğini kabul eder. Ancak onun hayalindeki islahat ya da modernleşme programı, sistemin dayandığı ilkeleri sarsmadan hayata geçirilmek zorundadır. Kısacası islahat projesi, *müslümanca ve Osmanluca* olmalı ve devletin kendi iradesiyle hayata geçirilmelidir.⁴⁴ Böylece Metternich, Osmanlı sisteminin dayandığı temellere temas ederek kendi muhafazakârlığını oluşturan iki temel espri, din ve hanedanın önemine atıfta bulunmuş olur.⁴⁵ İslâmi prensiplerden ilham alacak ve Osmanlılık bilinci etrafında uygulamaya konulacak yenileşme projesi, yüzlerce yıllık birikimin yok olmasını da engelleyecektir. Dolayısıyla yıkıcı olmayan ve evrimci bir süreç içinde, geleneğin dikkate alındığı bir reform programı uygulanacaktır. Bu tarz yenileşme ise Metternich'in kutsal saydığı monarşi ve düzenin tehlikeye atılmasını önleyecektir.⁴⁶ Nihayet böylesi bir reform programı, imparatorluğun monarşi etrafında yeniden örgütlenmesini sağlarken Avrupa barışının ömrünü de uzatacaktır.

43 Metternich, Mehmed Ali İsyanı'na son verilirken izlenecek yolun çok önemli olduğunu açıkça ifade eder. Yöntem, mutlaka monarşinin bölünmezliği ve kutsallığı üzerine kurulmalıdır. Dolayısıyla, bulunacak çözüm, Osmanlı hanedanının birliğini sağlayarak Mehmed Ali'nin yarattığı fiilî durumu ortadan kaldırmak zorundadır. Metternich, *eğer Mehmed Ali'nin vefâtından sonra dahi oğlu İbrahim şu hey'etde kalur ise artık Mısır maddesinin hüsn-i sûret bulması bir veçhle mümkün değildir* derken tamamen monarşinin yekpareliği ve kutsallığı önyargısından hareket eder. BOA., HAT. 833 / 37560-F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836. Zira Mehmed Ali sonrasında fiilî durumun yasal hale gelmesi ve Osmanlı hanedanı içinden yeni bir hanedan doğması halinde çok uluslu Habsburg İmparatorluğu açık bir tehdit altına girecektir. Böylece yeni bir monarşinin doğması engellenerek Metternich İlkeleri Osmanlıyı da kapsar hale getirilecek ve Avusturya da ciddi bir tehlikeden kurtarılmış olacaktır.

44 BOA., İ. HR., 21 / 1028, Ek 2.

45 Metternich'in ihtilâl karşıtlığı refleksi üzerine oluşturulan muhafazakâr dünya görüşü içinde din, vazgeçilmez bir yer işgal eder. Metternich, Avrupa dengesini ve barışını alt-üst eden liberal hareketlerin, ideolojik ve manevî gücünün kitleleri etkilediğine inanır. Bu nedenle özgürlükçü hareketlere benzer yöntemlerle cevap verilmeli ve yeni bir ideoloji yaratılmalıdır. Bu yeni ideolojik söylemin besleneceği en önemli kaynak ise din, yani Hristiyanlıktır. (Reinerman, 1978, s.177). Bu anlamda Metternich için İtalya ama özellikle Roma-yani Papalık-hem stratejik hem de ideolojik olarak büyük bir öneme sahiptir. (Reinerman, 1977, s.207-212) Ancak Metternich'in muhafazakârlık anlayışı içinde din, gerçekten önemli olmaktan çok düzenin ve statükonun devamını sağladığı için vazgeçilmezdir. Katolikliğin uhrevî gücünden çok siyasî, kültürel ve *ahlâkî* olarak istikrarın devamına sağladığı katkı ile ilgilenir. (Vierecek, 2005, s.79) Nitekim Avrupa'daki toplumsal, politik ve kültürel dengenin yıkılmasının başlangıcı olarak XVI.yüzyılda yaşanan Reformasyonu işaret eder. Metternich'e göre Reformdan sonra Katoliklik, bir daha asla eskisi gibi kapsayıcı ve ittifak halinde kabul edilen bir inanç olma özelliğine kavuşamayacaktır. (Sauvigny, 1962, s.54; Outram, 2007, s.50; Hanks, 2009, s.432-433) Nihayet Katoliklik, Metternich'in düşmanı olduğu milliyetçiliğin, ayrıştırıcı/yıkıcı içeriğinin tersine kapsayıcı olduğu ve bir ahlâk anlayışı sunduğu için çok mühimdir. Zira düzenin devamı için bireylerin yıkıcı bir özgürlük anlayışı yerine insanlığın birikimlerine sahip çıktığı ve ahlâkî ilkelere saygı duyduğu bir özgürlük tarifine ihtiyaç vardır. (Vierecek, 2005, s.70) Dolayısıyla Metternich için dinin, düzenin devamını sağlayacak olan ahlâk anlayışını tahkim eden bir referans anlamına geldiği söylenebilir. Böylece Katolik dogma, ahlâkî takip eder ki bu durum, *ahlâk önden gelmeli, teoloji onu izlemelidir* (Geier, 2009, s.31) diyen Kant ile Metternich arasındaki yakınlığı anımsatır. Dolayısıyla Osmanlı idarecilerine, yapılacak reform, Osmanlılıktan ve İslâm'dan ilham almalı derken devletin dayandığı temelini ve sözleşmenin sorgulanmaması gerektiğini anlatmaya çalışır. Çünkü Reform Dönemi'nden sonra Katoliklik ve onun sağladığı meşruiyetten güç alan monarşinin kutsallığı zaafa uğrayınca Avrupa bir daha asla istikrara kavuşamamıştır.

46 Metternich, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra yapılan işin oldukça önemli olduğunu belirtir ancak yukarıda ifade edilen uyarısını tekrar eder. Islahat yapılmaya çalışılırken sistemin dayandığı temellerin yok edilmemesi ve evrimci bir süreç izlenmesi gerektiğini özellikle belirtir. Bu anlamda, Mustafa Reşid Paşa'nın *kemâl-i rüşd ve fetânet ile mevstûf olan ve me'mûriyetinin ehl ve müstehâk bulunan* bir kişi olduğu ekleyerek reformun onun rehberliğinde yürütülmesini tavsiye eder. Bunca uyarı ve ilginin nedenini açıklarken *Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin hüsn-i hâl ve istirâhati...bi'l-hassamatlubum* diyerek dostluğunu beyan eder. BOA., İ. HR., 31/130, Ek 1. Ancak bu dikkatin altında yatan asıl sebep, Balkanların bir bölümünü idare eden Osmanlı'daki asayişin Avusturya'yı yakından ilgilendirmesidir. Ayrıca Metternich ile Osmanlı bürokratları arasındaki ilişki hakkında bkz. (Ortaylı, 1983, s.361-367)

Avrupa asayişini ilgilendiren önemli bir unsur olarak Osmanlı İmparatorluğu, hanedanın varlığına zarar verilmeden yaşatılmak zorundadır. Uygulamaya konulacak reform programında yukarıda belirtilen noktalar özellikle dikkate alınmalıdır. Ancak, ıslahat projesinden daha acil olan konu, Mehmed Ali İsyanı'nın sona erdirilmesidir. Bütün önyargılara ve şüphelere rağmen Metternich ile Palmerston arasında varılan görüş birliği, isyanın çözümünü de kolaylaştırır. Çünkü, XIX.yüzyılın hemen tamamında olduğu gibi, bu konuda da İngiltere esas aktör konumundadır.⁴⁷

İngiltere ile Avusturya arasında sağlanan uzlaşma, sorunun çözümüne dönük önemli bir aşamanın kaydedilmesi anlamına gelir. Prusya ve Rusya'nın da dâhil olması, Metternich'in bütün kariyeri boyunca izlediği ortak Avrupa inisiyatifinin bir defa daha hayata geçirilmesini ifade eder. Ancak, uyumun tamamlanması için Fransa'nın da dörtlü ittifaka katılması gerekir. Çünkü Metternich'e göre *Fransalı her ne vakit olsa hareket ister*⁴⁸ ve *her yerde icrâ-yı nüfûz-ı mahsûs dâ'iyesinde*⁴⁹ olduğundan mutlaka ittifak çatısı altına davet edilmelidir. Kaldı ki, Fransa ile Mısır arasındaki yakınlık hatırlandığında, Mehmed Ali Paşa'ya karşı takip edilecek ortak hareketin başarıya ulaşması, Fransa'nın da uzlaşmaya dahil edilmesiyle yakından ilgili gibi görünür. Öte yandan Metternich'in, Fransa ısrarının altında, birleşik ve uyumlu Avrupa inancı ve hayalinin yattığını söylemek yanlış sayılmaz.⁵⁰ Dolayısıyla Avrupa'nın bütüncül bir görüntü içinde olması, Metternich'in en büyük arzusunun anlatır. Tek sesli bir Avrupa sayesinde Mehmed Ali Paşa ortaklaşa cezalandırılacak, Osmanlı bütünlüğü sağlanacak ve Avrupa düzeni korunacaktır. Nihayet bütün bu idealler, anti-ihtilâlcî bir programı çağrıştırdığından çözüm formülü de Metternich'in ilkelerinin yeniden bütün siyasete ve diplomasiye egemen olması ve onaylanması anlamına gelecektir. Bu sınırlar içinde asıl önemli olan ise kaderi, Avrupalı devletlerin ortak kararı ile tayin edileceğinden Osmanlı İmparatorluğu, Metternich Sistemi'nin bir parçası haline getirilmiş olacaktır.

Yukarıda ifade edildiği gibi monarşi ile yönetilen bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu zaten Metternich Sistemi açısından tartışılmaz bir gerçekliği ifade eder. Bu nedenle bulunacak çare, hanedanın meşruiyetini kuvvetlendirecek ve Mehmed Ali'yi şiddetle cezalandıracak bir içeriğe sahip olmalıdır. Böylesi bir formül ise Metternich ilkelerinin siyasî alana yeniden egemen olmasını çağrıştıır. Osmanlı'nın kadim dostu olduğu⁵¹ ve *Devlet-i Aliyye'nin bulunduğu her bir maddede dâ'imâ Saltanat-ı Seniyye'nin menâfi'i*⁵² için çalıştığından bu durum doğal karşılanmalıdır. Yani Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Avrupa düzeninin devamı açısından taşıdığı önem sebebiyle Metternich Sisteminin doğal bir parçasıdır. Ancak her şeyin ötesinde Mehmed Ali, düzeni zorla değiştirmeye ve

47 Mehmed Ali İsyanı bitirildikten birkaç yıl sonra Cebel-i Lübnan'da bir takım karışıklıklar ortaya çıkar. XIX.yüzyıldaki benzeri sorunlarda olduğu gibi, Avrupalı devletler olaya müdahale etmek isterler. Osmanlı idarecileri, uluslararası müdahalenin önlenmesi için İngiltere'nin desteğinin şart olduğunu bilirler. Çünkü, dünya siyasetinin patronu olarak bu husûsda Devlet-i Aliyye'ye asıl mu'avin olacak İngiltere Devleti'nden başkası olamaz. BOA., İ.HR., 33 / 1507, 8 Safer 1262 / 5 Şubat 1846.

48 BOA., İ.HR., 21 / 1028, Ek 1.

49 BOA., İ.HR., 33 / 1507, 8 Safer 1262 / 5 Şubat 1846.

50 Metternich, Avrupa'nın karşılaştığı sorunlarda, bütün kıtanın ittifak halinde bulunmasında ısrar eder. Dolayısıyla meselelerin çözüme kavuşturulmasında, daima Viyana Kongresi'nin ruhu ile eşanlımlı şekilde Avrupa Uyumu'nu canlı tutmaya çalıştığı söylenebilir. Böylece kıtada tek sesli bir siyasî söylem kurulması denenirken Metternich de bütün karar yetkisini elinde tutabilir. Sorunların çözümünde esas aktör olma telaşı ise Avusturya'nın siyasî ve coğrafi konumundan kaynaklanır. Kıtanın ortasında yer alan çok uluslu ve zayıf bir devlet olarak Habsburg İmparatorluğu'nun varlığı, diplomasinin Viyana'da şekillenmesi ile yakından ilgilidir. Nitekim Mehmed Ali İsyanı'nın sona erdirilmesi için Fransa'nın da ittifaka dahil edilmesinde ısrar ederken bir yandan Avrupa Uyumu'nu canlandırmaya diğer taraftan diplomatik gündemi belirlemeye çalışır. Metternich 'in sürekli şekilde Avrupa Uyumu arayışı hakkında bkz. (Reinerman, 1977, s.214-217; Viereck, 2005, s.86) Ayrıca, Mehmed Ali Paşa meselesinin çözümünde Fransa'nın da ittifaka dahil edilmesine dönük ısrarı için bkz. (Kutluoğlu, 1998, s.157, 171)

Metternich'in deyişiyile, yerine bir *hükümet-i gasbiyye*⁵³ ikame etmeye çalışan, *hilekâr*⁵⁴ bir adamdır. Onun cezalandırılması, ihtilâlcî hareketlere darbe vurulması anlamına gelir. Böylece Metternich'in muhafazakâr ideallerinin sınırları Osmanlı dünyasına doğru genişletilmiş olur. Kaldı ki, *Avusturya Devleti'nin politikası muhâfaza-i âsâyiş*⁵⁵ olduğundan ve *imparator-ı müşârünileyh cenâbları dahî Devlet-i Aliyye'ye olan hubb ve muhâdenet-i hâlisânesi*⁵⁶ sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa düzeninin içinde görürler.

Balkanların hassas yapısı, Osmanlı'nın Avrupa düzenine eklenmesi en azından kıtadaki asayiş tehlikeye atmayacak bir hukûkî çerçeve içine alınmasını zorunlu kılar. Bu durum, Osmanlı'nın gerçekten bir tehdit oluşturma kapasitesine sahip olmasından çok Rusya'nın bölgeye yayılma çabalarıyla ilgilidir.⁵⁷ Nitekim Metternich'in özellikle Bulgarlar ve Sırlar konusunda ciddî uyarılarda bulunduğu anlaşılıyor.⁵⁸ Ancak taşıdığı bu pratik önemin ötesinde Metternich'in idealleri açısından Osmanlı varlığının tartışmadan uzak tutulması, ahlâkî bir mecburiyeti de ifade eder.

Metternich'e göre Osmanlı İmparatorluğu, iktidarın en doğru biçimi olan monarşik bir sistemle idare edilir. Dolayısıyla bütün reel politik gerekçelerin yanı sıra Osmanlı'nın yaşamaya devam etmesi bir ilke meselesidir. Mehmed Ali Paşa'ya karşı izlediği siyasette pratik kaygılar kadar bu ahlâkî prensiplerin de etkisi görülür. Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu topraklar üzerinde meşruiyeti tartışılmaz bir iktidar anlamına gelir. Bu nedenle, Mehmed Ali, en başından itibaren bir asi olarak ilan edilir ve bağımsız devlet kurmasına asla izin verilmemesi gerektiğinin altı çizilir.⁵⁹

Mehmed Ali Paşa, itaat yerine isyanı seçmekle Avrupa Barışı'nı tehdit ettiği gibi Metternich ilkeleri ile tamamen uyumlu olan kadim bir sisteme de ihanet etmiş sayılır. Fransa dışındaki diğer büyük devletlerin yeni Avrupa ittifakı ile Mehmed Ali tehlikesi gündemden düşer. İsyanın bir tehdit olmaktan çıkarılmasından birkaç yıl sonra Lübnan'da, Katoliklerle Müslümanlar arasında ciddî sorunlar yaşanır.

51 BOA., İ.HR., 19 / 910.

52 BOA., HR.TO., 150 / 27.

53 BOA., İ.HR., 15/749.

54 BOA., HAT., 830/37509-A, 25 R.Ahir 1254/18 Temmuz 1838.

55 BOA., İ.HR., 21/1028, Ek 2.

56 BOA., İ.HR., 8/372, Ek 2.

57 XVIII.yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avusturya'nın *ordugâh şehirler* programını hayata geçirdiği ve özellikle Osmanlı sınırında yeni yerleşim bölgeleri ve savunma hatları oluşturduğu görülür. Giderek azalan Osmanlı gücü ve tahkim edilen sınır boyları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya için bir tehdit olmaktan çıkar. Bu konuda bkz. (Szabo, 1994, s.280-281).

58 Metternich, özellikle Sırbistan ve Bulgaristan'daki milliyetçi uyanışa dikkat çekerek bu bölgelerde Polonyalı seyyah milliyetçilerin propagandalarından bahseder. BOA., İ. HR., 21 / 1028, Ek 1, 7 C. Evvel 1259 / 5 Haziran 1843. Benzer şekilde, Sırbistan'a gizlice girmiş ve Rus askerî üniforması giyerek Çarın adamı olduğunu söyleyen *Istvan İvanoviç* ile ona destek veren Sırp, *Miloş Obrenoviç*'in milliyetçi propaganda yaptıkları ve halkı kışkırttıklarını, Osmanlı'nın Viyana büyükelçisine haber verir. BOA., A. DVN. MHM., 1-A / 98, 5 T. Sâni 1844. Ayrıca Metternich, Bulgar milliyetçilerinin Paris'teki faaliyetleri hakkında da bilgi verir. BOA., İ. HR., 21 / 1028, Ek 3, 23 K. Sâni 1843.

59 Yukarıda vurgulandığı gibi isyanın hem ilk hem de ikinci aşamasında Metternich, siyasî söylemini ve çizgisini muhafaza eder. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsız bir devlet kurması açıkça, statükonun ihlal edilmesi anlamına gelir ve buna asla izin verilemez. Sorunun çözümüne dönük sınırı belirledikten sonra Avrupalı devletlerin varacağı uzlaşma, Mehmed Ali'nin cezalandırılmasını sağlayacaktır. Nitekim Metternich, Viyana sefiri Sadık Rif'at Paşa ile yaptığı her mülakatta statükonun değiştirilmesine izin verilmeyeceğini belirterek sabırlı olunmasını tavsiye eder. BOA., HAT., 833 / 557-A; BOA., İ. HR., 1 / 37, Ek 4, 5 Ramazan 1255 / 12 Kasım 1839.

Lübnanlı Katolikler, Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı arasında yaşanan problemde Osmanlı'yı destekler. İsyanın ardından Osmanlı yönetimi, Katoliklerin durumunun gözden geçirileceği ve bölgede asayişin sağlanması için gerekli adımların atılacağını taahhüd eder. Ancak, verilen sözler tam olarak yerine getirilemez ve karışıklık çıkar. Metternich, konuyla ilgili olarak Osmanlı'yı uyarır ve *acebâ Devlet-i Aliyye her hâlde mükâfâtına lâıyk ve müstahak olan... ahâli-i Cebel'e bu sûretle olan âsâyîşi mi virmek istemiştir*⁶⁰ der. Fakat Osmanlı'nın içişlerine karışmak gibi bir niyeti olmadığını da *Avusturya Devleti ise nâmuna olarak ben da'vâ iderim ki kendüsine müte'allık olmayan şey'e karışmakta derkâr olan ictinâbını hiç kimseye ve husûsân Devlet-i Aliyye'ye isbâta muhtâc değildir*⁶¹ diyerek açık hale getirir.⁶²

Metternich, iktidarın sahibi olan Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmek gibi bir amaç taşımadığını vurgulayarak muhafazakâr ilkelerine sadık kalmaya devam ettiğini gözler önüne serer. Lübnanlı Katoliklere, bir takım sıkıntılarla karşılaşsalar da meşru otoriteleri olan Osmanlı'ya itaat etmek zorunda olduklarını açıkça belirtir. Hatta Osmanlı yönetimini, *tâ'ife-i merkûmeyi bundan böyle velî-ni'metleri hakkında lâzım gelen itâ'at ve inkıyâdda tutmağa sa'y ü gayret idecekleri* açık olan patrik ve piskoposlara özel bir önem vermesi konusunda uyarır.⁶³ Benzer şekilde bölgedeki din adamlarına da itaatin dışına çıkılmaması yönünde telkinde bulunur. Nitekim XIX.yüzyıl boyunca Osmanlı siyasetinin ayrılmaz ve bıkırtıcı bir parçası haline gelen Avrupa müdahalesi, söz konusu Metternich siyaseti olduğunda aynı olumsuz çağrışımlarla yüklü değildir. Her ne kadar,

düvel-i mütehabbenin teb'a-i Saltanat-ı Seniyye haklarında bu misillü usûl-i celbiyyeye mübâderetleri pek münâsib ve yolunda şey değil ise de ma'mâfih taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye itâ'at ve ubûdiyyet-i dâ'imeye dikkat itmelerine dâ'ir vesâya münderic olması⁶⁴

sebebiyle bu defa durum hoşgörüyle karşılanabilir. Nihayet aynı mezhebi paylaştığı Katoliklere itaat tavsiye ederken Metternich, açıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruiyetini vurgular. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa için taşıdığı politik ağırlığın ve önemin ötesine geçerek en mükemmel yönetim şekli olan monarşi ile idare edildiğinden ahlâkî ve aklî bir zorunluluğu da anlatır. Böylece Osmanlı, Metternich Sisteminin (kendiliğinden) doğal bir parçası olarak kabul edilir.

3. SONUÇ

Napolyon sonrası dönemin kurgulandığı Viyana Kongresi'nde, bütün Avrupa'nın aynı ilkeler ve hassasiyetler etrafında uyumlu bir bütün haline getirilmesine çalışılır. Bu uyumu oluşturan iki temel prensip, düzenin zorla değiştirilmesini engellemek ve monarşinin meşru yönetim biçimi olduğunu kabul etmek şeklinde özetlenir. Yeni düzenin bu iki ön yargı üzerine inşa edilmesi, Fransız İhtilâli ve Napolyon Savaşları ile kıtadaki düzenin ve dengenin yok edilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla Viyana'da oluşturulan Avrupa Uyumuna dahil olan ülkeler, güçler dengesine en büyük tehdidin Fransa'dan geleceğini düşünürler. Bu nedenle kıtadaki asayişe yönelik en büyük tehlike kaynakları arasında yer alan Balkanlar, yani Osmanlı İmparatorluğu, tali bir düzeye indirgenir. Ancak kongrenin dağılmasından sadece birkaç yıl sonra ortaya çıkan Yunan İsyanı, Avrupa'daki asayişe sarsmaya aday en önemli bölgenin Osmanlı toprakları olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ele verir.

60 BOA., HR.TO., 149 / 35, 4 K. Evvel 1845.

61 BOA., HR.TO., 149 / 34, 26 T.Sâni 1845.

62 Metternich'in, Katolikler hakkında Osmanlı yönetimine yaptığı uyarıların, Osmanlı idarecileri tarafından iyi niyet çerçevesinde yapılmış ikazlar olarak görüldüğü anlaşılıyor. Bu konuda bkz. (Lûtfî, 1999, c. 2-3, s.456).

63 BOA., İ. HR., 15 / 749.

64 BOA., İ. HR., 15 / 749.

Bağımsız Yunan Devleti'nin ilân edilmesi, Avrupa Uyumu'nun ya da Metternich Sistemi'nin sonuna geldiğini ima eder. Ancak yeni kurulan devletin yönetimine Bavyera hanedanından bir kralın atanması, (kısmen) Viyana ruhunun devam ettiğini hatırlatır. Yunan bağımsızlığından kısa süre sonra patlak veren Mehmed Ali Paşa İsyanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa statükosunun en nazik bölgesi olduğu yeniden açığa çıkar.

Mehmed Ali Paşa'nın, Viyana ilkelerinin ruhuna aykırı şekilde düzeni zorla değiştirme iddiasına Napolyon sonrası dönemin müteahhidi sayılan Metternich tarafından itiraz edilir. Yunan İsyanı sırasında olduğu gibi Metternich, Avrupa düzenini oluşturan iki maddeye atıfta bulunarak Mehmed Ali'yi, düzeni zorla değiştirmeye ve meşru bir hanedanın yönetimini parçalamaya kalkışan asi olarak ilân eder. Çünkü Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Metternich'in inşa ettiği düzenin temellerine yönelik doğrudan bir tehdittir. Dolayısıyla başarıya ulaşması, Avrupa düzeni ve dengesinin tasfiyesi ile sonuçlanabilir. Nihayet Mehmed Ali Paşa'nın durdurulması, Avrupa asayişinin devamına hizmet ederken Osmanlı'yı da Avrupa Uyumu'nun sınırları içine alacaktır.

Avrupa düzenini sarsmaya aday, en tehlikeli bölgelerden biri olan Balkanların önemli bir bölümünü egemenliği altında tutan Osmanlı, siyasî vazgeçilmezliğinin yanı sıra felsefî bir zorunluluğu da ifade eder. Çünkü anti-milliyetçilik tezine dayanan Metternich Sistemi'nde, en doğru yönetim şeklinin monarşi olduğu kabul edilir. Bir hanedan tarafından yönetilen Osmanlı İmparatorluğu, bütün eksiklerine rağmen *tekâmül* etmiş bir siyasî varlıktır ve bu nedenle meşruiyetinin tartışılması düşünülemez. Bu önyargının sonucu olarak Viyana Sistemi'nin dışında kalmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Uyumu'nun doğal bir parçası olarak görülür ve Mehmed Ali Paşa'nın en sert şekilde cezalandırılması, ahlâkî bir yükümlülük haline de gelir.

Mehmed Ali İsyanı'nın bitirilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamaya devam etmesi sağlanır. Ancak Metternich'in isyana yönelik sert tepkisinin altında, çok uluslu Habsburg İmparatorluğu'nun önemli bir tehlikeden kurtarılması yatar. Osmanlı'nın dağılması durumunda Avusturya, Rusya ile karşılaşmak zorunda kalacaktır ki bu, önce Habsburg İmparatorluğu'nun ardından da bütün Avrupa düzeninin yok olması anlamına gelir. Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması, Avusturya ve Avrupa'nın istikrarı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu nedenle, Osmanlı bütünlüğünün, Metternich Sistemi'ni tamamlayan en önemli başlıklardan biri olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Kaldı ki, *muhafazakârlığın Robespierre'i, demokrasi ve ihtilâl ile uzlaşmak istemeyenlerin sözcüsü olan ve düzene iman edercesine tapan* (Sked, 2001, s.24) Metternich için meşru bir hanedan ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa düzeninin doğal bir parçası olmayı hak eder.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA.) Bâb-ı Âlî Sadâret Evrâkı Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi, (A. DVN. MHM.) 1-A/98.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, (HAT.), 829/37501, 829/37501-A, 829/37501-B, 829/37501-D, 829/37503-C, 829/ 37503-D, 830/37509-A, 831/37526, 832/37542, 833/557-A, 833/37560-F, 960/41185-E.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrâkı, (HR.TO.), 149/34, 149/35, 149/36, 150/27.

İrade/Hariciye, (İ. HR.), 1/37, 8/372, 15/749, 19/910, 21/1028, 31/130, 33/1507.

Yıldız Esâs Evrâkı, (Y. EE.), 38/95.

Araştırmalar

- Ahmed Lûtfî Efendi, (1999).** *Vak'aniyât Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. 1-8, (yay.haz. Ahmet Hezarfen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Albjerg, Victor L. (1953).** "Clemens Metternich 1773-1859", *Social Studies*, 44 (6).
- Altundağ, Şinasi (1943).** "Münchengrätz Muahedesi", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4.
- Altundağ, Şinasi (1988).** *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi, 1831-1841, I. Kısım*, Ankara: TTK Yayınları.
- Anderson, M.S. (1970).** *The Great Powers and the Near East, 1774-1923: Documents of Modern History*, London: Edward Arnold.
- Anderson, M.S. (2000).** *Doğu Sorunu, 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (çev. İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Badri, Abd al- Sattar, (1996).** *The European State System and the Egyptian Question*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Bernard, Paul B. (1991).** *From the Enlightenment to the Police State: The Public Life of Johann Anton Pergen*, Chicago: University of Illinois Press.
- Bolsover, G.H. (1934/1935).** "Lord Ponsonby and the Eastern Question 1833-1839", *Slavonic and East European Review*, 13.
- Bolsover, G.H. (1936).** "Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834", *English Historical Review*, 51.
- Bolsover, G.H. (1948/1949).** "Nicholas I and the Partition of Turkey", *Slavonic and East European Review*, 27.
- Broers, Michael (1996).** *Europe After Napoleon: Revolution, Reaction and Romanticism, 1814-1848*, Manchester: Manchester Uni. Press.
- Buckland, C.S.B. (1924).** "An English Estimate of Metternich in 1813", *English Historical Review*, 39.
- Cunningham, Alan (1993).** *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, vol. 2, London: Frank Cass.
- Delfiner, Henry A. (2003).** "Alexander I, the Holy Alliance and Clemens Metternich: A Reappraisal", *East European Quarterly*, XXXVII (2).
- Driault Edouard dé, (2003).** *Şark Mes'elesi: Bidâyet-i Zuhûrundan Zamânımıza Kadar*, (çev. Nafiz, yay. haz. Emine Erdoğan), Ankara: Berikan Yayınları.
- Gay, Peter (1996).** *The Enlightenment: The Science of Freedom, 2 volumes*, New York: W.W. Norton & Company.
- Geier, Manfred (2009).** *Kant'ın Dünyası*, (çev. Erol Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanks, Mary E. Wiesner (2009).** *Erken Modern Dönemde Avrupa, 1450-1789*, (çev. Hamit Çalışkan), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hirschman, Albert O. (2003).** *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*, Cambridge Mass.: The Belknap Press of Harvard University.

- Jelavich, Barbara (1966).** “The Philorthodox Cosnpiracy of 1839: A Report to Metternich”, *Balkan Studies*, 7 (1).
- Jelavich, Barbara (1969).** *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Chicago: Rand McNally and Co.
- Kant, Immanuel (1984).** *Seçilmiş Yazılar*, (çev. Nejat Bozkurt), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutluoğlu, Muhammed H. (1998).** *The Egyptian Question, 1831-1841*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1974).** *Osmanlı İngiliz İktisâdî Münâsebetleri, I, (1580-1838)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- May, Arthur J. (1966).** *The Age of Metternich, 1814-1848*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Meinecke, Friedrich (1965).** *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'Etat and Its Place in Modern History*, (trans. Douglas Scott), New York: Frederick A. Praeger.
- Menczer, Béla (1959).** “The Legacy of Metternich”, *Contemporary Review*, 196.
- Metternich, Clemens von (1908).** *Mémoires, Tome V*, Paris: Libraire Plon.
- Ortaylı, İlber (1983).** “Tanzimat Bürokratları ve Metternich”, *Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Outram, Dorinda (2007).** *Aydınlanma*, (çev. Sevdâ-Hamit Çalışkan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Plaschka, Richard (1975).** “Austrian Policy Towards the Balkans in the Second Half of the Eighteenth Century: Maria Theresia and Josef II”, *East European Quarterly*, 9 (4).
- Pufendorf, Samuel (1991).** *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*, (trans. Michael Silverthorne), Cambridge: Cambridge University Press.
- Reinerman, Alan J. (1977).** “Metternich, the Powers and the 1831 Italian Crisis”, *Central European History*, 10 (3).
- Reinerman, Alan J. (1978).** “Metternich, The Papacy and the Greek Revolution”, *East European Quarterly*, 12 (2).
- Rodkey, Frederick S. (1930).** “The Views of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834”, *The English Historical Review*, 45 (180).
- Sauvigny, G. De Bertier (1962).** *Metternich and His Times*, (trans. Peter Ryde), London: Dorton, Longman and Todd.
- Schroeder, Paul W. (1994).** *The Transformation of European Politics, 1763-1848*, Oxford: Clarendon Press.
- Schroeder, Paul W. (2004).** *Systems, Stability and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*, New York: Palgrave Macmillan,
- Scott, Ivan. (1972).** “Counter Revolutionary Diplomacy and the Demise of Anglo-Austrian Cooperation, 1820-1823”, *Historian*, 34 (3).
- Sinoué, Gilbert (1999).** *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun*, (çev. A.C. Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitap.

- Sked, Alan (1979).** “The Metternich System, 1815-1848”, Alan Sked (ed), *Europe’s Balance of Power, 1815-1848*, London: Macmillan
- Sked, Alan (1983).** “Reading History: Metternich”, *History Today*, 33(6).
- Sked, Alan (2001).** *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815-1918*, London: Longman.
- Sofka, James R. (1998).** “Metternich’s Theory of European Order: A Political Agenda for Perpetual Peace”, *Review of Politics*, 60 (1).
- Sorokin, Pitirim A. (2008).** *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Szabo, Franz A.J. (1994).** *Kaunitz & Enlightened Absolutism, 1753-1780*, Cambridge: Cambridge Uni. Press.
- Taylor, A.J.P. (1955).** *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, London: Hamish Hamilton.
- Tuncer, Hüner (1996).** *Metternich’in Osmanlı Politikası, 1815-1848*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Viereck, Peter (1949).** “Warning for a Western Union II: Metternich and Jahn”, *Current History*, 17 (96).
- Verete, M. (1952).** “Palmerston and the Levant Crisis, 1832”, *The Journal of Modern History*, 24 (2).
- Viereck, Peter (2005).** *Conservatism Revisited: Revolt Against Ideology*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Viereck, Peter (2006).** *Conservative Thinkers*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Webster, Charles (1951).** *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841*, 2 volumes, London: G. Bell and Sons.
- Zweig, Stefan (1995).** *Fouché: Bir Politikacının Portresi*, (çev. Burhan ARPAD), İstanbul: Can Yayınları.

UZAKTAN ÖĞRENENLERİN BİLGİSAYAR ORTAMLI İLETİŞİME YÖNELİK ALGILAMALARI

Doç. Dr. Müjgan BOZKAYA* Arş. Grv. İrem ERDEM AYDIN**

ÖZ

Bu çalışmada Anadolu Üniversitesi Bilgi Yönetimi Programı 1. Sınıf öğrenenlerinin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusundaki düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bilgisayar ortamı iletişim konusunda öğrenen görüşlerinden elde edilen veriler, alanyazında yer alan üç farklı bakış açısı çerçevesinde tartışılmıştır. Alanyazında ilkbakış açısı iletişim kurma konusunda yüzyüze ortamın bilgisayara göre daha etkili olduğu yönünde, ikinci bakış açısı, gerekli zaman ayrılırsa bireyler arasında kurulan iletişimin, bilgisayar aracılığıyla da en az yüzyüze ortamlardaki kadar etkili olabileceği yönünde, üçüncü bakış açısı ise, bilgisayar ortamında gerçekleşen iletişimin yüzyüze iletişime göre daha etkili olabileceği yönündedir. Gerçekleştirilen uygulamanın sonunda, öğrenenlerin büyük bir çoğunluğunun bilgisayarı bir iletişim ortamı olarak kullanma konusunda olumlu tutuma sahip olmadıkları görülmüştür. Bu sonucun ortaya çıkmasının nedenlerinden biri olarak, öğrenenlerin şimdiye kadar almış oldukları yüzyüze eğitim alışkanlıklarını devam ettirme eğiliminde olmaları söylenebilir. Öte yandan öğrenenler bilgisayarın jest, mimik, beden dili gibi iletişimi destekleyen sosyal ipuçlarını sınırlı düzeyde barındırması, iletişim kurdukları kişilerin kimlikleri ve gönderdikleri mesajların doğruluğu konusunda güvensizlik yaşıyor olmaları nedeniyle bilgisayar ortamında gerçekleştirilen iletişime olumlu yönde tutum geliştirmemiş olabilirler.

Anahtar Kelimeler: *Bilgisayar Ortamı İletişim, Kişisel Olmayan, Bireylerarası İletişim Hiperkişisel İletişim, Uzaktan Öğrenen*

DISTANCE LEARNERS' PERCEPTIONS OF COMPUTER MEDIATED COMMUNICATION

ABSTRACT

In this study, perspectives of the first year students in the completely online Information Management Associate Degree Program at Anadolu University regarding computer as a communication medium were investigated. Students' perspectives on computer-mediated communications were analyzed in the light of three different views in the area of computer-mediated communications: The first view suggests that face-to-face settings are better communication environments compared to computer-mediated environments. The second view argues that if the required time is allocated, interpersonal communications in computer-mediated environments are as effective as face-to-face interpersonal communications. Finally the third view claims that computer-mediated communication is more effective than face-to-face communications. The results have shown that students do not consider computer as a communication medium. One of the reasons of this perspective can be the preconceptions and past experiences of the students on traditional education. Meanwhile shortage of nonverbal social clues, such as body movements, mimics, and so forth, and having doubts about others' identities in the communication process as well as reliability of the postings could be other reasons why the students could not generate positive attitudes about computer-mediated communications.

Keywords: *Computer Mediated Communication, Impersonal Communication, Interpersonal Communication, Hyperpersonal Communication, Distant Learner*

* Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi , e-posta: mbozkaya@anadolu.edu.tr

** Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi , e-posta: ieaydin@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Bilgisayar Ortamlı İletişim (BOİ) Barnes (2004) tarafından iki ya da daha fazla birey arasındaki iletişimin elektronik posta, video konferans ve haber panosu gibi iletişimi kolaylaştıran bilgisayar uygulamaları aracılığıyla gerçekleştirildiği iletişim biçimi olarak tanımlanmıştır. Bilgisayarın bireyler arasında bir iletişim aracı olarak kullanılması düşüncesi ise ilk kez Licklider ve Taylor tarafından dile getirilmiştir. Taylor ve Licklider 1968’de yayınladıkları “bir iletişim aracı olarak bilgisayar” adlı makalelerinde, İnternet’i bireyler arası iletişim ortamı haline getiren en önemli özelliklerini bilgisayarın, etkileşim ve eşzamanlı iletişim kurulabilmesi olarak vurgulamışlardır. Bilgisayar aracılığıyla iletişim kuran bireyleri, iletişim süreci içerisinde birbiriyle etkileşime giren, sürecin aktif katılımcıları olarak değerlendirmişlerdir. Dahası bireylerin birbiriyle farklı ortamlarda olsalar bile, aynı anda etkileşime dayalı iletişim kurabilecek olmalarının, bilgisayarı bireyler arası iletişim sürecinin önemli bir parçası haline getireceğini dile getirmişlerdir. Eğitim ortamlarının da bir iletişim süreci olduğu düşünüldüğünde, öğretme-öğrenme süreçlerinin etkililiği ve verimliliğinin ideal bir iletişim ortamında gerçekleşmesiyle orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle öğrenen ve öğreticinin birbirinden farklı mekanlarda olduğu uzaktan eğitim uygulamalarında bireyler arasında gerçekleşen iletişim süreci oldukça önemlidir. Moore da (1992) uzaktan öğrenme ortamlarında bireyler arası iletişimin önemini vurgulamış ve uzaktan eğitimde öğrenen ve öğretici arasındaki uzaklığın kaynağını tanımlamaya çalışmıştır. Moore’a göre bu uzaklığın nedeni, öğrenen ve öğreticinin fiziksel olarak ayrı mekânlarda olması değildir. Bu, öğrenen tarafından hissedilen psikolojik uzaklıktır ve sebebi gerek öğrenen-öğrenen, gerekse öğrenen-öğretici arasındaki iletişimin eksikliğinden kaynaklanmaktadır ve bu uzaklığın giderebilmesi, bireyler arasındaki iletişimin güçlendirilmesine bağlıdır.

Bu önem doğrultusunda ilgili alanyazında; bilgisayar ortamında gerçekleşen iletişim süreci, üç farklı bakış açısıyla ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bunlar; kişisel olmayan (impersonal), bireyler arası (interpersonal) ve hiperkişisel (hyperpersonal) etkileşimdir. Bu üç farklı bakış açısı; dayandığı temel kuramlarda ve yüzyüze ortamlarda gerçekleşen iletişimi değerlendirme konularında birbirlerinden ayrılmaktadır. Birinci bakış açısının temel söyleminde, bilgisayar ortamında iletişimin etkililiğinin, iletişim sürecinde sağlanan sosyal ipuçlarının ölçülmesiyle gerçekleştiği düşüncesi vardır. Bilgisayar jest, mimik, ses tonu, yüz ifadeleri gibi sözsüz iletişim öğelerini taşıyamadığı gibi, bireyler arasında sosyal normların paylaşılmasına da olanak vermemektedir. Dolayısıyla bilgisayar ortamındaki iletişimin, yüzyüze ortamlarla karşılaştırıldığında daha soğuk, iletişimin sosyal boyutunu içermeyen, görev yönelimli olmasına neden olmaktadır (Garton ve Wellman, 1995; Walter, 1994). Kişisel olmayan bakış açısı, bilgisayarı bireyler arası iletişim süreci içinde yetersiz bularak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerini toplumsal varoluş ve ortam zenginliği kuramlarına dayandırmaktadırlar. Bunun yanında bu yaklaşıma çeşitli eleştiriler de yöneltilmiştir, eleştirilerden biri, bireyler arası etkileşimin ölçülmesiyle ilgilidir. Kişisel olmayan bakış açısına göre, bilgisayar ortamında iletişim kurulurken bireyler arasındaki iletişimin etkililiği konusunda en önemli gösterge, ortamda kullanılan sosyal ipuçlarının nicel ölçümüdür. Çıkış noktası da toplumsal varoluş kuramında söylendiği gibi, ortamda ne kadar çok ipucu varsa o kadar başarılı bir iletişim gerçekleşir düşüncesidir. Bununla birlikte Kim’e göre (2000) iletişimin kalitesi sadece nicel verilerle değerlendirilemez. Bilgisayar ortamında bireyler yüzyüze iletişimde sorun olabilecek, güdültü gibi, dışsal etkenlerden korunduğundan, bireylerin iletişim sürecine odaklanmaları daha kolay olacaktır. Bu noktada bilgisayarın daha yoğun ve iletişime odaklanmış bir süreci kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu nedenle bireyler arası etkileşimin ölçülmesinde, etkileşimin yoğunluğu ve iletişimin içeriği önemli bir değişkendir. Birçok sözlü ve sözsüz iletişim ipuçlarının olması, iletişim kuran bireyler arasında kurulacak yakınlığın garantisi değildir. Başka bir deyişle, bireyler arası etkileşimin ölçülmesinde sağlanan ipuçlarından çok kurulan iletişimin niteliğinin önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir.

Bilgisayar ortamında iletişimi olumlu değerlendiren ikinci bakış açısı, bireylerarası etkileşimdir ve bu bakış açısını destekleyen kuramlardan biri, iletişim bilimci Joshep Walther'ın "sosyal bilgi işleme" kuramıdır. Bu bakış açısı, bilgisayar ortamındaki iletişimin, yüzyüze ortamlardaki kadar etkili bir şekilde gerçekleştirilebileceğini, bireylerin duygularını yüzyüze ortamlara göre daha yavaş ama, en az yüzyüze ortamlardaki kadar etkili iletebileceğini vurgulamaktadır (Walther, 1992). Bilgisayar ortamında iletişimi yetersiz değerlendiren kişisel olmayan bakış açısı, bireylerarası iletişim sürecinde, sözlü olmayan iletilerin taşıdığı ipuçlarının önemine vurgu yaparken, sosyal bilgi süreci, bireylerarası iletişimin gelişiminde dil ve sözel unsurların temel belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Walther ve Burgoon, 1992). Waltherda (1994) sosyal bilgi sürecinin anahtar değişkenini zaman olarak tanımlamış, iletişim kuran bireylere ileti alışverişi için yeterli zaman verilirse, bilgisayar ortamında gerçekleşecek iletişimin, yüzyüze ortamlarda gerçekleşen bireylerarası iletişime benzer yoğunlukta olabileceğini ileri sürmüştür. Bireylerarası etkileşimin etkililiğinin ve etkililiğinin derecesinin ölçülmesi, iletişim sürecinde yer alan ipuçlarının sayısı yerine, iletilerin zaman ve oran bakımından değerlendirilmesine dayanır. Bu bakış açısına getirilen eleştiride bu noktada başlamaktadır. Bu bakış açısının temelinde eğer yeterli zaman verilirse, bilgisayar ortamında iletişimin yüzyüze iletişim kadar etkili olabileceği düşüncesi yatmaktadır. Öte yandan, bu etkili sürenin ne kadar olduğu konusunda belirli bir standart yoktur. Bilgisayar ortamında bireylerarası iletişime ayrılan zaman, iletişimi kuranların yapısına (yabancı olmaları, yakın arkadaş olmaları) ve bireysel özelliklerine (konuşkan, içedönük gibi) bağlı olarak değişecektir. Benzer şekilde iletişim kurma sıklığı da bireylerin sahip olduğu özelliklere bağlı olarak değişebilecektir.

Üçüncü bakış açısı, Walther'ın (1996) sosyal bilgi işleme kuramını daha geliştirerek tanımladığı bir kavram olan hiperkişisel iletişimdir ve bilgisayar aracılığıyla kurulan iletişimin yüzyüze iletişime göre daha etkili olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Walther'a göre (1996) bunun en temel sebebi, bilgisayarın eşzamansız iletişim özelliği ve iletişim sürecinde iletişim kuranlara ilişkin sınırlı ipucunun yer almasıdır. Bu bakış açısına göre, bilgisayarın bu iki özelliği, kullanıcılar arasında daha olumlu ve arzu edilen bir iletişimin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Hiperkişisel bakış açısı, SIDE (Social Identity of the Deindividuation Effects) modeline (Postmes, 1998) dayanmaktadır. SIDE modeline göre bireyler, gerçek kimlikleri yanında grup içinde kendilerine yeni bir kimlik yaratırlar. Daha çok grup normlarına, buldukları bağlama bağlı olarak gelişen durumsal normlara uyma eğiliminde olurlar (Postmes vd., 1998). Bireyler grup içi normları kabul etme, grup dışı normları reddetme eğilimindedirler. Öte yandan bireyler kendilerine yakın bulduğu, ortak ilgileri paylaştığı bireylerle biraraya gelmeyi tercih edecektir. Ortamda bireylere ilişkin sınırlı ipucu olması ve katılımcıların gerçek kimlikleri hakkında bilginin olmamasından dolayı, kullanıcıların kendilerini yeni bir bireye ifade etmesi daha kolay olacaktır (Kim, 2002).

Walther (1996) hiperkişisel modelini oluştururken, Goffman'ın "İzlenim Oluşturma" ve "İzlenim Yönetimi" kavramlarından ve bilgisayarın eş zamanlı olmayan iletişime olanak tanıma özelliğinden yararlanmıştı (Doğan, 2006). İletişim sürecinde bilgisayar olması bireylere, istedikleri iletileri almada ve kendilerini istedikleri şekilde ifade etmeleri konusunda özgürlük vermektedir (Kim, 2002). Bu noktada, bireylerin iletileri alırken ve gönderirken seçici davranabilme şansı olduğu, bir diğer değişle bilgisayarı bir filtre gibi kullanabildiği söylenebilir. Bireyler iletişim kurdukları bireyleri idealleştirmekte, kendilerini sunarken de olumlu özelliklerini ortaya çıkararak, kendisi hakkında istediği izlenimi oluşturabilmektedir.

Eşzamansız iletişim ortamı, hiperkişisel iletişimi etkileyen bir diğer önemli değişkendir. Ortamın eşzamansız iletişim özelliği, iletişim sürecinde bireylerin birbirlerine gönderecekleri mesajlar üzerinde düşünmeleri, gözden geçirmeleri ve yeniden düzenlemeleri için yeterli zamanı vermektedir (Walter, 1996). Eşzamanlı iletişimde, iletişime anında cevap verme zorunluluğu, bireylerin kendilerini zaman konusunda baskı altında hissetmelerine neden olabilir. Bireyler zaman baskısı altında olduklarında, etkileşim, sosyal içerik yerine görev yönelimli olur. Eşzamansız iletişimde, bireyler gerek işleriyle ilgili

gerekse sosyal anlamda birbirleriyle kendileri için en uygun olan ortamda iletişim kurabilirler (Kim, 2002). Eşzamansız ortamda iletişim kuran bireylerin, iletilerini göndermeden önce üzerinde düşünme, tekrar düzenleme fırsatları olduğu için kurulan etkileşimin daha kontrollü ve etkili olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak, bilgisayarın izlenim oluşturma, izlenim yönetimi ve eşzamansız iletişim özelliklerinden dolayı bireyler bilgisayar ortamında, yüzyüze ortamlarda gerçekleştirdiklerinden daha başarılı bir iletişimi gerçekleştirebilmektedirler. Ayrıca bireylerarasındaki etkileşimin derecesi konusunda karar verirken, bireylerin birbirine gönderdikleri iletilerin sayısal olarak değerlendirilmesi yerine, içeriklerinin çözümlenmesi daha güvenilir olacaktır. İletişim sürecini açıklarken hiperkişisel iletişim bakış açısından yararlanmak, daha açıklayıcı, doğru, neden sonuç ilişkisini görebileceğimiz ayrıntılı bilgiler sağlayacaktır (Kim, 2002).

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın temel amacı, öğretme-öğrenme sürecini tamamıyla çevrimiçi ortama dayalı gerçekleştiren Bilgi Yönetimi Önlisans Programı öğrenenlerinin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusundaki görüşlerini belirlemek ve yukarıda sözü edilen üç yaklaşım çerçevesinde tartışmaktır. Bu çalışmayla özellikle çevrimiçi eğitim ortamlarında öğrenenlerin gerek birbirleriyle gerek öğreticiyle olan iletişim eksikliğinin neden kaynaklanmış olabileceği belirlenebilecek, böylece öğrenenlerin ortamın sunduğu olanaklardan üst düzeyde faydalanabilmeleri ve akademik başarılarını geliştirebilmeleri sağlanabilecektir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel veri analizlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Buanaliz yönteminde araştırma sonunda elde edilen veriler mantıklı ve anlaşılır bir şekilde yorumlanmış, bulgular arasında neden sonuç ilişkisi kurularak ilgili alanyazındaki kuramsal çerçeve bağlamında sonuçlar tartışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Bunun için elde edilen nitel veriler, frekans değerlerine dönüştürülerek sayısallaştırılmış, elde edilen sonuçlar betimsel yöntem yardımıyla analiz edilmiştir.

2.1. Araştırmaya Katılanlar

Araştırmaya 2006–2007 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Bilgi Yönetimi Önlisans Programı'nın (BYÖP) birinci sınıfına devam eden toplam 116 öğrenen katılmıştır. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi BYÖP Türkiye'de uzaktan eğitim alanında diplomaya yönelik olarak açılan, İnternete dayalı ilk programdır (<http://www.bilgianadolu.edu.tr>). Programın amacı, bilgi çalışanı olarak nitelendirilen, bilgisayarla ileri düzeyde tanışık, orta kademe işgücü yetiştirmektir. Aynı zamanda program tamamıyla çevrimiçi ortam aracılığıyla yürütülmekte, öğrenenlerin diğer öğrenenlerle, öğretici ve içerikle olan etkileşimleri bu ortam aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu çalışmada tamamen bilgisayar aracılığıyla yürütülen bu programın öğrenenlerine, bilgisayar ortamında, bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Soruyu 1. sınıfa devam eden toplam 240 öğrenenden gönüllü olarak 116 öğrenen çevrimiçi ortam yardımıyla yanıtlamıştır.

2.2. Betimsel Analizin Gerçekleştirilmesi

Araştırmacılar tarafından ilgili alan incelemesi yapıldıktan sonra, BYÖP öğrenenlerinin bilgisayarı bir iletişim ortamı olarak nasıl değerlendirdikleri, yapılandırılmamış soru olarak çevrimiçi ortamda sorulmuştur. Öğrenenlerden gelen yanıtlara ilişkin araştırmacılar ve alandaki bir uzamandan yardım alınarak kodlamalar yapılmış, temalar oluşturulmuştur. Bu süreçte; verilerin dökümü yapılmış, veriler anlamlı bölümlere ayrılarak kodlanmış, kodlanan veriler bir araya getirilerek sınıflandırılmış ve temalar belirlenmiştir. Daha sonra aynı işlemler alandaki bir diğer uzman tarafından tekrar yapılmış ve oluşturulan kodlama ve temalar karşılaştırılmıştır. Son olarak da elde edilen bulgular, ilgili alanyazın çerçevesinde tartışılarak yorumlanmıştır.

2.2.1. Verilerin Toplanması ve Dökümü

Araştırma için Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Bilgi Yönetimi Önlisans Programı birinci sınıf öğrenenlerine çevrimiçi ortam aracılığıyla bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusundaki düşünceleri sorulmuş, yanıtlar yine aynı ortam aracılığıyla toplanmıştır. Sonrasında öğrenenlerden gelen yanıtlar bir kelime işlemci dosyasına kopyalanmış ve 12 sayfalık bir döküm elde edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenenlerin isimlerini gizli tutmak için her bir öğrenene 1 ile 116 arasında bir sayı verilmiş, öğrenen yanıtları bu sayılarla kodlanmıştır. Bu süreçte katılımcıların kullandığı yazı karakteri, büyüklüğü ya da verilen yanıtlar üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

2.2.2. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Öğrenenlerden gelen yanıtların dökümü alındıktan sonra tümevarım analizini yapabilmek için yanıtların sınıflaması yapılmıştır. Bu sınıflamayı yapabilmek için öncelikle elde edilen verilerin kodlaması yapılarak temalar oluşturulmuştur. Öğrenenlerin verdikleri yanıtlar araştırmacılar tarafından hazırlanan bir tabloya aktarılmıştır. Tablonun birinci kolonuna öğrenenin verdiği yanıt, ikinci kolonuna birinci araştırmacının verdiği kodlama, üçüncü kolonuna ikinci araştırmacının verdiği kodlama, dördüncü kolona ise alandaki bir uzmanın yaptığı kodlama aktarılmıştır. Daha sonra yapılan kodlamalar karşılaştırılarak, temalar oluşturulmuştur. Elde edilen temalar doğrultusunda öğrenenlerin yanıtları iki başlık altında sınıflandırılmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirliği için hem içerik bilgisine hem de nitel araştırma bilgisine sahip bir uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacıların ve uzmanın kodlamaları ile sınıflamaları karşılaştırılmış ve nitel araştırmalarda referans gösterilen, Görüş Birliği/(Görüş Ayrılığı+Görüş Birliği)*100 (Miles ve Huberman, 1994) formülü aracılığıyla araştırmanın güvenilirliği hesaplanmış, sonuç .93 bulunmuştur. Bu sonuç ile değerlendirmeciler arasında görüş birliğinin sağlandığı söylenebilir.

3. BULGULAR VE YORUM

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Bilgi Yönetimi Programı öğrenenlerinin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusundaki düşüncelerini belirleme amacıyla, birinci sınıf öğrenenlerine bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Öğrenenlerden gelen yanıtlar iki tema altında sınıflanarak analiz edilmiştir. Bu analizler doğrultusunda Tablo 1’de öğrenenlerin olumlu görüşlerine ilişkin sınıflama, Tablo 2’de ise bilgisayar ortamında iletişim konusundaki olumsuz düşüncelerine ilişkin sınıflama verilmiştir.

Elde edilen veriler incelendiğinde, araştırmaya katılan 116 öğrenenin 60’ının bilgisayar ortamlı iletişim kurma konusunda olumlu düşünceye sahip olduğunu, ancak 19’unun bazı şartlara bağlı olarak bilgisayar ortamlı iletişimi olumlu yönde değerlendirdiğini göstermektedir. Araştırma, 74 öğrenenin bilgisayar ortamlı iletişim kurma konusunda olumsuz düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, özellikle bilgisayar ortamlı iletişim kurma konusunda bazı tereddütler yaşayan, örneğin gerektiğinde destek hizmet alamayan, teknolojiye ayak uyduramayan, bilginin dolaşım ve paylaşımında gerekli gizlilik ve güvenin oluşmadığını düşünen öğrenenlerin, bilgisayar ortamlı iletişime yönelik olumsuz yönde düşünce geliştirebildiklerini de göstermektedir.

Tablo 1. Öğrenenlerin BOİ Konusundaki Olumlu Görüşleri

Bilgisayar ortamında iletişimi etkili buluyorum çünkü;	Frekans
Bilgisayar kullanımının çağımızın gerekliliği olduğunu düşünüyorum	12
Yüzyüze ortamlarda iletişim kurma konusunda kaygı yaşıyorum	7
Teknolojiyi kullanmayı çok iyi biliyorum	7
İçeriği daha anlaşılır kılarak öğrenmeyi kolaylaştırıyor	4
Birçok kişiye aynı anda ulaşabilme olanağı sağlıyor	4
Görüntü ve ses öğelerini içerdiği için yaşamdaki gibi algılamamı sağlıyor	3
Farklı insanlarla tanışma olanağı sağlıyor	2
Sorularıma anında cevap alabilmeye olanak veriyor	1
İçeriği ihtiyaçlarıma göre yapılandırabiliyorum	1
Bilgisayar ortamında iletişimi etkili buluyorum ancak;	Frekans
Teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek şartıyla	10
Gerektiğinde her türlü desteği alabilmek şartıyla	6
Bilgilerin güvenilirliği ve gizliliği konusunda kaygı duymamak şartıyla	2
Hayatımızın her anında bulunmaması şartıyla	1

Tablo 1’de bilgisayar ortamını bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda olumlu tutuma sahip olan öğrenenlerin verdikleri yanıtlar frekans değerleriyle birlikte verilmiştir. Bu tabloya göre, öğrenenlerin bilgisayar aracılığıyla iletişim kurmayı büyük ölçüde güzümünün bir zorunluluğu olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu doğrultuda altmış birinci öğrenen düşüncesini; *“Bilgisayar, 2000’li yılların vazgeçilmez aleti. Gerek derslerde gerekse iletişim için çok faydalı buluyorum. Yenilikleri takip ediyorum, bu konuda kendimi geliştirmek için elimden geleni yapıyorum. Çağın gereği olarak görüyorum.”* şeklinde belirtmiştir. İkinci öğrenen de düşüncesini; *“Bilgisayar çağımızın en önemli iletişim aracıdır, bundan dolayı toplumun her ferdi bilgisayar kullanımı ve internetle iletişim hakkında yeterli donanıma sahip olmalıdır...”* cümlesiyle ifade etmiştir. Bilgisayarı vazgeçilmez ve en önemli iletişim aracı olarak değerlendiren bu öğrenenlerin, onu bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda istekli olmaları beklenen bir sonuç olacaktır. İkinci sıraya baktığımızda yüz yüze ortamlarda iletişim kurma konusunda kaygı taşıyan ve teknolojiyi kullanma konusunda yeterliği üst düzeyde olan öğrenenlerin bilgisayarı iletişim aracı olarak kullanma konusunda olumlu tutumlarının olduğu görülmektedir. Kırk dokuzuncu öğrenen bu konudaki düşüncesini; *“Bilgisayar kullanmayı yeni öğrenmeye başladım ama kendimi çok hızlı geliştirdiğimi düşünüyorum. Ayrıca bilgisayarda iken kendimi daha kolay ifade ediyorum ama toplum içinde konuşurken çok çekingen davranıyorum açılmam zaman alıyor”* cümlesiyle getirmiştir. Benzer şekilde altmışıncı öğrenen de;

“sanal ortamda, gerek tekli gerekse grup tartışma ve konuşmalarda gayet rahatımdır. Nasılsa yüz yüze değiliz ve birbirimizin tepkilerini göremeyiz lakin reel hayatta maalesef heyecanlanırım ve gergin olurum yeni tanıştığım biriyle bu kadar kolay iletişim kuramam, sunuş yaparken dizlerimin bağı çözülür, heyecandan nabzım yükselir kalbimin sesi uzaktan duyulur”

sözleriyle yüzyüze ortamlarda iletişim kurma konusundaki çekincelerini vurgularken, bilgisayar ortamında iletişim kurma konusunda daha rahat olduğunu ifade etmiştir. Yirmi sekizinci öğrenen *“..her şeye rağmen iletişimin kaygısızca yapıldığı tek mekan”* sözleriyle bilgisayar aracılığıyla kaygı duymadan iletişim kurabildiğini dile getirmiştir. Çevrimiçi ortamlarda iletişim süreci; içeriğin yapısına, teknolojinin sahip olduğu özelliklere, kullanılan öğretim yöntemlerine ve iletişim sürecindeki bireylerin kişisel özelliklerine bağlı olarak işlemektedir (Spitzberg, 2006). Bu nedenle teknolojinin sahip olduğu özellikler kadar, iletişim kuran öğrenenlerin bireysel özelliklerinin de bilgisayarı bir

iletişim ortamı olarak görme ya da görmemeleri konusunda belirleyicisi olduğu söylenebilir. Otuz beşinci öğrenen de olumlu yaklaşımını “bilgisayar kullanmayı çok seviyorum ve kendimi bu konuda yeterli olarak görüyorum bilgisayar yoluyla iletişim kurmada kendimi ifade etmede kendime güveniyorum bilgisayar ile iletişim kurabilmek hem çok gerekli hemde çok zevkli teknolojilerden faydalanmak kadar güzel bir şey olamaz” şeklinde dile getirmiştir. Alanyazına göre, bilgisayar konusundaki deneyim ve bilgi düzeyleri arttıkça bireylerin ortamı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda tutumları olumlu yönde artma eğilimi göstermektedir (Hunter ve Allen, 1992; Perse ve Ferguson, 2000). Burada da öğrenenlerin teknolojiyi kullanma konusundaki yatkınlık ve becerilerinin, ortamı iletişim aracı olarak kullanma konusunda olumlu tutum sergilemelerine neden olabileceği ileri sürülebilir.

Gelen yanıtlara bakıldığında, öğrenenler, bilgisayar aracılığıyla sunulan içeriğin anlaşılabilirlik konusunda etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Bilgisayar aracılığıyla iletişime karşı olumlu tutuma sahip öğrenenlerin bir diğer vurgusu, bilgisayarın çok ortamlı özelliği olmuştur. Bu düşüncelerini de “bilgisayar, görüntü ve ses öğelerini içerdiği için yaşamdaki gibi algılamamı sağlıyor” şeklindeki ifadeleriyle belirtmişlerdir. Tablo 1’i incelediğimizde, öğrenenlerin bilgisayar ortamındaki iletişimi, farklı insanlarla tanışma olanağı sağlaması, sorularına anında cevap alabilmeye olanak vermesi ve içeriği ihtiyaçlarına göre yapılandırabilme özelliklerinden dolayı olumlu değerlendirdikleri görülmektedir. Yirmi altıncı öğrenen bu konudaki düşüncelerini “bilgisayar sayesinde mesafeleri kısaltarak daha çok kişiye ulaşabiliyoruz...” cümlesiyle dile getirmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde, bilgisayarı etkili bir iletişim ortamı olarak değerlendiren öğrenenlerin aynı zamanda ortama ilişkin bazı kaygılarının da olduğu görülmektedir. Frekans değerlerine bakıldığında, öğrenenlerin teknolojik gelişmelere ayak uyduramamanın kendilerini endişelendirdiğini yoğun olarak dile getirdikleri görülmektedir. Dokuzuncu öğrenen bu düşüncesini “Bazı bilgileri anlayamama ve teknolojinin bu kadar gelişmesiyle bazı bilgilere yetişememe kaygım var” sözleriyle belirtmiştir. Yapılan araştırmalar (Doyle vd., 2005; Leen ve Ramayah, 2006; McCarron, 2005; Scott ve Rockwell, 1997; Watson, 2007), iletişim ve bilgisayar kaygısının iletişim teknolojilerini kullanma konusunda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu çalışmada da öğrenenlerin teknolojideki gelişmeleri takip edebilme konusundaki endişelerinin, ortamı kullanma konusundaki tutumlarını belirlemede belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir, çünkü verdikleri yanıtlarda, gerektiğinde destek alabilirlerse bilgisayar ortamı iletişimi etkili bulacaklarını dile getirmişlerdir. Son olarak, öğrenenler bilgisayarı etkili bir iletişim ortamı olarak değerlendirmekle birlikte, bilgilerin güvenilirliği ve gizliliği konusunda kaygı duyduklarını ve hayatımızın bu denli içinde olmasını korkutucu bulduklarını dile getirmişlerdir. Bu düşünceleri yüzüncü öğrenen “bilgisayar ortamında güvensizlik olduğuna inanıyorum” on yedinci öğrenen de “bilgisayar kullanmak teknolojiyle iç içe olmaktır. Ancak bazen korkutucu olabilir” cümleleriyle ifade etmişlerdir.

Tablo 2. Öğrencilerin BOİ Konusundaki Olumsuz Görüşleri

Bilgisayarı bir iletişim aracı olarak görmüyorum çünkü;	Frekans
Beden dilini ve göz temasını aktaramadığı için yanlış anlamalara neden olabiliyor	24
Eğitim aracı olarak kullanılabilir ama iletişim aracı olarak görmüyorum	15
Güvenli bulmuyorum	11
İnsanları birbirinden uzaklaştırdığını ve kurulan iletişimin samimi olmadığını düşünüyorum	9
Danışmanların anında ulaşamıyorum	7
Teknolojiyi kullanma konusunda eksiklerim var	4
Grup iletişimi için uygun değil	2
İnsanı kendisine bağımlı kılıyor	2

Bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda olumsuz tutuma sahip öğrenenlerin ifadeleri de Tablo 2’de verilmiştir. Frekans değerlerine bakıldığında 24 öğrenen, beden dili ve göz temasını aktaramadığı için yanlış anlamalara neden olabileceği düşüncesiyle bilgisayarı bir iletişim aracı olarak değerlendirmedini belirtmiştir. Yetmiş birinci öğrenci;

*“..yani bildiğiniz gibi iletişim sadece söz ve yazılardan oluşmuyor. İletişim deyince yüz ifadeleri, söyleyiş tarzı ve bunun gibi niceleri aklımıza geliyor. Uzun sözün kısası bilgisayar ortamında iletişim ile birbirimiz anlamak zor oluyor ve çok zamanımızı alıyor. Mesela benim şu anki yazdıklarım benim 10 dakikamı aldı. Oysaki bunu sizlerle yüzyüze konuşacak olsaydım en fazla 5 dakika içinde derdimi anlatabilir bir sonuca ulaşabilirdim”*sözleriyle açıklarken, kırk yedinci öğrenci ise *“..hiç yüzünü görmediğim insanlarla iletişim kurmak ki buna ben iletişim demiyorum yanlış ve başarısız oluyor”* cümleleriyle ifade etmiştir.

Yüz dokuzuncu öğrenci *“Yüzyüze göre bilgisayarda kendini ifade etmenin zorluğu ve yanlış anlaşılmanın yol açtığı sorunu çözmenin zorluğu bilgisayarla iletişimin dezavantajı diyorum. Ne kadar geliştirilse de ses de eklense görüntü de eklense yüzyüze iletişimin yerini tutmayacaktır...”* sözleriyle bilgisayar aracılığıyla kurulan iletişimde kendilerini doğru bir şekilde ifade edemeyecekleri üzerine vurgu yapmıştır. Liu’ya göre (2002) sözsüz iletişime ilişkin ipuçları bireylerin birbirleri hakkındaki algılarını, edinecekleri izlenimleri bir diğer değişle bireylerarasındaki sosyal etkileşimi etkiler. Sözel olmayan ipuçları, sadece sosyal etkileşimi düzenlemez, aynı zamanda iletişim kuran bireylere ilişkin önemli bilgiler verir. Bu düşüncelere paralel olarak öğrenenlerin, bireylerin birbirleri hakkındaki izlenimlerini biçimlendirmede, değerlendirmede ve bu doğrultuda aldıkları iletilere cevap vermeleri konusunda beden dilini yol gösterici olarak nitelendirdikleri söylenebilir. Beden dilinin yoksunluğu ise çalışmaya katılan öğrenenlerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak etkili bulmamalarının nedeni olarak açıklanabilir. Bilgisayarı bir iletişim aracı olarak görmeme nedenleri arasında ikinci sırada öğrenenlerin bilgisayarın amacı dışında kullanıldığını düşündükleri görülmektedir. Öğrenenlerin yanıtları incelendiğinde 15 öğrenenin bilgisayarı eğitim aracı olarak değerlendirmelerine rağmen bir iletişim aracı olarak görmedikleri saptanmıştır. Doksan beşinci öğrenen bu düşüncesini, *“..bilgisayarda hiçbir ortak yönüm olmayan kişilerle iletişim kurmayı gereksiz bulurum...”*, doksan dokuzuncu kişi ise,

“..bilgisayar ortamında mimik, jest vb hareketleri görmediğim için ne kadarı gerçek ne kadarı sanal anlayamıyorum. Bu anlamda bilgisayar ortamında mesafe koymayı tercih ediyorum...İnternette sohbet etmeyi değil de bilgisayarı daha çok bilgiye yönelik kullanmayı; işlerimi kolaylaştırmasını ;altından kalkamayacağım işlerimi bilgisayarla gerçekleştirmeyi daha çok seviyorum. İnternette sohbet etmeyi çok çekici bulmuyorum”

cümlesiyle dile getirmiştir. Öte yandan, bilgisayarın insanları birbirlerinden uzaklaştırdığını ve bilgisayar aracılığıyla kurulan iletişimi samimi bulmadığını belirten 9 öğrenen bulunmaktadır. Bilgisayarı bir iletişim aracı olarak görmeyen kırk dokuzuncu öğrenen bu konudaki düşüncesini *“Bakalım asosyal insanlar olarak ileride insanları nasıl sosyalleştireceğiz. Acaba onlara da birer bilgisayarlı gibi mi davranacağız diye merak ediyorum”* sözleriyle açıklamıştır. Tablo 2’deki yanıtlar incelendiğinde 11 öğrenenin bu ortam aracılığıyla iletişimi güvenli bulmadığı için olumsuz görüşe sahip olduğu görülmektedir. Altmış üçüncü öğrenen bilgisayar aracılığıyla gerçekleşen iletişimi güvenli bulmamasını *“bilgisayarlı iletişimde günümüzde çok yaygın olan chat programları bilmediğin yerlerde tanımadığın insanlarla konuşma fırsatı veriyor insanlara. Farklı insanlar, farklı hayatları anlatılanlar doğru aktarılmışsa bilgisayarda iletişim konusundaki kaygım bundan ibaret...”* ve *“bilgisayar ortamında güvensizlik olduğuna inanıyorum”*sözleriyle açıklamıştır. Benzer şekilde, kırk dokuzuncu öğrenen de *“Bilgisayar aracılığıyla ilettiğimiz sorulara verilen yanıtların ne kadar güvenilir olduğunu merak ederim her zaman”* sözleriyle bilgisayar aracılığıyla iletişimi güvenli bulmadığını açıklamıştır. Bu bulgular, öğrenenlerin bilgisayar aracılığıyla gönderdikleri iletilerinin farklı amaçlarla kullanılabilmesi düşüncesinde olduklarını ve bir güven sorunu yaşadıklarını göstermektedir.

İlgili alanyazın, yazılı iletişime dayalı uygulamaları konu alan çalışmalarda, öğrenenlerin performanslarının başkaları tarafından okunacağı ve değerlendirileceği endişesinin kendilerinde rahatsızlık yarattığını göstermektedir (Daly ve Miller, 1975; Mabrito, 1991, 2000; Scott ve Timmerman, 2005). Bu çalışmalarda bireyler bilgisayar ortamında gönderdikleri iletilerin, tanımadığı bireylerin eline geçebilecek olmasından dolayı endişe duyduklarını dile getirmiştir. Bu güven sorunu öğrenenlerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda olumsuz tutuma sahip olmalarındaki nedenlerden biri olarak düşünülebilir.

Tablo 2'deki yanıtlar incelendiğinde, bir başka değişken olarak, öğrenenlerin teknolojiyi kullanma konusundaki yetersizliklerinin de, onların bu ortam aracılığıyla iletişim kurabilmelerine bir engel oluşturduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar (Doyle vd., 2005; Leen ve Ramayah, 2006; McCarson, 2005; Scott ve Rockwell, 1997; Watson, 2007), iletişim ve bilgisayar kaygısının iletişim teknolojilerini kullanma konusunda belirleyici olduğunu, dahası, bilgisayar kullanma konusunda olumsuz tutumu olan bireylerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda da olumsuz tutum sergilediklerini göstermektedir (Brown vd., 2002). Tablo 2 incelendiğinde öğrenenlerin bilgisayarı grup içi iletişim için uygun bulmadıklarına ilişkin değerlendirme yaptıkları görülmektedir. Doksan beşinci öğrenen bu konudaki düşüncesini,

“Belli bir konuda ve toplulukta kendimi rahat ifade edebilirim. Ancak hiçbir ortak yönüm olmayan kişilerle iletişim kurmayı gereksiz bulurum. Bir de bilgisayar başında bana göre hiçbir amacı olmayan sohbetleri sevmiyorum. Bu nedenle bilgisayarla iletişimi, teknik anlamda gerekli buluyorum, ama kullanımda kendi koyduğum kuralların dışına çıkmıyorum” sözleriyle, yetmiş sekizinci öğrenen de *“..ben bilgisayarı bilgilenme amaçlı kullanıyorum, grup arasında iletişim kurmak için kullanmaktan kaçınırım. Çünkü anlaşılamama olasılığı çok fazla oluyor bu da benim için vakit kaybı demek...”* sözleriyle ifade etmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, iki öğrenenin bilgisayarın bağımlılık yarattığı düşüncesiyle bu ortam yardımıyla gerçekleştirilen iletişimi olumsuz değerlendirdiği görülmüştür. Yetmiş beşinci öğrenen *“..sadece gerektiğinde başvurulmalı aksi halde bütün iletişim yollarını gölgede bırakarak bireyi hayattan koparıp içine hapsediyor”* sözleriyle bu düşüncesini ifade etmiştir. Son olarak, bilgisayar ortamıyla gerçekleştirilen iletişimde anında geri bildirim alınmaması, 7 öğrenen tarafından bu ortam aracılığıyla iletişimin bir engeli olarak düşünülmektedir. Araştırmaya katılan öğrenenlerden seksen dördüncü kişi bu konudaki görüşlerini,

“Bilgisayarı kullanma konusunda çok da kaygım olduğu söylenemez ama söz konusu bilgisayar ortamında iletişim olunca kaygılarım gizlenemeyecek kadar çok. Mesela bilgisayar ortamında bir soruyu sormak ve cevap almak günlerimizi alıyor bu da bizi demotive ediyor. Onun içindir ki ben de yüzyüze ya da telefonla ulaşabileceğim arkadaşlara ulaşmaya çalışıyorum”

sözleriyle ifade etmiştir. Bu sonuç, öğrenenlerin iletişim kurdukları kişilerden hemen yanıt almayı beklemediklerini göstermektedir. Öğrenenlerin bu beklentilerinin de şimdiye kadar almış oldukları yüzyüze eğitim alışkanlığının bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Yapılan çalışmalarda bu düşüncüyü destekler biçimde, öğrenenlerin bilgisayara dayalı eğitim ortamlarında daha fazla ve anında geribildirim almak istediklerini ortaya koymuştur (Gibbs vd., 2003).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, öğrencilerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda ne düşündüklerini belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda araştırma, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Bilgi Yönetimi Önlisans Programı birinci sınıf öğrenenleriyle gerçekleştirilmiş; bu amaçla, öğrenenlerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusundaki olumlu ve olumsuz tutumları açık uçlu bir soru yardımıyla analiz edilmiştir. Bilgisayar ortamında iletişim ile ilgili alanyazında yapılan çalışmalar

tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde 80'li yıllara kadar bilgisayar ortamında gerçekleşen iletişimin yetersiz bir iletişim ortamı olarak değerlendirildiği görülmektedir (Connolly vd., 1990; 1986; Kiesler vd., 1984). Bu dönemde yapılan çalışmalar, bilgisayar ortamının, iletişim kuran bireylere ilişkin sosyal ipuçlarını barındırmadığı için, bireyler arasında bireysel olmayan bir iletişim yarattığını dile getirmişlerdir (Kiesler vd., 1984). Daha sonra 1990'larda yapılan çalışmalar bilgisayarı, bireyler arası iletişim sürecinde farklı bir bakış açısıyla ele almış ve bilgisayar ortamında da en az yüzyüze ortamlarda olduğu kadar etkili bir iletişimin kurulabileceği öne sürülmüştür. (Jacobson, 1999; Lea ve Spears, 1991; Liu, 2002; Parks ve Floyd, 1996; Walther ve Burgoon, 1992). Son dönemde yapılan çalışmalar ise, bilgisayar ortamında iletişimin yüzyüze ortamlara göre çok daha etkili, samimi ve içten olabileceğini ileri sürmektedir (Walther, 1996). Çalışmada değerlendirmeye alınan öğrenen yanıtları da sözü edilen bu üç farklı bakış açısı çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Öncelikle yapılan çalışmadan elde edilen veriler incelendiğinde, öğrenenlerin %44'ünün bilgisayar aracılığıyla iletişim konusunda olumlu, %56'sının ise olumsuz yönde tutuma sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada öğrenenlerin büyük bir çoğunluğunun bilgisayar aracılığıyla iletişim kurmayla ilgili olarak birinci bakış açısının görüşlerini paylaştığı ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, öğrenenlerin büyük bir çoğunluğu iletişim kurma konusunda yüzyüze ortamın bilgisayara göre daha etkili olduğunu düşünmektedir. Öğrenenlerin yanıtları incelendiğinde de sözü edilen bakış açısının söylemlerine benzer ifadeler ileri sürdükleri görülmektedir.

Öğrenenler bilgisayarı bireyler arasındaki iletişimi destekleyen jest, mimik, göz teması gibi sözel olmayan iletişim unsurlarını içermediği için bireyler arasında gerçekleşen iletişimin yüzyüze ortamlardaki kadar etkili olmadığını düşünmektedirler. Öğrenenler bilgisayar ortamında beden dili ve göz temasının eksikliğinin iletişim sürecinde yanlış anlamalara neden olabileceğini, kendilerini doğru bir şekilde ifade edebilmenin zor olduğunu dile getirmişlerdir. İletişim ortamlarına dayalı olarak gerçekleştirilen iletişim süreçlerinde bir kişinin diğerlerini gerçek kişi olarak algılaması olarak ifade edilen toplumsal varoluş algısı, ortamda kullanılan yüz ifadeleri, jestler, göz teması gibi görsel öğeler kullanılarak güçlendirilir (Gunawardena, 2002). Toplumsal varoluş algısının yüksek olmasının da, özellikle iletişim ortamları aracılığıyla gerçekleşen iletişimin etkili olmasının ön koşullarından biri olduğu söylenebilir. Bilgisayar aracılığıyla iletişim konusundaki alanyazında birinci bakış açısı da, bilgisayarı beden diliyle ilgili görsel iletilerden yoksun olması nedeniyle, toplumsal varoluş algı derecesi düşük bir ortam olarak değerlendirmiştir. Benzer gerekçelere bağlı olarak çalışmaya katılan öğrenenlerin bilgisayar ortamında iletişim konusunda birinci bakış açısını destekledikleri söylenebilir.

Yine birinci bakış açısında, bilgisayarın bireyler arasında sosyal bir iletişim kurmak yerine daha görev yönelimli amaçları gerçekleştirmek için kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Bireyler arasında sosyal bir iletişimin gerçekleşmesinin zorluğu nedeniyle kurulan iletişimin soğuk ve mesafeli olacağı ifade edilmiştir. Öğrenenlerde bu düşünceye paralel olarak bilgisayarın bireyler arasındaki iletişimi sağlamak yerine eğitim amacıyla etkili bir şekilde kullanılabileceğini dile getirmişlerdir. Oysa Vrasidas ve McIsaac (1999), öğrenenlerin ders materyalleriyle olan etkileşimlerinin yanı sıra, sosyal olarak da iletişime girmeye, kendilerini bir toplumun parçası olarak görmeye ihtiyaç duyduklarını dile getirmektedir; çünkü öğrenenlerin diğer öğrenenlerle kurdukları iletişim, sosyal yaşamlarının bir parçasıdır ve bilişsel gelişimlerinin yanı sıra sosyal gelişimlerini de etkilemektedir. Bu nedenle, öğrenenler için kendilerini ifade edebilecekleri, diğerleri ile etkileşime dayalı bir paylaşım içine girebilecekleri sosyal bir ortam yaratmak çok önemlidir. Öğrenenlerin bu düşüncenin aksine bilgisayarı sosyal bir iletişim ortamı olarak görmemelerinin nedenlerinden biri, onların üniversiteye kadar yüzyüze eğitim sisteminin içinden gelmiş olmaları ile açıklanabilir. Öğretmenleri ve arkadaşlarıyla iletişimlerini yüzyüze sınıf ortamında sürdüren öğrenenlerin, bu alışkanlıklarını sürdürdükleri söylenebilir. Bu nedenle de öğrenenlerin bilgisayar ortamını sözsüz iletişim öğelerini barındırmadığı için yetersiz buldukları düşünülebilir.

Bilgisayar ortamında iletişim konusundaki ikinci bakış açısına göre gerekli zaman ayrılırsa bireyler arasında kurulan iletişimin, bilgisayar aracılığıyla da en az yüzyüze ortamlardaki kadar etkili bir şekilde gerçekleştirilebileceğidir. Yanıtlar incelendiğinde bilgisayarı bir iletişim aracı olarak etkili bulan öğrenenlerin, büyük ölçüde bu ortamı kullanmanın günümüzün bir zorunluğu olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu öğrenenler aynı zamanda bilgisayarı ve yeni teknolojileri kullanma konusunda sahip oldukları yeterlikleri de vurgulamışlardır. Yeni teknolojilere uyum sağlama konusunda sorunu olan öğrenenlerin bilgisayarı bir iletişim aracı olarak kullanma konusunda çekingen davrandıkları, bunun yanında yüzyüze ortamlarda iletişim kurma konusunda kaygı yaşayan öğrenenlerin bilgisayar ortamında iletişim kurma konusunda olumlu tutuma sahip oldukları görülmektedir. Bir diğer değişle, yüzyüze iletişim ortamlarında iletişim kurma konusunda çekinceleri, kaygıları olan öğrenenlerin bu ortam aracılığıyla iletişim yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu noktada yapılan çalışmaların söylediği gibi (Brown vd., 2002; Bubas, 2006; McCarson, 2005; Schliesman ve Ayres, 1999; Scott ve Rockwell, 1997; Watson, 2007), teknolojinin ve sunduğu olanakların etkili bir iletişim sürecinin gerçekleşmesi için yeterli olmadığını, iletişim sürecindeki bireylerin bireysel özelliklerinin de bu süreç üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bunun ötesinde bireylerin bilgisayarı kullanma konusunda sahip oldukları yeterlikler bilgisayar ortamında iletişime girme konusunda belirleyici olmanın yanında, kurulan iletişimin biçimini ve gönderileniletilerin kalitesini etkileyen bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır (Campbell ve Neer, 2001). Dahası yapılan araştırmalarda (Watson, 2007; Bubas, 2006) bireylerin bilgisayar ortamında iletişim kurma konusundaki yeterlikleriyle, yeni teknolojileri kullanma konusunda istekli olmaları arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu noktada, öğrenen yeterlikleri veteknolojiyi kullanma konusundaki öğrenen tutumlarının, bilgisayarı bir iletişim ortamı olarak kullanma konusundaki davranışları belirlemede önemli bir ölçüt olduğu söylenebilir.

Bilgisayar ortamlı iletişime yönelik üçüncü bakış açısı ise, bilgisayar ortamında gerçekleşen iletişimin yüzyüze iletişime göre daha etkili olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Walther'a göre (1996) bunun iki temel nedeni vardır. Bunlar; bilgisayarın eşzamansız iletişim özelliği ve iletişim sürecinde iletişim kuranlara ilişkin sınırlı ipucunun yer almasıdır. Bilgisayarın bu iki özelliği, kullanıcılar arasında daha olumlu ve arzu edilen bir iletişimin gelişmesine yardımcı olacaktır. Ortamda bireylere ilişkin sınırlı ipucu olması ve katılımcıların gerçek kimlikleri hakkında bilginin olmamasından dolayı, kullanıcıların kendilerini yeni bir bireye ifade etmesi daha kolay olacaktır (Kim, 2002). Ortamın eşzamansız iletişim özelliği, iletişim sürecinde bireylerin birbirlerine gönderecekleri mesajlar üzerinde düşünmelerine, gözden geçirmelerine ve yeniden düzenlemeleri için yeterli zamanı vermektedir (Walter, 1996). Araştırmadaki öğrenen yanıtları incelendiğinde, bu görüşün aksine öğrenenler bilgisayar ortamında iletişim kurduklarında, iletişim kurdukları kişilerin kimlikleri ve gönderdikleri mesajların doğruluğuna ilişkin endişeleri olduğunu dile getirmişlerdir. Bilgisayar ortamında iletişim kurma konusunda olumlu tutuma sahip öğrenenlerde, ortamın ne kadar güvenilir olduğunu sorgulamışlardır. Bu noktada öğrenenler, üçüncü bakış açısının ortamın bir üstünlüğü olarak vurguladığı iletişim kuranların gerçek kimliklerine ilişkin bilginin olmaması özelliğini, bir sınırlılık olarak değerlendirmişlerdir. Başka bir değişle, öğrenenlerin yaptıkları değerlendirmelerden bilgisayarı iletişim ortamı olarak güvenli bulmadıkları söylenebilir. Yine bu bakış açısının ortamın üstünlüğü olarak ileri sürdüğü eşzamansız özelliği, öğrenenler tarafından bir sınırlılık olarak değerlendirilmiştir. Öğrenenler gönderdikleri mesajlara anında cevap alamamalarını bilgisayar ortamında iletişim kurmaları konusundaki motivasyonlarını olumsuz etkilediklerini dile getirmişlerdir. Bu nedenle öğrenenler yüzyüze ya da telefonla iletişim kurmayı tercih ettiklerini vurgulamışlardır. Kısaca belirtmek gerekirse, öğrenenlerin bilgisayar aracılığıyla gerçekleşen iletişimin yüzyüze iletişimden çok daha etkili olacağını ileri süren üçüncü bakış açısına katılmadıkları ileri sürülebilir. Bu yönde düşünce geliştirmelerinde ise öğrenenlerin şu ana kadar almış oldukları yüzyüze eğitim yaşantısından gelen alışkanlıkları neden olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak yapılan çalışmada öğrenenlerin büyük bir çoğunluğunun yüzyüze eğitim alışkanlığını devam ettirme isteğinde bulunmaları nedeniyle bilgisayarı bir iletişim ortamı olarak kullanma konusunda olumlu yönde tutuma sahip olmadıkları görülmektedir. Öğrenenlerin bu ortama ilişkin olumsuz yönde tutum geliştirmelerinde sözsüz iletişim öğelerinin eksikliği ve iletişim sürecinde anında geribildirim alamamaları etkili olmaktadır. Öte yandan bilgisayar kullanma yeterlikleri ile bu ortama ilişkin taşıdıkları kaygılar da bu ortama yönelik olumsuz yönde tutum geliştirmelerinde etkili olabilmektedir. Tüm bu sözü edilen nedenlere bağlı olarak, araştırmaya katılan öğrenenler, bilgisayarı etkili bir eğitim ortamı olarak değerlendirmelerine rağmen, bireyler arasında kurulacak sosyal iletişim için yetersiz bir ortam olarak değerlendirmişlerdir.

İleriye dönük olarak, bilgisayar ortamı iletişim sürecinde sözsüz iletişim öğelerinin sürece daha fazla dahil edilmesi, iletişimi gerçekleştiren bireyler arasında anında geribildirimlerin alınması, taşıdıkları iletişim kaygılarının her ne sebeple olursa olsun giderilmeye çalışılması ve bilgisayar ortamı iletişim yeterliklerini artırıcı çalışmaların yapılması, bu öğrenenlerin BOİ'e olumlu yönde tutum geliştirmelerinde etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Barnes, S.B. (2004).** Computer-Mediated Communication: Human-to-Human Communication Across the Internet. Boston: Allyn and Bacon.
- Bubas, G.(2006).** *Competence in Computer-Mediated Communication: An Evaluation and Potential Uses on a Self-Assessment Measure.* Manuscript submitted for presentation consideration, University of Zagreb, Croatia.
- Brown, S., Fuller, R. M.& Vician, C.(2002).** Who is Afraid of Virtual World? The Role of Anxiety in Computer – Mediated Communication Use and Satisfaction. *Journal of The Association for Information System*, 5 (2), 81-109.
- Campbell, S. W. & Neer, M.R. (2001).** The relationship of communication apprehension and interaction involvement to perception of computer-mediated communication. *Communication Research Reports*, (4), 391-398.
- Connolly, T., Jessup, L.M.& Valacich, J.S. (1990).** Effects of anonymity and evaluative tone on idea generation in computer mediated groups. *Management Science*, 36 (6), 689-703.
- Doğan, A. (2006).** Bilgisayar Dolayımı İletişim: İnternette Sosyal Psikoloji Kuramlarını Yeniden Düşünmek. Yayınlanmamış Dok .tezi Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı.
- Doyle,E., Stamouli, I.& Huggart, M. (2005).** Computer Anxiety, Self-Efficacy, Computer Experience. An investigation throughout a Computer Science degree. 35th ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference.
- Daly, J., M. & Miller, M. (1975).** The empirical Development of an instrument to measure writing apprehension. *Research in the Teaching of English*, 9, 242-249.
- Garton, L. & Wellman, B. (1995).** Social impact of electronic mail in organization: a review of the research literature. *Communication* 18, 435-453.
- Gunawardena, C. L. (2002).** Social presence and the sociocultural context of online education. *Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu: Eğitim İletişim ve Teknolojisinde Yeni Ufuklar*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 23-25 Mayıs 2002.

-
- Hunter, J. & Allen, M. (1992).** Adaptation to electronic mail. *Journal of Applied Communication Research*, 20 (3), 254-274.
- Kiesler, S., Siegel, J., & McGuire, T.W. (1984).** Social psychological aspects of computer-mediated communication. *American Psychologist*, 39 (10), 1123-1134.
- Lea, M. & Spears, R. (1991).** Computer – mediated communication, deindividuation and group decision-making. *International Journal of Man-Machine Studies*, 34, 283-301.
- Leen, J.Y.A & Ramayah, T. (2006).** The impact of personal computer anxiety and communication apprehension on computer-mediated communication anxiety. *Asia Journal of Information Technology*, 5(7),702-705.
- Mabrito, M. (1991).** Electronic mail as a vehicle for peer response. *Written Communication*, 8(4),509-532.
- McCarson, L. R. (2005).** Measuring Communication Apprehension, Writing Apprehension and Group Satisfaction Levels in Face to face and Virtual Settings. *Annual Review of Undergraduate Research School of Humanities and Social Science*, 4 (1), 32.
- McCrosky, J.C. (1985).** The content validity of the PRCA-24 as a measure of communication apprehension across communication contexts. *Communication Quarterly*, 33 (3), 165-173.
- McCroskey, J. C. & Richmond, V. P. (1998).** Communication Apprehension Avoidance and Effectiveness. A Pearson Education Company 160 Gould Street Needham Heights, Massachusetts.
- Miles, M.B. & Huberman, A. M. (1994).** *Qualitative data analyses (2nd ed)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moore, M. G. (1992).** Distance education theory. *The American Journal of Distance Education*, 5(3),1-6.
- Parks, M.R., & Floyd, K. (1996).** Making friends in cyberspace. *Journal of Communication*, 46(1), pp 80-97.
- Perse, E. M. & Ferguson, D. A. (2000).** The benefits and cost of web surfing. *Communication Quarterly*, 48 (4), 343-359.
- Postmes, T., Spears, R., & Lea, M. (1998).** Breaching or building social boundaries SIDE effect of computer-mediated communication. *Communication Research*, 25 (6). 689-715.
- Schliesman, T. & Ayres, J. (1999).** The relationship between computer time and communication apprehension/communication competence among adolescent. Paper presented at the Annual Meeting of the National Communication Association, Chicago, IL.
- Scott, C. R., & Rockwell, S. C. (1997).** The effect of communication, writing and technology apprehension on likelihood to use new communication technologies. *Communication Education*, 46, 44-62.
- Scott, C. R. & Timmerman, C.E. (2005).** Relating Computer, Communication and Computer-Mediated Communication Apprehensions to New Communication Technology Use in the Workplace. *Communication Research*, 32 (6), 683-713.
- Vrasidas, C., & McIsaac, M.S. (1999).** Factors influencing interaction in an online course. *American Journal of Distance Education*, 8(2), 6-29.
- Walther, J. B. (1996).** Computer mediated communication: Impersonal, Interpersonal and Hyperpersonal Interaction. *Communication Research*, 23 (1), 3-43.

- Walter, J.B. (1994).** Anticipated ongoing interaction versus channel effect on relational communication in computer-mediated interaction. *Human Communication Research*, 20, 473-501.
- Walther, J. B. (1992).** Interpersonal effect in computer-mediated interaction: A relational Perspective. *Communication Research*, 19(1), 52-90.
- Walther, J. B. & Burgoon, J.K. (1992).** Relational communication in computer mediated interaction. *Human Communication Research*, 19 (1), 50-88.
- Watson, B. R. (2007).** Speaking up in the 21 st Century: The Effect of Communication Apprehension and İnternet Self Efficacy on use of Social Networking Websites. Doktora Tezi. Faculty of the Graduate School of Journalism at the University of Missouri-Colombia
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2000).** *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Sözkese Matbaacılık, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Gibbs, G., Simpson, C.& Macdonald, R. (2003).** Improving Student Learning through Changing Assessment- A Conceptual and Proctical Framework”. European Association for Research into Learning and Instruction, Padova. <http://www.open.ac.uk/Science/fdtl/pub.htm>.
- Jacobson, D. (1999).** Impression Formation Cyberspace:Online Expectation and Offline Experience in Tex-based Virtual Communities, *Journal of Computer-Mediated Communication* 5(1).10haziran tarihinde <http://jcmc.indiana.edu/vol5/issue1/jacobson.html> adresinden erişilmiştir.
- Kim, J (2002).** Interpersonal Interaction in Computer Mediated Communication (CMC) Exploratory Qualitative Research based on Critical Review of the Existing Theories Paper presented at the annual meeting of the *International Communication Association*. 10 mayıs 2006 tarihinde http://www.allacademic.com/meta/p112010_index.html adresinden erişilmiştir.
- Kim, J (2000).** *Social interaction in computer-mediated communication*. 22 Kasım 2006 tarihinde <http://www.asis.org/Bulletin/Mar-00/kim.html> adresinden erişilmiştir.
- Liu, Y. (2002).** What does research say about the natue of computer-mediated communication: Task-oriented, social emotion-oriented or both?.*Electronic Journal of Sociology*. 21 Kasım 2007 tarihinde <http://www.sociology.org/content/vol006.001/liu.html> adresinden erişilmiştir.
- Mabrito, M. (2000).** Facilitating and evaluating student interaction in an online business writing course. 20 Ekim tarihinde <http://as1.ipfw.edu/2000tohe/papers/mabrito.html> adresinden erişilmiştir.
- Spitzberg, B. H. (2006).** Preliminary development of a model and measure of computer mediated communication (CMC) competence. *Journal of Computer-Mediated Communication*,11(2), 20 Şubat 2006’da <http://jcmc.indiana.edu/col11/issue2/spitzberg.html> adresinden erişilmiştir.
- Taylor, R., & W. Licklider, J.C.R. (1968).** The Computer as a Communication Device. Reprinted from Science and Technology. 10 Mart 2007 tarihinde <http://gatekeeper.dec.com/pub/DEC/SRC/research-reports/abstracts/src-r061.htm> adresinden erişilmiştir.

ALMANCA ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK BECERİLERİ

Dr. Bülent KIRMIZI*

ÖZ

Bu çalışmada amaç; Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin öğretmenlik becerilerini uygulama düzeylerini belirlemektir. Bu öğrenciler sekizinci (son) dönemde öğretmenlik uygulaması dersinde öğretmenlik becerilerini okullara uygulamaya gitmektedirler. Bu nedenle, yedinci dönemde öğrencilerin bu beceriler açısından ulaştıkları düzeyin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, survey yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü son sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Bu bölümün son sınıfta öğrenim gören öğrencilerin çoğu araştırmaya dahil edilmiş olduğundan ayrıca örnekleme yapılmamıştır. Araştırmada öğretmenlik uygulaması dersinde kullanılan öğretmenlik becerileri ölçeği esas alınmıştır. Bu doğrultuda 41 beceri belirlenmiştir. Bu beceriler konu alanı yeterliliği, planlama, öğretim süreci, sınıf yönetimi, iletişim ve ölçme-değerlendirme gibi başlıklar altında ele alınmıştır. 22 öğretmen adayı staj yaptıkları Mehmet Özöncel, ÇEAŞ, İsmail Sefa Özler, Seyhan Rotary ve Piri Reis Anadolu Lisesi'nde 10 gözlemci öğretmen tarafından gözlemlenmiştir. Verilerin toplanabilmesi için sunumları dinleyen rehber öğretmenler formları doldurmuştur. Elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde öğretmen adaylarının öğretmenlik becerilerini uygulama düzeyleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Almanca öğretimi, öğretmen davranışları, yabancı dil öğretimi

TEACHING ABILITIES OF GERMAN TEACHER CANDIDATES

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the level of teaching competence of the senior students at Çukurova University, Faculty of Education, German Teaching Department. The named students go to secondary or high schools to transfer their teaching abilities into practice during the eighth term of their education. Thus, the level of their teaching competence is aimed to be stated in the seventh term. Survey is the method used in this research. The survey has been applied on the senior students of Çukurova University, Faculty of Education, German Teaching Department. Since most of the senior students have been included in this study, an additional sample study hasn't been done. The criterion used in this study is based on the one used in methodology. Forty-one skills have been established in this respect. The named skills have been classified under the headings subject sufficiency, planning, timing, class management, communication, measurement and evaluation. Twenty-two students have been observed by ten mentor teachers at Mehmet Özöncel Anatolian High School, ÇEAŞ Anatolian High School, İsmail Sefa Özler Anatolian High School, Seyhan Rotary Anatolian High School and Piri Reis Anatolian High School, where they do their apprenticeship. After observing the presentations, mentor teachers have filled in the necessary forms to get data. The named data have been analysed by using SPSS program. Through the analyses, the level of teaching competence of the students has been established.

Keywords: German language teaching, teacher behaviours, foreign language teaching

* Piri Reis Anadolu Lisesi Çukurova Adana, e-posta: bulentkirmizi@windowslive.com

1. GİRİŞ

Her devletin benimsemiş olduğu bir milli eğitim sistemi vardır. Milli eğitim çok geniş kadroları olan ve çok geniş kitlelere hitap eden bir sistemdir. Milli eğitim, uygulandığı devletin misyon ve amaçlarına uygun biçimde düzenlenmektedir. Bu sistemin en önemli unsurlarından birisi öğretmenlerdir. Öğretmen yetiştirme ile ilgili ilk çalışma 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı kanunla Milli Eğitim Bakanlığının kurulması ile başlamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin öğretmen ihtiyacını karşılamak için arayış ve çalışmaların giderek yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu noktada Mustafa Necati ismini anmadan geçmek mümkün değildir.

Mustafa Necati yaklaşık 4 yıllık Milli Eğitim Bakanlığı döneminde köylerinin %95'inde öğretmen bulunmayan vatanının öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için her meslektan insandan yardım ve destek almıştır (Alıcı, 2008:73). Sonraki yıllarda 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri kurulmuştur. Bu okullarda haftalık ders saati 44'dü. Şubat 1954 tarih ve 6234 sayılı kanun ile Köy Enstitüleri, ilk öğretmen okulları ile birleştirildi. Ortaokullara öğretmen yetiştirme amacı ile kurulan eğitim enstitülerinden ilki olan Gazi Eğitim Enstitüsü Konya'da iki katlı ahşap bir binada kurulmuştur. Bu okulun eğitim süresi iki yıldır. Daha sonra 1960'lı yılların sonunda eğitim enstitülerinin süresi üç yıla çıkarılmıştır. 1982'de Yüksek Öğretmen Okulları 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Eğitim Fakültelerine dönüştürülmüştür.

Eğitim fakülteleri 1998 yılında yanlış yapılandırılma, temel hedeflerden uzaklaşma, nicelik ve nitelik olarak yetersiz olma gibi gerekçelerle yeniden yapılandırılmıştır. 21 Temmuz 2006 tarihli kararı ile YÖK, eğitim fakültelerini tekrar yapılandırmaya gitmiş ve bu yapılandırma çalışması ilk defa 2006-2007 akademik yılında uygulamaya konulmuştur. Yapılan tüm çalışmalar daha iyi ve nitelikli öğretmen yetiştirme amacı gütmektedir.

Kaya (2001:9) öğretmeni eğitim sisteminin en temel ögesi olarak görmekte ve bir ülkenin kalkınmasında, nitelikli insan gücünün oluşturulmasında, toplumdaki huzur ve sosyal barışın sağlanmasında, bireylerin sosyalleştirilmesi ve toplumsal hayata hazırlanmasında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında başrol oyuncusu olarak görmektedir. Öğretmen, milli eğitim sisteminin üst düzey bürokratlarının aksine, eğitim uygulamalarından doğrudan etkilenen öğrencilerle sürekli görüşen, eğitim – öğretimin yerine getirilmesini sağlayan kişidir. Sönmez (2003:2), öğretmeni öğrenciyle devamlı etkileşim halinde bulunan, eğitim programını uygulayan, eğitim ortamında istedik davranışları kazandıran kişi olarak tarif etmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak öğretmenin, eğitim olgusunun kuramsal değil uygulama boyutuyla ilgili faaliyetlerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Erden (1998:38) konuya şu biçimde değinmektedir: “Öğretmen, örgün eğitim kurumlarında öğretimi sağlayan ve belli bir program çerçevesinde planlı eğitim etkinlikleri düzenleyerek öğrencilerde programlar doğrultusunda istedik davranış değişikliği meydana getiren kişidir.”

Öğretmenlik mesleği tek taraflı düşünülemez kadar geniş boyutları olan bir gönül işidir. Günümüzde öğretmen sadece mesleki yeterlilikleri olan bir insandan çok iletişimi iyi, insan psikolojisini bilen, konuşma kabiliyeti güçlü, günün gelişmelerini takip eden, şık giyinen, rehberlik eden, sanattan ve spordan anlayan, okuyan vb. daha birçok özellikleri bir arada barındırması gerekli olan bir insandır. “Öğretmenler küresel bir strateji ve teknoloji ustası, mükemmel bir politikacı, lider ve yönlendirici özelliklerine sahip olmalıdır” (Matriano, 1997:28). Buradan yola çıkarak bir memleketi yarınlara taşıyacak insan gücünü de öğretmenlerin yetiştireceğini anlamak zor olmasa gerek. Böylesi önemli bir misyonu yüklenmiş olan öğretmenin amacına ulaşabilmesi için son derece donanımlı olması gerekmektedir. Örneğin Litvanya'da yapılan bir uygulama öğretmenliğin ne denli önemli bir meslek olduğunu gözler önüne sermektedir. Litvanya'da öğretmenlik eğitimini tamamlayıp kendi dallarında çalışmak isteyen lisans, mastır ya da doktora mezunları, “Ulusal Nitelik Gereklilikleri” (Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilmektedir) yeterliliğini elde ettikten sonra değerlendirmeye alınırlar ve bunun sonunda öğretmenlik yeterliliğine sahip olurlar. Aday öğretmenlere, gerekli öğretim becerilerinin kazandırıldığı ve dersler hakkında teorik bilgilerin de yer aldığı bir yıllık süreyi kapsayan bir eğitim verilmektedir (Eurybase, 2004).

Milli eğitim sistemi, öğretmenlerden sadece coğrafya ya da yabancı dil bilen bireyler değil ülkeyi kalkındırabilecek, özgür iradeli insanlar yetiştirmelerini beklemektedir. Bu nedenle de sürekli reformlar yaparak eğitim sisteminin yetersiz ya da eksik yönleri giderilmeye çalışılmaktadır. Bircan'a göre Türkiye'nin çağı yakalayabilmesi, AB ile tam entegrasyonunun sağlanması için eğitim sisteminin, meslek standartlarına dayalı, mesleki yeterlilikleri kabul gören insan gücü yetiştirecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Bircan, 2003:46).

YÖK ve Dünya Bankası tarafından 1994-1998 yılları arasında yürütülen Milli Eğitimi Geliştirme Projesi kapsamında öğretmen yeterlilikleri şu başlıklar altında incelenmiştir: Konu alanı ve alan eğitimi (konu alan bilgisi, alan eğitimi bilgisi), öğrenme-öğretme süreci (planlama, öğretim süreci, sınıf yönetimi, iletişim), değerlendirme (YÖK, 1998:15-17).

Öğretmenlerin yukarıda belirtilen beceri, bilgi ve nitelikleri taşımaları için üniversite öğrenimleri boyunca kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yaptırılmalıdır. Bunun yanında öğretmenlerin diğer sosyal ve pozitif bilimlerle genel kültür sayılan konularla ilgilenmeleri mesleki açıdan önem arz etmektedir. MEB'in öğretmen yeterlilikleri çalışmasında (2000:5) yeterlilik kavramı bir işi veya görevi yapabilme gücü olarak tanımlanmaktadır. Eğitim fakültelerinden mezun olan her insan mutlaka belli bir bilgi birikimine sahiptir, ancak burada önemli olan bu bilgiyi öğrenciye aktarma yöntemidir. Eğitim-öğretim süreci çok hassas bir süreçtir. Öğrenci öğretmeni her açıdan takip etmekte ve sonuçta sevebildiği gibi nefret de edebilmektedir. "Sınıf içindeki öğretmenin öğrencinin değerlerine saygı göstermesiyle birlikte öğrenci öğretmenini daha çekici ve etkileyici bulabilmektedir" (Ergin, 1995:60). Öğretmenin öğrencilerle sağlıklı iletişim kurmasının önemini Bozan şu biçimde dile getirmektedir: "İletişim kurma becerisi sözel ve bedensel olarak desteklenmelidir. Vücut dili anlatımı tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılır. Anlatıma drama havası verir ve göze hitabı güçlendirici bir etki yapar" (Bozan, 2004:46). Yukarıda belirtilen özellikler öğretmenlerin üniversite öğrenimi yıllarında edinmeleri gereken nitelik ve bilgilerdir.

Almanca Öğretmenliği lisans programı 4 yıldır, ancak hazırlık sınıfı ile birlikte 5 yıl sürmektedir. Öğrenciler hazırlık sınıfında yoğun bir gramer dersinin yanında konuşma, okuma, yazma ve anlama becerilerinin geliştirilmesine yönelik dersler görmektedirler. Almanca Öğretmenliği bölümlerinin çoğu, öğrencilerini üniversite sınavında İngilizce alanından almaktadır. Bu öğrencilerin çoğu ortaöğretimde dil sınıflarında öğrenim görmüş İngilizceyi I. yabancı dil, Almancayı ise II. yabancı dil olarak öğrenmişlerdir. Üniversite sınavına Almancadan girmeyecek olmaları, ortaöğretim sürecince Almancayı önemsememelerine neden olmaktadır. Almanca Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğrencilerin bir kısmı, dil puanları bir İngilizce bölümüne yetmediği için Almanca Bölümünü tercih etmişlerdir. 2006-2007 öğretim yılında Almanca Öğretmenliği müfredat programında yapılan değişiklikle programa bazı dersler eklenmiş, bazıları da çıkartılmıştır. Eklenen dersler şunlardır:

- Almanca Dilbilgisi III
- Karşılaştırmalı Dilbilgisi
- Karşılaştırmalı Ülkebilgisi
- Bilim Tarihi
- Türk Eğitim Tarihi
- Etkili İletişim Becerileri
- Toplum Hizmet Uygulamaları
- İkinci Yabancı Dil

Kaldırılan Dersler:

- Türkçe Ses ve Biçembilgisi
- Türkçe Tümcebilgisi ve Anlambilim
- Okul Deneyimi I
- Drama (Oyun) İnceleme ve Öğretimi
- Şiir İncelemesi ve Öğretimi (Uslu, 2006:181-182).

Öğrencilerin Almanca Öğretmenliği Bölümünü tercih etmelerinde rol oynayan en önemli etkenler şunlardır: Almanca ya da İngilizce öğretmeni olma, İngilizce derslerinin yoğun olarak verilmesi, turizm sektöründe çalışma olanağı, ithalat-ihracat firmalarında iş bulabilme imkanı ve bir üniversite diplomasına sahip olma isteği olarak sıralanabilir.

Öğretmenlik becerilerine ilişkin alanyazın incelendiğinde farklı bölümlerde yapılmış çalışmalar görülmektedir. Konuyla ilgili yabancı dil bölümlerinde yapılmış sadece bir araştırmaya rastlanmıştır.

Bulunuz ve Ergül (2001:70)'ün Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği 3. sınıf öğrencilerini kapsayan araştırmalarında, fen bilgisi öğretiminde matematik bilgiyi ve laboratuvar ölçüm araçlarını kullanmada öğretmen adaylarının kendilerine olan güvenlerini ölçmeyi amaçlamaktadırlar. 50 öğrencinin katıldığı çalışmada verilerin toplanmasında 10 sorudan oluşan Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Çalışmada öğretmen adaylarının laboratuvar ölçüm araçlarını (metre, dereceli silindir, termometre, terazi vb.) kullanma konusunda kendilerine güven duyduklarını, ancak bu araçlar ile toplanan verileri farklı yetiler gerektiren düzenleme ve değerlendirme (gruplamak, grafik çizmek, temel istatistik hesapları yapmak) aşamalarında kendilerine güvenemedikleri tespit edilmiştir.

Karaca (2004:15) yaptığı bir araştırmada öğretmen adaylarının kendi algılarına dayalı olarak planlama ve öğretim süreci yeterlik düzeylerini saptamaya çalışmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesinin farklı bölümlerindeki 311 son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma sonucuna göre öğretmen adaylarının planlama ve öğretim sürecine ilişkin yeterlikleri yeterince kazandıkları belirlenmiştir. Planlama ve öğretim süreci yeterlikleri içerisinde en yüksek düzeyde sahip olunan beceri, “araç-gereç ve materyalin öğretimin amacına ve hedef davranışlara uygun olmasını sağlama”, en düşük düzeyde sahip olunan beceri ise, “öğrencilerin ilerleyişini ulusal normları, varsa diğer ölçütleri kullanarak değerlendirme” dir.

Yılmaz (2005:20) tarafından yapılan çalışmada, Dokuz Eylül ile Ondokuz Mayıs Üniversitelerinin İngilizce Bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin İngilizce becerileri araştırılmıştır. Araştırmada öğrencilerin % 84'ü İngilizce dinleme, konuşma ve telaffuz becerilerini kullanmada kendilerini yetersiz gördüklerini ifade etmişlerdir. İzci (2005:113) tarafından yapılan çalışmada, 132 sınıf öğretmeni adayının özel eğitim konusundaki yeterlikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda sınıf öğretmeni adaylarının özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi konusundaki bilgi ve becerileri yetersiz bulunmuştur.

Kahyaoğlu ve Yangın (2007:83), Dicle Üniversitesi Siirt Eğitim Fakültesi'nde okuyan 330 öğretmen adayına uyguladıkları beş dereceli likert tipi “Öğretmen adayı öz-yeterlilik ölçeği” ile öğretmen adaylarının mesleki öz-yeterlilik düzeylerini kendi görüşleri doğrultusunda ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonuç olarak matematik öğretmenliği bölümünde okuyan adayların öz-yeterlilik düzeyleri, Sınıf Öğretmenliği ve Fen Bilgisi Öğretmenliğinde okuyan öğrencilerden daha düşük çıkmıştır. Araştırmadan çıkan başka bir sonuç da ikinci öğretimde okuyan öğretmen adaylarının normal öğretimdekilere göre kendilerini mesleki açıdan daha yeterli gördükleridir.

2. PROBLEM

Araştırmanın problem cümlesi “Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü son sınıfta (7. yarıyıl) öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik becerilerinin düzeyi nedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu genel Okul Deneyimi ders kapsamında problem konu alanı, planlama, öğretim süreci, sınıf yönetimi, iletişim kurma ve değerlendirme alt beceri alanlarındaki davranışları gösterme düzeylerine cevap aranmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırmada survey yöntemi kullanılmıştır. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü son sınıf öğrencilerinin tamamı araştırmaya dahil edildiğinden ayrıca örnekleme gidilmemiştir. Veri toplama yolu olarak gözlem araçları kullanıldığından gözlem yapılacak kişilere ulaşım, veri toplama zorluğu gibi faktörler araştırmanın başka fakültelerde yapılamamasında etkili olmuştur.

3.1. Sınırlılıklar

Araştırmada aşağıdaki sınırlılıklar söz konusudur:

1. Araştırma, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü Programında, 2009-2010 eğitim-öğretim yılı II. Döneminde, Okul Deneyimi dersini alan 22 öğretmen adayının öğretmenlik becerileriyle sınırlıdır.
2. Araştırma, öğretmenlik becerileri ölçeği esas alınarak hazırlanan 6 başlık ve bu başlıklarla ilgili 41 maddeden oluşan formların, öğretmen adaylarını gözlemleyen gözlemci öğretmenler tarafından doldurulması sonucu elde edilen verilerle sınırlıdır.

3.2. Ölçme Aracı

Ölçme aracı oluşturulurken öğretmenlik becerileri ile ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Formun oluşturulması aşamasında Milli Eğitim Bakanlığı / YÖK / Dünya Bankası işbirliği çerçevesinde yürütülen proje kapsamında saptanmış olan öğretmenlik becerileri değerlendirme ölçeğinden ve uzman görüşünden faydalanılmıştır.

Formda; alan hakimiyeti (6), planlama (4), öğretim süreci (10), sınıf yönetimi (9), iletişim (8) ve ölçme-değerlendirme (4) olmak üzere toplam 41 madde belirlenmiştir (Kılıç ve Saruhan, 2006:410).

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veriler, yapılan gözlem yoluyla toplandı. Veri toplama aracının hazırlanmasında anlatıldığı şekilde oluşturulan ölçeklerden birine göre aday öğretmenler 10-15 dakikalık bir ders sunusu hazırladı. Her öğretmen adayı bu sunusunu, gözleyen öğretmenin o saatte dersine girdiği sınıfın öğrencilerine sundular. Sunu yapan öğretmen adaylarını staj yaptıkları okullardaki gözlemci öğretmenler gözlemleyerek ilgili formları doldurmuşlardır. Doldurulan gözlem formlarındaki veriler SPSS programına yüklenerek analiz edildi. Öğretmen adaylarının öğretmenlik davranışlarını gösterme becerileri ortaya konuldu. Verilerin analizinde yüzde ve frekans kullanıldı. Altı bölüm halinde bilgiler tablolaştırılarak sunulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Gözlem formlarıyla toplanan verilerden elde edilen bulgular altı bölüm halinde incelenmiştir. Bu bölümler öğretmen yeterlilikleri ile ilgili olup alan bilgisi, planlama, öğretim süreci, sınıf yönetimi, iletişim ve ölçme – değerlendirme beceri düzeylerinin belirlenmesine yöneliktir. Elde edilen veriler analiz edildikten sonra tablolaştırılmış ve bulgular açıklanmıştır.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Konu Alanıyla İlgili Becerileri Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Verilen bilgilerin günlük yaşama aktarılmasını sağlama	45	1	2	3	7	6	13	12	27	23	51
2	Öğrencilere öğrenecekleri ile ilgili açıklamalar yapma	45					4	9	16	36	25	56
3	Konuda geçen temel kavramları kullanma	45									45	100
4	Konuların anlatımına yönelik materyal hazırlama	45					7	16	6	13	32	71
5	Amaca ulaşmak için en uygun yöntem ve teknikleri belirleme	45			5	11	3	7	9	20	28	62
6	Öğrencilerde beklenti oluşturma	45	2	4	19	42	14	31	10	22		

Konu alanıyla ilgili becerileri gösterme düzeylerini gösteren tabloda öğretmen adaylarının en başarılı olduğu davranış %100'lük oranla "konuda geçen temel kavramları kullanma" davranışı olmuştur. Bunun yanında "konuların anlatımına yönelik materyal hazırlama" ve amaca ulaşmak için en uygun yöntem ve teknikleri belirleme" davranışları da öğretmen adaylarında gözlemlenen davranışlar arasındadır.

Verilen bilgilerin günlük yaşama aktarılması sınıf ortamında sağlanmalıdır. Öğretmen adaylarının çoğu bu konuda yeterli görünmektedir. Sınıf içinde derse katılan öğrencilerde beklenti oluşturma gibi bir davranışın gösterilebilmesi için Almanca'nın Türkiye'de hangi sektörlerde ve hangi yoğunlukta kullanıldığını iyi araştırmak gerekmektedir. "Yabancı dil öğretimi, maksatsız bir fantezi veya entelektüel bir lüks olarak düşünülemez. Açık seçik bir amacı ve pratik faydası olmalıdır" (Gökdemir, 1989:333). Öğrenciler Almancayı öğrenerek ne gibi kazanımlar elde edebileceklerini bilmeleri halinde, bu dili öğrenmek için daha fazla gayret edeceklerdir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Planlamayla İlgili Becerilerini Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Dersi hedef ve davranışlara uygun biçimde işleme	45					9	20	14	31	22	49
2	Hedef ve davranışlara göre zamanı iyi ayarlama	45	29	64	6	13	9	20	1	2		
3	Ders planına göre konunun sınıfça mı, gruplar halinde mi ya da bireysel çalışma halinde mi işleneceğini saptama	45	16	36	10	22	8	18	7	16	4	9
4	Konuyla ilgili olarak verilecek ev ödevlerini önceden kararlaştırma	45			3	7	7	16	26	58	9	20

Öğretmen adaylarına derse başlamadan önce dersin hedef ve davranışlarını gösteren yıllık plan örneği verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi adayların çoğu hedef ve davranışlara paralel ders işlemişlerdir, ancak öğretmenlik tecrübeleri olmadığından zaman ayarlama konusunda pek başarı göstermemişlerdir. Adaylar sınıflara girmeden önce anlatacakları konuya paralel olarak ne tür ödevler verebileceklerini düşünmüşler ancak işleyecekleri konunun sınıfça mı, gruplar halinde mi ya da bireysel çalışma halinde mi işlenmesi gerektiği konusunda fazla bilgi edinmemişlerdir. Öğretmen, “Dersteki grup ya da kişisel etkinlikleri öğrencilerin daha önce edindikleri bilgileri göz önünde tutarak tasarlamalıdır” (Ekmekçi, 1983:108). Almanca derslerinde grup çalışmaları oldukça yararlı olmaktadır. Dersi işleyen öğretmen grup çalışmaları yaptırarak sınıfta kontrolü daha iyi sağlayabilir ve sınıftaki öğrencilerin daha fazla aktivite yapmalarının yolunu açabilir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Öğretim Süreciyle İlgili Becerilerini Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Görsel ve işitsel araçları kullanma	45	15	33	12	27	8	18	6	13	4	9
2	Basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru öğretme	45			6	13	19	42	13	29	7	16
3	Bir seferde bir tek yapıyı sunma	45					2	4	4	9	39	87
4	Öğretilen dilin kültürünü de öğretme	45					4	9	7	16	34	76
5	Öğretime dinleme ve konuşma becerilerini geliştirme ile başlama	45							6	13	39	87
6	Yeni cümle kalıplarını bilinen sözcüklerle öğretme	45	5	11	6	13	10	22	9	20	15	33
7	Yeni konuları önceki konularla bağlantı kurarak anlatma	45			5	11	18	40	13	29	9	20
8	Öğrencilerin ihtiyaçlarına paralel bilgiler verme	45					22	49	16	36	7	16
9	Değişik örneklerle verilen bilgilerin tekrar edilmesini sağlama	45					2	4	34	76	9	20
10	Ders sonunda konuyu özetleme	45	4	9	12	27	17	38	4	9	8	18

Öğretmen adaylarının %87’lik bir oranı “bir seferde bir tek yapıyı sunma” ve “öğretime dinleme ve konuşma becerilerini geliştirme ile başlama” davranışlarını başarıyla gösterirken, görsel ve işitsel araçları kullanma konusunda yeterli görülmemişlerdir. Öğretmen adayları kendilerini, öğretim araç ve gereçleri geliştirme konusunda geliştirmelidirler. Dil ile kültür ayrılmaz bir bütün olduğundan, Alman halkının kültürel özelliklerine zaman zaman değinmek gerekmektedir. Rosberg (1995:1), çocukların yabancı dil öğrenimlerine yardım edenlerin, kültürün yabancı dilden önce geldiğini hissettirebilmelerinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Dil öğrenimini matematik öğrenimine benzetebiliriz. Bir sonraki yapıyı öğrenebilmek için öncekilerin çok iyi kavranması gerekmektedir. Almanca dersinde herhangi bir gramer konusu işlenirken önceki öğrenilenler ister istemez kullanılmaktadır. Öğretmen adayları konuyu işlerken önceki konulara da vurgu yaparak geçmişte öğrenilenlerin pekişmesini sağlamışlardır. Bir ders boyunca öğretilen bilgilerin dersin sonunda kısaca özetlenmesi, o gün öğrenilenlerin gözden geçirilmesi açısından yararlı olmaktadır. Adayların çoğu bu davranışı sergilemede pek başarılı olamamışlardır. Öğrenciler lise yıllarında akademik bilgidan çok günlük yaşamlarında kullanabilecekleri bilgiye ihtiyaç duymaktadır, bu nedenle tanışma ve farklı konularda diyalog kurma çalışmalarına daha fazla yer verilmelidir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimiyle İlgili Becerilerini Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Öğrencileri güdüleme ve cesaretlendirme	45	7	16	8	18	15	33	6	13	9	20
2	Bireysel farklılıkları dikkate alma	45	12	27	16	36	11	24	1	2	5	11
3	Öğrencilerin derse daha etkin katılmalarını sağlama	45	2	4	3	7	9	20	14	31	17	38
4	Öğrencileri bireysel çalışmalar için yönlendirme	45	18	40	13	29	6	13	6	13	2	4
5	Motivasyonun sağlanması için dikkat çekme	45	6	13	9	20	21	47	5	11	4	9
6	Öğretilen bilgileri öğrenciler için anlamlı hale getirme	45	8	18	7	16	24	53	4	9	2	4
7	Öğrencilere söz hakkı verme	45	2	4	4	9	11	24	20	44	8	18
8	Öğrencilerde derse karşı merak uyandırma	45	2	4	3	7	17	38	16	36	7	16
9	Beden dilini kullanma	45	4	9	9	20	16	36	9	20	7	16

Öğretmen adayları öğrencileri motive etme noktasında ortalama bir başarı gösterirken, bireysel farklılıkları dikkate alma konusunda pek başarı gösterememişlerdir. Sunumu gerçekleştirdikleri sınıflardaki öğrencileri bireysel çalışmalar için yönlendirme ve öğretilen bilgileri anlamlı hale getirme konularında da başarı oranı düşüktür. Öğretmen adayları sınıftaki öğrencilere söz hakkı verme ve öğrencilerde derse karşı merak uyandırma davranışlarını sergilemede kısmen başarılı olmuştur. Daha önce hiç işitmedikleri ve kullanma imkanları da hemen hemen hiç olmayan bir dilin öğretimi sırasında ortaöğretim öğrencilerinde merak uyandırmak son dere güçtür. Bu nedenle amaç dilin kültürel özelliklerinden yararlanmakta yarar vardır.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının İletişim Kurmayla İlgili Becerilerini Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Ses tonunu iyi ayarlama	45	1	2	3	7	12	27	15	33	14	31
2	Derse mizah ve eğlence katma	45					12	27	16	36	17	38
3	Öğrencileri dinlemek için zaman ayırma	45					3	7	4	9	38	84
4	Küçük başarıları fark edip takdir etme	45	2	4	10	22	26	58	4	9	3	7
5	Kılık – kıyafetine özen gösterme	45							3	7	42	93
6	Öğrencilerin sorularını yanıtızsız bırakmama	45							1	2	44	98
7	Konuyla ilgili öğrencilerin seviyesine uygun açıklamalar yapma	45					4	9	8	18	33	73
8	Göz teması kurma	45					2	4	8	18	35	78

Derse mizah ve eğlence katma ve sınıftaki öğrencileri dinlemek için zaman ayırma konularında adayların çoğu olumlu davranışlar sergilemişlerdir. Öğrencileri dinlemek için zaman ayırma ile öğrencilerin sorularını yanıtızsız bırakmama konuları da adaylar tarafından başarı ile sergilenmiştir. Küçük başarıların fark edilip takdir edilmesi öğrencilerin güdülenmesi açısından son derece önem arz etmektedir. 4. Tabloda yer alan 5. maddede motivasyon sağlama gibi bir davranış yer almaktadır. Başarının küçük de olsa takdir edilmesi motivasyonu artırarak dersin daha ekili olmasını sağlayacaktır. “Pekiştirme, öğrenilenlerin yapılmasını ve kullanılmasını için bireyi güdüler” (Ulusoy, 2002:203).

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Ölçme-Değerlendirme Yapmayla İlgili Becerileri Gösterme Düzeyleri

Sıra No	Davranışlar	N	0		1		2		3		4	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Öğrenci başarısının ölçülmesinde sadece öğretilenlerden sorulması	45							4	9	41	91
2	Öğrencilerin ödev ve ürünlerini kısa süre içerisinde değerlendirme	45					7	16	6	13	32	71
3	Değişik ölçme tekniklerinden (çeviri, açık uçlu, doldurmalı, çoktan seçmeli vb.) yararlanma	45									45	100
4	Ara değerlendirmeler yapma	45					14	31	21	47	10	22

6. Tabloda yer alan maddelerdeki davranış özellikleri adayların büyük çoğunluğu tarafından gösterilmiştir. Ders anlatılan sınıflardaki öğrenci başarısının ölçülmesinde sadece öğretilenlerden sorulması % 91, öğrencilerin ödev ve ürünlerini kısa süre içerisinde değerlendirme %71, değişik ölçme tekniklerinden (çeviri, açık uçlu, doldurmalı, çoktan seçmeli vb.) yararlanma %100 ve ara değerlendirmeler yapma %22 oranında çok iyi gözlemlenmiştir. Öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme yapmayla ilgili göstermiş oldukları yüksek performans, bu konuda yeterli eğitim almış olduklarını göstermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen veriler Almanca öğretmen adaylarının genel olarak öğretmenlik becerilerini kazandıklarını göstermektedir. Alanyazın incelendiğinde öğretmen adaylarının beceri düzeylerinin bölümlere ve ölçülen becerilere göre farklılıklar arz ettiği görülmüştür. Öğretmenlik günümüzde eskiye göre daha çok önem kazanmış ve gençlerin en fazla rağbet ettiği bir meslek haline gelmiştir. Öğretmenler dersleri daha verimli hale getirebilmek için imkanlar ölçüsünde her türlü teknolojik yenilikleri sınıflarda uygulama gayreti içerisindeyler. “Teknoloji bakımından zengin bir eğitim ortamında, öğretmen ve öğrenciler için dinamik ve etkileşimli öğrenme tecrübeleri sağlanmaktadır” (Saban, 2007:24). Bu tür uygulamalar farklı kaynaklardan derse hazırlanmayı gerektirdiğinden hem maddi hem de zaman açısından öğretmenlere zahmet vermektedir. Ancak tüm bunlara rağmen eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının aşırı bir performans ve gayret içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Öğretmenlik, edinilen tecrübelerle daha da başarılı icra edilebilen bir meslek olduğundan var olan sorunlar zamanla çözülebilir niteliktedir.

Karaca (2004)’nın yapmış olduğu araştırmada adayların, planlama ile öğretim araç-gereç ve materyal hazırlama konularında olumlu beceriler kazandıkları belirlenmiştir. Karaca (2004)’nin araştırmasında elde ettiği sonuçla, Almanca öğretmen adaylarına yönelik yapılan bu çalışmanın sonuçları tutarlılık göstermektedir. Her iki çalışmada da, öğretmen adaylarının planlama ile araç-gereç hazırlama beceri düzeylerinin tatminkar olduğu belirlenmiştir.

Bulunuz ve Ergül (2001)’ün araştırmasında ise sınıf öğretmeni adaylarının Fen Bilgisi dersinde materyal kullanma becerileri yüksek çıkmış, ancak söz konusu araç-gereçlerin kullanımı ile elde edilen verileri yorumlama düzeylerinin yetersiz olduğu görülmüştür. Almanca öğretmen adaylarına yönelik yapılan bu araştırma ile içerik açısından pek bir benzerlik göstermese de, Tablo 1’de yer alan “Verilen bilgilerin günlük yaşama aktarılmasını sağlama” davranışı ile karşılaştırıldığında, Almanca öğretmen adaylarının göstermiş oldukları beceri düzeyinin ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3’e bakıldığında adayların dinleme ve konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik ders işledikleri görülmektedir. Yılmaz (2005)’in İngilizce öğretmen adaylarına yaptığı araştırmadaki veriler, İngilizce öğretmen adaylarının dinleme, konuşma ve telaffuz becerilerini sergilemede yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu noktada her iki araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde, bir tutarsızlık olduğu görülmektedir.

Araştırmada 7. döneme gelmiş olan öğretmen adaylarının birçok yönden yeterli oldukları görülmektedir. 6 davranışın gözlemlendiği 1. tablo incelendiğinde adayların konu alanıyla ilgili becerileri gösterme düzeylerinin iki madde hariç diğerlerinde oldukça olumlu beceriler gösterdikleri görülmektedir. Verilen bilgilerin günlük yaşama aktarılmasını sağlama, öğretmenlerin tecrübeyle edinebilecekleri bir davranış biçimidir.

Türkiye’de özellikle de Adana’da Almanca’nın pratiğe dökülmesinin nerdeyse imkansız olduğu gerçeği de göz önüne alınırsa, Almanca öğrenilen bilgilerin günlük yaşama aktarılmasının ne ölçüde zor olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Tablo 2’de planlama becerileri ele alınmıştır. Planlama dersin omurgasını oluşturan bir niteliğe sahiptir, çünkü öğretmen derse girmeden önce yapacağı her faaliyeti titizlikle

planlamalıdır. “Planlama olmadan, sürdürülen bir öğretme ve öğrenme faaliyetinin başarı şansı yoktur. Çünkü öğretim, planlama ile yapılacak bir süreçtir” (Akpınar ve Özer, 2008:122). 4 davranışın gözlemlendiği 2. tabloda ders planına göre konunun sınıfça mı, gruplar halinde mi ya da bireysel çalışma halinde mi işleneceğini saptama becerisi ile hedef ve davranışlara göre zamanı iyi ayarlama davranışı diğerlerine göre daha az puan almıştır. Zaman yönetimi, “Amaçlara ve hedeflere ulaşmada önemli bir kaynak olan zamanı verimli kullanma çabasıdır” (Uğur, 2000:18).

10 davranış maddesinin yer aldığı 3. tabloda özellikle 1. madde olan görsel ve işitsel araçları kullanma davranışının gösterilme düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Farklı branşlardan “Derslerinde görsel ve işitsel ders araç-gereçlerini kullanan öğretmenlerin oranı %5.53’tür” (Özbay, 2003:27). Çilenti (1997:18) iyi bir eğitimin ön koşulunu şu şekilde açıklamaktadır: “Okullarda çağdaş bir eğitimin yapılabilmesi, konuya uygun olarak iyi geliştirilmiş eğitim araçlarının iyi kullanılmasına bağlıdır.” Yabancı dil derslerinde görsel ve işitsel araçların kullanılması, öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesi ve becerilerin de geliştirilmesi noktasında yararlı olacaktır. “Kulağa hitap eden uyarıcıların yanı sıra göze ve diğer duyu organlarına yönelik uyarıcıların verilmesi beyin iki yarı küresinin de etkili çalışmasını ve bilgiyi çok yönlü kodlamasını sağlayarak öğrenmenin niteliğini geliştirir” (Senemoğlu, 1997:388).

Öğretmen adaylarının en başarısız olduğu davranış grubu 4. tabloda yer alan sınıf yönetimiyle ilgili beceriler olmuştur. “Etkili sınıf yönetimi konusunda yapılan araştırmalar, öğretmenin en önemli rolünün iyi düzenlenmiş ve planlanmış sınıf yönetimini temel alan olumlu ve destekleyici ortam yaratmak olduğu belirtilmektedir” (Sucuoğlu, Ünsal ve Özokçu, 2004:53). Öğrencileri derse güdüleme eğitimde oldukça önemli bir konudur ve her öğretmenin bunu başarması gerekmektedir. Adayların bu konuda göstermiş oldukları davranış 4. tablonun 1. ve 5. maddesinde ölçülmeye çalışılmıştır. Adayların her iki maddede de düşük puan aldıkları görülmektedir, ancak 3. maddede yer alan öğrencilerin derse daha etkin katılmalarını sağlama ile 7. maddede olan öğrencilere söz hakkı verme davranışları tatmin edici puan verilerine sahiptir.

Öğrencilere söz hakkı vermek ve derste aktif olmalarını sağlamak motivasyon düzeylerinin arttığını göstermemektedir, ancak bu noktada memnuniyet verici olan faktör, adayların öğrenci merkezli ders işleme yolunu benimsemiş olmalarıdır. Motivasyonun sağlanmasında ise en etkili faktör öğrencilerin derse karşı merakını uyandırmaktır. “Motivasyon, çalışanların isteklendirilmeleri ve bu yolla kişisel gereksinimleri en iyi biçimde tatmin edeceklerine inandırılmaları sürecidir” (Ataman, 2002:436).

Tablo 5’te öğretmen adaylarının iletişim kurmayla ilgili becerilerini gösterme düzeyleri incelenmiştir. İletişimde ses tonu, insanları etkileme araçlarından birisidir. “Çok yüksek ya da alçak bir ses tonu, dinleyicileri rahatsız eder. Düz ve monoton bir ses ise içtenlik, canlılık ve duygu ifade etmez.” (Kantemir, 1991:57). Öğrencilerle sağlıklı bir iletişim kuramayan öğretmenin, derste başarılı olması pek mümkün olmamaktadır. “Tamamen iletişime dayalı olması gereken yabancı dil öğretiminde, öğrencilerin iletişim korkusundan arındırılmış bir ortamda dil öğrenmeleri sağlanmalıdır” (Şahin, 2009:156). Öğrenci-öğretmen iletişimini konu alan bir ankette, öğrencilerin bir kısmı şu şekilde görüş bildirmişlerdir: “İletişim korkusuyla ilgili yapılan bir araştırmada öğrencilerin yaklaşık %35’i öğretmenler, sinirli ve asık yüzle derse girdiklerinden konuşma cesaretini bulamıyorum” (Ergin ve Cem, 2005:115) şeklinde ifade kullanmışlardır. İlgili tablo da bunu kanıtlamaktadır. 6. tabloda öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme yapmayla ilgili becerileri gösterme düzeyleri ele alınmıştır. Üniversitede ölçme-değerlendirme ile ilgili almış oldukları eğitimin yeterli olduğu bu tabloda açıkça görülmektedir.

Eğitimi sürekli kendisini yenileyen canlı bir organizmaya benzetebiliriz. “Eğitim sistemleri diğer toplumsal sistemler gibi, çağın gelişmeleri doğrultusunda gelişme göstermek zorundadır” (Oğuz ve Tunca, 2008:164). Bu yapılmadığı takdirde eğitim sistemimiz öğrenmeyi öğrenen bireyler yerine, sadece sınavlardan geçebilmek için ezber yapan insanlar üretecektir.

KAYNAKÇA

- Alıcı, D. (2008).** Bir Eğitim Devrimcisi: Mustafa Necati. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 65-79.
- Akpınar, B., Özer, B. (2008).** Genel Ortaöğretimde Yapılan Öğretim Planlarının Okul Müdürü ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2008, Cilt: 5, Sayı: 10, 121-145.
- Ataman, G. (2002).** *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Bircan, İ. (2003).** Eğitimde Yeni Yönelimler Gelişmiş Ülkelerde Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Uygulamaları. *Eğitimde Yansımalar: VII. Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu Kitabı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 44-47.
- Bozan, M. (2004).** Yönetici ve Denetici Yetiştirmede Hizmet İçi Eğitimin Yeri: Bir Örnek Olay Çalışması. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 314(29), 39-48 s.
- Bulunuz, N., Ergül, R. (2001).** Öğretmen Adaylarının Fen Öğretiminde Matematik Bilgiyi ve Laboratuvar Ölçüm Araçlarını Kullanmalarında Kendilerine Olan Güvenlerini Belirleme Üzerine Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 1, 65-71.
- Çilenti, K. (1997).** *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*. İstanbul: Gül Yayınevi.
- Erden, M. (1998).** *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ergin, A. (1995).** *Öğretim Teknolojisi İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Ergin, A., Cem, B. (2005).** *Eğitimde İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ekmekçi, F. Ö. (1983).** Yabancı Dil Eğitimi Kavram ve Kapsamı. *Türk Dili Dergisi*, Dil Öğretim Özel Sayısı, TDK Yayınları, Temmuz-Ağustos 1983, 106-115 s.
- Gökdemir, M. F. (1989).** Planlama Açısından Yabancı Dil Öğretimi. "Fen ve Yabancı Dil Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi" Konulu Uluslararası Sempozyum Bildirisi, 15-16 Mayıs 1989 Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.
- İzci, A. (2005).** Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Özel Eğitim" Konusundaki Yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com, ISSN: 1304-0278, C.4, S.14, 106-114.
- Kahyaoğlu, M., Yangın, S. (2007).** İlköğretim Öğretmen Adaylarının Mesleki Öz-Yeterliklerine İlişkin Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mart 2007, Cilt:15, No: 1, 73-84 s.
- Kantemir, E. (1991).** *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Engin Yayınevi
- Karaca, E. (2004).** Öğretmen Adaylarının Planlama ve Öğretim Süreci Yeterliklerine İlişkin Algıları. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Kaya, Z. (2001).** *Bir Meslek Olarak Öğretmenlik ve Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Kılıç, A., Saruhan, H. (2006).** Teknik Eğitim Fakültesi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Becerileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2006, Sayı: 16, 407-417.
- Matriano, E.C. (1997).** 2000'li Yıllarda Eğitimin Globalleştirilmesi Sorunları Karşılama ve Fırsatları Değerlendirme, Uluslararası Dünya Öğretmen Eğitimi Konferansı (27 Ağustos-2 Eylül 1995), Ankara, MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.

- MEB (2000).** Öğretmen Yeterlilikleri. Taslak Çalışma. Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Oğuz, A., Tunca, N. (2008).** Baltık Ülkelerinde ve Türkiye’de Öğretmen Eğitimi. S. 164, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı 179, yaz/2008.
- Özbay, M. (2003).** *Öğretmen Görüşlerine Göre İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. Ankara: Gölge Ofset Matbaacılık.
- Saban, A. (2007).** Seçmeli Okul Teknoloji Planlama Modeli ve Özel Konya Esentepe İlköğretim Okulu Teknoloji Profili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Yıl 2007/1, 23-43.
- Senemoğlu, N. (1997).** *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Ertem Matbaacılık.
- Sönmez, V. (2003).** Eğitimin Tarihsel Temelleri. *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sucuoğlu, B., Ünsal, P., Özokçu, O. (2004).** Kaynaştırma Sınıfı Öğretmenlerinin Önleyici Sınıf Yönetimi Becerilerinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5 (2), 51-64.
- Şahin, Y. (2009).** Yabancı Dil Öğretiminde Öğrenci Başarısını Olumsuz Yönde Etkileyen Unsurlar. *TSA/Yıl:13, S: 1, Nisan 2009*,149-158 s.
- Uğur, A. (2000).** Çalışma Hayatında Zaman Yönetimi. *MPM Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 12 (143), 18-22.
- Ulusoy, A. (2002).** *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uslu, Z. (2006).** Almanca Öğretmenliği Lisans Programına İlişkin Öğrenci Görüşleri Işığında 2006-2007 Öğretim Yılında Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi: Dicle Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 32 (Güz), 169-185 s.
- Yılmaz, C. (2005).** İngilizce Öğretmenliği Öğrencilerinin Yabancı Dili İletişim Aracı Olarak Kullanabilme Yeterlilikleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 15-23 s.
- YÖK (1988).** “Fakülte-Okul İşbirliği”, YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, Bilkent, Ankara, 1998.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Eurybase, (2004).** The information database on education systems in Europe, The education system in Lithuania. <http://194.78.211.243/Eurybase/Application/frameset.asp?country=LT&Language=EN> (erişim tarihi 16.06.2009).
- Rosberg, M. (1995).** Teaching English as a second language: How young children learn. (On-line doküman). WEB: <http://www.edrs.com/Doclibrary/0496/ed389227.pdf> (erişim tarihi 27.04.2004)

**IMMIGRANT SOULS IN AN OTHERED BODY: A SEARCH FOR
IDENTITY IN ADRIENNE KENNEDY'S
FUNNYHOUSE OF A NEGRO**

Dr. İnci TEKİN*

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine Adrienne Kennedy's one act play Funnyhouse of a Negro with a view to highlight the continuous migration of the black soul, symbolically through her multiple identities, in relation to the immobile resistance of the black body while dealing with irreconcilable memories.

Keywords: *Race, female body, multiple identity*

**ÖTEKİ BEDENDE GÖÇMEN RUHLAR: ADRIENNE KENNEDY'NİN
FUNNYHOUSE OF A NEGRO ADLI OYUNUNDA
KİMLİK ARAYIŞI**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Amerikalı siyah kadın yazar Adrienne Kennedy'nin tek perdelik oyunu Funnyhouse of a Negro'daki kimlik arayışını ve onunla ilişkilendirerek, siyah kadın bedeninin, ruhunun uzlaşmadığı anılardan sembolik kaçışını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *İrk, kadın vücudu, çoklu kimlik*

* Boğaziçi University, School of Foreign Languages, e-mail: inci.bilgin@boun.edu.tr

1. INTRODUCTION

Colonial experience implies an internalization of collective memory by an individual in a chaotic process. Because memories of repression cannot be alternated within the context of a new historical reality, many efforts for self-reconciliation are seen to fail. The old dialectic of soul and body is situated upon a new layer of historical experience where such notions collaborate to deploy a unified identity. The black theorist Du Bois considers this irreconcilable experience of the black body also as an invaluable tool for the black soul: “Negro is ...[b]orn with a veil and gifted with second sight” (2). What Du Bois calls the “second sight” is reflected in black vernacular tradition of story-telling “signifying” as well.

“Signifying” is a term Henry Louis Gates, Jr relates to whole black canon of writing, with references to the signifying monkey in African vernacular tradition, for its continuous “revis[ion]” of itself and its Other. (56) What Du Bois calls “second sight” or “double consciousness” (2, 3) and Gates calls “signifying/(on)” may be related to the black traditions of blues and blackface minstrelsy for their dual faces.

Adrienne Kennedy’s one-act play *Funnyhouse of a Negro* (written in 1960; staged in 1964, first published in 1969) deals with the continuous migration of the black soul by the play’s structural adherence to the black oral traditions of story-telling, signifying and blues, which together signify the stationary resistance of the black body to its irreconcilable memories. This analysis foregrounds a psychological disorder in the play which is suggested by the word *funnyhouse* in the title. *Funnyhouse*, a ‘pejorative term for an insane asylum,’ implies not only the presence of a psychotic state but also the scornful public perspective often directed at the insane. In this respect the play treats the dilemma between ‘self and other’ as it is depicted through multiple layers of meaning and as it involves not only the reductive binaries ‘black versus white’ and ‘female versus male’ but also ‘abnormal versus normal.’

The play takes place in the room of a black girl, Sarah, which she shares with her four split selves, namely the Duchess, the Queen, Jesus and Patrice. Outside the room, there are two other inhabitants of the funnyhouse: Sarah’s landlady (funnyhouse woman) and Raymond (funnyhouse man). While the two outsiders try to understand what is going on inside the room, the four split selves gradually enslave the central character, Sarah. The play thus centralizes a symbolic scene—Sarah’s room—as its territorial setting, and even the objects in the room display the major obsessions of the central character. As the stage directions indicate, Sarah’s room contains a bed, a writing table, a mirror, the statue of Queen Victoria, a few photographs and books (6,7). While the mirror and photographs signify the reflection of the self, the writing table and books imply alternative realities and the escape afforded by fiction. The bed and the statue may be seen to stand for the two problematic conditions the play deals with: stability and nobility. Since a bed functions when the body does not move during sleep and a statue is immobile, they both imply stability. The bed, which is situated in a Queen’s chamber, indicates nobility through its textually prescribed pure whiteness. Similarly, the statue of Queen Victoria may be associated with aristocracy.

The setting is further described through the stage directions which note that the negro self Sarah should be centralized on the stage while the other selves move around her (6). As the curtain opens, the first image the audience encounters is a black girl in a white dress carrying before her a bald head that contrasts with her wild, “kinky” hair. Two women are sitting in a Queen’s chamber, and they are situated in the middle of the stage in a strong white light, while the rest of the stage is thoroughly black. The two women are both dressed in white—whiteness again signifying nobility. On the white pillow of the Queen’s bed, there is “a dark, indistinguishable object.” (12) In this respect, even the stage directions announce that the notion of race is centralized. The binary oppositions black and white accompany each other on a problematic level because white is here associated with positive connotations (i.e. nobility and value), whereas black is identified with the negative ones throughout the play.

2. THE PROBLEM OF COLOR

At first sight, the faces of these two characters are not visible to the audience, and when their faces become visible, they are seen to wear whitish yellow masks. Their lack of any facial expression makes them identical. The act of whites wearing masks is reminiscent of the blackface of minstrel shows, in which blacks wore masks which were darker than they were. Doing this, blacks represented themselves through the eyes of the white hegemony. In this respect, the blackface minstrelsy not only represented the "Othered" race but was also a means of directing all the pre-conditionings and prejudices toward this race. In *Black Skin, White Masks*, Frantz Fanon argues that colonized blacks must not only be black but must also be black in relation to whites (110). He further suggests that the racialized colonial subject is fixed in relation to white eyes, which purport to be "the only real eyes" and adds that they cut away slices of identity simply by "[h]aving adjusted their microtomes[...]" (116). Since the central character in the play is black and the minor ones are white/mixed-race characters, the blacks wearing whitish yellow masks announces a reference to minstrelsy.

In other words that the Negro self, Sarah, develops white and hybrid selves, implies her "internalized Otherness". Since these split selves project all negative connotations and associations of race onto her black self (which is the real self), Sarah views herself critically from their perspectives. This situation employed in the play reminds of the blackface minstrelsy. However dealing with the "Other" races as different selves or aspects of Sarah, the play both dethrones the white hegemony and reconciles the irreconcilable binary opposites of race. In this respect the play challenges both versions of minstrelsy. Deborah Thompson suggests that the play actually reverses minstrel shows by "unhing[ing]" the distinction between black and white racial identities (14).

The play heightens with a knock at the door as it breaks the silence unexpectedly. The Queen and The Duchess view this knock as a call from their father, who has come through the jungle to the castle:

Victoria: (Listening to the knocking) It is my father. He is arriving again for the night. (The Duchess makes no reply). He comes through the jungle to find me. He never tires of his journey.

Duchess: How dare he enter the castle, he who is the darkest of them all, the darkest one? My mother looked like a white woman, hair as straight as any white woman's. And at least I'm yellow, but he is black, the blackest one of them all. I hoped he was dead. Yet he still comes through the jungle to find me. (12)

The association of the father with evil is reinforced through the play's replication of Western aesthetics: he comes there by the night. He is soon also described as coming from Africa (16), playing upon the stereotypical association of African with the jungle. His arrival may thus be seen to symbolize their African roots not only because he is dark but also because he is coming through the jungle in a passage from the heart of nature to the place of (Western) culture. Even though the Queen and the Duchess are now in the castle, they are never safe. He can always come there to find them because even if they look white, they are hybrid.

Reminiscent of the Greek chorus, the lines by Victoria and Duchess are very similar, and at times they even speak in unison. Even though they have a white mother, the memory of a black father haunts them. Hence the knocking gets louder and louder:

Victoria: He never tires of the journey, does he, Duchess? (looking at herself in the mirror).

Duchess: How dare he enter the castle of Queen Victoria Regina, Monarch of England? It is because of him that my mother died. The vile black beast put his hands on her. She died. (12)

These characters repeat themselves and each other; in fact, they repeat the same lines over and over again, at times adding a single variation: “He is an African who lives in the jungle. . . . He is an African who has always lived in the jungle.” (16) Such lines adhere to the structure of the classic blues, which consist of repetitions with an additional variation. The father, signaling the African past, has come through African jungles and elicits a blues response. He continues knocking through broken hymns and produces signifying on the white voice by initiating black rhythms. As Henry Louis Gates Jr. suggests, the black tradition is a signifying tradition in adherence to the African oral myth of the trickster—the signifying monkey (56). The monkey in the oral folk story plays an intricate game on the lion through their mutual friend the elephant. Using the elephant as an instrument for signification, the monkey continuously signifies on the simplest things. Unable to decode the monkey’s figurative speech and taking its words literally, the lion is duped. As Gates suggests, pretending to speak literally but speaking figuratively, the signifying monkey breaks the authority of the king through mimicry (56). Gates traces the whole Black literary tradition to this early myth of the trickster, which epitomizes the manner in which the tradition undertakes continuous signification.

As a messenger of their African ancestry, the black father destabilized their identification with white hegemony by signifying on their identification with this hegemony through their black roots. As he comes through the (African) jungle to the noble, white castle, the Duchess and the Queen are condemned to the trickster’s trickery. Pretending to be dead physically, the father continues knocking. While the jungle which represents nature—as opposed to the castle, which stands for culture—the father has no specific location. As the Queen notes, “He never tires of his journey” (12); therefore, he has an immigrant soul. His movements are repetitive like blues—he keeps moving and ever coming back. He travels at the heart of nature, where different cultural identities can coexist. Diseasing their birth and killing their mother, who was the light, the dark father keeps returning even though he is purported to be dead, as the Duchess and Victoria suggest (13). His knocking also symbolizes the notion of rememory in the black cultural tradition: a continuous recollection of collective experiences as one’s own memories.

3. DISLOCATED IDENTITIES

When the knocking is louder than ever and the stage is darker, the Negro self, Sarah, with a hangman’s rope around her neck, starts telling her version of the story. She talks about her room, which “is also Victoria’s chamber” (13). Then she focuses on two of her different selves, The Duchess of Hapsburg and Queen Victoria, sitting together (14). She calls Victoria “a sitting figure” (14), and then she adds that as the Duchess, she sits next to the Queen. Sitting, which implies locality or immobility, may be seen to signal their association with and desire for whiteness, which is the source of Sarah’s obsession: “Victoria always wants me to tell her of whiteness. She wants me to tell her of a noble world where everything and everyone is white and there are no unfortunate black ones. For as we of noble blood know, black is evil and has been from the beginning. Even before my mother’s hair started to fall out. Before she was raped by a black beast. Black is evil” (14). The dream-like images in such dialogue contribute to the continuous sense of migration in the play. For instance, the falling out of the mother’s hair, which signifies her fall from nobility, is a parable here, as it would be in a dream.

Likewise, the sound and auditory imagery such as the masks and the knocking embody dream qualities. As the Negro Sarah continues talking about her experience as an educated black woman, her dream to be white and have white friends is centralized. The fact that she reads a lot and writes poetry—consuming and producing creative texts—is parallel to her own production of fictional lives through her split selves. She notes that she needs to develop them “as an embankment to keep [her] from reflecting too much upon the fact that [she is] a Negro” (14). In this respect, her soul is projected from one body to a projected corporeality because she desires an escape. Fiction and schizoid her personalities are the rooms in which her soul can travel freely: “The rooms are my rooms; a Hapsburgh chamber, a chamber

in a Victorian Castle, the hotel where I killed my father, the jungle. These are the places myself exist in.” (15) As Carole Boyle Davies argues, “

‘[m]igratory subjects’ suggests that Black women’s writing can not be located and framed in terms of one specific place but exists in myriad places and times, constantly eluding the terms of the discussion. It is not so much formulated as a ‘nomadic subject’ although shares an affinity, but as a migratory subject moving to specific places and for definite reasons.” (36-37)

Yet her body is stationary as it is always situated in the funnyhouse. She further remarks: “I find there are no places[,] only my funnyhouse” (15). The play thereby suggests that her body, which is hybrid, cannot exist outside the funnyhouse; it belongs neither to the white crowd nor to the black circle and therefore remains in one place. Moreover, in her article Kimberly Benston suggests that this play exhibits a quest (undertaken through a tracing of provocative spirits) while spontaneously challenging any means of self-location (235). In other words, Sarah’s souls are in an in-between stage which implies a continuous dislocation and, finally, migration.

Sarah’s conception of her own body is rather problematic because she evidences the tendency of the Black subject identified by Du Bois—a tendency to look at “oneself through other’s eyes” (2). The manner in which she describes herself supports this idea: “In appearance I am good-looking in a boring way; no glaring Negroid features, medium nose, medium mouth and pale yellow skin. My one defect is that I have a head of frizzy hair, unmistakably Negro kinky hair; and it is indistinguishable” (15). These lines involve an internalized otherness: Sarah views herself critically through the white hegemonic gaze. She can never reconcile with her black body, reinforcing Du Bois’s lines: “One ever feels his twoness,—an American, a Negro; two warring souls, two thoughts, two unreconciled strivings; two warring ideals in one dark body, whose dogged strength alone keeps it from being torn asunder.” (2,3) because she believes that she killed her father. Even though the Landlady claims that Sarah’s father hung himself, Sarah insists that she bludgeoned his head with an ebony skull (16). The Landlady further notes that Sarah hid herself in her room because of this belief (16), which also indicates her irreconcilable conception of her body. The ambiguity over which self committed the action is created by Sarah’s split self-conception. Because the father is already internalized as one of her selves, his body and her body may be claimed as united.

During the conversation between the Duchess and Raymond, the funnyhouse man, the Duchess expresses her desire to have her body hidden: “Hide me here so the jungle will not find me. Hide me.” (17) While Raymond accuses her of cruelty against her father, she again begs him to hide her, “Hide me from the jungle.” (17), the jungle already being verbally associated with Africa and the African past. The body is held captive in the house because its subject wishes to hide from her past. The call of the past is made audible to the audience through repetitive lines in the play: “He is an African who lives in the jungle. He is an African who has always lived in the jungle. Yes, he is a nigger who is an African who is a missionary teacher and is now dedicating his life to the erection of a Christian mission in the middle of the jungle. He is a black man.” (16) The lines, signifying on each other, again, exhibit the patterns of blues and here echo the sound of footsteps in a jungle. While the blues voice narrates the histories of the immigrant souls, it also makes a call to remember. The Negro Sarah’s enslaved body cannot respond to this call; however, her soul adheres to her ties, migrating from one identity projection to another.

After another knock, a new figure is introduced: a large faceless man carrying a mask, appears. The stage directions identify him as Patrice Lumumba, the first president of Congo after its independence from Belgium, who was later assassinated. Standing for an African patriarchal figure, he is one of Sarah’s selves. His inclusion subordinates gender—Sarah’s alternate personalities being both male and female—so that the reality of race is the central problem: “I am a nigger of two generations. I am

Patrice Lumumba. I am a nigger of two generations. I am the black shadow that haunted my mother's conception" (19). A bald head is dropped before him on a wire, eliciting a scream. While the Negro Sarah speaks, the rest of the characters go back and forth, moving freely. Sarah continues telling the story about her parents, including how their families disapproved their marriage, how they went to Africa, and how the mother was taken to an asylum (20). In the middle of her story, she focuses on her father's religious mission, siding him with Jesus. The father was given a mission to save the race and he started travelling like Jesus. When he failed in his attempts, he tried to hang himself in a Harlem hotel, signifying the rebirth of the black soul.

4. THE BLACK SOUL CHALLENGING THE BLACK BODY

Gradually the issue of a black body is situated on a more problematic layer. While the background is snow which is already white parallel to the black and white marble floor, there are white flowers around, reinforcing pure whiteness. The representation of Duchess in her ballroom accompanies this white atmosphere. In contrast to her white dress, the Duchess's hair is kinky. Jesus who brings light to the dark atmosphere, shows her his hair falling. The Duchess shows him her bald head too. They look identical as they are both bald. This situation possibly implies that the reality of race (drawing on the memories concerning the black father) does not change even if you are a duchess or a saint:

Duchess and Jesus (Their hair falling more now, they are both hideous): My father isn't going to let us alone. (KNOCKING) Our father isn't going to let us alone, our father is the darkest of us all, my mother was the fairest, I am in between, but my father is the darkest of them all. He is a black man. Our father is the darkest of them all. He is a black man. My father is a dead man. (22)

When they look at each other, they face their mirror images and they scream. They can not ever confront with their body images.

The Landlady appears on the stage and continues telling her own version of Sarah's story. Her interference breaks the dramatic monologues through a narrative voice. Doing this, she accomplishes the task of the beat in blues. Repeating Sarah's story with some crucial differences, the landlady "signifies on" her story. She suggests that the father tried to save them and the whole race adding that he asked forgiveness both from the mother and Sarah (22). The Landlady adds that Sarah went to see her father in Harlem Hotel, but could not. On the narrative level she goes to the Harlem Room to see her father while on the allegorical level her soul travels to her African roots, transcending her black heritage. Her body fails in its attempts to function as the encounter does not ever take place. Yet her soul succeeds in terms of a spiritual journey. The following lines by Jesus supports the idea that the black soul is represented through a continuous migration from the black body, in turn through these split selves: "Through my apocalypses and my raging sermons I have tried to escape him, through God Almighty I have tried to escape being black." (23)

The depiction of the last scene in the jungle with "red sun" and "flying things" implies a final liberation of the souls. They can coexist there as the four split selves speak in unison:

But he is dead.
And he keeps returning. Then he is not dead.
Then he is not dead.
Yet, he is dead, but dead he comes knocking at my door. (24)

These lines, both repeating and defuting each other, suggest that literal level of language at times fails to account for the "signifying" black experience. The figurative level of language which "signifies on" each and every predicate everlastingly, is also assigned a continuous migration.

5. CONCLUSION

The role of trickster is allocated to all inhabitants of the funnyhouse, including the Landlady and Raymond, as they construct and deconstruct their own stories as well as each others`:

Landlady: The poor bitch has hung herself... The poor bitch has hung herself.

Raymond(Observing her hanging figure): She was a funny little liar.

Landlady (informing him): Her father hung herself in a Harlem Hotel when Patrice Lumumba died.

Raymond: Her father never hung herself when Patrice Lumumba died. I know the man. He is a doctor, married to a white whore. He lives in the city in rooms with European antiques, photographs of Roman ruins, walls of books and oriental carpets. Her father is a nigger who eats his meals on a white glass table (26).

While Sarah`s souls continue their travel even after the body is thoroughly stationary (as she is dead), the Landlady and Raymond continue the myth of the funnyhouse. Raymond being a Jew and the landlady being a lower class citizen, belong only to the funnyhouse which is a possible place for the `Other` to survive. While Sarah`s colonized body is also enslaved in the house, her `black` funnyhouse souls remain immigrant, forever, through story-telling, signifying and blues.

END NOTES

1: All references to the play *Funnyhouse of a Negro* refer to Kennedy, Adrienne. 'Funnyhouse of a Negro' in Sollors, Werner. *The Adrienne Kennedy Reader*. Minneapolis&London: U of Minnesota P, 2001.

REFERENCES

- Benston, K. W. (2000).** *Performing Blackness*. London& New York: Routledge P.
- Davies, C. B. (1994).** *Black Women, Writing and Identity: Migrations of the Subject*. London and New York: Routledge P.
- Du Bois, W.E.B.(1994).** *The Souls of Black Folk*. New York: Dover P.
- Fanon, F. (1967).** *Black Skin, White Masks*. New York: Grove P.
- Gates, H. L. Jr. (1988).** *The Signifying Monkey: A Theory of Afro-American Literary Criticism*. New York and Oxford: Oxford UP.
- Kennedy, A. (2001).** `Funnyhouse of A Negro, In: *The Adrienne Kennedy Reader* (Werner Sollors (Ed.) Minneapolis&London: U of Minnesota P.
- Thompson, D. (1997).** Reversing Blackface Minstrelsy, Improvising Racial Identity: Adrienne Kennedy's 'Funnyhouse of a Negro'. *Post Identity*, Fall: 13-38

Sosyal Bilimler Dergisi Makale Yazım Kuralları

Editorial Policy and Guidelines

AMAÇ VE KAPSAM

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler ve eğitim bilimleri alanlarındaki bilimsel çalışmaları yayımlayan hakemli bir dergidir. Önceden yayımlanmış, yayımlanmak üzere kabul edilmiş ve yayımlanmak için değerlendirilmekte olan yazılar değerlendirmeye alınmaz. Derginin dili Türkçe'dir; ancak İngilizce, Almanca ve Fransızca yazılar da yayıma kabul edilebilir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Yazardan düzeltme istenilmesi durumunda, düzeltmenin en geç 3 ay içinde yapılarak Sosyal Bilimler Dergisi sekreterliğine ulaştırılması gerekmektedir. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nde aşağıda belirtilen özellikleri taşıyan yazılar yayımlanabilir:

1. Derleme: Belli bir konuda yakın zamana kadar yapılmış bilimsel çalışmaların kapsamlı derlemesi.

2. Araştırma Makalesi: Özgün araştırmaları tanıtan ve sonuçlarını sunan bilimsel formatta yazılmış makale.

3. Editöre Mektup: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanmış yazılar ile ilgili yorum, eleştiri ve düzeltmeler.

4. Kitap Tanıtımı

YAZIM KURALLARI

1. Öneri yazılar A-4 veya 8.5"x11" boyutundaki kağıda en az 1.5 en çok çift aralıklı olarak yazılmalıdır. Yazılar okunabilecek koyulukta basılmalı ve çoğaltılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları en az 2 cm olmalıdır. Sayfaların altına veya üst sağ köşesine sayfa numarası konmalıdır. Font büyüklüğü en az 10 punto olmalıdır.

2. Öneri yazının ilk sayfasında yazının başlığı, yazarların adları ve kurumları, öz ve anahtar kelimeler (en az 3, en çok 7) bulunmalıdır. Yazı başlığı, öz ve anahtar kelimeler, hem Türkçe hem de İngilizce olarak verilmelidir. Yazışmaların yapılacağı adres dipnot ile belirtilmeli ve yazarın açık posta adresi yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adresi de verilmelidir. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar, vb. de belirtilebilir.

AIM AND SCOPE

Anadolu University Journal of Social Sciences is a refereed journal which publishes original papers in the field of social sciences and educational sciences. Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere, will not be considered. The language of the journal is Turkish; however, papers in English, German and French will also be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible. When corrections are asked after the blind review of a submitted manuscript, authors are expected to do necessary corrections and return the final version for reconsideration to the secretariat of editorial board within three months of receipt. The following manuscripts can be published in *Anadolu University Journal of Social Sciences*.

1. Reviews: An updated comprehensive review of scientific studies on a particular subject.

2. Research Articles: Articles written in scientific format presenting original research with findings and conclusion.

3. Letters to Editor: Comments, critiques and corrections on previously published papers in Anadolu University Journal of Social Sciences.

4. Book Reviews

GUIDELINES

1. Manuscripts should be printed on A4 or "8.5 x 11" papers with a minimum of 1.5 and a maximum of double line spacing. Margins on the page should be at least 2 cm. Page numbers should be inserted at the bottom or in the upper right corner of the page. Font size should be at least 10 pt.

2. First page of the manuscripts should include title of the study, authors' names and institutions, abstract and keywords (min. 3, max. 7). Titles, abstracts, and keywords should be provided in both English and Turkish. Correspondence address should be indicated by a footnote and, if available, correspondent author's full mailing address, fax number and e-mail address should also be provided. In addition, supporting agencies or information on grants received, etc. can also be given by a footnote on the first page.

3. Öz, derleme ve araştırma makaleleri için 200 ve editöre mektup için 50 kelimeyi aşmamalıdır. Özde denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4. Yazı, Giriş bölümüyle ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. Bölümler, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte büyük harflerle ("1. GİRİŞ" şeklinde) yazılmalıdır. Gerekli durumlarda bölümler alt bölümlere ayrılabilir. Alt bölümler, her bölüm içinde bölüm numarası da kullanılarak "1.1", "1.2" şeklinde numaralandırılmalıdır. Alt bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde sola dayalı olarak yazılmalıdır. Son bölüm, Sonuç(lar)/ Tartışma bölümü olmalı ve bu bölümü takiben Kaynakça ile varsa Teşekkür ve Ekler yer almalıdır.

5. Öneri yazılar, şekil ve tablolar dahil, 40 sayfayı ve editöre mektuplar 10 sayfayı aşmamalıdır.

6. Notasyon ve kısaltmalar ilgili bilim alanının standart notasyon ve kısaltmaları olmalı veya metin içinde ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır. Gerekli durumlarda, notasyon ve kısaltmalar Giriş bölümünde veya bu bölümü izleyen ayrı bir bölüm içinde verilebilir.

7. Tüm çizimler, haritalar, grafikler, fotoğraflar, vb. şekil olarak değerlendirilmelidir. Her şeklin bir örneği öneri yazıya eklenmelidir. Baskıya hazır özgün şekiller yazı basıma kabul edildikten sonra gönderilmelidir. Şekiller, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde "Şekil 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir şekil için uygun bir başlık kullanılmalı ve başlık şeklin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır.

8. Tablolar ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla "Tablo 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun üzerine numarasıyla birlikte yazılmalıdır.

9. Metin içinde başka eserlere yapılan atıflar;

• Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak "(Yazar, 1999, s.113)" şeklinde yapılmalıdır.

• İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı "(Yazar ve Yazar, 2000, s.120)" şeklinde kullanılmalıdır.

• Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek "(Yazar, vd., 2000, s.120)" şeklinde kullanılmalıdır.

• Atıfta bulunan eserler Kaynakça bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.

3. Abstracts should not exceed 200 words for reviews and research articles, and 50 words for letters to editor. Equations, citations, uncommon abbreviations, etc. should not be included in the abstract.

4. The manuscripts should start with the Introduction on the second page, and should be divided into appropriate sections. Sections should be numbered consecutively. Section headings should be written in upper case with their numbers (i.e., 1.INTRODUCTION) and aligned in the center. Sections can be divided into subsections if necessary. Subsections should be numbered as (1.1), (1.2), etc., using the section number. Subsection headings should be given with their numbers and aligned left, in addition first letter of each word should be capitalized. Final section should be Conclusion(s)/ Discussion. References and, if any, Acknowledgements and Appendices should follow this section.

5. Manuscripts should not exceed 40 pages for reviews and research articles, including figures and tables, and 10 pages for letters to the editor.

6. Non-standard notations and abbreviations should be defined in the text whenever they are used. Alternatively, they can be defined in the Introduction or in a following section.

7. All drawings, maps, graphics, photographs, etc. should be regarded as figures. A copy of each figure should be attached to the manuscript. Original figures which are ready for reproduction should be sent upon the acceptance of the manuscript. Figures should be numbered consecutively. They should be referenced in the text such as (Figure 1). An appropriate caption should be used for each figure and typed on a separate page with the figure number.

8. Tables should be numbered consecutively. They should be referenced in the text such as (Table 1). An appropriate caption should be used for each table and typed at the top of the table with the table number.

9. References should be made in-text form of citation;

• This option consists of a parenthetical reference in the text-whenver possible with the last name of the author(s) or editor(s), the year(s) of the publication(s), and the page reference(s). For example: (Author, 2000, p.120).

• For publications with two authors, surnames of both authors should be used (i.e. Author and Author, 2000, p.120).

• Publications having more than two authors should be cited by giving only the surname of the first author and by typing the year and page number in the same manner (i.e. Author et al., 2000, p.120).

- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.
- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır.
- Tüm yazarları ve yılları aynı olan eserler ise yılın sonuna eklenen küçük harfler kullanılarak "1999a" ve "1999b" şeklinde birbirlerinden ayrılmalıdır.
- İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır. Kaynaklar aşağıdaki örneklere uygun olarak yazılmalıdır:

Doğru Halime (2001). Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1): 105-127.

White, L. (1995a). *Universal Grammar*. The MIT Press, Cambridge, Mass.

White, L. (1995b). Some influences on the structure of interlanguage phonology. *IRALI*8(2), 139-52.

White, L. ve Manzini, M.R (1987). The acquisition of parametrized grammars: subjacency in second language acquisition. *Second Language Acquisition* 7(1), 43-68.

White, L. , Wexler, K. ve Tarone, E. (1985). *Sonority constraints on prosodic structure*. Stanford University Press: Stanford.

Lynch, Tim (1997). DS9 Trials and Triable-ations Review. In *Psi Phi: Bradley's Science Fiction Club (Online)*. Peoria, IL: Bradley University, 1996 (erişim tarihi 8 Ekim 1997) (<http://www.bradley.edu/campusorg/psiphi/DS9/ep/503r.html>).

Zwick, Jim Anti-Imperialism in the United States, 1898-1935, <http://www.rochester.ican.net/fjzwick/ai198-35.html> (erişim tarihi 28 Ekim 1997).

Yayımlanmamış çalışmalar da gerekirse Kaynakça'ya eklenebilir.

• Cited publications should be given in the Reference list at the end of the article in alphabetical order according to the surnames of the first authors.

• Publications of the same first author should be sorted according to the surname of the second and following authors.

• Publications of the same authors should be sorted according to their publication years from old to new.

• Publications, which have the same authors and publication years, should be distinguished in the text by using lower case letters such as (1999a) and (1999b).

• Publications having three or more authors and same years should be distinguished in the same manner.

• The references should be complete, including all author's surnames and initials, the title of the publications, the year, page number, and publisher. References should be written according to the following examples:

Doğru Halime (2001). Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1): 105-127.

White, L. (1995a). *Universal Grammar*. The MIT Press, Cambridge, Mass.

White, L. (1995b). Some influences on the structure of interlanguage phonology. *IRALI*8(2), 139-52.

White, L. and Manzini, M.R (1987). The acquisition of parametrized grammars: subjacency in second language acquisition. *Second Language Acquisition* 7(1), 43-68.

White, L. , Wexler, K. and Tarone, E. (1985). *Sonority constraints on prosodic structure*. Stanford University Press: Stanford.

Lynch, Tim (1997). DS9 Trials and Triable-ations Review. In *Psi Phi: Bradley's Science Fiction Club (Online)*. Peoria, IL: Bradley University, 1996 (Date of access: October 8, 1997) (<http://www.bradley.edu/campusorg/psiphi/DS9/ep/503r.html>).

Zwick, Jim Anti-Imperialism in the United States, 1898-1935, <http://www.rochester.ican.net/fjzwick/ai198-35.html> (erişim tarihi 28 Ekim 1997).

Unpublished studies can also be included in the References, if necessary.

MAKALE YAYIN SÜRECİ

1. Makale, 5 kopya çıktı ve 1 CD olarak Sosyal Bilimler Dergisi sekreteryasına bir üst yazı ile birlikte elden ya da posta yoluyla teslim edilmelidir. Üst yazı, yazarın adını, adresini, telefon numarası ve e-posta adresini içermeli; bunun yanında, makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmadığını ve halihazırda incelenmek üzere başka herhangi bir yere gönderilmemiş olduğunu belirtmelidir.
2. Makale, MS Word yazılımı kullanılarak ve Derginin yazım kurallarına uygun bir şekilde yazılmalıdır.
3. Makalenin JEL kodu, makalenin öz kısmında anahtar kelimelerden sonra belirtilmelidir. Jel kodu için http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php internet adresine bakılabilir.
4. Alınan makale, Sosyal Bilimler Dergisi tarafından şekil incelemesi sonrasında baş editöre ulaştırılır.
5. Baş editör tarafından incelenen makale, konusuna göre ilgili editöre iletilir.
6. Editör, makaleyi inceleyerek hakemleri önerir.
7. Baş editör ve/veya editör önerilen makaleyi hakemlere göndermeden reddedebilir.
8. Baş editör ve editör tarafından uygun görülen makale, değerlendirilmek üzere önerilen hakemlere Dergimiz tarafından gönderilir.
9. Hakem raporlarına göre yazar(lar)a bilgi verilir.

SUBMISSION GUIDELINES AND PUBLICATION STEPS

1. Prospective authors should submit five print copies and one electronic copy (in a CD or a data diskette) of the manuscripts to the Secretariat of the Anadolu University Journal of Social Sciences in person or by post along with a cover letter. The cover letter should indicate the name, address, telephone number and e-mail address of the corresponding author, and also should state that the article has not been previously published and that it is not currently under consideration elsewhere.
2. The manuscripts should be written in MS Word and formatted as stated in the guidelines.
3. The JEL codes of the papers should be given in the abstract after the Keywords. For assistance on JEL codes please refer to http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php.
4. The secretariat of the Journal submits the manuscripts to the editor-in-chief after reviewing format requirements.
5. Subsequent to examination of the content, the editor-in-chief redirects the manuscripts to relevant editor.
6. The editor, assesses the submitted manuscripts and recommends relevant referees for review.
7. The editor-in-chief and/or the editor could reject submitted manuscripts without sending them to referees.
8. The AUJSS of the Journal then sends the manuscript which are deemed appropriate for review by the editor-in-chief and the editor, to recommended referees for review.
9. Prospective authors are informed by the secretariat about the review reports of the referees.

